

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

**ДУХОВНО-МОРАЛЬНІСНІ ОСНОВИ
ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ
У ДОЛІ ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

Збірник наукових праць

За матеріалами
Міжнародної науково-практичної конференції
5–6 листопада 2014 року

У двох частинах

Частина 1

За редакцією доктора педагогічних наук, професора *Романовського О.Г.*,
кандидата психологічних наук, доцента *Панфілова Ю.І.*

Харків
НТУ «ХПІ»
2015

УДК 37.035:133.2

ББК 74.58

Д 85

Рецензенти:

О.А. Ігнатюк, доктор педагогічних наук, професор,
С.О. Заветний, доктор філософських наук, професор

Друкується за рішенням Вченої ради Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(протокол № 2 від 24.02.2015 р.)

Розглянуто питання ролі соціальної відповідальності та духовності управлінців у системі цінностей сучасного суспільства, розвитку технічного і соціального прогресу, а також психолого-педагогічні аспекти формування духовно-моральнісних основ і відповідальності національної гуманітарно-технічної еліти.

Адресовано науковим співробітникам, педагогам, аспірантам, усім тим, хто займається дослідженням педагогіки еліти та механізмів підвищення рівня професійної і соціальної відповідальності.

Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості
Д 85 у долі людської цивілізації: зб. наук. праць: за матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. 5–6 листопада 2014 р. – У 2 ч. : Ч. 1 / під ред. О.Г. Романовського, Ю.І. Панфілова. – Харків: НТУ «ХПІ», 2015. – 432 с.

ISBN

Рассмотрены вопросы роли социальной ответственности и духовности управленцев в системе ценностей современного общества, развития технического и социального прогресса, а также психолого-педагогические аспекты формирования духовно-нравственных основ и ответственности национальной гуманитарно-технической элиты.

Адресовано научным сотрудникам, педагогам, аспирантам, всем тем, кто занимается исследованием педагогики элиты и механизмов повышения уровня профессиональной и социальной ответственности.

УДК 37.035:133.2

ББК 74.58

ISSN 2411-1082

© НТУ «ХПИ», 2015

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ І МОРАЛЬНИЙ СЕНС ФЕНОМЕНІВ ДУХОВНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

*Быков В.Ю.
г. Киев, Украина*

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННАЯ ПАРАДИГМА И ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПЛАТФОРМА ОБЩЕСТВА ЗНАНИЙ

Объективные процессы развития общества (глобализация и ускорение мировых процессов общественного развития, переход общества к информационной стадии своего развития, демократизация общественных отношений, интеграция общественных систем и т.д.), в частности те из них, которые осуществляются в направлении обеспечения постепенного и неуклонного роста материального благосостояния и духовности человека, повышение уровня его защищенности от возможных общественных, техногенных и природных опасностей и катастроф, постоянно и разительно изменяют мир, в котором мы живем. В нынешние времена изменения в технике и передовых технологиях, в общественной жизни, происходят довольно быстро – даже быстрее, чем продолжительность жизни одного поколения людей [1]. Одновременно, эти же объективные процессы создали новые и обострили существующие общественные проблемы: науки и образования, здоровья населения, детства, молодежи и семьи, безработицы и занятости, экономические, экологические, демографические, морально-этические, обороны и безопасности и др.

Современный этап общественного развития характеризуется существенным возрастанием роли знаний – ведущего фактора современного производства, интеллектуального и духовного общественного развития. Это одновременно обусловлено и предопределяет заметное углубление и расширение масштабов научных исследований и разработок, которые проводятся практически во всех сферах общества, на всех его уровнях. На этой основе развиваются существующие и возникают новые области знаний и высокие технологии (например, нано- и биотехнологии, космические технологии, технологии искусственного интеллекта, образовательные технологии, технологии в области здравоохранения и сельского хозяйства, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), происходит конвергенция нано-, био-, когнитивных

и ИКТ – НБИКТ-технологии и др.), создаются новые высокоинтеллектуальные автоматические и автоматизированные высокопроизводительные средства деятельности. Разрабатываются новые материалы, альтернативные экологически более безопасные источники и преобразователи различных видов энергии, осуществляется их экспериментальные испытания, промышленное производство и широкое применение. Развиваются экономические системы (рынки труда, капиталов, товаров и услуг, повышается конкуренция на этих рынках). Совершенствуются системы управления социально-экономическими и технико-технологическими процессами. Как результат, повышается производительность производств, быстро меняются средства и культура общественного труда, способы жизнедеятельности человека.

В таких условиях, люди, как определяющие составляющие социотехнологических систем, должны успевать за этими изменениями, адекватно реагировать на них. Это обуславливает необходимость постоянного (в темпе реальных изменений) переосмысление известных и получения новых знаний о человеке, обществе и природе, предполагает, что члены общества должны овладевать этими знаниями, приобретать навыки жизнедеятельности в современном мире. Последнее обуславливает – человек должен учиться на протяжении всей жизни, а система образования должна предоставить ему такие возможности [2].

Признавая и разделяя ведущую роль знаний (а потому, науки и образования) на современном этапе общественного развития, мир стремительно шагает от информационного к грядущему обществу знаний (общество знаний, англ., knowledge society). Поэтому, Украина, наряду с политическим, исторически и цивилизационно обусловленным самоопределением, должна формироваться и развиваться как неотъемлемая составляющая мировой социально-экономической системы, грядущего «всемирного общества знаний». Только при таком условии Украина будет привлекательной для молодого поколения своих граждан, обеспечит благосостояние, высокие стандарты жизни и безопасность народа, войдет в ряды ведущих стран Европы и мира.

Итак, Украина находится на пороге судьбоносных для народа общественно-экономических и научно-технологических преобразований. Образование человека, как стержень интеллектуального и духовного развития личности, должно сыграть в этих процессах ведущую роль [3].

Объективность развития современного мира предопределяет такое противоречие – общество, с одной стороны, выдвигало и будет в дальнейшем выдвигать новые требования к качественным показателям разных образовательных уровней своих членов. С другой стороны, у членов общества будут возникать все новые и новые потребности относительно об-

разовательной базы своего личностного развития и своего соответствия требованиям общества. Решение этого противоречия лежит на пути повышения образовательного уровня членов общества, предопределяет необходимость адекватного развития системы образования – повышение доступности образования, расширение спектра и улучшение качества предоставляемых образовательных услуг. Независимо от предметной направленности тех или иных педагогических систем, любые из них без исключения, их целевые и предметно-технологические (методические) составляющие должны отражать и опираться на идеи человекоцентризма [4], обеспечивать реализацию парадигмы равного доступа к качественному образованию [5], базироваться на принципах открытого образования [6; 7; 8; 9]. «Таким образом есть все основания констатировать, что ныне практически утверждается ориентация нашего образования на человека, его личность, индивидуальность, разностороннее саморазвитие» [10, с. 8].

Опираясь на эти базовые принципы, мы должны прежде всего помнить, что основной целью дальнейшего развития систем обучения и воспитания должно быть обеспечение индивидуальной траектории формирования и развития неповторимой личности ученика, которую характеризует глубоко осознанные ценности демократического правового гражданского общества, ответственная, патриотическая и активная позиция гражданина своей страны, интернационализм, высокие морально-волевые качества человека XXI века.

Именно такое развитие личности человека является тем необходимым фундаментом, на котором только и могут развиваться, «благодатно расцвести» ее природные склонности, способности и одаренности, сформироваться современная исследовательская и практически направленная обученность, высокая воспитанность. Именно такой подход заложит необходимый образовательный фундамент, повысит вероятность успешной и счастливой жизни человека, а поэтому человеконаправленное развития общества, которое, со своей стороны, будет формировать необходимый образовательный ландшафт пожизненного совершенствования личности, наукоемко – с профессиональной точки зрения, и нравственно требовательно – с воспитательной, влиять на формирование и непрерывное расширение ее образовательных горизонтов.

При таком подходе центральной фигурой в образовательных системах есть и в дальнейшем будет остаться ученик, проводником к знаниям, основным «реализатором» педагогических инноваций, «душой» учебно-воспитательного процесса – учитель, инициатором, организатором и субъектом формирования, поддержки и совершенствования условий осуществления и развития образовательного процесса – руководитель системы образования (учебного заведения) разного уровня.

Общественное мнение должно формироваться так, а структуры власти обеспечить такое правовое поле и финансовые условия, чтобы социальный статус учителя и руководителя науки, научно-воспитательного учреждения неуклонно повышался, достиг уровня наиболее известных и уважаемых членов общества, в частности, их заработная плата и другие социальные гарантии были на уровне, лучше – заметно превышали, средние показатели социально-экономического обеспечения работающих в целом по стране.

Указанные особенности общественного развития привели и в дальнейшем будут приводить к объективным изменениям состава, структуры и масштабов общественной деятельности. Они будут обуславливать существенное повышение объема знаний, которые производятся и циркулируют в обществе, осязаемое повышение динамизма и сложности социально-экономических, научно-технических и образовательных процессов.

Появления ИКТ, стремительное развитие их средств и технологий, в частности цифровых и оптико-волоконных, их широкое внедрение во все сферы общественной жизни ускорили интеграционные и коммуникационные процессы, обеспечили новые более производительные возможности обработки электронных данных. Эти технологии, с одной стороны, уже сегодня создают условия для динамического развития информационного общества, а с другой, – стремительно продвигают нас по пути к грядущему обществу знаний [11].

Приведем основные, с позиций данного рассмотрения, признаки общества знаний, в котором в недалеком будущем и будет протекать жизнь «человека общества знаний».

Общество знаний характеризуется как общество, которое динамически развивается, качественная специфика которого определяется влиянием совокупности факторов, в состав которых входят [12]:

- широкое осознание роли знаний как условия успеха в любой сфере деятельности;
- наличие (у субъектов разного уровня) постоянной потребности в новых знаниях, необходимых для решения новых задач, создания новых видов продукции и услуг;
- эффективное функционирование производства знаний и расширение сфер и объемов запроса на знание;
- взаимное стимулирование в пределах организаций и общества в целом систем/подсистем, которые производят знания, и систем/подсистем, которые производят материальный продукт.

Именно поэтому, общество знаний – это общество, в котором значительная часть населения разделяет мнение о том, что непрерывное, в течение всей жизни познание мира и совершенствование (самосовер-

шенствование и совершенствование с помощью внешних систем) является главной целью жизни человека. Постепенное, настойчивое формирование и непрерывная поддержка в обществе этой парадигмы, глубокое осознания членами общества ее основных идей, принципов и способов реализации предопределяет новые потребности человека относительно образовательной базы разностороннего (как общеобразовательного, так и профессионального) развития собственной личности, предусматривает реализацию индивидуальной образовательной траектории учеников и на этой основе – обеспечение их соответствия как собственным потребностям, так и требованиям общества.

Образно говоря, «общество знаний должно формировать более умных людей (*homo sapiens*)», обеспечить новые, более благоприятные условия их личностного развития, социального становления, признания и «социального лифта» – условий, при которых именно и может сложиться успешная и счастливая жизнь человека.

Обществу знаний присуща единая постоянная величина – непрерывность и неизбежность перемен. «Более умный человек» – это человек, который органично воспринимает объективную изменчивость мира (даже быстроизменчивость), а потому и глубоко осознает необходимость непрерывного пожизненного обучения. По этому поводу Элвин Тоффлер отмечает «Неграмотный XXI века – это не тот, кто не умеет читать и писать, а тот, кто не умеет учиться, разучиваться и снова учиться» [13]. При этом процесс обучения приносит человеку определенное удовольствие, даже наслаждение.

«Более умный человек» – это инновационный человек [14], который на основе высокой образованности, соответствующих глубоких убеждений и неравнодушной ответственной жизненной позиции лично активно участвует в процессах изменений, иницирует, проектирует, реализует и поддерживает прогрессивные инновации, тем самым обеспечивая как свое индивидуальное развитие, так и совершенствуя мир в котором он живет.

Однако, «более умный человек», как целостная личность – это и такой человек, которого характеризуют не только более высокая теоретически и практически направленная обученность, более высокий интеллектуальный потенциал, общеобразовательные и профессиональные компетентности, способность к системному мышлению, к инновационной деятельности, но и более высокая воспитанность, которая базируется на общечеловеческих ценностях, человекоцентристской платформе. «Нормы, ценности, установки, морально-этические и эстетические ценности, которые воспитывают у студентов, закладывают фундамент социального капитала, необходимого для формирования здорового гражданского общества

и культуры – того, что находится в основе оптимальной системы управления и демократической политической системы» [1, 41].

В современном глобализованном мире этот вопрос приобретает особое значение. При его решении должно быть непременно учтено, что воспитание нового человека, человека будущего общества знаний – это задача не только национальных систем институционального образования. Это задача всего мирового сообщества.

Именно поэтому формирование нового человека может произойти только при обязательном условии – мир должен опомниться, осознать и признать как важнейшие нравственные ценности: свободу, достоинство, порядочность, образованность, честь, совесть, ответственность, патриотизм, толерантность, человекоцентризм, экологическая и общественная безопасность, верховенство национального и международного права, национальную самобытность народов и демократические принципы мирового жизнеустройства и общественного развития.

Эти высокие ценности должны образовать нравственно-этическую и эстетическую основы идеологии формирования «человека общества знаний» и самого общества знаний, заложить необходимые нравственные основы, обеспечить воспитательные условия достижения в нем более высокого уровня качества жизни людей. Именно высокие нравственные ценности «человека общества знаний» станут надежной преградой проявлению в общественной жизни насильственных посягательств милитаристско настроенных авторитарных режимов некоторых стран, различных течений неолиберализма, исповедующего неограниченную власть денег, создадут моральный противовес поведению отдельных аморальных членов общества, живущих по принципу – только то хорошо, что приносит мне пользу и удовольствие, и их группировок, склонных к антиобщественным проявлениям, предпочитающих присвоение и неограниченное потребление материальных благ, а также действиям тех структур финансовой и коммерческой сферы, которые направляют свою деятельность на беспредельное (с точки зрения экологической, технологической, национальной, гражданской, государственной, политической безопасности стран, общепланетарной безопасности мира, личной безопасности отдельного человека) получение материально-денежных доходов и геополитических (несмотря на действующие международные соглашения) преимуществ, жаждущих мирового господства.

В обществе знаний – обществе высокой морали, эти ценности, наряду с чисто деловыми качествами, особенно отчетливо будут характеризовать мировые авторитеты – выдающихся деятелей науки, образования, культуры и искусства, обусловят их признание как моральных образцов для подавляющей части населения стран и регионов мира.

Этот нравственный портрет должен и будет преимущественно отражать лидеров государств и международных организаций, политическую элиту стран и мира. Он станет ориентиром для определяющего количества служащих органов государственного управления и местного самоуправления, руководителей различных хозяйствующих и общественных структур, обеспечит на этой основе их высокую человеконаправленную ответственность при принятии судьбоносных общественно значимых решений.

Таким образом, речь идет о формировании общества знаний как соответствующей социокультурной среды, в которой «человек постоянно объективизировал бы свою духовную природу, ценностно закалял себя, преодолевая разного рода преграды и конфликты, действительно не мирясь со злом во всех его проявлениях» [10, 3].

Однако отмеченные выше факторы и условия социокультурной среды являются необходимыми, но недостаточными для воспитания «человека общества знаний». Огромный воспитательный потенциал социокультурной среды находится также в микросоциуме семьи и школы. По этому поводу И.Д. Бех в своей работе «Вихорний процес в осягнутих глибинах» пишет: «В современных условиях снижения нравственного воспитания детей и молодежи возникает безотлагательная необходимость осуществления конструктивного влияния на воспитательную практику... Воспитательные нововведения необходимы потому, что ныне ценностная планка, которую должна побороть юная личность, значительно повышена. Речь идет о воспитании в ней высших смыслов жизни, духовных экзистенций, способности к гуманным человеческим отношениям, культурной профессионально-творческой самореализации. Все эти приобретения не должны лежать в душе молодой личности мертвым грузом, она на их основе должна стать полноценным субъектом собственной жизни – и не в будущем, а тут и сейчас» [10, 3].

Совокупное воспитательное влияние различных подсистем окружающей человека социокультурной среды (институционально-образовательной и общественной) сформирует необходимую «духовную энергию» общества знания, которая, в свою очередь, приведет в действие побуждающие и созидающие силы духовно-нравственного развития «человека общества знаний».

Именно эти направляющие, сдерживающие и образовательные силы, сформируют морально-целевую основу демократического правового гражданского общества знаний, его «общественную совесть», заложат ундамент и в основном обусловят поведение критической массы различных слоев населения стран, создадут реальную, надежную и продуктивную почву для реализации воспитательных функций различными ин-

ститутциями образовательной сферы, гражданскими организациями, средствами массового информирования и другими подсистемами общества.

Только при таком условии, на таких морально-этических основах, по такому сценарию может быть сформирован знаниевый потенциал, человеческий капитал общества знаний, использование которого будет направлено на благо человека, приведет не только к формированию нового технологического уклада бытия, но и духовному подъему всего населения планеты Земля, заложит фундамент безопасной жизни и прогрессивного развития будущих поколений. Именно так, на наш взгляд, следует понимать духовно-нравственную парадигму общества знаний [15].

Именно при таком понимании, в такой социокультурной среде может сформироваться новый, более совершенный уровень образования, осуществляться его прогрессивное эволюционное развитие от современного, ИКТ-ориентированного – до открытого образования грядущего общества знаний.

Именно при таких условиях, на таком пути может обеспечиваться максимально возможная реализация принципов открытого образования [16], которые в своей системной совокупности отражают взгляды наиболее известных в мире и прогрессивно настроенных государственных деятелей, ученых и педагогов относительно развития образовательных систем. Именно открытое образование, с одной стороны, будет опираться на достигнутый уровень мирового научно-технического прогресса, социально-экономического и морально-этического развития общества знаний и в значительной степени будет характеризовать его, а с другой – существенно его обусловит.

Эволюционный прогресс общественного развития – от информационного к обществу знаний, предусматривает, что основные достижения информационного общества будут не только сохранены, но и приумножены – информатизация общества существенно углубится, а ее масштабы охватят практически все сферы профессиональной, общественной и бытовой деятельности людей, прежде всего науку и образование. При этом уровень развития ИКТ-платформы глобального информационного образовательного пространства (ГОП) и единого информационного образовательного пространства (ЕИОП) и соответствующий уровень ИКТ-поддержки систем открытого образования значительно возрастут [17; 18; 19].

Стоит отметить, что несмотря на очевидные перспективы внедрения в систему образования последних достижений научно-технического прогресса в области ИКТ, формируя стратегию развития образования, разрабатывая практические пути ее реализации, политики и управленцы образования, проектировщики образовательных си-

стем должны безусловно руководствоваться тем, что в любом случае достижения новых, более высоких результатов обучения и воспитания, обеспечение на этой основе конкурентных преимуществ выпускников учебных заведений на рынке образовательных услуг и труда, а учебных заведений – на рынке образовательных услуг, не могут достигаться педагогами и учениками за счет пренебрежения или ограниченного учета определенных и задекларированных государством основных положений стратегий и концепций развития образования, общечеловеческих ценностей общества, демократических принципов жизнеустройства и общественного развития [20].

Можно уверенно утверждать, что основные концептуальные основы стратегии дальнейшей масштабной информатизации образования и науки Украины [21; 22; 23; 24; 25; 26; 27] должны базироваться на концепции облачных вычислений [28; 29], широком применении в процессе обучения компьютерно ориентированных средств обучения [30; 31; 32; 33], в частности мобильно ориентированных средств (МИП) [34], электронных образовательных ресурсов (ЭОР) [35] и сервисов открытых адаптивных информационно-коммуникационных сетей и электронных социальных сообществ [36], существенном усовершенствовании на этой основе методических систем обучения всех без исключения педагогических применений [37].

При этом должна быть существенно углублена интеграция усилий системы образования в инновационных направлениях информатизации и психолого-педагогической науки, а также ИКТ-индустрии [38; 39; 40], в частности предусмотрено эффективное сотрудничество с компаниями ИКТ-бизнеса на основе применения механизмов аутсорсинга [41].

Необходимость разработки образовательных моделей формирования и развития общества знаний, которые должны базироваться на приведенной выше его морально-этической парадигме, на принципах открытого образования, на масштабной информатизации общества и образования, выдвигает перед психолого-педагогической наукой и образовательной практикой новые, пока ещё до конца не постижимые задачи, предопределяет насущную необходимость их решения [42; 43; 44; 45; 46; 47].

Пока сложно представить, что так произойдет в ближайшее время и в необходимой степени. Однако Украина и современный мир на самом деле не имеет другой продуктивной альтернативы с позитивным прогнозом устойчивого и безопасного прогрессивного общественного развития. Все же стоит надеяться, что эти задачи будут успешно решены, а приведенный прогноз нравственно-этической составляющей и направляющей общественного развития в значительной мере сбудется.

Список літератури: 1. Кремень В.Г. Людина перед викликом цивілізації: творчість, людина, освіта // Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура / за ред. В.Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка – 2008 – С. 9–48. 2. Кремень В.Г. Освіта як найважливіша умова розвитку людського капіталу // Філософія педагогічної майстерності: Зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського / Редкол.: Н.Г. Нічкало та ін. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – С. 6–13. 3. Биков В.Ю. Інформаційне суспільство і освіта // Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна : зб. наук. пр. / [редкол.: Н.Г. Нічкало (голова), та ін. ; упоряд.: Н.Г. Нічкало, О.М. Боровік ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К. : Богданова А.М., 2013. – С. 39–50. 4. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 520 с. 5. Биков В.Ю. Відкрита освіта – сучасний інструмент забезпечення рівного доступу до якісної ціложиттєвої освіти // Освіта дорослих в Україні [Електронний ресурс] / Зб. наук. праць Інтернет проекту. – К. – 2009. – Режим доступу <http://www.ua-ed.narod.ru>. – Заголовок з екрана. 6. Биков В.Ю. Системно-структурні засади забезпечення якості професійної освіти // Сб.наук.праць.– Донецьк: Либідь, 2001. – С. 269–273. 7. Биков В.Ю. Відкрита освіта і відкрите навчальне середовище // Теорія і практика управління соціальними системами / Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2008, № 2. – С. 116–123. 8. Биков В.Ю. Відкрита освіта в Єдиному інформаційному освітньому просторі // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шуробура. – Хмельницький: ХГПА, 2010. – Вип. 7. С. 30–35. 9. Биков В.Ю. Відкрита освіта і віртуальне навчання // Філософія педагогічної майстерності: Зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського / Редкол.: Н.Г. Нічкало та ін. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – С. 67–75. 10. Бех І.Д. Виховний процес в досягнутих глибинах // Шкільний світ, 2014. – № 5 (685). – с. 15. 11. Биков В.Ю. Інноваційні інструменти та перспективні напрями інформатизації освіти // Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: третя між нар. Наук.–практ. конф.: [в 2ч]. Ч 1. / Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та ін.; [за ред.. М.М. Козяра, Н.Г. Нічкало]. – Львів: ЛДУ БЖД, 2012. – С. 14–26. 12. Алексеева И.Ю. Общество знаний, информационное общество и «НБИКС–революция» // Информационное общество, 2011. – Вып. 2. – С. 9–17. 13. Тоффлер Елвін. Третья волна. – К.: Видав-

ничій дім «Всесвіт», 2000. – 480 с. 14. Кремень В.Г. Вступне слово // Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура / за ред. В.Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка, 2008. – С. 6–8. 15. Биков В.Ю. Основні концептуальні засади інформатизації освіти і головна парадигма майбутнього суспільства знань // Я-концепція академіка Неллі Нічкало у вимірі професійного розвитку особистості : зб. наук. пр. / [редкол.: І.А. Зязюн (голова), О.М. Отич та ін.; упоряд.: О.М. Отич, О.М. Боровік ; Національна академія педагогічних наук України; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К., 2014. – С. 32–42. 16. Биков В.Ю. Відкрите навчальне середовище та сучасні мережні інструменти систем відкритої освіти // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 2. Комп'ютерно орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць / Редрада. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – № 9(16). – С. 9–16. 17. Биков В.Ю. Автоматизовані інформаційні системи єдиного інформаційного простору освіти і науки // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Гол. ред.: Мартинюк М.Т. – Умань: СПД Жовтий, 2008. – Ч. 2. – С. 47–56. 18. Кремень В.Г., Биков В.Ю. Категорії простір і середовище: особливості модельного подання та освітнього застосування // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія / Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХПІ», 2013. – № 3. – С. 3–16. 19. Биков В.Ю. Мобільний простір і мобільно орієнтоване середовище інтернет-користувача: особливості модельного подання і освітнього застосування // Інформаційні технології в освіті: Збірник наукових праць. Випуск 17. – Херсон: ХДУ, 2013. – С. 9–37. 20. Биков В.Ю. Підвищення значущості інформаційно-комунікаційних технологій в освіті України // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України; Головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Педагогічна преса, 2009. – № 1(62). – С. 29–33. 21. Биков В.Ю. Інформатизація загальноосвітньої і професійно-технічної школи України: концептуальні засади і пріоритетні напрями // Професійна освіта: педагогіка і психологія. За ред.: І. Зязюна, Н. Нічкало, Т. Левовицького, І. Вільш. Україно-польський журнал. Видання IV.. Видавництво: Вищої Педагогічної Школи у Ченстохові. – Ченстохова, 2003. – С. 501–515. 22. Биков В.Ю., Прокопенко І.Ф., Раков С.А. До питання інформатизації вищих педагогічних навчальних закладів // Комп'ютер у школі та сім'ї, 2002. – № 4(22). – С. 8–13. 23. Биков В.Ю. Інформатизації і комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів України – 20 років // Комп'ютер у школі та сім'ї, 2005. – № 5(45). – С. 3–11. 24. Биков В.Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти [Електронний ресурс] / Гол. ред.: В.Ю. Биков; Ін-т інформ. технологій і засобів навчання АПН України, Центр. Ін-т післядиплом. пед.

освіти АПН України. – 2010. – № 1(15). – Режим доступу <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em15/emg.html>. – Заголовок з екрана. 25. Биков В.Ю. Проблеми і цілі інформатизації освіти України // Освіта в інформаційному суспільстві: до 25-річчя шкільної інформатики : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [Редкол.: Огнев'юк В.О., Хоружа Л.Л., Биков В.Ю. та ін.]. – К.: Київськ. Ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – С. 13–19. 26. Биков В.Ю. Проблеми та перспективи інформатизації системи освіти в Україні // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 2. Комп'ютерно орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць / Редрада. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – № 13 (20). – С. 3–18. 27. Кремень В.Г., Биков В.Ю. Інноваційні завдання сучасного етапу інформатизації освіти // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. праць. – Випуск 37. / Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін.. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2014. – С. 3–15. 28. Биков В.Ю. Технології хмарних обчислень – провідні інформаційні технології подальшого розвитку інформатизації системи освіти України // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2011. – № 6. – С. 3–11. 29. Биков В.Ю. Хмарна комп'ютерно-технологічна платформа відкритої освіти та відповідний розвиток організаційно-технологічної будови ІТ-підрозділів навчальних закладів // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія / Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХПІ», 2013. – № 1. – С. 81–98. 30. Биков В.Ю. Теоретико-методологічні засади створення і розвитку сучасних засобів та е-технологій навчання // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Частина – 2. – Харків: «ОВС», 2002. – С. 182–189. 31. Биков В.Ю., Жук Ю.О. Засоби навчання нового покоління в комп'ютерно орієнтованому навчальному середовищі // Комп'ютер у школі та сім'ї, 2005. – № 5(45). – С. 20–23. 32. Биков В.Ю., Жук Ю.О. Класифікація засобів навчання // Інформаційні технології і засоби навчання: Зб. наук. праць / За ред. В.Ю. Бикова, Ю.О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К.: Атака, 2005. – С. 39–60. 33. Сторіжко В.Ю., Биков В.Ю., Жук Ю.О. Основні положення Концепції створення та впровадження в навчальний процес сучасних засобів навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін // Фізика та астрономія в школі, 2006. № 2. – С. 2–7. 34. Биков В.Ю. Інноваційний розвиток засобів і технологій систем відкритої освіти // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. праць. –

Випуск 29. / Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін.. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. – С. 32–40. 35. Биков В.Ю., В.В. Лапінський. Методологічні та методичні основи створення і використання електронних засобів навчального призначення // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2012. – № 2. – С. 3–6. 36. Биков В.Ю. Ключові чинники та сучасні інструменти розвитку системи освіти // Інформаційні технології і засоби навчання: електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс] / Гол. ред.: В.Ю. Биков; Ін-т інформ. технологій і засобів навчання АПН України, Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – 2007. – № 1(2). – Режим доступу <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em2/emg.html>. – Заголовок з екрана. 37. Биков В.Ю. Методичні системи сучасних інформаційно-освітніх технологій // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць / За редакцією Л.Л. Товажнянського та О.Г. Романовського. – Вип.. 3. – Харків: НТУ «ХПІ», 2002. – С. 73–83. 38. Биков В.Ю. Конкуренція – ринковий інструмент інноваційного розвитку системи професійної освіти // Нові технології навчання: Наук.– мет. сб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2010. Випуск 64. – С. 22–36. 39. Биков В.Ю. Неперервна підготовка висококваліфікованих кадрів – визначальна умова розвитку ІТ-індустрії // Інноваційність в науці і освіті : наукове видання до ювілею професора, доктора хабілітованого Франтішека Шльосека / В. Кремень (голова редкол.), Є. Куніковські (заст. голови), Н. Ничкало (заст. голов.) ; упоряд.: Н. Ничкало, І. Савченко : Хмельницький національний університет. – К. : Богданова А.М., 2013. – С. 141–151. 40. Биков В.Ю. Сучасні проблеми і перспективи професійного становлення робітничих кадрів для ІКТ-індустрії // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький: ХНУ, 2011. – С. 44–50. 41. Биков В.Ю. ІКТ-аутсорсинг і нові функції навчальних закладів і наукових установ // Інформаційні технології і засоби навчання: електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс] / Гол. ред.: В.Ю. Биков; Ін-т інформ. технологій і засобів навчання НАПН України, Центр. Ін-т післядиплом. пед. освіти НАПН України. – 2012. – Том 30, № 4 (2012). – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/emg.html>. – Заголовок з екрана. 42. Биков В.Ю. Наукове забезпечення дистанційної професійної освіти: проблеми та напрями досліджень // Професійна освіта: педагогіка і психологія. За ред.: І. Зазюна, Н. Нічкало, Т. Левовицького, І. Вільш. Україно-польський журнал. Видання II. Видавництво: ЗАТ «ВІПОЛ», Київ-Ченстохова. – 2000 р. С. 93–116. 43. Биков В.Ю. Доменно-фреймова модель педагогічної системи // Теорія і практика управління соціальними системами /

Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП», 2004. – № 3. – С. 50–69. 44. Биков В.Ю., Богачков Ю.М., Жук Ю.О. Моніторинг рівня навчальних досягнень з використанням Інтернет-технологій: монографія / за ред. В.Ю. Бикова, чл.-кор. АПН України, д. тех. наук, проф.; Ю.О. Жука, канд. пед. наук, доц. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 128 с., табл. 45. Биков В.Ю., Мушка І.В. Електронна педагогіка та сучасні інструменти систем відкритої освіти // Інформаційні технології і засоби навчання: електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс] / Гол. ред.: В.Ю. Биков; Ін-т інформ. технологій і засобів навчання АПН України, Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – 2009. – № 5(13). – Режим доступу <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/ITZN/em2/emg.html>. – Заголовок з екрана. 46. Биков В.Ю. Проблеми педагогіки та сучасні інструменти систем відкритої освіти // Професійна освіта: ціннісні орієнтири сучасності: зб. наук. пр. / за заг. ред. І.А. Зязюна; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. – К.: Харків: НТУ «ХП», 2009. – С. 30–40. 47. Биков В.Ю., Спірін О.М. Електронні бібліотечні інформаційні системи наукових і навчальних закладів // Інформаційні технології і засоби навчання: електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс] / Гол. ред.: В.Ю. Биков; Ін-т інформ. технологій і засобів навчання НАПН України, Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти НАПН України. – 2012. – Том 30, № 4 (2012). – Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/emg.html>. – Заголовок з екрана.

*Романовский А.Г.
г. Харьков, Украина*

«ИМЕТЬ» ИЛИ «БЫТЬ»

Альтернатива «обладания или бытия» противоречит вроде бы здравому смыслу. Чтобы жить, мы должны обладать различными вещами. Различие между «бытием» и «обладанием», так же как и различие между «любовью к жизни» и «любовью к смерти», представляет собой коренную проблему человеческого существования. «Обладание» и «бытие» – является двумя основными способами существования человека. Многие крупные мыслители альтернативу «иметь» и «быть» ставят в центр своих философских систем. Известно, что Будда говорил о том, что не нужно стремиться к обретению собственности тому, кто хочет достичь высшей ступени человеческого развития. Иисус говорил: «Кто хочет душу свою сберечь, тот потеряет ее. Кто

потеряет душу свою ради Меня, тот сбережет ее. Ибо, что пользы человеку приобрести весь мир, а себя самого погубить, или повредить себе?» (Евангелие от Луки, глава 9: 24,25).

Я позволил себе взять названием статьи мысли из размышлений крупнейшего мыслителя XX века – Эриха Фромма, одного из представителей когорты философов от психологии и духовного лидера Франкфуртской социологической школы.

В понимании современных философов для человека действительно «иметь» – это значит соответствовать велению времени быть активным на пути в устремлении к вожделенному успеху, то есть к обеспечению своего жизненного комфорта, власти, богатства, общественного признания.

К этому нас призывает внутренний голос жизненного азарта, вызванного осознанием нашего очень ограниченного срока жизни, когда каждый понимает, что нам отпускается так мало времени на этой грешной земле, а так много хочется узнать, успеть, создать. Мы создаём, что в мире есть много удовольствий и мечтаем скорее эти удовольствия получить.

Мы удовлетворяем свои самолюбие, честолюбие, властолюбие, двигаясь по карьерной лестнице жизни. Учимся добиваться успеха, учим этому своих последователей, своих студентов.

Так было всегда на протяжении развития человеческой цивилизации. Так поступаем сейчас и мы, как и все наши современники, как и все наши предшественники, и ученые, и государственные деятели, то есть все люди.

Но отличие наше от наших предшественников состоит в том, что нынешнее время – это уже XXI век. Это время, когда роль личности человека возросла во столько раз, во сколько раз возрос эффект от пуска тетивы лука до эффекта нажатия этим же пальцем кнопки, обеспечивающей пуск баллистической ракеты с ядерной боеголовкой. Эта роль возросла от скорости камня, брошенного нашим предком кроманьёнцем – человеком разумным, до скорости звука, которым овладели наши современные инженеры, воплотившие научные знания в современные технологии.

Энергетика, космос, медицина, демография, этнография, биотехнологии, государственное строительство, управление обществом – вот основные области, где результаты деятельности человека растут в геометрической прогрессии.

В современных условиях ответственность как основная категория духовно-нравственной характеристики человека выходит на главную позицию при определении возможности дальнейшего развития и даже существования общества и цивилизации. Настало время, когда решается вопрос «иметь» или «быть»!

Можно сказать, что наступил момент истины, когда сила и направленность мысли, решения и действия человека имеют глобальное, иногда необратимое негативное воздействие на судьбы окружающих его людей, предпринимателей, регионов, стран и даже на судьбу цивилизации.

Негативные последствия, очень часто зависят только от того, на каком месте находится человек как профессионал: инженер, позабывший о соблюдении элементарной техники безопасности; проектант, неправильно посчитавший предел прочности строительной конструкции; капитан пассажирского корабля, нарушивший правила кораблевождения и первым бросивший свой тонущий корабль; авиадиспетчер, не сумевший обеспечить безопасный коридор пролета воздушного лайнера; ученый, не знающий как остановиться при разработке новой супертехнологии, уничтожающей гармонию окружающего нас жизненного пространства на земле или в воздухе; государственный деятель, думающий о своих банковских счетах и для которого принцип «деньги должны делать деньги» – его жизненное кредо.

Ответственность перед собой и своей совестью, перед людьми, зависими от нас – вот та нравственная категория, которая становится определяющей для обеспечения нормальной жизнедеятельности человека и перспективы сохранения и развития человеческой цивилизации и положительного ответа на вопрос «быть»?

И, конечно же, мы должны говорить об ответственности педагога, учителя, работников средней и высшей школы, учёных, занимающихся подготовкой профессионалов.

Только тогда, когда мы до конца осознаем, что в составе модели профессиональных личностных качеств ученика или студента на передний план выходит «нравственность», «духовность» и, как следствие, ответственность, только тогда мы можем надеяться, что в промышленность, науку, в управление всех социальных систем, вплоть до управления государством, придут новые люди, не только умеющие, но и желающие обеспечить благосостояние не только свое личное, но и общества в целом!

В современных исследованиях сущность ответственности рассматривается как предпосылка и результат самоопределения, где ответственность – это не только знание моральных норм и правил, способность человека заранее обдумывать и прогнозировать совершаемые действия и поступки, соотнося их с нравственными требованиями, но и готовность к самоорганизации деятельности, готовность свободно брать на себя обязанности, которые не вменяются общественным долгом. В этом заключается и нравственная, и общественная сущность ответственности.

Вместе с тем понимание ответственности не отрицает её понимания как наказуемости и подотчётности, как одну из форм самоконтроля.

Наше понимание «ответственности», реализовать которое мы стремимся в своей учебной и воспитательной деятельности, состоит в том, что мы должны воспитывать у молодых специалистов ответственность как интегративное качество личности, детерминирующее её активность на основе свободного выбора и предвидения его результатов, направленное на формирование и развитие личностного механизма контроля, способности отвечать за свои действия перед самим собой и обществом.

Я уверен, что созданная нами в Национальном техническом университете «Харьковский политехнический институт» концепция гуманитарно-технической элиты и следование нами все эти годы по пути не просто обучения современных профессионалов в области инженерных наук, а их воспитание и привитие им элементов гуманизма, ознакомление их с лучшими достижениями в области философии, психологии, педагогики, психологии управления, культурологи, этики и эстетики позволило нам подготовить молодых специалистов, обладающих высокими духовно-нравственными качествами и ответственностью, которые они будут демонстрировать везде, где бы они не работали.

Так, например, научно-педагогическими сотрудниками только кафедры педагогики и психологии управления социальными системами разработано 15 спецкурсов, которыми мы обеспечиваем гуманитарную составляющую наших профессионалов по всем техническим направлениям. Мы издаем учебники, монографии, курсы лекций, которых нет ни в одном вузе Украины.

О реализации этой концепции говорит и тот факт, что за последние 15 лет нашим университетом было проведено более 80-ти конференций, посвящённых вопросам воспитания, гуманизации и гуманитаризации образования.

Структура общества такова, что 5–7% – это лидеры, которые решают проблемы общества. Выпускать специалистов мы должны с лидерскими компетенциями. Ибо лидер – прежде всего человек, который имеет не только морально-волевые качества, но и имеет способности к эмпатии, умеет быть толерантным. Это человек, который понимает, что нравственность и ответственность – это главные категории, которыми должен обладать человек, решающий главные вопросы в сфере экономики, науки, культуры и образования.

Задача духовно-нравственного воспитания сегодня приобретает чрезвычайную значимость. Эту задачу, без преувеличения, необходимо осмыслить как одну из приоритетных в деле обеспечения национальной безопасности страны.

Духовность и ответственность тесно связаны с национальной идеей процветания современной Украины, без них невозможно до-

биться серьёзного результата ни в экономике, ни в политике, ни в системе образования.

В настоящее время подрастающее поколение часто обвиняют в бездуховности, безверии, агрессивности. Безусловно, доля правды в этих высказываниях присутствует. И, конечно, роль образования в устранении этих проблем велика. Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» издавна известен подготовкой и воспитанием высококвалифицированных специалистов и прочными традициями гуманизации и гуманитаризации образования.

Гуманитарное образование непосредственно обращено к человеку, к его интеллектуальной и эмоциональной сфере, к осознанию им своего жизненного предназначения и своего места в обществе.

О том, что хранителем моральных истин служит гуманитарное образование, писал еще в середине XIX века А. Ламартин. Его мысль «Если человек утратит хотя бы одну из моральных истин, погибнут и человек, и все человечество» и сегодня звучит более чем актуально.

Руководство университета понимает, что одной из важнейших компетенций, определяющих профессионализм сотрудника, является его ответственность. К сожалению, сегодня нет социальных инструментов, молодёжных организаций, занимающихся непосредственно проблемами воспитания. Именно поэтому воспитание должно пронизывать учебный процесс. Его содержательные и процессуальные характеристики должны соответствовать новой образовательной парадигме, стратегии и тактике развития образования. Воспитывать молодого специалиста должны представители преподавательского корпуса высшей школы, значительно усилив воспитательную работу ними. Каждому преподавателю сегодня необходимо вносить коррективы в свою деятельность с учётом потребностей общества.

Развитие личности – непрерывный, трудоёмкий процесс, реализация которого является основой государственной политики, практической деятельности всех институтов и структур государства и общества.

*Лозовой В.О.
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК СЕРЦЕВИНА ЇЇ ДУХОВНОСТІ

Моральна культура особистості посідає важливе місце в структурі культури особистості і є часткою технологічного потенціалу і серцевиною світоглядного комплексу індивіда, оскільки моральна складова

пронизує всі види культури й розкриває моральну цінність будь-якої діяльності людини. Моральну культуру особистості подають як міру соціалізації індивіда, міру соціальної зрілості, моральної мудрості тощо.

Рівень розвитку моральної культури особистості може вимірюватися через систему функціонально пов'язаних показників: знання основних моральних правил, норм, принципів і ідеалів суспільства; оцінка їх як соціально справедливих, доцільних, необхідних, таких, що сприяють як суспільному прогресу в цілому, так і всебічному гармонійному розвитку особистості; втілення їх у повсякденній поведінці, різнобічній діяльності, спілкуванні; соціально значуща мотивація поведінки й діяльності; дотримання вимог обов'язку і совісті в складних життєвих ситуаціях і навіть екстремальних обставинах; потреба і здатність до постійного морального самовдосконалення. Ці змістовні показники моральної культури особистості є невід'ємною складовою її загальної культури. Головним критерієм оцінки моральної культури є реальна поведінка людини, її моральні ідеали, ставлення до інших людей, колективу, суспільства, міра гуманності, що виявляється особистістю в соціальній діяльності і яка визначає ступінь її духовно-моральної свободи в конкретних умовах суспільної, моральної необхідності. Основною функцією моральної культури особистості є регулювання моральної складової будь-якої діяльності й моральних відносин у суспільстві. Отже, моральна культура особистості – це характеристика її моральності, яка віддзеркалює ступінь засвоєння морального досвіду, а також готовність до постійного самовдосконалення.

Як і будь-яке складне явище, вона має свої структурні компоненти у вигляді єдності культури моральних почуттів, культури етичного мислення і культури поведінки. Моральна культура особистості визначається як міра засвоєння і реалізації моральних цінностей суспільства у вчинках людини, у будь-яких сферах її життєдіяльності й виступає основним регулятором її повсякденної поведінки. Це досягається шляхом не просто засвоєння моральних норм, принципів, ідеалів, а й їх утілення в практику суспільного буття. Йдеться про здатність бути носіями ідеалів і принципів гуманізму, колективізму, патріотизму, інтернаціоналізму, альтруїзму тощо. Якщо ці цінності органічно вплетені в духовний світ людини, є її переконаннями, її невід'ємними якостями й кристалізуються в її духовній культурі, проявляються в мотивації та практиці вирішення актуальних проблем в різних сферах матеріального і духовного виробництва, то це свідчить про високий рівень моральної культури особистості.

Святитель Іоанн підкреслював, що «Долг священнослужителя указывать нравственные основы, на которых жизнь общества должна устроиться и вдохновлять его деятельность». Учасники Всеукраїнської

науково-практичної конференції «Возрождение духовности в современном мире: взаимодействие церкви и образования» (Харків, 2011 р.) привертали увагу до значущості моральних принципів і ідеалів людяності у різних видах соціальної і добродійної діяльності. Моральність особистості, на думку філософів, все більшою мірою висувається в число провідних духовних детермінант її соціальної поведінки.

Кожна епоха породжує свій моральний менталітет як специфічну сукупність норм, принципів, ідеалів, оціночних суджень, що створюють відповідне середовище духовності, яке існує і на свідомому, і на підсвідомому рівнях в культурі народів. В умовах глобалізації імперативом має стати «Людина розумна повинна стати людиною моральною, це питання її життя і смерті». Оскільки інтелект не занурений у моральність може знищити не тільки навколо себе, а й самого себе.

Мораль у сучасному світі постає як квінтесенція духовності, що зорієнтована і на людину, і на її соціальне і природне середовище. Особистість має поступатися власним егоїзмом, підвестися до значущості розумного самообмеження в ім'я гармонійної єдності з життям в усіх його багатоманітних проявах.

Утвердження моральних цінностей, моральних основ загального існування традиційно пов'язується з такими історичними особистостями, як Лев Толстой, Махатма Ганді, Альберт Швейцер, Андрій Сахаров, Мати Тереза та ін., для яких було характерне подвижництво в інтересах людей. Ці особистості розглядали утвердження добра, боротьбу з несправедливістю і насиллям, захист гідності і самоцінності особистості, захист навколишнього середовища, захист прав людини, забезпечення її гідного життя, самореалізацію в інтересах особистості і суспільства як своєрідні морально-правові імперативи. Слід зауважити, що права людини співзвучні гуманістичним моральним настановам. Такі моральні настанови або імперативи, які стосуються найбільш високого рівня моральної зрілості, є, як уже зазначалося, регуляторами поведінки, підтримують людину в різноманітних аспектах соціального функціонування.

Морально-правові імперативи сучасного світу знайшли відображення у «Загальній декларації прав людини», що була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р. і прийнятою на її основі «Європейською конвенцією з прав людини» (1950 р.). Права людини – вища соціально-правова і моральна цінність. Гуманістичні ідеї нормативних актів світового співтовариства, які установлюють загальнолюдські морально-правові цінності, втілені і закріплені в Конституції України.

Формування індивідуальності кожної людини – основне завдання сучасного суспільства, і на це мають бути спрямовані системи морального і естетичного виховання. Важливо формувати у молодого покоління-

ня моральні властивості, особливо почуття обов'язку і совісті, відповідальності, сенсу життя заради реалізації принципів гуманізму, патріотизму, колективізму тощо. Традиційно це прийнято називати духовною складовою внутрішнього світу особистості.

Духовне виховання має розгортатись на моральних принципах й ідеалах людяності і підкріплюватися різними видами соціальної практики, перш за все, добродійною діяльністю, партнерською взаємодією тощо. В основу виховних заходів слід покласти Конституцію України, зокрема статтю 3 як базову, у якій наголошується: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Тобто, за умов конфлікту цінностей та їх розв'язання соціальні суб'єкти повинні виходити з того, що не існує такої цінності, заради якої можна було б нехтувати чи пожертвувати людиною. Орієнтири суб'єктам виховання і освіти подаються в Указі Президента України від 27 квітня 1999 р. «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян», в інших законодавчих актах та документах МОН і АПН України. Отже, завдання освітніх закладів – формувати у молоді духовні цінності, що реалізуються у доброті, милосерді, толерантності, справедливості тощо.

Духовність виступає засобом подолання егоїзму, а також вільного сприйняття і реалізації альтруїзму. Це здатність усвідомлено і добровільно сприймати інтереси іншої людини, колективу, громади, суспільства як власні індивідуальні цінності, що проявляються у прагненні безкорисливо творити добро, стверджувати справедливість, відчувати чужі біль чи радість як власні переживання. Отже, духовність розуміється як узагальнююче поняття ціннісної свідомості індивіда (особистості), що має світоглядне, життєорієнтовне значення, а моральність виступає її серцевиною, що спрямовує інтелектуальний й взагалі технологічний потенціал, почуття, розум і волю на служіння сім'ї, родині, колективу, громаді, народу. Духовність у вигляді загальнолюдських моральних цінностей надає сенс життю людини і слугує опорою у пошуках засобів виконання обов'язку, усвідомлення сутності добра і зла, справедливості і відповідальності, засобом саморегуляції та самовдосконалення у взаємодії з навколишнім світом тощо. Вона стає силою, що створює і підтримує особистість й індивідуальність в людині. Кожна людина покликана підпорядкувати себе вищим цілям, виконувати свої обов'язки і реалізувати своє призначення шляхом взаємодії з іншими й заради інших. Мораль, як відомо, є ціннісною основою людського існування. І. Кант у свій час підкреслював, що моральнісно людина чинить лише тоді, коли зводить у закон своїх вчинків обов'язок перед людиною і людством, а також пропонував завжди розглядати людину як мету і ні за жодних підстав як засіб.

Серед багатьох сучасних філософів і релігієзнавців домінує уявлення, що духовність, перш за все, пов'язана з релігійністю. Але, як свідчить практика, світові і національні релігії завжди орієнтували на любов до Бога і віддане служіння йому, на любов та служіння його творінням, тобто людям. Іще у Давньому Китаї етика Конфуція орієнтувала на добродійність і глибоку повагу до себе та інших, але вважалося, що на це здатні лише повноцінні, «ідеальні люди», які «не роблять іншим того, чого собі не бажають». У період європейського середньовіччя теж пропонувався «золоте правило моральності» – «не роби іншому того, чого не хочеш, щоб інший робив тобі». Отже, релігія, взагалі релігійні установи, священні книги використовували мораль як засіб творення людяності, гуманності, що має йти від Бога. Таким чином, духовність особистості, на наш погляд, може вимірюватись рівнем її моральної культури.

*Gabińska A.
Warsaw, Poland*

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF MENTAL HEALTH AND SOCIAL ADAPTATION – THE ROLE OF INNER MULTIPLICITY AND DIALOGICAL COMPETENCIES IN FACILITATING PSYCHOSOCIAL ADJUSTMENT

The field of clinical psychology has undergone substantial changes within the last 20 years. This evolution reflects advances made in the science of clinical psychology and related disciplines, and responds to social demands and changes the world is currently undergoing. A field that was originally preoccupied with understanding and treatment of mental disorders, has lately broaden its horizons to not only consider a pathogenic orientation, but also a salutogenic one, focused majorly on human resources and strengths. This expansion of interest resulted in an increased awareness of factors contributing to mental health and proper social adaptation. It is becoming increasingly pronounced that such focus of attention is advantageous as prevention is one of the most effective ways to reduce the burden of the disease and simultaneously it is cost-effective as many interventions often become self-financing over time, saving public expenditure [1]. Knowledge on mechanisms that protect mental health and foster stress resilience is not only useful in clinical setting. More and more often interventions and promotion programs are developed for different recipients as well – parents, pupils, employees and elderly people – all with the aim of enhancing participants resources, improving their well-being and keeping them healthy in times of difficulty.

Another noticeable change that one could observe is a gradual departure from the assumption on a monolithic nature of the Self [2] and turning to the thesis of multiplicity of self structure or self-concept pluralism [3,4]. The idea is based on a notion that the psychological life is not organized by the mind as an entirety, but by multiple autonomic structures (mind modules, schemas, voices, I-positions, subpersonalities), each of which generates different emotional and physiological reactions, as well as different motives, thoughts, behaviors and beliefs about oneself and the others [3,4,5]. In these approaches a person “is conceptualized as a plurality of qualitatively distinct selves” [4].

Theories based on a monolithic vision of personality assume that psychological health is mostly related to having a coherent and well-integrated self [6,7] and majority of mental health problems are regarded as a results of the discrepancies and contradictions between either aspects of the mind or acting tendencies [8,9]. Hence self pluralism, incoherence or dissociation is being related to maladjustment [10]. On the other hand approaches rooted in inner multiplicity idea adopt an assumption that a high degree of self-complexity promotes health and provides for a better quality of life as it enriches self-understanding and broadens the scope of alternative ways of dealing with life adversities [11]. High diversity in a personality system is said to allow to approach a problem from different perspectives, expand the understanding of external reality and thus helps to open up and search for the most fitting solutions. Studies found that the number of self aspects an individual is aware of directly conditions the flexibility of behavioral repertoire when facing a problematic events [4] and is positively related to personal adjustment, buffering of stress or promoting coping [12, 13]. It should be underlined however that some research results pointed at negative consequences of self multiplicity as well. For instance it was found that a self-concept pluralism is positively related to levels of anxiety and depression [14] and implies a higher cognitive load [4].

As presented results seem somewhat inconsistent, in order to understand the role of inner multiplicity in facilitating personal adjustment more profoundly, one should examine the interrelations between inner selves as well. Such opportunity is provided within dialogical self theory authored by H. Hermans, which enriches the reflection on self pluralism with a discursive and dynamic (dialogical) dimension. This theory explains the self as a dynamic multiplicity of different, relatively autonomous and mutually influencing I-positions, which are constantly engaged in a process of dialogical interchange [15]. Due to the fact that I-positions have agent-like qualities – they are emotionally driven, have their own specific memories, wishes, motives, interests, thoughts, stories and may temporarily take control of person’s actions – each I-position is conceived as an autonomous thought

and meaning making center. The same person takes numerous different stances – presents different points of views and experiences various feelings – depending on which I-position is taken. I-positions stem from socialization process in which discourses and social relations connected to them are internalized one after another [16, 17]. Different I-positions produce therefore unique voices and also may relate to each other – they may agree, disagree, ask questions, support or contradict, approve or even ridicule one another [15]. Thus, mental life is conceptualized as a series of internal multivoiced dialogues that represent external multivoiced dialogues encountered by the person throughout the life. By this means the DST develops the concept of polyphony, acknowledging that the mind is more than a sum of a variety of voices but it emerges from the dialogical exchange between them [17]. Dialogues are responsible for a person's ability to see possessing different perspectives, needs and desires and their modification and execution. On a structural level, dialogues play an integrative role, providing linking for all the I-positions which exist in the space of the self. Thanks to them the mutual realtions between I-positions (even the ones which are opposite or rarely given voice) are established, which protects the self against fragmentation. Apart from dialogues, integration and continuity in the dialogical self is maintained by the meta-position, which gives a person a unique meta perspective, enabling perceiving the self as a totality.

The model of psychological health which stems from the dialogical self theory tenets is connected to the idea of inner democracy [15]. It is a vision of a society consisting of many I-positions ready to engage in a dialogue and make decisions according to the democratic rules. This form of the mind organization serves the situation in which any I-position important for the occurring situation is given a voice and is heard by others, and its perspective becomes a part of a person's answer to the situational requirements. Thus, the decisions one makes can take account of multiple interests and needs and be at the same time adequate to the outside world. Drawing on above stated notions, it is possible to distinguish four conditions of proper personal adaptation [5, 18, 19]. First, one needs to have *a sufficient variety of I-positions* which can provide the flexibility of behavior and enable coping with different problems of today's complex and dynamically changing world. Too few I-positions leave a person with few coping strategies. Secondly, *a conscious access to a variety of I-positions* adequate to circumstances serves adaptation better than the mere number of I-positions. Therefore it is more beneficial for a person to know which tools are available and if they can be used in a particular situation than to have a wide range of them. Psychological health depends also on *the ability of the I-positions to enter dialogues*, therefore the possibility of I-positions to see

other I-positions is a key element to negotiations of meanings. It is beneficial if the I-positions recognize the points of view of each other and can engage in a dialogue which takes account of this variety of perspectives and particularly the differences among them as it provides coordination between different parts of the self, contributing to sense of coherence and continuity. Last but not least an existence of *a properly operating meta-position* which manages other I-positions in order to find new effective solutions and bring the sense of coherence is also adaptive.

It is worth to notice that the indicated variety of I-positions does not unconditionally result in better adaptation. What is important is the ratio of roles the person has to take to the complexity of the environment one lives in. A single countryman living in a small cottage and devoted to farming does not need as wide variety of inner I-positions as a corporate woman who lives in a capital and mothers a kindergarten child and a teenager. The environment of these two people requires a different degree of inner complexity, the knowledge of different discourses and thus a different level of behavioral flexibility. It is a disadvantageous when the variety of I-positions is much poorer than a complexity of the environmental requirements [5].

The here described conditions of health seem interconnected. The diversity of the available I-positions depend on their ability to enter dialogue and the operating of meta-position. In this context a narrower repertoire of I-positions supported by a greater ability to establish dialogical relations and a strong meta-position can be more adaptive than a wide repertoire but accompanied by a limited ability to dialogue and poor metacognitive abilities [19].

The significance of inner multiplicity and dialogical competencies becomes even more clearer if we take into account the complexity of the world we live in, globalization and an increasing pace of changing circumstances and environments. Contact with people who have different world views and belief systems, identify with various alternative social groups and come from numerous cultures and countries is becoming an aspect of the everyday life of many people. In order to adapt to such environment it is beneficial to keep open to diversity and multivoicedness, be able to react flexibly, engage in many forms of dialogues and cope well with uncertainty [20].

References: 1. Champion, J., Bhui, K. & Bhugra, D. (2012). European Psychiatric Association (EPA) guidance on prevention of mental disorders. *European Psychiatry*, 27, 2, 68–80. 2. McCrae, R., Terracciano, A. & 79 Members of the Personality Profiles of Cultures Project (2005). Personality Profiles of Cultures: Aggregate Personality Traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 407–425. 3. Cooper, M. & Rowan, J. (1999). Introduction: Self-plurality – the one and the many. In J. Rowan, &

M. Cooper (Eds.), *The Plural Self. Multiplicity in Everyday Life* (pp. 1–11). London: The SAGE Publication.

4. Trzebińska, E., & Dowgiert, A. (2005). Polipsychizm: pożytki i koszty związane z wielowymiarową tożsamością. *Przegląd Psychologiczny*, 1, 75–94.

5. Gabińska, A., Zalewski, B., Szymczyk, B., Suszek, H. & Jędrasik-Styla M. (2012). Mechanisms of Mental Health and Mental Disorders in the Light of the Dialogical Self Theory. *Annals of Psychology*, 4, 117–136.

6. Lecky, P. (1945). *Self-consistency: A theory of personality*. New York: Island.

7. Rogers, C. (1959). *A Theory of Therapy, Personality and Interpersonal Relationships as Developed in the Client-centered Framework*. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A Study of a Science*. Vol. 3: Formulations of the Person and the Social Context. New York: McGraw Hill.

8. Altrocchi, J. (1999). Individual differences in pluralism in self-structure. In J. Rowan, & M. Cooper (Eds.), *The Plural Self. Multiplicity in Everyday Life* (pp. 168–182). London: The SAGE Publication.

9. Emmons, R. A. (1999). *The Psychology of Ultimate Concerns. Motivation and Spirituality in Personality*. New York: The Guilford Press.

10. Laing, R. D. (1965). *The divided self*. London: Penguin.

11. Trzebińska, E. & Gabińska, A. (2008). Inner Multiplicity and Mental Health: A soundness of internal voices, *Studia Psychologica UKSW*, 8, 215–228.

12. Linville, P.W. (1987). Self-Complexity as a Cognitive Buffer Against Stress-Related Illness and Depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 663–676.

13. Showers, C. J., Abramson, L. Y. & Hogan, M.E. (1998). The Dynamic Self: How the Content and Structure of the Self-Concept Change with Mood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 478–493.

14. McReynolds, P., Altrocchi, J. & House, C. (2000). Self-pluralism: assessment and relations to adjustment, life changes, and age. *Journal of Personality*, 68, 347–380.

15. Hermans, H., Kempen, H., & Van Loon, R. (1992). The Dialogical Self. Beyond Individualism and Rationalism. *American Psychologist*, 47, 23–33.

16. Hermans, H. (1996). Voicing the self: from information processing to dialogical interchange. *Psychological Bulletin*, 119, 31–50.

17. Stemplewska-Żakowicz, K. (2002). Koncepcje narracyjnej tożsamości. Od historii życia do dialogowego Ja. In J. Trzebiński (Ed.), *Narracja jako sposób rozumienia świata* (pp. 81–113). Gdańsk: GWP.

18. Oleś, P. & Brygoła, E. (2011). Świadomość dialogowa – implikacje dla zdrowia. In M. Górnik-Durose & J. Mateusiak (red.), *Psychologia zdrowia: Konteksty i pogranicza* (s. 109–121). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

19. Dimaggio, G., Hermans, H. J. M. & Lysaker, P. H. (2010). Health and adaptation in a multiple self. *Theory and Psychology*, 20, 379–399.

20. Hermans, H. J. M. & Dimaggio, G. (2007). Self, Identity, and Globalization in Times of Uncertainty: A Dialogical Analysis. *Review of General Psychology*, 1, 3, 31–61.

INDIVIDUAL AND STATE RESPONSIBILITY FOR THE ACT OF GENOCIDE

Not every act of mass killing constitutes genocide.

Genocide is the notion created by the theory of law. It was first used by Rafał Lemkin, a lawyer of a Polish-Jewish origin, who emigrated to the US at the beginning of the World War II.¹ This theoretical notion became the term of law in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.²

To be qualified as genocide a crime should be perpetrated with the special intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group.

In various internal regulations, such as the Polish one, mass killing is treated as genocide also if a group of victims was determined by the political criteria or because its members represent the special worldview (compare art. 118 of the Polish Criminal Code of 1997).

These additional criteria, existing in the Polish criminal legislature, have their historical source in the position of the Soviet Union during preparatory works to the convention on genocide. The representatives of the Soviet Union, already during work on the convention, suggested adoption of a criterion of a political character of a group, justifying treatment of mass killing of its members as genocide. Supposedly, the reason was killing by Germans during the war, on the Soviet territory, these members of the Red Army who were identified as political officers (people's commissioners³). They were shot on the spot just like the soldiers qualified as Jews, and not taken into captivity like the rest. This, obviously, was a political criterion.

As far as a criterion of a specific worldview existing in a Polish legislature is concerned, it is difficult to relate to the intention of the legislator. In a Polish judicature this criterion has never been used. Supposedly, it could be applied to the cases of mass killing of the members of a group defined by professing no religion.

¹R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, 1944.

² Adopted by Resolution 260 (III) A of the U.N. General Assembly on 9 December 1948, entry into force 12 January 1951.

³ S. Datner, *Zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych w II wojnie światowej*, Warszawa 1961, s. 100 – 102.

According to definition used in the Convention a crime of genocide may be committed by the act of:

- Killing members of the group;
- Causing serious bodily or mental harm to members of the group;
- Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part;
- Imposing measures intended to prevent births within the group;
- Forcibly transferring children of the group to another group.

The act may have a form of:

- Genocide (itself);
- Conspiracy to commit genocide;
- Direct and public incitement to commit genocide;
- Attempt to commit genocide;
- Complicity in genocide.

The term ‘genocide’ occurred in an indictment¹ but it did not occur in the judgment of the International Military Tribunal in the Nuremberg Trial.² The Constitution of the International Military Tribunal in its Part II (Jurisdiction and General Principles) defines crimes coming within the jurisdiction of the Tribunal, for which there shall be **individual responsibility**. These are the following crimes:

1. crimes against peace;
2. war crimes;
3. crimes against humanity.

The definition of the third group was, namely: murder, extermination, enslavement, deportation, and other inhumane acts committed against any civilian population, before or during the war; or persecutions of political, racial or religious grounds in execution of or in connection with any crime within the jurisdiction of the Tribunal, whether or not in violation of the domestic law of the country where perpetrated.

The fourth crime was conspiracy. Leaders, organizers, instigators and accomplices participating in the formulation or execution of a common plan or conspiracy to commit any of the foregoing crimes are responsible for all acts performed by any persons in execution of such plan. Even the participation in conspiracy constituted only the individual responsibility of persons.

¹ Indictment. Count Three – war crimes. VIII (A) “They conducted deliberate and systematic genocide, viz., the extermination of racial and national groups, against the civilian populations of certain occupied territories in order to destroy particular races and classes of people and national, racial, or religious groups, particularly Jews, Poles, and Gypsies and others.”

² The trial of the major Nazi Germany war criminals held between 20 November 1945 and 1 October 1946

The London Agreement (August 8th 1945) in its article 1 stated that the war criminals whose offenses have no particular geographical location may be accused individually or in their capacity as members of the organizations or groups or in both capacities.

The indictment was brought against persons and groups of persons (institutions) such as follows:

- Reich Cabinet (die Reichsregierung)¹;
- Leadership Corps of the Nazi Party (das Korps der Politischen Leiter der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei)²;
- SS³ and SD⁴;
- Gestapo⁵;
- SA⁶;
- General Staff and High Command of the German Armed Forces⁷.

The indictment of the defined groups exercising power in Germany during the war period should be considered as a first step towards state responsibility (non-individual one) although the aim of the applied construction was to enable to subsequently bring the persons belonging to the groups considered as criminal, due to their affiliation to the criminal group, to a trial before a criminal court.

The liability rules established at Nuremberg in relation to the crimes against humanity, from among which a crime of genocide was distinguished, are applied until now, not only in the internal law of the states but also by the contemporarily functioning international criminal courts, namely:

¹ Members of ordinary cabinet after 30 January 1933, members of the Council of Ministers for the Defense of the Reich, Members of the Secret Cabinet Council.

² Political leaders of any grade or rank e.g. the leaders of the various functional offices of the Party as well as the territorial leaders.

³ The entire corps of the SS and all offices, departments, services, agencies, formations, organizations and groups of which it was at any time comprised or which were at any time integrated in it.

⁴ Sicherheitsdienst des Reichsfuehrers-SS

⁵ Geheimeme Staatspolizei – any headquarters, departments etc existing after 30 January 1933.

⁶ Die Sturmabteilungen der NSDAP under the immediate jurisdiction of the Fuehrer.

⁷ The individuals who between February 1938 and May 1945 were the highest commanders of the Wehrmacht, the Army, the Navy and the Air Forces of Germany.

International Criminal Court¹, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia², International Criminal Tribunal for Rwanda³, Extraordinary Chambers in the Court of Cambodia⁴.

In the jurisprudence of these courts there are many examples of the interpretation of the terms connected with genocide. The ICTY formulated a relevant thesis⁵ that a group may be defined negatively by defining victims as persons not belonging to the group to which the perpetrators of the felony claim their affiliation, justified by the possession of the specific national, ethnical, racial or religious features (e.g. Bosnian Serb). A group defined by exclusion (everyone who is not a Bosnian Serb) is also protected by the Convention.

Genocide (as a crime committed by an individual) is now commonly recognized as international crime (*delictum iuris gentium*), which because of its international importance must be punished and punishable through international cooperation (universal repression principle). The defendant should be liable not only before the court of the country where the crime was committed but also before the court of the country where he or she is apprehended, in case of escape.

The definition of genocide in the Rome Statute and in the statutes of other contemporary international criminal courts is exactly the same as the definition contained in the Genocide Convention.

The responsibility of the States in which the policy of genocide took place is independent from the responsibility of individuals.

The state responsibility for grave breaches of the international law may be enforced on the basis of the UN Charter.

First possible measures taken by the international community towards a state on whose territory the acts of mass murder are committed is to bring a case before the **International Court of Justice** which may deliver an advisory opinion in regard of the occurrence of the politics of genocide in an accused country. The Security Council of the United Nations Organization may ask for such opinion or a state where the case

¹ Established by multilateral treaty (Rome Statute), entered into force 1 July 2002

² International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 (ICTY), established 1993 (Security Council Resolution 827).

³ ICTR established 1994 (Security Council Resolution 955).

⁴ ECCC established by the agreement between the Cambodian government and the United Nations in 2003.

⁵ A judgement delivered in the case regarding Goran Jelusic.

happened may submit the petition to International Court of Justice with such an accusation.¹

A legal basis for such type of action is the Charter of the United Nations which in its art. 2 (6) allows taking actions also towards states which are not members of the UN.

The International Court of Justice, after declaring a violation of the international law, may impose on a state an obligation to pay damages (art. 36 Statute of the International Court of Justice).

A second instrument is a possibility to take up a humanitarian intervention against the will of a state committing on its territory acts of genocide (or other grave breaches of international law). Art. 41 and 42 of the UN Charter constitute a legal basis to take up a **humanitarian intervention**.

The third possible measure is called **Responsibility to Protect**. This has three pillars approach:

Pillar one stresses that the State itself has the primary responsibility to protect the population from genocide, war crimes, ethnic cleansing and crimes against humanity; pillar two addresses the commitment of the international community to provide assistance to State to protect their population from genocide, war crimes etc; pillar three focuses on the responsibility of international community to take timely and decisive action to prevent and halt genocide, ethnic cleansing, war crimes and the crimes against humanity when a State is manifestly failing to protect its population.

A state which committed acts of genocide or other international crimes may voluntarily or under constraint (e.g. in an act ending an armed conflict) make an **obligation to pay damages** to the victims (descendants of the victims) or to the state on whose territory such felonies took place.²

Finally, it is worth mentioning that there has been only one single case in history when a state had to bear real consequences for genocide organized

¹ E.g. In 1999 the Republic of Croatia instituted the proceeding before the International Court of Justice against the Federal Republic of Yugoslavia for violation of Genocide Convention in Knin region, Slavonia and Dalmatia. In February 2007 International Court of Justice rendered the judgment in case Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro. The court found that Serbia violated the obligation under the Genocide convention to prevent genocide in Srebrenica in July 1995. The verdict was that "Serbia shall immediately take effective steps to ensure full compliance with its obligations under the Genocide Convention to punish acts of genocide (...) and to transfer individuals accused of genocide or any of those other acts for trial by the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and to co-operate fully with the Tribunal."

² E.g. In 1952 in Luxembourg Israel concluded a bilateral agreement with the Federal Republic of Germany regarding payment of the individual damages to the victims of the racial repressions or to their descendants.

on a state level. Namely, the end of the World War II terminated the existence of the German statehood by means of putting the German territory under the authority of the victorious powers and the Allied Control Council of Germany. It was a real punishment for the international crimes, including crimes of genocide, applied by means of force.

Shall we be satisfied with such state of affairs? It seems that the international community achieved success in the area of enforcing the individual responsibility for the crime of genocide. However, the possibility of enforcing the state responsibility is still extremely difficult.

Such cases as a slaughter of the Armenians in Turkey with over a million of victims (1915 – 1917), hunger in Ukraine (Holodomor) with a 14 million estimated number of victims (1932-1933), a case of a slaughter of over 10 thousand Polish officers in Katyn (1940), although admitted by Russia, still haven't brought any punishment of the perpetrators.

*Katarzyna Popiolek, Maciej Januszek
Faculty in Katowice, Poland*

TOMN IN CRISIS

THE SPIRIT OF TOWN

Bytom is one of the oldest towns in Poland . It received city rights in the 13th century, so it is over 750 years old. Its architecture is beautiful, and the culture is really rich. Bytom is situated in Silesia, the largest mining region in Poland. Its coal mining cultural heritage is diverse, and its traditions have lasted for over a few generations. In 1945 the city was transferred to Poland after the Potsdam Conference. At that time its German population was largely deported and replaced with inhabitants of eastern provinces annexed by the Soviets. They were mostly inhabitants of Lvov, a city with a well-integrated community, famous for its special atmosphere of kindness, cheerfulness, an open attitude to others, and also great traditions and achievements in culture and science. Thus Bytom witnessed the encounter of two communities – Silesians, who felt a very strong connection to this land, who are also a community of kind people and ready to help those in need (towns with mining industry know the meaning of hard work and crisis situations related to mining, they are ready to support one another), and the inhabitants of Lvov, who, even though did not have any mining traditions, possessed a similar mentality and ability to live in a local community; they also appreciated its value. In this way, despite the difficult historical circumstances, the both groups

integrated quickly. The situation of similar problems was helpful – they all found themselves in new circumstances, under new administration, they were pulled out from their previous local communities, and now they were building a new community from scratch. They all valued the sense of community highly. Also, people from various regions of Poland, searching for work in the mining industry, moved to Bytom.

CRISES OF THE COAL MINING INDUSTRY

The wasteful exploitation during the communist time, and the crisis of coal mining industry in the 90s, brought the bankruptcy of coal mines and many coal related factories and companies, leaving Bytom with high unemployment rate, environmental devastation, social and community problems. Miners leaving the failing coal mines received relatively high severance payments that were supposed to help them to re-train and to start their own business. The money, however, was quickly spent on cars and luxurious equipment, after some time they became poor and unemployed.

INDUSTRIAL DISASTER

In July 2011, after a mine collapse under Karb district, an entire street had to be evacuated within hours, beginning the difficult process of displacement and resettlement of about 600?? inhabitants. Neither the authorities, nor the people living in Bytom, were prepared for such an extensive technological disaster. The city structure was not ready to resettle such a great number of people, so many of them had to move to temporarily rented flats, hostel rooms or relatives, all of that leading to multi-dimensional problems. The help from government was needed, but Bytom didn't receive it.

OUR RESEARCH

So we can say that we are dealing here with a city in a serious crisis. We have decided to take a closer look at the attitudes and the state of mind of the inhabitants at that time. As a group of psychologists of Katowice, we organised meetings with the inhabitants (the city did not hold such meetings, which made the people really angry). During the meetings we were able to conduct interviews based on which a questionnaire was developed, allowing us get to know the opinions and emotions, but also their vision for the future as well as fears related to the situation in the city.

RESULTS

Here are some of the received responses:

The first and the second table illustrate opinions shared by representatives of all the inhabitants (271 respondents), so not only those directly affected by the disaster.

THE MAIN PROBLEMS

THE MOST COMMON RESPONSES	%
1. The main social problems of the city	
– unemployment (45),	96,7
– poverty (44),	92,6
– alcoholism (46)	83,0
2. Degradation of the city	
– negligence (9)	87,8
– buildings falling into ruin (10)	95,9
– decreasing significance of the city (40)	84,5
– devastation – reason for feeling insecure (11)	78,5
– less comfort for the inhabitants (42)	79,7
– Bytom seen from the outside in a negative light (39)	78,6
3. Helplessness of City authorities (52)	80,8
4. No sense of achievement (41)	74,5
5. Sense of insecurity for individuals and their families (43)	60,9
6. Sense of injustice	
– "this should be a problem for the whole country of Poland" (37)	60,9

As demonstrated, the opinions are focusing on the decline of the city, the destruction causing insecurity, basic social issues, and the authorities being helpless.

The opinions are characteristic for the crisis caused by the economic situation and the condition of the city's infrastructure (economic, in the construction area, the decay of the city's structure)

SOCIAL RESOURCES

The described crisis situation did not destroy the social structure of the city.

This area gives us some optimism. A considerable part of the local community share the following opinions:

OPINIONS SHOWING SOCIAL RESOURCES THAT MIGHT RENEW THE CITY	%
1. Identification – feeling of connection, willingness to live there (1; 2)	53,1 – 54,2
2. Sense of pride related to the history and tradition (7)	58,7
3. Sense of community (55)	43,9
4. Identifying positive changes here and now (23)	40,6
5. Opinion that Bytom is likely to develop (23)	40,6
6. Not many specific fears (57–60)	54,1 – 68,3
7. No feeling of being worse and downplayed (54)	63,5
8. It's good to live among the inhabitants of Bytom (6)	46,9

AMBIVALENT ATTITUDES

The ambivalent attitudes towards living in the city are characteristic for crisis situations.

AMBIVALENT ATTITUDES

Opinions on living in Bytom	↩ + despite the problems, I still want to live here	53.1*
	but ↪ - I don't want my children and grandchildren to live here	46.9
Opinions on the quality of life	↩ + High social value – living among the inhabitants of Bytom is easy	46.9
	but ↪ - Living in Bytom is difficult Bytom is not a good place to live	58.3 47.2
Vision for the future	↩ + Despite problems, there are numerous development opportunities	40.6
	but ↪ - Bytom has little chances for rebuilding its position from the ruins (as compared to the past) It is risky to plan one's life around Bytom	45.4 59.8
Mining industry	↩ + continues to be Bytom's strength ensures fair employment conditions	41.0 45.0
	but ↪ - destroys and degrades [28] prioritizes profits at the expense of humans (positions itself above authorities)	56.1 48.0
General threats (do not translate into particular threats)	↩ - I feel threatened by the progressing decline of the city [11]	78.6
	but ↪ + Specific concerns expressed by 16 – 24%, this does not translate into specific threats	16.2 - 23.6

The ambivalent attitude is a consequence of the fact that some opinions reflect the economic sphere and the city's physical infrastructure, whereas the others relate to the social sphere. The two spheres have no common denominator.

AFFECTED BY COAL MINING DISASTER

Comparing the groups – those affected directly and indirectly by the disaster, and the remaining inhabitants of the city – allows for the following conclusions:

- surprisingly, there are no differences on the level of emotional reactions when faced with the situation, the feeling of alienation or the feeling of being worse, as well as when the vision for the future is concerned
- the affected people expressed stronger views on what happened (fewer doubts)
- more people in this group:
 - expressed strong connection to Bytom

- strong feeling of discomfort about the progressing decline of city
- the feeling of injustice, it is them that have to deal with all the problems
- indicated ruthlessness of the mining industry in relation to the needs of individuals

The inhabitants of Karb district, who experienced the disaster, feel that they are deeply rooted in the traditions of the city. The sense of insecurity directed their emotions, and their search for help in the city itself.

Proportionally fewer people from the group who have connections with the mining industry, when compared with the other inhabitants, blamed the mining industry for the disaster, more of them can see its positive economic role, which is quite self-explanatory.

ACTIVITIES AND EVENTS SUBSEQUENT TO THE DISASTER

The research was conducted in the year 2011, just after the disaster occurred. We informed the municipalities on its outcomes. We organised, together with the Human Rights Defender, meetings with the Municipal Council and a committee of volunteers organised by us, made up of those who were willing to help the city. The inhabitants were informed about these initiatives. The local office of Human Rights Defender helped with the preparation of legal proceedings against the Municipal Council and Kompania Węglowa (coal-related corporation). In this way, the authorities, behaving quite passively at that time, were pressured, and the people could feel that somebody from the outside was interested in their fate.

Several months later, as a result of a referendum, the mayor of the city was replaced. Overthrowing the authorities gave the people the sense of achievement (they were able to get rid of the source of evil identified by them, a kind of a scape goat), since that time on, despite the existing socio-economic issues, the city has been able to develop as an enterprising local community open to individuals.

In the year 2013, Bytom became the winner of ‘The most likeable town in Poland’ competition. Also in that year the inhabitants took the matters into their own hands, organising a volunteer action of cleaning thoroughly the railway station. As a result, the Polish State Railways accelerated the reconstruction of the building, and the local architects developed reconstruction plans for the most devastated district, free of charge.

CONCLUSION

To conclude, it is worth saying that according to the outcomes of our study, even such a strong crisis as the one in Bytom, may on different levels develop in different ways, and does not have to include all of the areas. The sense of identification with the city, the feeling of community, may become a factor facilitating survival and implementing changes. This happens when the

local community was strong already before the crisis situation. That is why building and supporting local communities is so important, they are the extraordinary strength. At the moment of crisis, however, they should be able to experience support from the outside. We feel that our meetings with the inhabitants, the conducted study, which involved also contacting various members of the community, as well as the organised pressure on the authorities, all that demonstrated this support and was also an opportunity for exchanging views and triggering the inhabitants' activities after the shock of the construction disaster.

*Панфилов Ю.И.
г. Харьков, Украина*

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Процесс социальной эволюции на нашей планете достиг критической фазы.

Сегодня человечество находится в принципиально новой ситуации, когда невнимание к проблемам последствий внедрения новой техники и технологии может привести к необратимым негативным результатам для всей цивилизации и земной биосферы. Эпоха развития технического прагматизма, опирающейся только на экономические факторы, исчерпала себя.

Изначальная цель инженерной деятельности – служить удовлетворению потребностей человека. Однако современная техника и технологии зачастую употребляется во вред человеку и человечеству в целом. Это относится не только к технике, используемой для уничтожения людей, но также и к повседневной эксплуатации инженерно-технических устройств. Если при проектировании инженеры не предусмотрели того, что, наряду с экономическими и техническими требованиями эксплуатации, должны быть соблюдены и требования безопасного, бесшумного, удобного, экологичного их применения, то из средства служения людям техника может стать враждебной человеку и подвергнуть опасности само его существование на Земле. Эта особенность современной ситуации выдвигает на первый план проблему моральности и социальной ответственности инженера перед обществом и отдельными людьми.

К сожалению, и в XXI веке значимые для людей инновации появляются вне всякого контроля и экспертизы со стороны общества на потенциальные негативные последствия для человека. Это создаёт общую угрозу цивилизации, причина которой отстранённость техники и техно-

логий от нравственного осмысления последствий их применения гражданским обществом.

Если сегодня не подходить к проблемам инновационного развития с духовно-нравственных позиций, то могут возникнуть необратимые асоциальные процессы в судьбе человеческой цивилизации.

Техническое мышление, которое играет важную роль в технологическом прогрессе, соблазнившись только материальной стороной человеческого бытия, в настоящее время построило почти непреодолимую преграду для нравственности человека.

Мы должны признать, что технократизм мышления присущ сегодня значительной части общества. Благодаря этому факту в большой степени игнорируются духовные потребности человечества и человеческой души. Учёные констатируют тот факт, что в сознание многих представителей общества проникли полярные тенденции: прагматизм, где все измеряется только выгодой и который ведёт к негативным процессам разрушения природы, человека, морали и иррационализм с его стремлением преодолеть материю духом.

Еще Аристотель указывал, что ответственность – одно из проявлений свободы, а свобода – одно из условий ответственности: человек вправе принимать решения и совершать действия согласно своим мнениям, но он должен и отвечать за их последствия.

С середины XIX века термин «ответственность» начинает все чаще появляться в практических дискуссиях, где затрагивались проблемы человека. Уже тогда явно просматривалась соотнесённость понятия «ответственность» с поступками и духовностью субъектов управления.

В начале XX века чётко вырисовалось понимание, прежде всего, ответственности управленцев за результаты принятых ими решений. Некоторые руководители фирм, выражали уверенность в том, что корпорации обязаны использовать свои ресурсы так, чтобы в результате их деятельности не только они, но и общество оказывалось в выигрыше.

Так, занимавшийся производством стали Эндрю Карнеги, к примеру, вложил 350 млн. долларов в социальные программы и построил более 2000 публичных библиотек. Джон Д. Рокфеллер пожертвовал 550 млн. долларов и основал известный благотворительный фонд Рокфеллера. А крупный шведский бизнесмен того времени Альфред Нобель в конце XIX завещал всё своё состояние на поощрение научных достижений человечества.

В современном обществе под социальной ответственностью понимается обязанность субъектов общественных отношений соблюдать требования социальных норм, реализующуюся в их правомерном поведении и объективная необходимость отвечать за их нарушение. Она вы-

ражает характер взаимоотношений личности с обществом, государством, коллективом, другими социальными группами и образованиями – со всеми окружающими её людьми.

Ответственность – это зависимость человека от чего-то, воспринимаемого им как определяющее основание для принятия решений и совершения действий.

В основе социальной ответственности лежит общественная природа поведения человека. Давно сказано: жить в обществе и быть свободными от общества нельзя.

Различают моральную, политическую, юридическую, общественную, гражданскую, профессиональную, личную и другие виды ответственности, которые в совокупности составляют родовое понятие – «социальная ответственность».

Наличие многих видов социальной ответственности определяется, прежде всего объектом, перед которым наступает данный вид ответственности. Так, например, юридическая ответственность (дисциплинарная, административная, уголовная, материальная, гражданско-правовая) базируется на силе государства, его правоохранительной системы. В основе моральной ответственности лежит сила общественного мнения, а личная ответственность поддерживается совестью человека.

Значение социальной ответственности заключается в том, что она призвана дисциплинировать членов общества, побуждать их к позитивному и полезному поведению.

Социальная ответственность предполагает объективно обусловленную необходимость соблюдения индивидом основных правил, требований, принципов, устоев совместного общежития. Такое поведение – непереносимое условие нормального функционирования общества, коллективной жизни. Иначе – хаос, своеволие и произвол.

Социальные нормы, взаимные права и обязанности призваны обеспечивать порядок и спокойствие в обществе, поэтому те, кто их не придерживается, могут нести в той или иной форме социальную ответственность в виде неблагоприятных последствий (осуждение государством, порицание окружающих, давление общественного мнения, выговор, исключение из той или иной группы, организации, отказ в доверии и т.д.).

Анализ учёными поведения современных руководителей в сфере бизнеса позволил выделить четыре основных подхода представителей бизнеса к ответственности за свою деятельность.

Первая из них – «В бизнесе нет места духовности». Бизнесмена нельзя рассматривать в качестве морального субъекта, поскольку он озабочен проблемами прибыли и не способен к альтруистическим поступкам.

Сторонники этой позиции убеждены, что долг руководителя – обеспечить акционеров наиболее высокими прибылями. При этом они считают, что не несут никаких этических обязательств и ответственности ни перед обществом, ни перед кем бы то ни было ещё за предотвращение чьего-либо ущерба при производстве или продвижении своих товаров и услуг.

Они не видят необходимости отступать, чтобы предотвратить нанесение ущерба кому-либо. С точки зрения сторонников этой позиции ответственность отождествляется только с юридической ответственностью. Любые действия в рамках законности считаются ими социально ответственными.

Другой подход представителей современного бизнеса можно охарактеризовать девизом: «Максимальная прибыль – единственная обязанность бизнеса».

Менеджер фактически является служащим, работающим по найму у владельцев бизнеса. Он зависим от них и ответственен перед своими нанимателями, чтобы вести дело в соответствии с их пожеланиями. Пожелания же нанимателей сводятся к требованию делать как можно больше денег. Исходя из этого менеджеры блюдут интересы хозяев, и именно это и определяет границы их моральной ответственности.

Именно благодаря таким подходам мы имеем многочисленные факты нарушения ГОСТов при производстве товаров и продуктов, мошенничества при производстве лекарств, различных схем бестоварных операций и др. Самые последние факты – продажа некачественных бронжилетов и касок волонтерам, направляющих их в зону АТО.

Сторонники третьего подхода допускают, что в бизнесе есть место социальной ответственности, но рассматривают её лишь как «пиар-компанию» для корпорации. Они выполняют социально-ответственные действия только если видят в этом экономическую выгоду – улучшение имиджа у потребителей, повышение инвестиционной привлекательности, создание более благоприятных условий для существования компании со стороны власти. По их мнению если эта деятельность не приносит пользы – от неё необходимо отказаться по прагматическим соображениям.

Представители четвёртого подхода рассматривает социальную ответственность как ответственность перед всеми, кто попадает в сферу их деятельности. Исходя из этого деятельность руководителя и любого сотрудника кампании регулируется морально-этическими нормами. В центр ставится проблема гармонизации интересов всех участников «жизнедеятельности» и общества и организации. Это самый высокий уровень социальной ответственности бизнеса и он должен стать эталоном любой деятельности.

Какую же модель поведения выберет для себя руководитель в той или иной ситуации напрямую зависит от его мировоззрения и личных моральных ценностей. Сблзнится ли он сиюминутной выгодой и забудет о своих соотечественниках и потомках или будет искать наиболее оптимальные пути, позволяющие гармонично сочетать интересы настоящего и будущего будет зависеть от уровня духовно-нравственных качеств и субъективного понимания ответственности каждой конкретной личности, которая обязана принять решение.

Традиционно люди с высшим образованием считаются элитой общества и являются главным «двигателем» его развития. Человек с низким уровнем культуры, искривленной системой ценностей, даже если имеет диплом о высшем образовании и большой запас профессиональных знаний, не может положительно влиять на развитие общества, а в определённых случаях несёт ему угрозу. Разрушение социальной среды начинается с разрушения духовности человека и деформации человеческой души. Поэтому на учреждениях образования, которые готовят профессиональную элиту лежит ответственность за формирование компетентной, ответственной, высококультурной, духовно богатой и морально зрелой личности.

Для устойчивого развития экономики страны необходимо готовить управленческую и научно-техническую элиту. В национальной программе «Образование» в качестве главной задачи профессионального образования определено, что оно ... «должно быть направлено не только на обеспечение качественной профессиональной подготовки личности, но и на подготовку социально активных, морально воспитанных специалистов, которые займут главное место в технологическом обновлении производства, внедрении в практику достижений науки и техники».

В наше время человеку, получающему высшее техническое образование, мало быть просто хорошим инженером. Личность инженера – ключевая фигура научно-технического прогресса. Для полного развития личности инженера необходимо, чтобы он и свой профессиональный мир воспринимал как особую область регулируемую моральными законами. Полной зрелости в развитии личности инженер может достичь, лишь ощутив свою этическую и социальную ответственность.

Поэтому и возникает вопрос о необходимости гуманизации системы высшего технического образования, в результате которой студент превращается в компетентного, профессионально подготовленного специалиста, для которого главное не только полученный результат, а результат, который не вредит человечеству. Поэтому основной задачей высшего технического образования является формирование всесторонне развитой личности.

Воспитательная роль вузов и состоит, в первую очередь, в формировании личности студента, передаче студенческой молодежи не только научных знаний, профессионального опыта, но и формирование профессиональной культуры, создание условий для духовного развития, самосовершенствование молодого человека в целом.

Мы не можем рассматривать гуманизацию упрощенно, сводя ее только к гуманитаризации, т.е. простому увеличению количества часов на преподавание гуманитарных наук. Образование будет гуманистическим не тогда, когда преподаются гуманитарные курсы, а когда в центре образования находится студент, когда в достаточном объёме происходит его воспитание, когда этим процессом занимаются нравственные педагоги.

Необходимо отметить, что в системе высшей школы девальвация нравственных ценностей наиболее ощутима. Именно потому нам необходимо решиться на существенные преобразования, которые связаны глубинными изменениями прежде всего нравственных основ образования и науки. Факты безнравственных поступков мы наблюдаем как со стороны студентов, так и педагогов. Очевидно, что чем выше нравственная культура педагога, тем эффективнее и ответственнее решает он задачи своей деятельности. И, наоборот, низкий духовно-нравственный уровень одного педагога может свести на нет усилия всех преподавателей вуза.

Зачастую мы понимаем, что хороший педагог – это высококвалифицированный специалист, который на должном научном и методическом уровне передаёт знания студентам. А его внутренний мир, культура общения, – это область, не имеющая отношения к профессиональной деятельности.

Это далеко не так. Педагог должен быть сам высоко нравственным человеком, которому чужды беспринципность, корыстолюбие, грубость, который не только готов передавать свои знания и опыт студенту, но и чувствует свою ответственность за то, как молодой специалист будет выполнять свои функции в будущем, который по зову души занимается воспитанием молодого поколения, развивая его духовные начала. Успех учебного и воспитательного процесса зависит от наличия атмосферы доверия между студентом и преподавателем, от того, насколько преподаватель придерживается тех норм, которые он хочет видеть у студентов.

Ежедневное моральное поведение преподавателей создаёт условия, когда студент учится быть моральным всегда, потому что понимает, что именно моральные нормы, а не администрирование определяют его поведение, пути и средства решения задач.

Нравственный облик педагога раскрывается в системе его отношений к своей работе, к учащимся и другим людям, к самому себе. Эти отношения являются для студента убедительным комментарием к тем

нравственным идеям, которые утверждаются в процессе обучения. Духовная близость и уважение к педагогу, побуждающие стремление ему подражать, формируются из многих слагаемых и, в частности, зависят от степени его компетентности, профессионализма, характера повседневных взаимоотношений со студентами.

Роль университета в воспитании является определяющей. Именно здесь растет новое поколение технической элиты. Поэтому следует постоянно поддерживать систему моральных правил, общую для преподавателей и студентов. Не может быть двух моралей – отдельно для преподавателя и отдельно для студента.

Эффективность моральных норм зависит как от состояния морального сознания общества, так и от готовности преподавателей активно заниматься моральным воспитанием.

Сегодняшняя система высшего образования не удовлетворяет в полной мере требованиям сохранения и развития интеллектуального и нравственного потенциала. Она все ещё слабо ориентирована на самореализацию и саморазвитие личности. Рыночная же экономика в цивилизованном обществе требует, чтобы каждый человек выступал как субъект с широкими возможностями выбора. Отсюда следует, что система образования, с одной стороны, должна удовлетворять изменяющимся требованиям общества, а с другой, обеспечивать развитие личности с учётом её запросов, способностей, интересов, ценностных ориентации. В условиях ВУЗа, стоит учитывать, что студенческий возраст является периодом активного развития культурно-нравственных структур личности.

Задача духовно-нравственного воспитания имеет чрезвычайную значимость; её, без преувеличения, необходимо осмыслить сегодня как одну из приоритетных в деле обеспечения национальной безопасности страны.

Вместе с тем на пути осуществления этих целей существует множество проблем. Во-первых, отсутствует система знаний о сущности нравственного воспитания студентов. Во-вторых, недостаточно обоснованы процессы нравственного воспитания студентов. В-третьих, не до конца разработана логика программы социально-педагогической деятельности в формировании культурно-нравственного воспитания. В четвёртых, снижение общего духовно-нравственного уровня общества; В-пятых, отсутствие согласованности влияния на духовно-нравственное воспитание различных социальных институтов: семьи, образовательных учреждений, государственных и общественных структур; В-шестых, недостаточный уровень культуры и профессиональной компетентности педагогов в вопросах содержания и методики духовно-нравственного воспитания на традиционной основе. В-седьмых, недостаток средств на разработку и создание учебно-методической и информационной про-

дукции по традиционному духовно-нравственному воспитанию, на духовно–нравственное просвещение населения и подготовку педагогов.

Все это свидетельствует о проблеме, состоящей в отсутствии целостного представления о нравственных приоритетах студенческой молодёжи, и как следствие недостаточная эффективность программ духовно – нравственного воспитания.

Суметь приспособиться к новым социальным требованиям, самообновиться перед лицом глобальных мировых потребностей, осуществить необходимые изменения – вот основные проблемы, стоящие перед университетами на сегодняшний день.

Воспитательная система ВУЗа – это комплекс форм, средств, методов и принципов, стимулирующих культурно-нравственное развитие студента – будущего специалиста.

В связи с этим, главной целью воспитания является формирование общей и профессиональной культуры студентов, понимание ими своей роли в истории цивилизации, развитие духовных потребностей, приобщение к этическим нормам общества. Вооружение нравственными знаниями важно и потому, что они не только информируют молодого человека о нормах поведения, утверждаемых в современном обществе, но и дают представления о последствиях нарушения норм или последствиях данного поступка для окружающих людей.

Именно поэтому в процессе обучения преподаватели ВУЗов должны активно содействовать формированию системы духовно-нравственных ценностей у студентов, развитию у личности способности и готовности к освоению и выполнению системы социальных ролей.

Таким образом, вопрос о формировании духовно-нравственных аспектов молодых специалистов – это вопрос о тех ценностях, на которые ориентируется человек, вопрос о его внутренней свободы, вопрос способности делать моральный выбор, принимать решения со знанием дела. Духовность невозможно внедрить с помощью приказов и инструкций. К ней нужно подняться. Поэтому огромная роль в формировании интеллигентности у студенчества принадлежит настоящей интеллигенции, среди которых, в первую очередь, мы понимаем профессорско-преподавательский состав вузов, гуманизацию и гуманитаризацию учебно-воспитательного процесса, что соответствовало бы организации всей жизни. Сегодня общество остро нуждается в интеллигентной, высоконравственной личности. Сформировать ее – важнейшая задача.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ОСНОВ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНО- ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

*Абакишина Н.А.
г. Харьков, Украина*

ВЗАИМОСВЯЗЬ ДОВЕРИЯ К СЕБЕ И ДОВЕРИЯ К МИРУ У СОТРУДНИКОВ ИСПРАВИТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ И ОСУЖДЕННЫХ

Актуальность темы статьи обусловлена социально-психологическими процессами, происходящими в среде исправительных учреждений, трудностями, возникающими в результате нарушения баланса доверия к себе и другим, а, следовательно, установления доверительных отношений, являющихся необходимым условием полноценного функционирования личности, которая характеризуется высокой адаптивностью, приятием себя и других, способностью доверять. Это служит залогом полноценного существования в учреждениях исполнения наказания.

Доверие – есть свойство человека наделять явления и объекты окружающего мира, а также других людей, их возможные будущие действия свойствами ситуативной значимости и безопасности (надежности). Доверие всегда предшествует акту взаимодействия с различными сторонами мира.

Доверие является основным необходимым структурным компонентом доверительного общения, выполняющим функцию обеспечения определенной атмосферы общения, облегчающей раскрытие и взаимопонимание партнеров. Доверительное общение предполагает как минимум три условия: отношение к другому человеку как к ценности, ценность самого доверия для каждого участника и значимость информации, вокруг которого оно строится. Главная особенность отношения доверия в доверительном общении заключается в его конкретном характере.

Доверительное общение играет важную роль фактора, определяющего отношения между людьми практически во всех социальных ситуациях и социальных институтах.

Доверяющий людям – немногословный человек, интроверт, обладающий широким спектром невербальных средств общения; он независим в суждениях, самодостаточен, владеет разнообразными способами

влияния на людей, однако не использует доверие в качестве средства влияния, обладает высокой эмпатией, хорошо развитым партнерским стилем общения, но неплохо владеет и манипулятивными навыками.

Этих людей отличает высокий показатель социального интеллекта, эмоциональная стабильность, либеральный склад мышления, практичность и реалистичность, отсутствие тревожности, то есть, с уверенностью можно говорить, что это признаки истинного доверия, а не доверия от отчаяния и страха.

Иначе выглядит психологический портрет человека, не доверяющего людям. Доверие у такого человека блокируется высоким уровнем развития подозрительности, агрессивности, авторитарности, скованности, застенчивости, закрытости. «Не доверяющие» не способны к самораскрытию, испытывают чувство одиночества, не имеют склонности к партнерству, неуступчивы, имеют низкие баллы по коммуникативной совместимости и социальному интеллекту. Завершает портрет – сниженная адаптивность. Отчужденность, большая эмоциональная и психологическая дистанция, устанавливаемая и поддерживаемая даже в близких родственных отношениях теми, кто не умеет доверять, ведет к субъективному, остро переживаемому одиночеству, порождает трудности в общении.

На эмоциональном уровне доверие самому себе переживается как состояние самопринятия, которое, создавая ощущение защищенности, позволяет открыто выражать свои чувства, мысли, действовать и быть уверенным при этом в понимании, поддержке, прощении. Доверяющий себе человек полагается на свою интуицию, признает правомерность своих чувств, мыслей, действий.

Феномен доверия личности к себе – доверие к своему жизненному опыту, или «целостное организмическое чувствование ситуации».

Открытость своему опыту предполагает, что у человека есть доступ ко всем имеющимся у него данным, на которых можно построить свое поведение в конкретной ситуации, то есть воспоминания о поведении в подобных ситуациях и его результатах. Когда человек является своим организмом, движется в одном направлении с ним, открыт своему опыту и осознание опыта действует в полной мере, тогда поведение человека конструктивно, мы можем ему доверять.

Человек настолько доверяет себе, насколько он способен «выйти за пределы» своего прошлого опыта, не входя в противоречие с собой, со своими внутренними ценностями и смыслами. Именно в этом смысле доверие к себе можно определить как способность человека «выходить за пределы» себя, не вступая в противоречие с собой.

Таким образом, оптимальный уровень доверия к себе в конечном итоге предполагает овладение способностью к самоорганизации своей жизни.

Явление доверия к себе – рефлексивное субъектное образование, которое связано с такими внутриличностными образованиями, как: самоуверенность, самоподдержка, самоуважение, самопринятие, саморуководство, интернальность в области достижений и некоторыми другими.

Доверие другому – это переживание ощущения защищенности, безопасности в присутствии этого человека и безусловная вера в его позитивную сущность.

Постигая новый опыт, человек открывает в себе нечто новое и, таким образом, самоактуализируется. При этом расширяются границы осознания собственных возможностей, растет доверие самому себе, а, следовательно, и доверие к миру.

Существует взаимосвязь между самопринятием и принятием других: чем в большей степени человек принимает себя, тем выше вероятность, что он принимает и уважает ценности других. В этом смысле феномен доверия к себе существует в тесной взаимосвязи с доверием к миру, к «реде».

Взаимоотношения между двумя людьми, основанные на взаимном уважении, восхищении и доверии подразумевают принятие другого на основе осознания его человеческой ценности, без какого-либо желания изменить или использовать его. Здоровое самоуважение основывается на заслуженном уважении другими, а не на славе, социальном положении или лести. Следовательно, довольно рискованно строить удовлетворение потребности в уважении на мнении других, а не на собственных способностях, достижениях. Для того чтобы быть прочным, самоуважение должно основываться на нашей действительной значимости, а не на внешних факторах, находящихся вне нашего контроля.

В каждой ситуации человек стремится соответствовать, с одной стороны, миру, его условиям, а с другой – себе самому, своим возможностям и потребностям. Другими словами: в каждый момент времени человек имеет две разнонаправленные психологические позиции – личностную и социальную и стремится найти стратегию поведения, которая бы соответствовала обеим позициям одновременно. Можно выделить два способа, посредством которых человек, строя стратегию поведения, может устранить возникшее несоответствие: он может либо увеличить уровень доверия к себе, либо – уровень доверия к миру.

Поэтому доверие как специфический субъектный феномен обладает формально-динамическими характеристиками, которые мы назвали мерой, избирательностью и парциальностью.

Взаимосвязь доверия к себе и доверия к миру у сотрудников исполнительного учреждения и осужденных характеризуется различным сопоставлением показателей меры доверия определенным лицам.

Осужденные более склонны доверять психологу, чем военнослужащие, и они в большей мере готовы вступить в контакт с малознакомым или совершенно незнакомым человеком.

Осужденные, вследствие ограниченных возможностей, в большей мере склонны доверять принятию простых решений другим людям. С другой стороны, они более открыты в проявлении своих негативных сторон, что, вероятно, обусловлено их социальной позицией и социальными ожиданиями.

Военнослужащие имеют более высокий уровень самооценки. Это объясняется тем, что военные относятся к себе более позитивно, эмоционально принимают себя, и также в большей мере по сравнению с осужденными выделяют друга в качестве значимого лица, что свидетельствует о ценности дружеских отношений.

Военнослужащие лучше адаптированы к своей социальной среде. Им присущи такие свойства, как гибкость, адаптивность, креативность, открытость переживаниям, способность наиболее лучше прислушаться к себе, к переживаниям, происходящим внутри него.

Осужденным присущи такие свойства, как ригидность, внутреннее противостояние адаптации. У многих ярко выражена протестная позиция из-за неудовлетворенности бытовыми условиями, медицинским обслуживанием, невыполнением своих обязанностей администрацией. Многие изначально не согласны с приговором суда, что также затрудняет процесс адаптации.

Несоответствие между реальным «Я» и желаемым «Я» у осужденных значительно превышает, чем у военнослужащих, что свидетельствует о плохой психологической адаптации, более высокой степенью тревоги, нестабильности, социальной незрелости и эмоциональных расстройств, а также преобладание индивидуалистических установок и принципов «тюремной романтики» и эгоизма.

Военнослужащие характеризуются способностью принимать не только то, чем другие люди похожи на него, но и то, чем они от него отличаются. Это качество у военнослужащих характеризуется наличием правовой культуры, и более высокими моральными ценностями.

Уровень субъективного контроля осужденных заметно ниже, чем аналогичный показатель у военнослужащих с просоциальным поведением.

В условиях заключения у осужденных наиболее выражено стремление в установлении доверительных отношений с значимыми близкими, с целью получения поддержки и понимания с их стороны. Ярко выражена потребность в установлении доверительных отношений с начальником и психологом, с целью смягчения условий пребывания в исправительной колонии, возможности получить условно-досрочное осво-

бождение. И соответственно, доверие к малознакомому и незнакомому человеку связано с потребностью поделиться своими чувствами, переживаниями, страхами, выговориться, что также является следствием пребывания в условиях заключения.

Именно социальная среда определяет меру доверия к различным сторонам жизни, меру ответственности в принятии решений, различной степенью принятия себя и других, адаптированностью и при этом здоровому полноценному взаимодействию с окружающим миром, взаимообогащения опытом, знаниями, в результате установления доверительных отношений, характеризующихся осмысленностью и избирательностью, а не слепой верой.

Список литературы: 1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. Т. 2. – М.: Наука, 1980. – С. 63–69. 2. Бодалев А.А. О взаимосвязи общения и отношения // Вопросы психологии. – 1994. – № 1. С. 7–12. 3. Боуэн М. Духовность и личностно-центрированный подход // Вопросы Психологии. – 1992. – № 3–4. – С. 24–33. 4. Гозман Л.Я., Шестопал Е.Б. Политическая психология. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. – 448 с. 5. Крижанская Ю.С, Третьяков В.П. Грамматика общения. – Л.: ЛГУ, 1990. – 207 с. 6. Кроник А., Кроник Е. В главных ролях: Вы, Мы, Он, Ты, Я: Психология значимых отношений. – М.: Мысль, 1989. – 204 с. 7. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека // Пер. с англ. / общ. ред. и предисл. Исениной Е.И. – М.: Изд. группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.

*Акіменко Д.А.
м. Харків, Україна*

ПРОФЕСІЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНЬОЇ ГУМАНІТАРНО- ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

Актуальність дослідження обумовлена зростаючими вимогами до формування майбутньої гуманітарно-технічної еліти у вищих навчальних закладах України.

У сучасних соціально-економічних умовах функціонування українського суспільства процес життєвого самовизначення професійної соціалізації студентської молоді набрав якісно нових характеристик. Орієнтація вітчизняної системи професійної освіти на особистість, активний пошук новітніх умов її професійної самореалізації, а також жорстока конкуренція на ринці праці яскраво загострили суспільну необхідність в

розв'язанні проблеми професійної соціалізації студентської молоді, викликала необхідність в мотиваційній структуризації процесу життєвого самовизначення. Перед студентською молоддю стоїть досить складне завдання оперативно та адекватно реагувати на динамічний розвиток ринку праці, експериментувати та отримати свободу діяльності.

На зміну механізмів трудового виховання та формування основ соціально-економічної поведінки особистості, що існували раніше, створюються нові механізми, що впливають на процес професійної соціалізації. Це зумовлено з одного боку, лібералізацією економічної, ціннісної, нормативної, сфер суспільства, а з іншої, підвищеним ступенем свободи студента. В зв'язку з цим вітчизняну систему вищої освіти необхідно розглядати як стратегічно важливу сферу людської діяльності та як соціальний інститут, що володіє можливостями активно впливати на процес професійної соціалізації особистості студентства в контексті формування майбутньої гуманітарно-технічної еліти України. Важливість цього процесу значно підвищується рухом суспільства по шляху інформаційного, технологічного та соціально-економічного прогресу.

Проблема формування професійних якостей майбутньої гуманітарно-технічної еліти частково була уже опрацьована вітчизняними та закордонними вченими. При цьому, Україна чітко визнає орієнтири на входження в освітній та науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітнянської діяльності в контексті європейських вимог, все наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу, на що спрямовані зусилля багатьох вчених та практиків (В. Андрущенко, Н. Дем'яненко, І. Добрянський, Г. Згуровський, С. Сисоєва, Г. Степко, Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ та інші).

Спираючись на результати вищевказаних досліджень, необхідно зазначити, що провідними критеріями освіти в межах Болонського процесу є якість підготовки фахівців; покращення довіри між суб'єктами освіти; відповідність Європейському ринку праці; мобільність; посилення конкурентоздатності системи освіти.[2, С. 13–14].

Разом з тим, на нашу думку, в сучасних умовах недостатньо уваги приділяється специфічним особливостям покоління молоді на межі XX–XXI століть, стану сформованості особистісних якостей у домінуючій більшості її представників під впливом досягнень науково-технічного прогресу, оригінальних історичних умов сьогодення. Сучасна система вищої освіти цілковито пов'язана з тими суспільними умовами, в яких вона формувалася та існує. На фоні змін в політичному та соціально-економічному устрої суспільства, суттєво змінилися соціальні функції інститутів професійної освіти, значно підвищилися вимоги до якості, та змісту підготовки фахівців.

Сучасне виробництво та ринок праці потребують якісно-нового працівника з досить високим рівнем соціальної компетентності та професійної адаптації, тому проблема професійного становлення фахівців, забезпечення їх професійного росту, стимулювання якості та ефективності праці є однією з основних.[2, С. 31–35].

Реалізація цього завдання можлива через впровадження нових підходів до планування, організації та проведення навчального процесу. Необхідно орієнтувати освіту в напрямку формування творчої, суспільно-активної особистості, при цьому необхідно всіляко зберігати і підтримувати наявний потенціал суспільно-гуманітарних наук, особливо в технічних ВНЗ.

Якісне викладання циклу гуманітарних дисциплін саме в технічних ВНЗ стає одним із факторів забезпечення національної ідентичності, формування позитивного іміджу нашої країни на міжнародній арені, виховання майбутнього покоління на позитиві із історії нашої країни. Зокрема, хотілося б звернути увагу на важливість соціально-політичних дисциплін не тільки для формування громадянина сучасної України, а і для майбутньої політичної еліти.

В Україні в останні роки звертається постійна увагу на проблему формування гармонійно розвиненої особистості. В значній кількості наукових публікацій піднімаються питання подолання технократичного мислення як студентів, так і управлінського складу вищої освіти, впровадження принципу оптимізації у навчальний процес. Освіта повинна збільшувати свій гуманістично-духовний потенціал з метою запобігання духовно-соціальної катастрофи нашого суспільства.

Таким чином, процес формування майбутньої технічної еліти нашої країни повинен враховувати особливості інформаційної епохи розвитку світової спільноти, розширювати рамки гуманітаризації технічної освіти, не скорочувати сферу політичної складової у навчальному процесі, оскільки це досить негативно може вплинути на сам процес демократичної трансформації політичної системи України. Звичайно, входження України в загальноєвропейський простір передбачає подальше вдосконалення форм та методів навчання у вищих навчальних закладах. Актуальним стає впровадження інноваційних вітчизняних, європейських і світових технологій: модульно-розвивального навчання, системної диференціації навчально-виховного процесу, рейтингової методики оцінки знань, кредитно-модульної системи організації навчального процесу тощо. Проте головним завданням вищої освіти залишається формування творчої, духовної особистості, яка свідомо буде вирішувати проблеми сучасності [2].

Інноваційна діяльність закладу освіти шляхом оптимізації процесу професійної соціалізації формує базову стратегію, спрямовану на ви-

пуск молодих фахівців, конкурентоздатних на сучасному ринку праці. Реалізація такої стратегії основана на використанні, включаючи моделювання інноваційної діяльності спирається на сучасне інформаційне забезпечення та здійснюється з урахуванням фактора особистості.

В умовах формування високодинамічного ринку праці основними показниками ефективності процесу професійної соціалізації, є соціальна та професійна конкурентоздатність, соціальна та професійна релевантність, соціальна та професійна мобільність. Соціально-професійна конкурентоздатність фахівця, що характеризує потенціал його професійної затребуваності на сучасному ринці праці є сукупність властивостей індивіда, як носія визначених кваліфікаційних, соціальних та психологічних характеристик, що виражені на ринці праці у якості товару нарівні з присутніми там якостями інших індивідів, що мають аналогічні характеристики.

Список літератури: 1. Спицын А. Инновационные приоритеты развития // Экономист. – 2004. № 5. – С. 31–35. 2. Вища освіта України і Болонський процес : навчальний посібник / за ред. В.К. Кременя. – К. : Освіта, 2004. – 384 с. 3. Тovaжнянський Л.Л., Романовський О.Г., Пономарьов О.С. Формування і реалізація концепції підготовки національної гуманітарно-технічної еліти в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут».

*Березка О.І.
м. Харків, Україна*

ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ІНЖЕНЕРА В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ НАРИСНОЇ ГЕОМЕТРІЇ

Постановка проблеми. В процесі управління сучасними складними соціальними системами важливу роль у забезпеченні бажаної ефективності суспільного виробництва відіграє відповідальність інженерних кадрів. Саме відповідальність постає головним резервом науково-технічного і соціального прогресу. Тому значну увагу привертають дослідження, розробка і практичне впровадження ефективних управлінських технологій, які ґрунтуються на досягненнях менеджменту та його психології і спрямовані на прищеплення майбутньому інженеру почуття відповідальності.

Виховання відповідальності майбутнього фахівця є одним із завдань інженерної освіти. Тому важливою проблемою постає його

розв'язання при вивченні відповідних дисциплін, в тому числі нарисної геометрії. Ця проблема вивчалась і аналізувалась різними авторами, що свідчить про її актуальність, теоретичну і прикладну значущість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема відповідальності розвинена зарубіжними і вітчизняними фахівцями. Серед них Д.І Берштейн, Ф. Хайдер, Г. Йонас, С.Л. Рубінштейн, К.К. Муздибаєв, Л.Е. Орбан-Лембрик та інші. Вони висунули положення, які отримали світове визнання й затвердили себе як науково обгрунтовані ідеї. Внесок у дослідження проблем відповідальності внесли В.Д. Михайлов, Л.М. Ковальова, В.А. Копилов, В.Б. Носова, О.С. Пономарьов, Є.А. Резчикова, М.А. Розова, В.С. Степіна, М.К. Чеботарьов та інші.

Мета статті полягає в аналізі основних підходів до виховання відповідальності майбутнього інженера в процесі вивчення нарисної геометрії.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність – філософське і соціологічне поняття, яке обумовлює об'єктивний, історично конкретний характер взаємовідношень між інженером, колективом, суспільством з точки зору усвідомлення вимог, що висуваються до них. Існує юридична, моральна та інші види відповідальності. Залежно від суб'єкта відповідальності виділяють індивідуальну, групову, колективну відповідальність. У майбутнього інженера відповідальність є результатом зовнішніх вимог, котрі йому надає суспільство і колектив. Усвідомлені ним, вони стають внутрішньою основою мотивації його відповідальної поведінки, регулятором якої є совість. Формування особистості обумовлює виховання у неї почуття відповідальності як її властивості [4].

У соціальному суспільстві, де стверджується принцип «один за всіх і всі за одного», де вільний розвиток кожного інженера стає умовою вільного розвитку усіх інженерів, відносини відповідальної залежності набувають характер дійсно взаємних відносин. Цільність відповідальності майбутнього інженера складається на основі її практичної участі, а відповідальна поведінка інженера по відношенню до суспільства все у більшій мірі відповідає її особистим спрямуванням. Відповідальність за якість своєї роботи набуває особливого значення, коли істотно зростають обсяг і складність питань.

Соціальна відповідальність – міра відповідальності дій соціальних суб'єктів (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, діючим правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам. Вона зумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між людьми та іншими соціальними суб'єктами, що вимагають від людей виконання певних обов'язків. Соціальна відповідальність є засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди [6].

Цікавим феноменом є інженерна відповідальність. Інженер – професія гуманна. Він створює проекти технічних систем або процеси їх експлуатації, ремонту, модернізації по волі замовника. (Під замовником розуміється суб'єкт, що ініціював початок роботи інженера в досягненні певної мети). Замовником може бути організація, фізична особа, суспільство в цілому, сам інженер тощо. У своїй діяльності інженер виходить з користі для замовника. При цьому він використовує свої знання, уміння і розуміння для досягнення цієї мети.

Як відзначає відомий канадський інженер Е. Крік, «багато хто вважає, що більшість рішень майбутній інженер знаходить, стоячи у креслярської дошки. Це далеко не так. Велику частину свого часу майбутній інженер наводить довідки, знайомиться з літературою з креслення, вивчає вимоги, обмінюється думками. Тому уміння підтримувати хороші стосунки з людьми і успішно співпрацювати з ними грає велику роль в роботі майбутнього інженера» [1].

При здійсненні управлінської діяльності та спілкування інженер має виходити з принципу раціонального розподілу повноважень і відповідальності. Цей принцип полягає в тому, що дійсно кожний майбутній інженер повинен чітко знати свою посадову компетенцію, тобто завдання, що постають перед ним, а також обов'язки і права, зумовлені реалізацією цих завдань, та міру особистої відповідальності за належне їх виконання.

З цього випливає, що створюються умови для виявлення й максимально можливого розкриття творчих здібностей та особистісного потенціалу кожного майбутнього інженера. Це стосується виявлення і можливості плідного використання його професійних знань, досвіду, здібностей. Дотримання цього принципу відіграє надзвичайно важливу роль як для організації, так і для самого майбутнього інженера. Для організації можливість самореалізації майбутнього інженера стає джерелом додаткових конкурентних переваг, тоді як для майбутнього інженера – це чинник суспільного визнання значущості його особливості, його здібностей та діяльності.

Важливу частину роботи майбутнього інженера складають визначення і оцінка нових технічних завдань. Майбутній інженер повинен визначити, як люди застосовують розроблені ним прилади. Майбутній інженер зобов'язаний також передбачити той ефект, який викличе інтерес у світі, наприклад геометричне моделювання явищ і процесів. Таким чином, діяльність майбутнього інженера істотною мірою залежить від потреб суспільства, визнання корисності його винаходів і того, як ці винаходи допомагають людям.

Таким чином, майбутній інженер має справу не з технічними системами (пристроями і технологічними процесами), а з їх описами. Він

перетворить ці описи з неясних вимог замовника до чітких і однозначних креслень. При цьому він використовує напрацьовані в техніці процедури інженерної діяльності відповідно до прийнятого регламенту. Майбутні інженери – спеціалісти завтрашнього дня мають бути озброєні найсучаснішими знаннями, досконало володіти передовою технікою і технологією, мати високу наукову культуру, інженерське мислення нового типу. Інженер (з точки зору виробництва) повинен уміти: проектувати і експлуатувати технологічні процеси і пристрої. Він повинен уміти: ставити завдання і знаходити завдання, прогнозувати, винаходити і приймати рішення по техніці і по впровадженню техніки.

Підприємству потрібні професіонали, готові до змін профілю продукції, здатні запустити чи модернізувати виріб. Інженер має бути умілим, знати теорію, уміти винаходити, конструювати, упроваджувати, розуміти хід подій в промисловості, своє місце, свою відповідальність. А тому в процесі вивчення нарисної геометрії майбутньому інженеру розвивають якості відповідальності до роботи, волю, прищеплюють всебічні знання з креслення [2, с. 3].

Вузівська підготовка з нарисної геометрії забезпечує майбутнього інженера знанням необхідних дисциплін і вихідними вміннями конструювання. При цьому використання теоретичних методів з нарисної геометрії сприяє підготовці елітних інженерних кадрів, здатних знаходити нові ідеї, створювати теорію, вирішувати ситуаційні виробничі завдання тощо. Ці кадри багато в чому сприятимуть розвитку і ефективній діяльності науково-дослідних, конструктивних і проектних установах, науково-виробничих комплексів, наукомістких виробництв.

Висновки. Знайомство з основними положеннями складної і цікавої галузі знань, якою є психологія відповідальності, дозволяє використовувати їх при підготовці інженерів. Управління, яке здійснюється в умовах сучасних суспільних відносин і постійного зростання освітнього, загальнокультурного і кваліфікаційного рівня особистості інженера, істотно відрізняється від традиційних його цілей, змісту і характеру. Відповідальність постає життєвою цінністю, яка пов'язана з морально-етичними нормами. Безвідповідальність в освіті не дозволяє сформувати фахівця будь-якої спеціальності. Вона може бути не лише з боку студентів, але і з боку викладачів. І криза в Україні, яка іде вже протягом близько двадцяти років є проявом безвідповідальності. Тому вихід з кризи вимагає підвищення відповідальності.

Відмінності стосуються перш за все характеру управлінської діяльності. Вона має ґрунтуватися на наукових засадах. Результати численних досліджень і реальна практика управлінської відповідальності переконливо свідчать про істотні навіть суто економічні переваги, не

говорячи вже про соціальні та психологічні. Ставлення майбутнього інженера до організації, відчуття гордості за свою приналежність до неї забезпечують можливість розкриття ним своїх творчих здібностей для підвищення продуктивності праці.

Сучасний керівник, якщо він хоче, щоб керована ним організація успішно функціонувала і розвивалась, має знати психологічні закономірності відповідальності і управління, в тому числі положення і рекомендації стосовно ефективного спілкування з персоналом. Вивчення нарисної геометрії сприяє формуванню відповідальності інженера у професійній діяльності, допоможуть успішно кожному досягти життєвих цілей.

Список літератури: 1. Михайлов В.Д., Михайлова Т.М. Инженерный труд в условиях постиндустриального общества. – М., 2000. – 333 с. 2. Иловайский И.В. Инженерное дело: маленькая энциклопедия. – Новосибирск, 1999. – 423 с. 3. Пономарьов О.С. Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця: навч. метод. посібник / О.С. Пономарьов, М.К. Чеботарьов. – Х.: Підручник НТУ «ХПІ», 2012. – 220 с. 4. Філософія спілкування : філософія, психологія, соціальна комунікація [Текст]: наук. практ. журн /Харк. нац. техн. ун-т сіл. гос-ва; редкол.: С.О. Заветний (голов.ред) та ін. – Х.: ХНТУСГ 2008. – 195 с. 5. Михайленко В.Є., Найдиш В.М., Скидан І.А. Інженерна та компютерна графіка. 2-ге вид., переробл. – К.: Вища шк., 2001. – 350 с. 6. Філософський словник соціальних термінів / [В.П. Андрущенко, Т.В. Андрущенко, В.Г. Антоненко та ін.]; Під заг. ред.: В.П. Андрущенко. – [3-те вид., допов.]. – К.; Х.:Р.И.Ф., 2005. – 671 с.

*Бойчук Ю.Д., Науменко Н.В.
м. Харків, Україна*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Проблема людини та її здоров'я – одвічна проблема, стрижнем якої є шлях до вільного гармонійного розвитку особистості. Бути здоровим і якомога рідше хворіти – природне бажання і прагнення людини, її неусвідомлена потреба. Здоров'я – основа всіх наших справ і починань, трудових і творчих звершень, сподівань, надій на майбутнє. Тому в усі часи здоров'я було і залишається основною сутністю людського існування.

Поняття «здоров'я» досить складне і характеризує результат взаємодії індивіда з оточуючим середовищем – умови існування, провідні

мотиви його життєдіяльності і світобачення. Поняття здоров'я має широкий інтегральний зміст, для розкриття якого потрібні знання з різних галузей людинознавства.

Проте, на сьогоднішній день немає загальноприйнятого визначення терміна «здоров'я». Існує більш ніж 480 дефініцій цієї категорії, яка несе в собі фізичне, соціальне, психічне та духовне навантаження. Від того, з яких філософських позицій воно розглядається, залежить, яким аспектам надається перевага.

З огляду на те, що феномен людини становить собою діалектичну єдність матеріального і духовного, біологічного і соціального, особистого і суспільного, виникає необхідність розглядати духовну складову здоров'я людини більш детально.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити «духовне здоров'я» як рівень розвитку моралі, систему мислення людини та його відношення до навколишнього світу, вміння будувати свої стосунки з іншими людьми, здібності до аналізу ситуації, прогнозування та розвитку різних ситуацій і відповідно до цього будування моделі своєї поведінки.

У кожної людини свій темп розвитку та своя стадія духовного вдосконалення залежно від рівня розвитку душі та від якості способу життя, індикатором яких є здоров'я людини. Допомогу і підтримку в цьому процесі надають батьки, вчитель, які формують особистість дитини.

Духовне здоров'я людини формується багатьма чинниками. Традиційними є вплив батьків, їх світогляд, переконання, культура, традиції, побут. Не останню роль відіграє національна внутрішня політика держави, яка реалізується через освітні заклади: дошкільні, шкільні, позашкільні, вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації.

Духовне здоров'я особистості формується впродовж всього життя від самого народження. На його формування на початку впливають батьки і сім'я загалом, потім вихователі та вчителі у дитсадках та школах. Роль останніх є найвагомішою.

В. Сухомлинський надавав великого значення матері як берегині домашнього вогнища, духовному, моральному стрижню сім'ї. Мета матері – повернути дитині духовну, моральну самосвідомість народу, його традиції, культуру, елементи побуту, ті моральні основи, які відображають загальнолюдські цінності [4].

Людські цінності властиві кожному, але для того, щоб їх ствердити, педагогічний процес повинен бути здатним перетворити культурні, духовні надбання в настанову й поведінку, що засновані на моралі, духовності, психологічному єднанні [1, с. 6].

З приходом дитини до школи, в її життя входить вчитель, який сприяє швидкому становленню її особистості. Становлення активної по-

зиції стосовно життя, розвиток в дитині творця й умільця варто заохочувати, інакше сформується психокомплекс «незнайки і невмійки».

Зокрема, виховання дітей 6–10 років В. Сухомлинський називав «школою сердечності». Він радив педагогам і батькам дітей вчити добру, любові, милосердю. Для цього необхідно, щоб вихованці постійно бачили гуманістичний зміст учинків і поведінки тих, хто їх оточує: рідних, близьких, вчителів, дорослих, а педагог, у свою чергу, повинен регулярно організовувати спільну діяльність, спрямовану на з'ясування змісту дитячого вчинку – як позитивного, так і негативного.

Загалом педагог школи повинен бути високоморальним, високодуховним не лише на словах, а й у своїх діях, тому що його вихованці не тільки довірливі, а й дуже сензитивні до всілякого роду обману чи розбіжностей між «словом і ділом».

Отже, особливе значення має збереження й розвиток духовного здоров'я в дитячому віці, тому що, ті основи духовного здоров'я, які придбала дитина в дитинстві, залишаться в неї на все життя.

Це особливий період у житті дитини, який пов'язаний з приходом дитини до школи, з адаптацією до нового колективу, з появою нових вимог та обов'язків. В умовах навчально-виховного процесу в школі істотно змінюється соціальний стан дитини, а це, в свою чергу, визначає зміни в спрямованості та змісті розвитку особистості молодшого школяра. У цьому віці у дитини починає формуватися нова вища потреба – навчатися. У процесі навчання в школі дана потреба сприяє формуванню у дітей уміння навчатися, а також здатності критично мислити, як слідство, основи культури здоров'я та ціннісне відношення до нього важливо закладати саме в цей період життя. Неправильна організація навчально-виховного процесу сприяє виникненню перевантажень, які призводять до перевтоми та різкому погіршенню здоров'я молодших школярів.

Молодший шкільний вік – це період позитивних змін та перетворень, що відбуваються з особистістю. Якщо в цей період молодший школяр не відчуває почуття радості від пізнання, у нього не виникає впевненості у своїх здібностях і можливостях, то зробити це в подальшому розвитку буде дуже важко. Чим більше дитина отримує позитивних емоцій та досвіду, тим легше буде їй впоратися з проблемами, які виникатимуть у підлітковому віці [3].

Саме в цьому віці закладається фундамент моральної поведінки, відбувається засвоєння моральних норм поведінки, починає формуватися суспільна спрямованість особистості. Дитина знаходиться у тісній емоційній взаємодії з учителем. Почуття та емоції відіграють значну роль у навчальній роботі. Зацікавленість, захопленість, впевненість у своїх силах, задоволення – усе це стає стимулом до навчання. Учням

початкової школи імponує, коли вчитель оказує їм підтримку в навчальній діяльності, веде себе як справжній товариш. Разом з цим дуже болісно вони сприймають вчителя тоді, коли від пригнічує їх прагнення бути активними та вільними в діяльності та в спілкуванні, поділяє їх на поганих та гарних учнів, нестійкий у прояві гарного ставлення до них, агресивний, не забезпечує їм стану захищеності. Ураховуючи це, вчитель повинен будувати взаємовідносини з молодшими школярами. Доброта, тактовність, чуйність та уважність до кожної дитини є запорукою не тільки добрих взаємовідносин, але й важливим чинником формування позитивної самооцінки школяра, створення ситуації успіху в навчальній діяльності та міжособистісних стосунках [2].

Дитина в молодшому шкільному віці ще не може самостійно досягнути зв'язки та закономірності, вона бажає пізнавати та навчатися за допомогою дорослого, який стає для нього авторитетом і основою розвитку стійкого емоційного життя. Авторитет – це призма, через яку дитину дивиться на світ. Важливо, щоб таким авторитетом став для учня учитель. Дитині цього віку потрібні не тільки авторитети оточуючих людей, які є втіленням моральності та інтелектуальних сил, потрібні і духовно сприймаючі авторитети – приклади великих історичних подій, біографії видатних людей тощо [5].

Дитина як губка всмоктує нову інформацію, яка завжди спричинює цікавість, мотиваційні прагнення. Усвідомлення важливості навчання, як попередніх надбань суспільства, приходить до дитини значно пізніше. Тому виховний процес повинен бути не експериментальним, а стабільним і безперервним, нести зерна ідейності, що сформувала нація. Отже, будь які процеси санації моралі у вихованні є недоречними.

Формуючи духовне здоров'я молодших школярів, актуальним є формування гуманних відносин між дітьми, виховання в них моральних почуттів. Для цього вчитель з дітьми проводить безліч різноманітних заходів: бесіди на етичні теми, читання художньої літератури, обговорення позитивних та негативних вчинків дітей.

Необхідною умовою формування моральної сфери дитини стає організація спільної діяльності дітей, яка сприяє розвитку спілкування та взаємовідносин дітей один з одним, в процесі яких дитина засвоює соціально-історичний досвід, отримує уявлення про іншу людину та про самого себе, про свої можливості та здібності.

Дуже важливо виховувати в дітях доброту, щирість душі, впевненість в собі, вміння насолоджуватися навколишнім світом. Це підготує малечу до вступу в «доросле» життя, з її нормами та вимогами, сформує оптимістичне сприйняття життя, зробить їх колективістами, які прагнуть зробити нашу землю ще краще.

Отже, духовне багатство обов'язково передається через навчання, де б воно не відбувалося і хто б не навчав. Воно має найбільшу силу впливу на особистість і майже не змінюється протягом життя людини. Той, хто віддає – сам стає багатшим. Високий ступінь духовності зміцнює однойменний аспект здоров'я його власника, сприяє творчому розвитку, покращує фізичний стан, у стабільних соціально-економічних умовах збільшує тривалість життя.

Список літератури: 1. Васюк М.М. Психічне і духовне ставлення людини як проблема валеології / М.М. Васюк, Б.Т. Кутько // Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку : III Міжнар. наук.-практ. конф. : матер. конф. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2003. – С. 5–13. 2. Истратова О.Н. Справочник психолога начальной школы / Истратова О.Н. – Ростов н/Д. : Феникс, 2008. – 442с. 3. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти / Реан А.А. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с. – (Серия «Психологическая энциклопедия»). 4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1978. – С. 114. 5. Штайнер Р. Воспитание ребенка с точки зрения духовной науки / Штайнер Р. ; пер. с нем. – Калуга : Духовное познание, 1992. – 72 с.

*Будник О.Б.
м. Львів, Україна*

МОНІТОРИНГ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У сучасних умовах утверджується тенденція віддалення освіти й культури, внаслідок чого освіта втрачає свою культуротворчу функцію, обмежуючись професійною підготовкою студента. Тому постало питання про забезпечення органічної єдності освіти й культури, гуманізацію та гуманітаризацію педагогічного процесу задля введення «освіти у культурний контекст епохи» [6, с. 114]. У соціально-виховному середовищі ВНЗ важливим є акцентування на гуманізації міжособистісних взаємин викладачів і майбутніх фахівців на основі визнання високих моральних цінностей (моральних знаннях, переконаннях, совісті, обов'язку, відповідальності тощо). Особливість моральних відносин, за Г. Васяновичем, полягає в їх ціннісно-регулятивному та безпосередньому оцінювальному характері, тобто вони ґрунтуються на моральній оцінці, яка передбачає функції регуляції, контролю щодо дотримання суб'єктами взаємодії моральних принципів, норм, вимог, традицій,

принципів тощо [2, с. 358]. Отож важливою умовою ефективності професійної діяльності вчителя вважаємо його духовно-моральну готовність до соціально-педагогічної взаємодії з учнями.

Мета статті – вивчити рівень сформованості духовно-моральної готовності майбутнього вчителя до соціально-педагогічної діяльності (СПД).

Виклад основного матеріалу статті. Проблеми духовно-моральної культури педагога широко представлена в науковій спадщині таких учених, як І. Бех, Г. Васянович, С. Гончаренко І. Зязюн, О. Киричук, В. Кремень, О. Отич, О. Рудницька та ін. Адже професія вчителя, як і будь-яка інша професія, пов'язана з етичними проблемами людини, суспільства, навколишнього світу, тому «знання етики як науки про моральну поведінку необхідні всім студентам, щоб зробити їх чутливими до етичних проблем, з якими вони зіткнуться у своїй професійній діяльності» (С. Гончаренко) [3, с. 44–46]. Невипадково В. Сухомлинський зазначав: «Етичне Я нерозривне і неподільне. Не може бути хорошим громадянином, справжнім борцем за високі ідеали духовно і морально спустошена людина» [7, с. 386].

Невід'ємними характеристиками особистісно-професійної готовності майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності є обізнаність із духовними цінностями, особистісними та суспільними моральними нормами, усвідомлення необхідності дотримання етичних принципів у діяльності професіонала; взаємодія педагога з вихованцями на засадах відвертості, толерантності, гуманності й конфіденційності. На актуальності врахування в професійній діяльності педагога нових етичних мотивів «у рамках нової парадигми знання» наголошує В. Кремень [5, с. 8].

Професійну підготовку майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності в окресленому аспекті доцільно здійснювати з урахуванням категорій педагогічної етики (моральна свідомість, свобода, відповідальність, емпатія, справедливість, честь, совість та ін.) і педагогічної естетики (естетичні переживання, почуття, смаки, свідомість, настрої тощо). За І. Зязюном, «соціально-ціннісні якості й норми поведінки набувають особистісного смислу і значущості» тоді, коли на основі глибокого розуміння їх сутності «вони [соціально-ціннісні якості й норми поведінки] пройшли етап естетизації (переживання; почуттів; освоєння як цінності, стійкої для особистості)» [4, с. 16]. Отож готовність до соціально-педагогічної діяльності передбачає здатність до саморозвитку й самовдосконалення професійних якостей, відповідних цінностей, особистісної та соціальної спрямованості вчителя, розвиток його педагогічної майстерності на етико-естетичних засадах.

У контексті духовно-моральної готовності виокремлюємо світоглядний та емоційний критерії, за якими сформованість цілісної самосвідомості майбутнього фахівця, його обізнаність із духовними цінностями, особистіс-

ними та суспільними морально-етичними нормами, здатність до емпатії, взаєморозуміння у соціально-педагогічній взаємодії, вміння вирішувати педагогічні конфлікти слугують пріоритетами у професійній діяльності вчителя, що має метою «створення належних умов для успішної соціалізації учнів у соціально-виховному середовищі школи, засвоєння ними соціокультурного досвіду задля підготовки до самореалізації в суспільстві, надання допомоги дітям та їхнім сім'ям у випадках негативного впливу соціальних чинників» [1].

Результати сформованості цього компонента готовності до соціально-педагогічної діяльності подано в табл. 1. та на рис. 1.

Таблиця 1. – Розподіл студентів за рівнем морально-естетичної готовності до СПД

Рівні	КГ, %		ЕГ, %	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий	0,0	4,8	3,7	10,6
Достатній	19,7	19,2	19,2	28,2
Середній	67,1	71,3	59,1	50,1
Низький	13,3	4,7	18,1	11,1

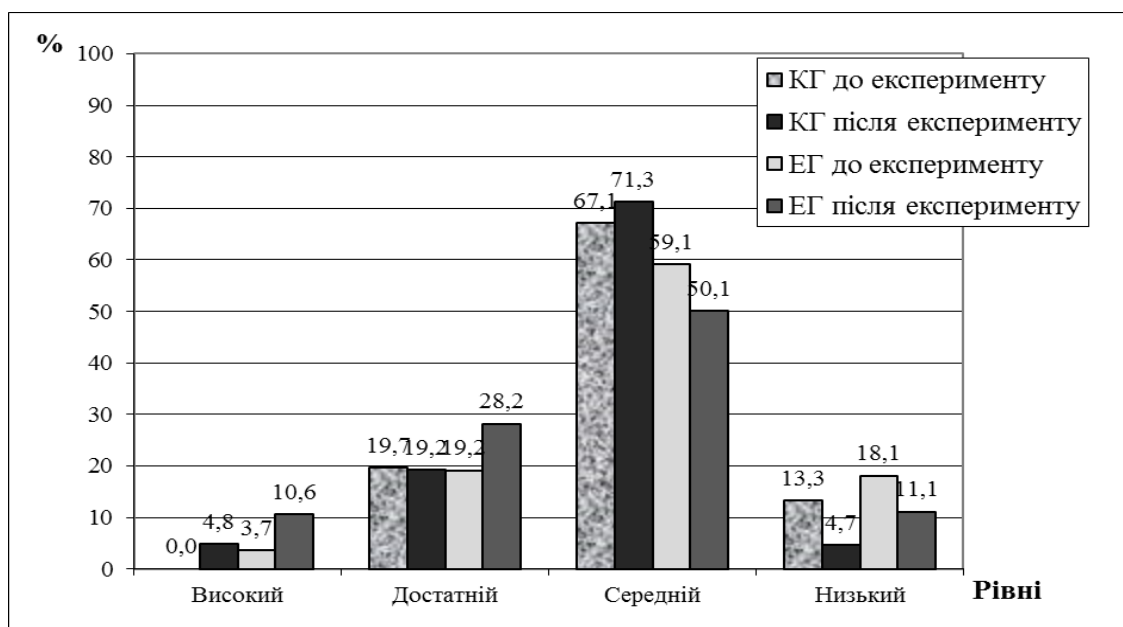

Рис. 1. Розподіл студентів КГ та ЕГ за рівнями сформованості морально-естетичного компонента особистісно-професійної готовності до СПД

Як бачимо з табл. 1. та рис. 1., наприкінці експерименту в ЕГ маємо позитивні зміни по морально-естетичному компоненту, зокрема на 7% збільшилась кількість студентів, що належать до високого рівня готовності, на 9,1 % – до достатнього рівня; відповідно на 9% зменшилась кількість осіб, котрі виявили середній рівень і на 7% – низький рівень. І хоч нам вдалось домогтися помірних зрушень в морально-естетичній готовності студентів у силу різних причин (мізерна кількість академічних годин на викладання культурологічних дисциплін, незначні можливості для формування й розвитку етико-естетичних знань і вмінь у руслі викладання педагогічних дисциплін, здебільшого низький виховний потенціал соціально-педагогічного середовища вищого навчального закладу, низький рівень морально-естетичної вихованості тощо), це слугує дієвою передумовою для продовження роботи з удосконалення процесу професійної підготовки майбутніх педагогів у визначеному напрямі. Адже такий показник емоційного критерію морально-естетичного компонента, як емпатія, є стійкою якістю особистості. Емпатію надто складно сформувати, як і практично неможливо викоринити. Студенти, котрі характеризувалися високим рівнем емпатійних здібностей (а таких в ЕГ виявлено лише 13 із 297, що становить 4,5 % від загальної кількості респондентів, в КГ – не виявлено жодного), практично не відчували труднощів у налагодженні соціально-педагогічної взаємодії з учнями й учителями в процесі проходження виробничої практики в школі. Ця емоція, що ґрунтується на співчутті, співпереживанні, допомагає розвивати комунікативні здібності навіть у тих випадках, коли за багатьма якостями чи рисами характеру учні (студенти) були зовсім протилежними. Це підтверджено нами й результатами кореляційного аналізу, де в парі «емпатія – комунікативні здібності» виявлено сильний прямий зв'язок ($r = 0,904$).

На основі узагальнення результатів моніторингу духовно-моральної готовності студентів до соціально-педагогічної діяльності можемо констатувати:

Морально-естетична обізнаність та формування відповідних якостей – процес цілеспрямований, довготривалий, малопомітний для зовнішнього сприймання. У процесі експерименту виявлено, що майбутні фахівці ВНЗ вже практично визначились із моральними ідеалами, духовними цінностями, характеризуються сформованою естетичною свідомістю (почуттями, поглядами, смаками, потребами, переживаннями) та мотивацією до активної перетворювальної діяльності в системі міжособистісної комунікації. Студент, окрім навчального закладу, планомірно чи спонтанно зазнає впливу випадкових соціально-

виховних чинників, включається у різні соціальні групи, освоює певні соціальні ролі тощо.

Готовність майбутніх учителів до вчинкової діяльності морально-естетичного змісту є недостатньою для успішної соціально-педагогічної діяльності. Існує потреба в оновленні змісту та процесуальної сторони їх професійної підготовки, зокрема в формуванні продуктивних форм поведінки в конфліктних ситуаціях.

Важливим завданням професійної підготовки майбутніх учителів вважаємо формування їх морально-естетичної свідомості в діалектичній єдності раціонального та почуттєво-вольового складників, оптимізацію педагогічних технологій задля гармонійного формування інтелекту в тісному взаємозв'язку з культурою почуттів та силою волі.

Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо в теоретичному й організаційно-технологічному обґрунтуванні та розробленні методичного інструментарію щодо вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх фахівців у соціально-педагогічній сфері.

Список літератури: 1. Будник О.Б. Методологічний аспект соціально-педагогічної діяльності / О.Б. Будник // Теорія і практика управління соціальними системами : щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків : НТУ «ХПІ», 2013. – № 4. – С. 72–82. 2. Васянович Г. Педагогічна етика : навчальний посібник / Г.П. Васянович // Вибрані твори : в 5 т. Т. 3. – Львів : Сполом, 2010. – 420 с. 3. Гончаренко С. Про покликання вченого / С. Гончаренко // Естетика і етика педагогічної дії : збірник наукових праць. – Вип. 3. – Київ-Полтава, 2012. – С. 44–55. 4. Зязюн І.А. Естетичні регулятиви педагогічної майстерності / І.А. Зязюн // Естетичне виховання дітей та молоді : теорія, практика, перспективи розвитку : збірник наукових праць / за ред. О.А. Дубасенюк, Н.Г. Сидорчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 14–22. 5. Кремень В.Г. Інноваційні аспекти освітньої діяльності / В.Г. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків : НТУ «ХПІ», 2013. – № 1. – С. 7–13. 6. Саух П.Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас : монографія / П.Ю. Саух. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 382 с. 7. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5 т. Т. 2. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 149–416.

Васянович Г.П., Онищенко В.Д.
м. Львів, Україна

НООЛОГІЧНІ МОТИВИ В ФІЛОСОФСЬКО-ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА РОМАНОВСЬКОГО

(Романовский А.Г. Избранное. – Изд. 2-е, перераб. и дополн. –
Харьков: НТУ «ХПИ», 2009. – 368 с.)

Філософська поезія була і залишається в контексті літературознавства теоретичною проблемою, не дивлячись на те, що є ґрунтовні її дослідження, зокрема праці Е. Соловей [9–10] та інших літературознавців. Окремі автори обстоюють назву «філософська *поезія*» як більш загальну, ніж назва «філософська лірика». Цим другим терміном широко користується Е. Соловей [10]. Не вдаючись у термінологічну дискусію, ми проаналізуємо саме *філософську поезію* Олександра Романовського.

Для філософської лірики, як зазначає Е. Соловей, характерна досить специфічна єдність *образу-думки-переживання*, образне вираження емоційно наснаженої думки – відчутної, пережитої. «Це поезія, заснована на глибокому ліризмі самого процесу мислення, пізнання, духовних пошуків. Читачеві відкриваються тут певні життєві істини в *процесі* їхнього *поетичного народження*, утвердження інтелектуальних і моральних цінностей відбувається *безпосередньо*, становить головний «ліричний сюжет»» [9, с. 152].

Упродовж довгої духовно-культурної історії людства філософія, поезія і раціональне наукове пізнання постійно взаємодіями, взаємопроникали і взаємозбагачувалися. «Давно постало питання, – зазначав Ганс-Георг Гадамер, – яким чином мова як єдиний засіб поезії і мислення, може охопити їх у всій їх подібності і відмінності?» [2]. І далі Г.-Г. Гадамер приходить до важливого висновку: «Таким чином, і поетичне, і філософське мовлення мають одну спільну рису: вони не можуть бути «фальшивими», бо немає зовнішнього щодо них стандарту, щодо якого їх можна було б оцінювати і якому вони можуть відповідати» [2].

І хоч, як стверджував М. Хайдеггер, «філософія і поезія стоять на протилежних вершинах, але говорять одне й те ж саме» [13, с. 154]. З іншого боку, відомо, що однією із фундаментальних засад концепції людського мислення О. Потебні є ідея мови як творчо-пізнавальної діяльності: «Мова не є засобом вираження готової думки, а її створення; вона не відображає світоспоглядання, яке склалося, а діяльність, яка йо-

го складає. На основі цієї ідеї О. Потебня дає своє розуміння ролі слова як засобу спілкування і як засобу творення думки» [5, с. 23]. Отже, і для філософії і для поезії мова не є лише засіб вираження вже готової думки, але її створення. Тобто у справжній філософській і поетичній творчості має місце не відображення сформованого уже світорозуміння і світобачення, а смисло-творча діяльність, створення нового смислу і, відповідно, нового світорозуміння.

На цій основі вирішуються герменевтичні проблеми, конститууючи тим самим соціальну та навчально-виховну значущість філософії і літератури, зокрема поезії. При цьому реалізується, стає дієвим **ноологічний** (душевно-духовний) принцип, сформулював свого часу І. Франко: «поет розширює зміст нашого внутрішнього **Я**, зворушуючи його до більшої або меншої глибини» [12, с. 67]. Саме в контексті **ноологічних** принципів смисло-творчої діяльності [1] та окреслених вище епістемологічних принципів літературознавства слід, на нашу думку, досліджувати християнсько-філософську поезію і, зокрема філософську поезію сучасного вченого, кандидата технічних наук, доктора педагогічних наук, члена-кореспондента НАПН України Олександра Георгійовича Романовського [6].

Педагогічна і поетична творчість Олександра Романовського органічно споріднена з його **християнською духовністю**, яка є предметом дослідження християнсько-філософської ноології [1]. Саме цю духовність вчений О. Романовський відрізняє від так званої світської духовності: «Окрім світського розуміння духовності, для сучасної людини, а особливо для людини, що в майбутньому буде керувати іншими людьми, вести їх за собою, важливим є розгляд духовності з релігійної, церковної точки зору... У християнській православній традиції походження духовності пов'язується зі Святим Духом, третьою Іпостассю Триєдиного Бога... Бог через Святого Духа дає людині силу й енергію» [7, с. 4].

Значуща (ноологічна, по-суті) оцінка філософської поезії О. Романовського дана секретарем Спілки письменників Росії Миколою Дорошенком: «В стихах А. Романовского есть и красивая рифма, и глубокая вера, и стремление объединить земное и небесное. В них просматривается одухотворенность автора и его мощный интеллект, что делает его стихи глубокими философскими размышлениями, независимо от того, пишет ли он о любви земной или любви небесной. Чего в стихах больше: поэзии или философии? Ответ один: его стихи это – философская поэзия. Тем и уникально творчество А. Романовского, что он не заменяет мысли чувствами» [6, с. 4]. Своєю чергою, Сергій Котьяло – співголова Спілки письменників Росії зазначає, що філософська поезія О. Романовського спрямована на пошуки Істини, яка неодмінно

пов'язана з Богом. «Имя Господа – всегда присутствует в его стихах, заставляя думать – о смысле жизни, о духовных ценностях, о моральности поведения и чистоте помыслов» [6, с. 4]. Отже, в загальних рисах **ноологічна** значущість філософської поезії О. Романовського яскраво виражена цитованими вище авторами. Детальніше ми окреслимо ноологічні мотиви філософської поезії Олександра Романовського на основі богородських духовно-розумних (**уяви-інтуїції-розуму**), морально-духовних (**віри-совісті-волі**) і духовно-естетичних (**любові-радості-надії**) здатностей в осягненні божественної універсальї Істини-Блага-Краси. Проаналізуємо окремі розділи книги [6].

Про земне і небесне

Безумовно, найважливішою подією в земному житті кожної людини є Зустріч її з Богом. Психологія Зустрічі людини з Богом досліджується у наш час психологами і богословами [14], (див. також нашу статтю [4]). О. Романовський вдячний Богові за Зустріч з Ним [6, с. 10]:

Я благодарен Богу за судьбу,
Ну а судьбе – за встречу з Богом,
За допуск мой в духовную борьбу,
За трепет сердца за святым порогом!

І справді, духовна боротьба людини, яка живе в світі гріхопадіння, може початися лише після Зустрічі з Богом, адже після цієї Зустрічі визначається нова життєва дорога [6, с. 17]:

Ты, мой Бог, поступаешь строго
Сбросить слабость во имя всех,
Христианской пойти дорогой,
Чтоб добыть лишь всеобщий успех!

Зустріч з Богом породжує численні молитви і наш автор написав багато молитовних віршів, зокрема [6, с. 29]:

Пусть трезвы будем мы в душевном равновесии,
Молитвой защитим себя от злого униженья,
И ответ наших душ летает в поднебесьи
Без разрешения духовного снижения!

Або ж у вірші «Поторопитесь, люди!» читаємо [6, с. 74]:

Молитва снимает постоянство
Земной духовной нищеты,
Подарит милое убранство
Обожествленной красоты.

Молитва даст нам созерцанье
Гармонии умов и душ,
Звезды пророческой мерцанье,
Восторга громогласный туш!

У вірші «Мой дух во внешнем мире бродит» стверджується непохитна значущість духовної Віри людини [6, с. 51]:

Раздумье чувств в пространство унесет,
Искусство мысли из души исходит,
Но только Вера и поможет, и спасет,
Мой дух во внешнем мире бродит!

Якщо людина приходить до Бога (віддає Йому своє серце), то, як каже нам поет у вірші «Отдайте сердце свое Богу!» [6, с. 52]:

Там наша Вера проживает,
Надежда будущим грядет,
Любовь объятая раскрывает,
Туда же Истина идет!

Для О. Романовського характерною є непохитна Віра у боголюдську синергію [6, с. 80]:

Нам Ипостасная Премудрость
Дается в Образе Христа,
И слабость превращаем в бодрость
Животворением Креста!

І однак, поет відчуває себе «людиною не від світу цього». Це – справжнє християнське відчуття. У вірші «Я – посланник иного мира» читаємо [6, с. 115]:

Современная музыка так хороша,
Но играет ее чужая лира,

И звенит у нее не моя душа,
Я – посланник иного мира!

У розглядуваному нами циклі віршів «Про земне і небесне» з'ясовується тема «З нами Бог», яка була і залишається найважливішою для християнсько-філософської поезії. Цій темі присвячений один із прекрасних віршів великого християнського філософа В.С. Соловйова під назвою «Имману-Эль», в якому яскраво виражено Новозавітне розуміння присутності Бога у нашому земному світі [11, с. 719]:

Да! С нами Бог, – не там в шатре лазурном,
Не за пределами бесчисленных миров,
Не в злом огне и не в дыханьи бурном,
И не в уснувшей памяти веков.

Он здесь, *теперь* – среди суеты случайной,
В потоке мутном жизненных тревог
Владеешь ты всерадостною тайной:
Бессильно зло; мы вечны; с нами Бог!

Во-істину, справжній християнин володіє всерадісною таїною під назвою «З-нами-Бог», а світська мудрість і все наше раціональне знання виявляються досить обмеженими. О. Романовський також з'ясовує ці доленосні питання [6, с. 23]:

Могут ли стихи быть золотыми,
И блеснуть от драгоценных букв?
А простые люди стать святыми
И спастись нас от засилья мук?
Але виявляється, що:
Нет в миру прозрачности ответов,
На пороге истины простой,
В мудрости из Нового Завета
Наполняем сутью мир пустой!

Да стихи, конечно – золотые
Не тропинкой я иду – дорогой в Храм!
За ответы эти все простые
Я всего себя и жизнь свою отдам!
Якщо ж з нами Бог, то [6, с. 35]:
И помним всегда – мы исходим от Бога

Себе не припишем лишних заслуг,
Наши успехи – Его дорога,
Он – наш единственный, верный Друг!

У відповідності з цими рядками доречним буде процитувати преп. Никодима Святогорця (1749–1809) – афонського монаха, богослова – упорядника відомого всьому православному світу корпусу книг під назвою «Добротолубіє»: «Бог нічого так не любить і так не бажає бачити в нас, як щире усвідомлення нашої нікчемності та відчуття, що найменше в нас добро, в нашій природі і в нашому житті походить від Нього єдиного як джерела всякого блага» [3, с. 18].

А тому О. Романовський знову і знову, оскільки з нами Бог, наголошує [6, с. 59]:

Проси в молитве откровенья
Потоком мысленных лучей,
Не бойся Божьего забвенья
Своих восторженных речей!

Наведені рядки міг би схвалити наймістичніший із православних отців Церкви – Ісаак Сирин (VII ст.), який у Слові про чисту молитву писав: «Ибо какое другое время так свято и по святыне своей столько прилично приятию дарований, как время молитвы, в которое человек беседует с Богом? В это время, в которое совершаются молитвословия и моления пред Богом и собеседование с Ним, человек с усилием отовсюду собирает воедино все свои движения и помышления и погружается мыслию в едином Боге, и сердце его наполнено бывает Богом; и оттого уразумевает он непостижимое [8].

Продовжуючи тему гармонійного описання *земного і небесного*, слід зауважити, що воно можливе лише на межі перебування й осягнення іманентного і трансцендентного, природного і духовного, природного і надприродного. Ця межова, християнсько-екзистенційна ситуація яскраво описується Олександром Романовським у вірші «Молитва», який доречно процитувати повністю [6, с. 12]:

Сейчас мой дух наедине
С величьем Мира непреклонным,
И плоть моя, вся по вине,
Свои грехи сдает поклоном.
Свеча горит, стремленье ввысь,
Не медля, отправляя к Богу,

Сомненья превращая в мысль,
О трудной к святости дороге.
И в растворенной тишине
Хоральной песнею печальной
Рождает звуки в вышине
И умерщвляет изначально.
И наполняет сразу нас
Знаменье Истины победной –
И наступает светлый час
Обогащенья жизни бедной.

Поет Олександр Романовський добре володіє згаданими вище нологічними здатностями і, зокрема розвиненою *християнською містичною інтуїцією*, що дозволяє йому давати короткі і змістовні відповіді на складні філософсько-богословські питання, в чому можна переконатися із цитованих вище уривків із його віршів. Подамо ще кілька прикладів. Для цього скористаємося герменевтичною аксіомою, згідно якої *«кожне твердження є відповіддю на якесь питання»*. Характерним тут є вірш «Постижение» із циклу «Філософія буття». У цьому вірші поет дорікає філософію в тому, що вона ставить питання й питання... і ні однієї відповіді, а тим більше порад людині. Для *почуттєво-душевного розуміння* філософії ці дорікання будемо вважати справедливими. Наш поет дає *свою доленосну* відповідь на оці самі питання, питання і дає таку раду [6, с. 124]:

И шепотом не громко, но предметно,
Я повторю целительный совет:
Увы, без Божьей помощи Заветной,
Взыскующей душе ответа нет!
И только наше высшее вниманье
К истокам Мирозданья Красоты,
Откроет путь пытливому сознанию,
Путь постиженья Божьей Правоты.

У вірші «Безмерность жизни» поет стверджує, що світобудова (мирозданье) приховує від нас правильну відповідь, мабуть про свою безмежність і неймовірну складність. Тут усе правильно, адже сам А. Ейнштейн говорив про лукавість навколишнього природного світу, про те, що не так просто осягнути сутності мега-, макро- і мікросвіту. Це вираження нашого раціонального розуміння Божої Світобудови. Але окрім такого розуміння є ще й інтуїтивне, містичне осяг-

нення людиною (як образом і подобою Божою) таємниць Всесвіту. І тут слово поету [6, с. 133]:

Но вопреки привычке мироздания
Подальше прятать правильный ответ,
Я развенчаю звездное мерцанье,
Пытливым взором провожая свет!

Отже, є різні види пізнання та знання і, зокрема ноологічне містично-інтуїтивне осягнення реалій духовного світу.

У вірші «Философия добра» зазначені нами вище *неоологічні* сутності чітко і зрозуміло виражають ідею спасіння[6, с. 321]:

И мир спасет не Красота,
Но Вера, Красота и Разум,
И вместе с ними – доброта,
И Бог вернет нам милость разом!

І на завершення зазначимо, що незважаючи на всі негаразди нашого соціально-політичного і соціально-економічного життя, в Україні продовжується християнське морально-духовне відродження. У багатьох навчальних закладах різних рівнів акредитації викладається християнська етика, у педагогічному контексті з'ясовується християнсько-філософська ноологія – філософія духа і духовного пізнання, досліджується психологія християнської духовності тощо. Олександр Романовський і як педагог, і як поет також сприяє утвердженню духовних християнських засад у нашому сьогодишньому інформаційному суспільстві і його поетичні твори мають потужний пізнавальний, морально-духовний і навчально-виховний потенціал.

Список літератури: 1. Васянович Г.П., Онищенко В.Д. Ноологія особистості: Навчальний посібник для студентів і викладачів. – Львів: Сполом, 2007. – 217 с. 2. Гадамер Г.-Г. Поезія і філософія // www.ji.lviv.ua/n2text/gadamer1. 3. Никодим Святогорець. Невидима боротьба. – Львів: Свічадо, 2000. – 212 с. 4. Онищенко В.Д. Тріада «зустріч-одкровення спілкування» в контексті філософсько-педагогічної ноології / В.Д. Онищенко // Гуманітарний вісник. – Львів : ЛДФА, 2001 – №3. – С. 17–26. 5. Потєбня О. Думка й мова (фрагменти) / Олександр Потєбня // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 23–39. 6. Романовский А.Г. Избранное. – Изд. 2-е, перераб. и

дополн. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2009. – 368 с. 6. Романовський О.Г. Творчість як джерело духовного становлення студентів НТУ «ХП» // Проблеми та перспективи формування гуманітарно-технічної еліти. Збірник наукових праць. – Харків: НТУ «ХП», 2013. – С. 3–11. 7. Сирин Исаак. Слово 16. О чистой молитве // <http://www.hesychasm.ru/library/isaaksr/txt15.htm> 8. Соловей Е.С. Поезія пізнання: Філософська лірика в сучасній літературі. – К.: Дніпро, 1991. – 271 с. 9. Соловей, Елеонора. Українська філософська лірика. – К.: Юніверс, 1998. – 368 с. 10. Соловьев В.С. Россия и вселенская Церковь. – Минск: Харвест, 1999. – 1600 с. 11 І. Франко. Із секретів поетичної творчості. – К.: Радянський письменник, 1969. – 191 с. 12 Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге: Сборник. – М.: Высш. шк., 1991. – 192 с. 13. Ченчіні А. Любитимеш Господа Бога твоего. Психологія Зустрічі з Богом / А. Ченчіні. – Львів : Вид-во Василян, 1993. – 172 с.

*Васянович Г.П.
м. Львів, Україна*

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНЬОГО ІНЖЕНЕРА

Динаміка змін, яка є характерною для сучасного суспільства та особистості, актуалізує проблему відповідальності. Усі сфери людського буття, що спрямовані на реалізацію ідеалів гуманізму і демократії, потребують поглиблення процесу регуляції морально-правових відносин. Важливим засобом цієї регуляції є морально-правова відповідальність особистості. Особливо це стосується професійної діяльності інженера, зміст якої постійно ускладнюється. Сучасний інженер повинен мати значний обсяг знань, умінь і навичок, а також володіти необхідними суто особистісними якостями, які б дозволяли йому виконувати надто важливу і складну роль у розвитку економічної, соціальної і гуманітарної сфери. Професійно-особистісні якості майбутнього інженера набуваються, формуються передусім під час навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. І вже те, настільки студент самовключається у цей процес засвідчує рівень його відповідальності, совісті і людської гідності.

У теоретичному аспекті проблема відповідальності, зазвичай, досліджується в соціальному вияві, і в цьому плані давно вже стала предметом філософсько-педагогічного, соціологічного, психологічного аналізу (В.І. Бировий, Л.І. Грядунова, О.П. Дяков, Г.М. Заболотна, Є.В. Левченко, О.І. Оріховський, О.Ф. Плахотний, П.С. Сімонов, М.І. Сметанський,

І.О. Уледова, Б.О. Шаболін та ін.). Правовий аспект відповідальності ґрунтовно досліджували З.О. Астеміров, О.О. Горницький, В.Н. Кудрявцев, О.Є. Лейст, П.О. Рабінович, І.С. Самощенко, М.С. Строгович, Є.П. Стрельцов, М.Х. Фарукшин та ін.

Моральний аспект проблеми моральної відповідальності активно досліджують: М.І. Білецька, Н.О. Головка, О.М. Кисельов, В.С. Марков, В.В. Меншиков, О.В. Назаров, К.Л. Немира, С.О. Равінг, Ю.С. Стребков, Ф.С. Таратунський, Т.І. Філатова, В.Ф. Фролов та ін. Психолого-педагогічний аналіз сутності і змісту відповідальності міститься у працях Л.С. Виготського, Б.Д. Грінченка, А. Дістервега, В.І. Водовозова, П.Ф. Каптерєва, О.М. Леонтьєва, А.Р. Лурії, К. Муздибаєва, С.Л. Рубінштейна, А.С. Макаренка, М.В. Савчина, В. О. Сухомлинського, С.Т. Шацького та ін.

Етимологічно «відповідальність» походить від слів старослов'янських: «віче», «введати», споріднених з пруським *waidemai* – «знаємо», древньоіндійським *weda* – «знаю», грецьким *F/oída* – бачити, «знати» [8, С. 390–391]. Цікаво, що термін «відання» набуває у цьому сенсі «софійності», мудрості, отже філософського значення, спрямованого на пізнання суті речей. Сенс же цей є ніщо інше, як Божий задум їх творення. Отже, філософське знання спрямоване не на зовнішній світ, як «кінцеву» мету пізнання, але через цей світ – на оволодіння Божою істиною, яка є таємницею людського буття. Мудрість в цьому вияві виступає своєрідним «розгадуванням» таємниці власного «Я» відповідальності. Через пізнання людина здатна включити себе у відповідальне ставлення до життя. Завдяки цьому стає зрозумілим широко вживаний вислів, сформульований українською етнопедогогікою: «Будь відповідальним і ти пізнаєш себе».

Український енциклопедичний словник визначає відповідальність як загальносоціологічну категорію, що віддзеркалює свідоме ставлення класів, соціальних груп або особистості до вимог суспільної необхідності, громадянського обов'язку, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідно до сфер прояву розрізняють політичну, моральну, правову, партійну та ін. відповідальність, а в залежності від носія – колективну та особисту [13, с. 600]. У «Педагогічній енциклопедії» визначення поняття «відповідальність» є відсутнім зовсім, натомість у «Педагогічному словнику» сформульовано поняття «відповідальність батьків», а також «кримінальна відповідальність за злочин проти дітей». Отже про моральний аспект відповідальності навіть не йдеться, а він, на нашу думку, є визначальним.

У сучасній науковій літературі стосовно понять «моральна відповідальність», «правова відповідальність» існують різні погляди. Напри-

клад, низка авторів розглядає моральну відповідальність як елемент совісті [2, с. 76–77; 10, с. 317]. Відповідно до поглядів інших учених моральна відповідальність визначається як міра свободи [7, с. 37; 6, с. 44]. У працях Л.М. Архангельського, І.Я. Іванова, Я.Г. Якубсона моральна відповідальність визначається як міра усвідомлення особистістю обов'язку [1, с. 215; 9, с. 23; 15, С. 14–25].

Немає однозначного підходу і до розуміння правової відповідальності особистості, під якою в одному випадку розуміються заходи примусової дії застосовані до суб'єкта правопорушень [5, с. 314; 11, с. 419], в іншому – «небажання особистості порушувати норми і правила» [3, С. 8–26] тощо.

Аналіз джерел засвідчує, що наведені погляди мають певні цінності. Натомість, вони не повною мірою розкривають специфіку моральної і правової відповідальності особистості. Для них характерно, по-перше, виокремлення лише якогось одного аспекту морально-правової відповідальності, наприклад, контролю; по-друге, наявність у визначеннях певних формально-логічних помилок (відсутність чіткості, тавтологічність), що призводить до помилок світоглядного плану, порушення методологічної дисципліни аналізу цих понять.

Підсумовуючи сказане, *моральну відповідальність* можна схарактеризувати як особистісну якість, суть якої полягає в усвідомленні моральної потреби до виконання соціальних норм (у тому числі особистісних), а також здатність індивіда вільно прийняти справедливую оцінку скоєних вчинків, давати своїм діям самооцінку з позицій гуманності, чистої совісті.

Правова відповідальність – це така особистісна якість, а також форма зв'язку між державою, суспільством й особистістю, яка віддзеркалює свідоме виконання останньою вимог законів та інших підзаконних актів, її готовність прийняти примусові дії з боку держави за порушення норм права. У цих визначеннях домінантними виступають елементи обов'язку, совісті, в яких певним чином виявляється автономний і гетерономний характер морально-правового буття людини. Що ж до діяльності інженера, то це виражається у моральній потребі, здатності та практичній готовності творчо, результативно виконувати свої професійні та громадянські обов'язки, діяти в єдності свого «Я» та інтересів суспільства. Атрибутивними у змісті моральної і правової відповідальності особистості є перспективний і ретроспективний аспекти.

Під перспективним аспектом морально-правової відповідальності розуміється високе усвідомлення особистістю сучасного і майбутнього розвитку нації і людства, цілеспрямованої, вільної діяльності людини. Інженером вона здійснюється у процесі творчого оволодіння знаннями, вміннями, самоудосконалення, самореалізації своїх сил і здібностей.

Під ретроспективним аспектом морально-правової відповідальності розуміється відповідальність, яка відображає, зазвичай, соціально-правові дії стосовно особистості за минулу поведінку, вчинки, за порушення нею вимог соціально-етичних, правових, професійних норм. У цьому значенні відповідальність виступає у двох аспектах: з одного боку, вона є засобом реагування суспільства, адміністрації на негативну поведінку конкретної особистості інженера, а з іншого – засобом попередження можливої негативної поведінки цієї особистості або інших особистостей у майбутньому. У сучасних умовах розвитку суспільства відповідальність перспективного змісту виходить на передній план [4, С. 38–39].

Як зазначалося вище, формування морально-правової відповідальності особистості майбутнього інженера відбувається ще у стінах вищого навчального закладу. Дотримання гуманітарної парадигми щодо процесу формування особистості передбачає взаємозв'язок з такими поняттями до яких належить «виховна система», «виховний простір», «педагогічна підтримка», «самотворення особистості» та ін. Зокрема вчені вважають, (Л.І. Новикова, Н.Л. Селіванова), що виховна система, як одне із найбільш широких понять включає в себе дидактичну, і навіть педагогічну системи. Вона має складну структуру. До її компонентів відносять: висхідну концепцію, тобто сукупність ідей, діяльність, що забезпечує їх реалізацію; суб'єктів діяльності, що її організують і як таких, що беруть в ній участь; середовище, освоєне суб'єктами; управління, яке сприяє інтеграції всіх компонентів в єдину цілісність; інноваційні умови розвитку. Практика засвідчує, що чим досконалішою є виховна система, тим більшою мірою її цілісність базується на спільній діяльності суб'єктів виховання і вихованців, тим більш незалежною вона може бути від зовнішнього середовища. Головним критерієм ефективності розвитку гуманістичної виховної системи є вихованість, саморозвиток, самореалізація особистості. Сучасна виховна система навчального закладу нині розглядається з позицій діяльності. Проте доцільно було б, на наш погляд, вивчати, характеризувати й оцінювати її крізь призму людських відносин, реальної взаємодії. Цей підхід вимагає необхідності використання таких понять як процес, ситуація, подія, вчинок, конфлікт і т. ін. Він зобов'язує обґрунтування нових форм, методів, засобів, принципів виховання на засадах культуротворчості, полікультурності, міжкультурної взаємодії. Як справедливо наголошує П.Ю. Саух: «...нова концепція полікультурної освіти має бути спрямована на людину і орієнтована на культуру, бути культурологічною. Її мета – людина, яка пізнає й творить власний культурний світ шляхом діалогічного спілкування із внутрішнім і зовнішнім культурним середовищем»

[12, С. 138–139]. Нам імпонує думка автора, який вважає, що основними стратегічними орієнтирами полікультурної освіти мають стати: а) виховання національної свідомості на основі культурного плюралізму, який вимагає «мислити глобально, діяти морально»; б) виховання культури міжнаціонального спілкування через включення людини як суб'єкта міжкультурного спілкування у різні види культуротворчої діяльності; в) виховання інтеркультурної комунікабельності особистості. Метою ж концепції полікультурної освіти, побудованої на життєдайному імперативі: до минулого – вдячність, до сьогочасного – дія, до майбутнього – *відповідальність* (курсив наш – Г.П. Васянович), має бути формування глобального світогляду через освідомлення себе складовою етносу, держави і людства, загалом шляхом свободи, толерантності, визнання цінності багатоманітного, солідарності та не насилля [12, с. 140]. Принагідно зазначимо: найдосконаліша виховна система, найкращим чином обґрунтована концепція виховання морально-правової відповідальності майбутнього інженера неодмінно дадуть збій, якщо навчально-виховний процес буде розбалансованим, система втратить цілісність, педагог-вихователь втратить особистісну відповідальність за свою професійну справу, а студент не буде прагнути набувати не лише сенсу щодо освоєння майбутньою професією, а й смыслом життя взагалі. Втрата смыслу життя майбутнім фахівцем сьогодні є величезною, не лише національною проблемою, а й світовою. Ось лише одна невелика ілюстрація.

В. Франкл, який за своє життя співпрацював із 129 університетами світу, наводить сумну статистику щодо смертності студентів. За його даними, серед причин смертності в американських студентів друге місце після ДТП займають самовбивства. При цьому кількість спроб самовбивства (які не закінчилися трагічно) у 15 разів більше. Опитування 60 студентів університету штату Айдахо після подібних спроб самовбивства засвідчило, що 85 % із них не бачило у своєму житті жодного сенсу; при цьому 93 % із них були фізично і психічно здоровими [14, с. 26]. Стає очевидним той факт, що явище смисловтрат все більше поширюється, чому часто-густо сприяють мас-медіа. Засоби масової інформації бомбардують нас бездуховністю, аморальністю, жорстокістю, насиллям і безвідповідальністю. Людині, особливо молодій, важко не розгубитися, встояти, не втратити смыслу життя, бути відповідальною перед собою, іншими людьми і Богом.

Надзвичайно важливим у процесі формування морально-правової відповідальності майбутнього інженера є створення механізму самовиховання, отже, психологічної системи індивіда, здатного самостійно розв'язувати життєві суперечності в рамках демократичного способу

життя, здатного до морального вибору, самооцінки, самокерованості, самовиховання і постійної творчості. Цей процес є несумісним із стихійністю, адже його суть – заперечення стихійності. Втім, йому не меншою мірою протипоказана й заорганізованість, авторитарність. Якщо говорити про застійні явища у виховній роботі, то витoki їх в заорганізованості, яка формувалася в «механізми гальмування». Так званий безособистісний, «ваговий підхід» у виховній роботі, в якому виявилася втрачена особистість, людина «поранена в бутті» – пряме породження цього механізму.

Хочемо також звернути увагу на ті елементи, які згідно з нашою концепцією здійснюють систематичний, цілеспрямований вплив на формування морально-правової свідомості студента у процесі його навчання у взаємозв'язку з елементами, котрі зумовлюють механізм формування морально-правової відповідальності через соціально-психологічні, духовно-моральні, естетичні якості особистості. Передусім, це стосується наукових знань, особливо моральних і правових, реальної поведінки, вчинків, їх адекватної оцінки тощо. Соціолого-педагогічні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених підтверджують той факт, що інженер, у якого не сформовані наукові знання, вирішує морально-правові питання, опираючись на емпіричні переконання погляди й інтуїцію, досвід, і з цих позицій сприймає соціально-педагогічну практику.

Викладене дає підстави зробити такі висновки:

Морально-правова відповідальність майбутнього інженера є складною філософсько-соціологічною, психолого-педагогічною, правовою проблемою.

Формування морально-правової відповідальності майбутнього фахівця інженерного профілю вимагає неперервного задіявання добре організованої виховної системи, створення належного мікро- й макросередовища, яке в своїй основі має бути гуманним і демократичним.

Процес формування морально-правової відповідальності майбутнього інженера потребує послідовного врахування особистісних якостей, рис, властивостей особистості, його духовно-моральних, естетичних здібностей і здатностей.

Список літератури: 1. Архангельский Л.М. Курс лекций по марксистско-ленинской этике / Л. М. Архангельский / . – М.: Мысль, 1974. – 318 с. 2. Бербешкина З. А. Совесть как этическая категория / З. А. Бербешкина / . – М.: Мысль, 1986. – 103 с. 3. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность в советском уголовном праве. – М.: Наука, 1965. – 275 с. 4. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога:

теоретико–методологічний аналіз / Г. П. Васянович / Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 2: Монографія. – Львів: Сполом, 2010. – 356 с. 5. Вопросы теории права. – М.: Политиздат, 1961. – 376 с. 6. Головкин Н. А. Проблема моральной ответственности в марксистской этике / Н. А. Головкин / . – К.: Политиздат Украины, 1972. – 240 с. 7. Гряданова Л. И. Социальная ответственность личности в условиях развитого социализма / Л. И. Гряданова / . – К.: Политиздат, 1979. – 134 с. 8. Етимологічний словник української мови. / У 7 т. Т. 1. / К.: Наукова думка, 1983. – 631 с. 9. Иванов И. Я. Ответственность офицера / И. Я. Иванов / . – М.: Воениздат, 1983. – 118 с. 10. Немира К. Л. Субъективные и объективные факторы формирования ответственности как формы социалистических нравственных отношений / К. Л. Немира / Диалектика объективного и субъективного в развитии социалистического общества. – М.: Политиздат, 1970. – С. 260–270. 11. Общая теория советского права. – М.: Политиздат, 1966. – 517 с. 12. Саух П. Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас: монографія / П. Ю. Саух / – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 382 с. 13. Украинский советский энциклопедический словарь / В 3 т. Т. 2 / Редкол.: А. В. Кудрицкий (отв. ред.) и др. – К.: Вища школа, 1988. – 768 с. 14. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / В. Франкл / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева; вст. ст. Д. А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с. 15. Якубсон Я. Г. Конституция СССР и моральная ответственность личности / Я. Г. Якубсон / . – М.: Политиздат, 1980. – 63 с.

*Гарник Л.П.
м. Харків, Україна*

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ: ІСТОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕРЕД СУСПІЛЬСТВОМ

Сьогодення є відображенням соціокультурної ситуації сучасності, яку формують констеляції подій, факторів та обставин, що мають різну природу та певний взаємозв'язок. Втім протягом сторіч взаємозв'язки між різними сферами людського буття були у центрі уваги філософів, які зазвичай виводили простір соціального буття людини із існуючих картин світу або світоглядних моделей [1, с. 89–90]. Під впливом та внаслідок розвитку сучасних інформаційних технологій сформувався новий вимір соціокультурного простору, де взаємодія між суб'єктами фактично не має часових та просторових кордонів. Також значних трансформацій на початку 21 сторіччя зазнала сфера дипломатичних відносин та публічної політики, що пов'язано в першу чергу з розвитком та

поширенням соціальних мереж та спрощенням механізмів соціальної комунікації. До повсякденного вжитку увійшла низка термінів, пов'язаних з виникненням та розвитком нових форм та механізмів суспільної комунікації таких як «електронне урядування», «цифрова дипломатія», «флеш-моб», «маніпуляція свідомістю», «інформаційна війна», «публічна дипломатія», тощо.

Термін «публічна дипломатія» позначає зв'язок між зовнішньою політикою держави та іноземними суспільствами, а також значення комунікації між ними (див. Рис. 1.), тому вона зазвичай асоціюється із діяльністю Американської інформаційної агенції. Дефініція «публічна дипломатія» була введена до наукового обігу Едмундом Галліоном у 1965. Втім, вивчаючи доробок вітчизняних, ми бачимо, що публічна дипломатія як явище існувала ще задовго до появи в науковому обігу самого терміну, а сама дефініція «публічна дипломатія» означала «різні речі у різних історичних та національних контекстах» [2, с. 20]. Зазвичай інтерпритація терміну змінювалася протягом десятиріч, зазнаючи впливу технічного прогресу та геополітичних чинників.

Сучасна дипломатія розглядається як «засіб» та як «інструмент» зовнішньої політики та бере свій початок від доби розквіту італійських міст-держав (15 сторіччя). В цю добу було закладено основи інституту дипломатії, дипломатичного протоколу та представницьких функцій. Цікаво, що дипломатія у 17 сторіччі вже характеризується розвитком обміну дипломатами між урядами різних країн а також персоніфікацією офіційних каналів спілкування між представниками урядів різних країн. Іншими словами, канали комунікації між урядами виникають як довготривалі протоколи для забезпечення короткотермінових потреб протягом певного тривалого проміжку часу.

Класична дипломатія переважно є спілкуванням між країнами шляхом формування союзів між певним колом політичних акторів, спілкування яких проходить за «зачиненими дверима». Публічна ж дипломатія, згідно до думки багатьох класиків дипломатичної теорії, є формою «закордонної пропаганди, що проводиться чи скеровується дипломатами». Характерною рисою публічної дипломатії є те, що спостерігається значна відстань між фактичними таємними перемовинами та репрезентацією поточних питань у мас-медіа, яка переважно має компоненти маніпуляції та популізму.

Технології привнесли у сучасність нові зміни, що також змінили традиційні механізми та шляхи здійснення дипломатії, й от у 21 сторіччі з'являється похідний та споріднений з ним термін «цифрова дипломатія», що хоч і базується на принципах та механізмах публічної дипломатії, проте використовує більш масштабні соціальні мережі та віртуальний простір.

Окрему увагу заслуговує саме публічна дипломатія та її різновид – цифрова дипломатія. Якщо традиційна дипломатія є шляхами комунікації між урядовими лідерами, та є спорідненою формою елітарної дипломатії, то публічна дипломатія фокусується на шляхах, якими країна чи міжнародна організація на кшталт ООН здійснює комунікацію з громадянами різних суспільств. При аналізі структури цифрової дипломатії ми можемо виокремити чотири її елементи, які присутні у будь-якій дії цифрової дипломатії: збір інформації, публікація, залучення та оцінка. Збір інформації відбувається шляхом перегляду блогів, груп та форумів, де можна зібрати матеріал для аналізу тої чи іншої події чи ситуації шляхом вивчення та аналізу висловлювань користувачів з приводу них. Публікація повідомлень у новинах, блогах, розміщення відео сюжетів та поширення зображень у всесвітній мережі може стати тим імпульсом, який стрімко змінює вже не лише віртуальну реальність. Соціальна відповідальність дедалі більше стає наріжним каменем у численних диспутах навколо проблеми інформаційного суспільства.

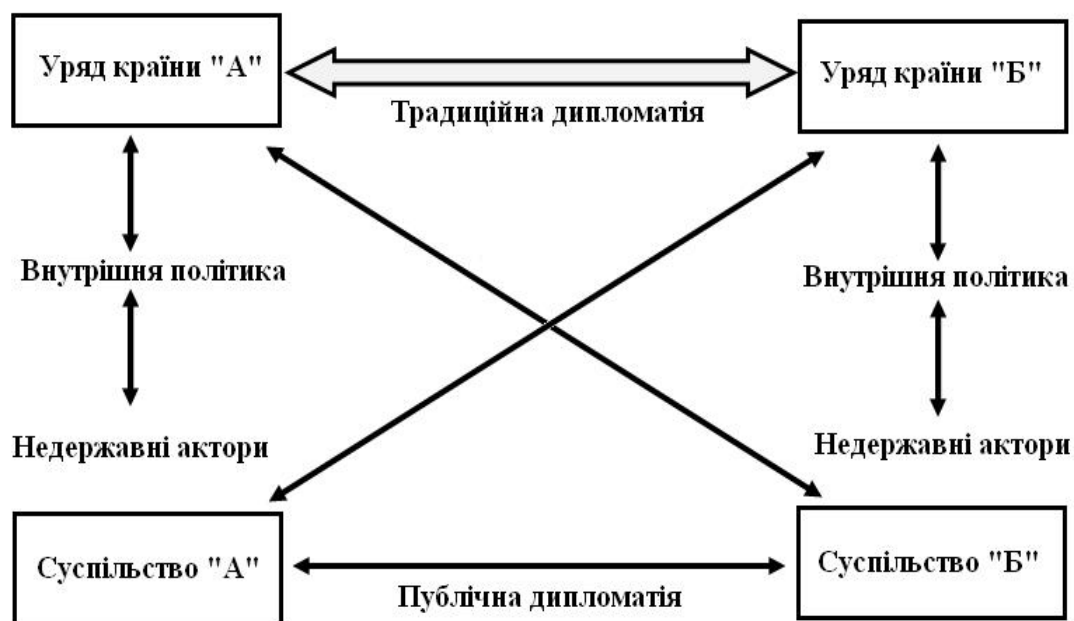

Рис. 1. Публічна дипломатія.

Філософське бачення проблеми встановлення діалогу між представниками різних суспільств, бо саме дипломатія й є передумовою такого діалогу, а також осмислення соціальної відповідальності у контексті етики спілкування простежується у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців [3] (див. Рис. 2).

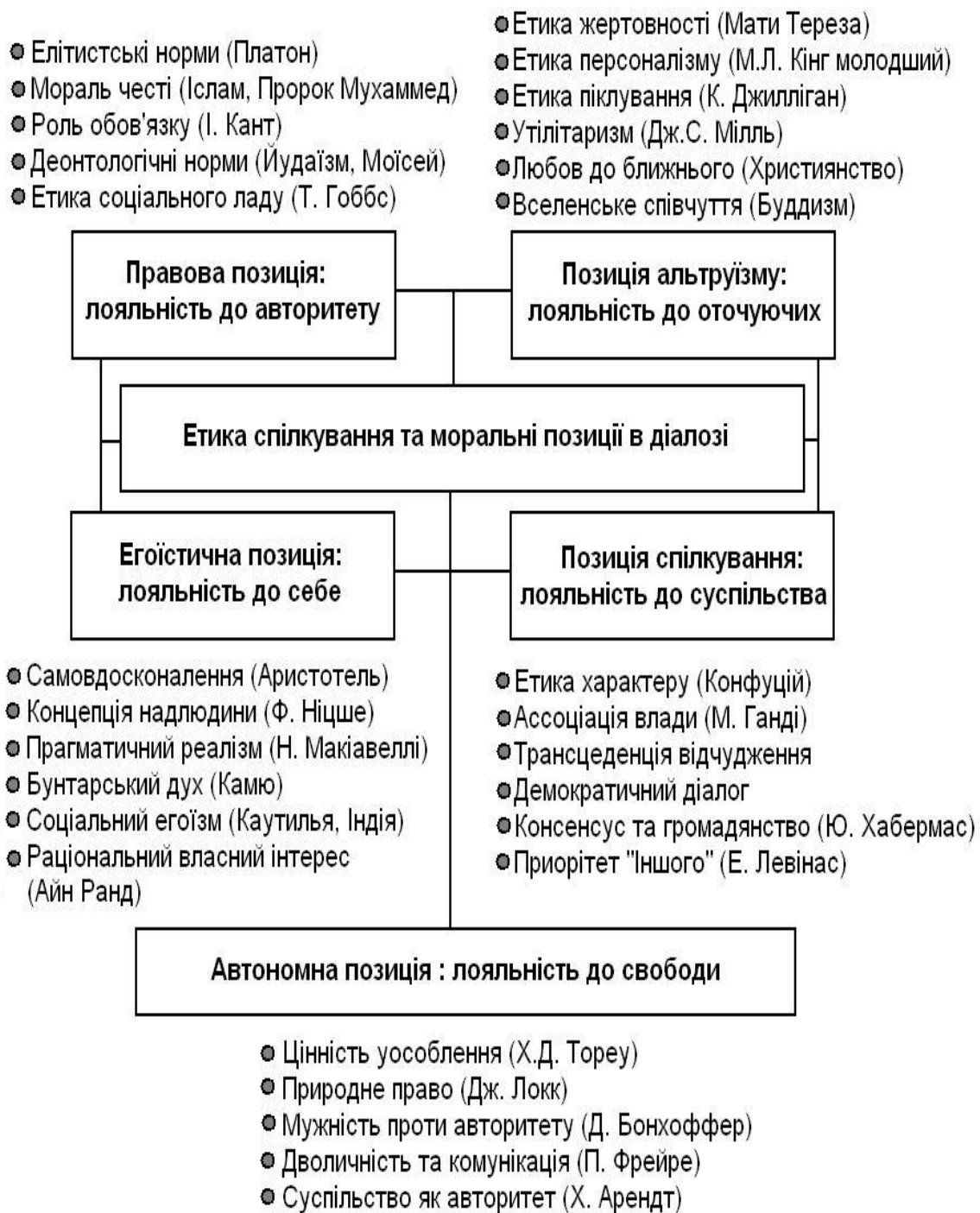

Рис. 2. Етика спілкування та моральні позиції у діалозі.

Часто, коли ми маємо справу з етикою у контексті різних систем цінностей, ми стикаємося зі змінами, які не є спорідненими з іншими сферами академічних досліджень. У сучасній західній філософії (Ю. Хабермас, Х. Арент, Ж. Дерріда, Дж. Агамбен, У. Еко), наприклад, спілкування та діалог розглядаються як невід'ємна частина об'єктивної

реальності, що базується на сфокусованих взаємопов'язаних символічних процесах та діалозі. Протягом нашого життя ми вступаємо до лав чи приєднуємося до різних етичних систем чи спільнот та маємо можливість побачити що етика так само як і ціннісні системи формується та реалізується у рамках множинності субкультур та стилів життя. Саме тому у 21 сторіччі публічна та цифрова дипломатія, набувши широкого теоретичного осмислення та практичного досвіду з управління соціальними системами (кольорові революції останніх десятиріч у Європі та на Близькому Сході), перетворилися на потужний інструмент новітньої дипломатії.

Дослідникам, які вивчають проблеми публічної дипломатії, потрібно бути дуже обережними з вивченням та оцінкою різних видів етичних та ціннісних систем, бо їх дослідницька діяльність зазвичай потребує систематичного критичного аналізу та відповідальності, зміщення акцентів у бік культури та множинності міжкультурних та міжнародних аспектів етики спілкування. З цього приводу доцільною буде думка Фреда Л. Кашміра про те що «дослідники проблеми спілкування відіграють важливу роль, бо їх дослідження зосередженні на поточних, виникаючих символічних процесах між людьми, які прагнуть побудувати їх спільне майбутнє разом» [4, с. 1–5].

Втім є інше питання, яке стосується так званої «М'якої сили»: чи є вона спорідненою з публічною дипломатією та пропагандою? Зазвичай «м'яка сила» розглядається як різновид публічної дипломатії бо використовує формальні та неформальні канали комунікації для досягнення певної політичної мети. Доба кольорових революцій на початку 21 сторіччя є не чим іншим як продуктом західної публічної дипломатії.

За визначенням «кольорова революція» це інструментальна зміна політичного режиму у інтересах та за сприяння (фінансування, інформаційна підтримка, персональна участь активістів неурядових організацій та робітників посольств) провідної світової держави (чи групи держав). Формально це є організований та фінансований ззовні державний переворот, в основі якого лежить схема залучення транснаціональних акторів всередині того чи іншого суспільства для реалізації інтересів зовнішньої політики США та встановлення поліархії як різновиду перехідного політичного режиму. Вперше ідея «кольорових революцій» виникає у філософських рефлексіях Д. Ная у формі концепції «м'якої сили», яка передбачає використання таких ресурсів як культура, ідеологія та неурядові організації для досягнення світового панування так само, як це відбувається у площині транснаціональних корпорацій (див. Рис. 3).

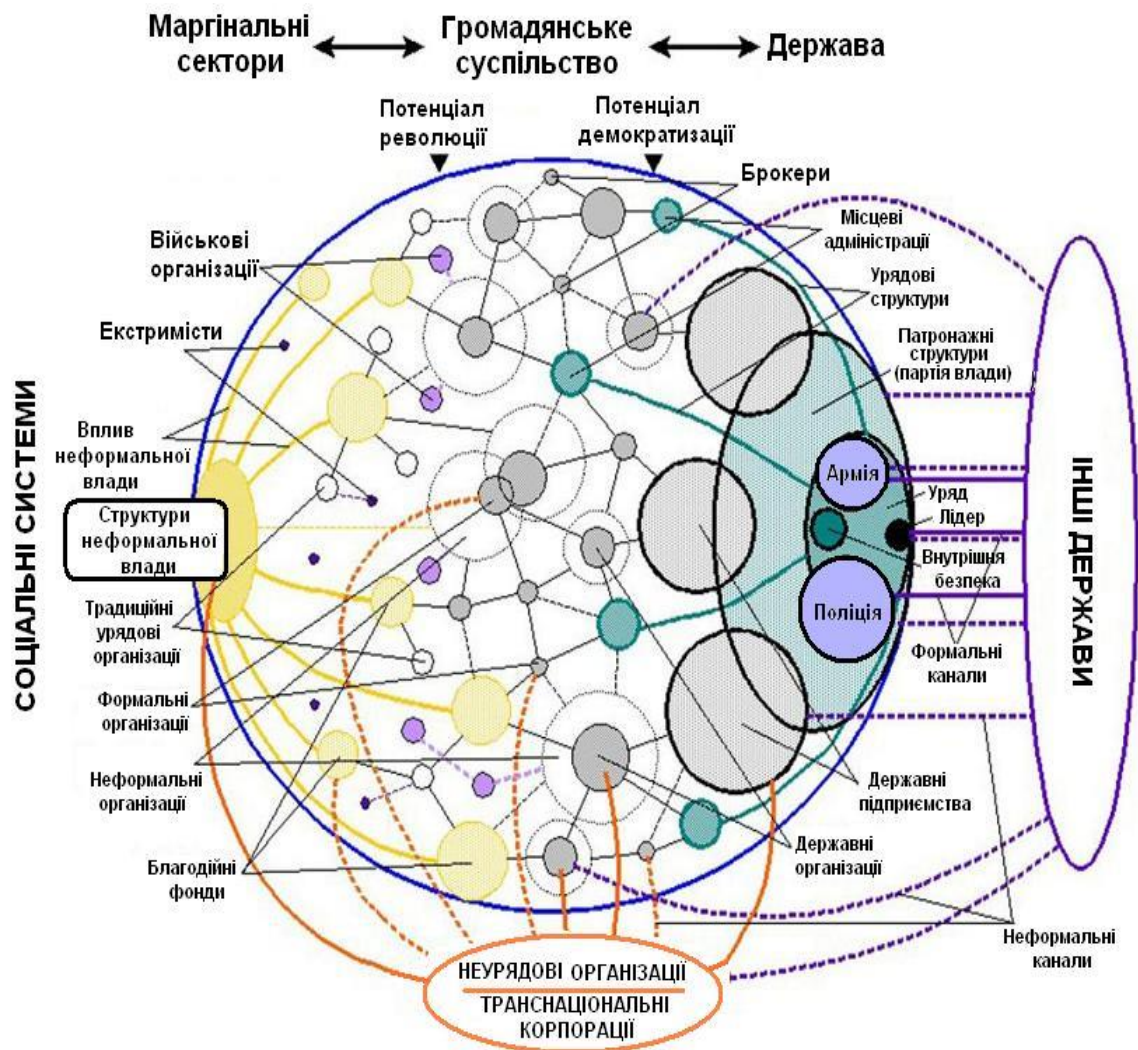

Рис. 3. Концепція «м'якої сили».

Ліберальна теорія «м'якої сили» Д. Ная, яка передбачає кооптацію суб'єктів міжнародних відносин шляхом використання символічних ресурсів (культура, ідеологія, соціально-політичні інститути) для встановлення домінування США в Світі. Наприкінці Холодної війни теорія «м'якої сили» набула визнання серед правлячих кіл США, бо використовувала методи непрямого впливу (комунікації, організаційний та інституціональний потенціал, маніпуляція свідомістю), що стали новими важливими інструментами влади. Дослідник вважає, що зміни у структурі транснаціональної залежності потребують значного обсягу зовнішніх інвестицій у розбудову міжнародних інститутів та підтримку модернізації (демократизації, лібералізації) незахідних політичних режимів для зміцнення лідерства Сполучених Штатів Америки на міжнародній арені [5, с. 23–25].

Ідеї вченого щодо використання потенціалу неурядових акторів (недержавних громадських організацій та фондів) державою-гегемоном у якості інструменту поширення свого впливу знайшли підтримку серед американських дипломатів, які створювали проекти демократизації. Зокрема В. Крістофер, держсекретар уряду Б. Клінтона, запропонував стратегічний підхід, який став основою проекту демократизації: шляхом залучення регіональних і міжнародних організацій до співпраці, Сполучені Штати Америки можуть вигідно використати свої обмежені ресурси та отримати важелі контролю над іншими. У 2000-х рр. концепція «м'якої сили» набула розвитку у теоретично-прикладних дослідженнях та імплементації у політичному дискурсі США. Зокрема, держсекретар уряду Б. Обама, Х. Клінтон розглядає «інтелектуальну силу» як штучну інтеграцію та поєднання методів дипломатії, захисту, переконання та інших інструментів впливу, що отримали загальну назву «стратегії твердої та м'якої сили» [5, с. 209].

Використання стратегії «м'якої сили» для пошуку альтернативних джерел легітимності авторитарних політичних режимів часто використовують держави, які мають невелику територію. Так, Катар надав свою територію для розташування американської військової бази, створивши плацдарм для вторгнення американських військово-морських сил до Іраку. Катар є спонсором популярного на Близькому Сході інформаційного каналу «Аль-Джазіра», який часто виступає з гострою критикою дій американського уряду [5, с. 210–211]. Втім провідні країни також не цураються залучати ресурси «твердої» та «м'якої» влади. Монархії залучають ресурси «м'якої сили», щоб знаходити нових прибічників, а ресурси «твердої сили», щоб їх об'єднати [5, с. 212].

Проте Д. Най також зауважив, що успіх застосування стратегії «м'якої сили» залежить від деяких аспектів. По-перше це загроза тероризму та використання ядерного озброєння проти США. Щоб попередити розвиток негативних сценаріїв подій, адміністрація країни ініціювала боротьбу зі світовим тероризмом, програми обмеження ядерних озброєнь, вжила заходи із стабілізації політичної ситуації на Близькому Сході. Другим аспектом є ісламизм та тероризм. Боротьба з тероризмом (зокрема ісламським) є не продуктом зіткнення цивілізацій, а «громадянською війною всередині Ісламу», яка є інструментом тиску на уряди країн. Іншим аспектом є системні економічні кризи, які однаково негативно впливають на західну та близькосхідну економічні системи [5, с. 232].

Стратегія «м'якої сили», як інструмент трансформації соціально-політичного простору, сформувалася внаслідок тривалого процесу еволюції світового ладу, що дозволило провідним країнам закласти фунда-

мент глобального простору публічної політики. Наприклад у 19 ст. Великобританія, переслідуючи національні інтереси (колоніалізм), ініціювала міжнародну кампанію по звільненню морських торгових шляхів від піратів, розвитку міжнародної торгівлі та стабілізації балансу політичних сил в Європі. Британський зовнішньополітичний курс сприяв зміцненню позицій імперії на міжнародній арені (екзогенна легітимність), а також динамічному економічному розвитку інших країн.

На початку 21 ст. Сполучені Штати, ставши однією з провідних країн світу, обрали курс на диверсифікацію світової економіки, поширення новітніх технологій та засобів масових комунікацій, розв'язання міжнародних конфліктів, розвиток корпоративного управління та демократизацію незахідних суспільств. Процеси глобалізації сприяли розвитку мереж глобальних комунікацій, що звузило сферу американського економічного та культурного впливу на світовий політичний процес порівняно з другою половиною 20 ст. Тому, у першій чверті 21 ст. США, щоб утримати позиції лідера, потребували стратегії «м'якої влади», щоб адаптуватися до вимог нової інформаційної епохи. Запорукою збереження США свого статусу стало переосмислення концепції «м'якої влади».

Зміна парадигми сучасного зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів на Близькому Сході, яка полягала у переході від політики підтримки стабільності в регіоні будь-якою ціною до політики демократизації близькосхідних країн. Нова концепція «м'якої сили» втілювалася у «Стратегії національної безпеки США», яка була розроблена адміністрацією Дж. Буша Молодшого (2006 р.). Війна з тероризмом та просування демократії на Близькому Сході стали її лейтмотивом: «Наша найбільша безпека пов'язана із розповсюдженням свободи, бо вільні нації не підтримуватимуть терор, не вбиватимуть сусідів та не будуть загрожувати світу зброєю масового терору». Визначено, що «представницькі уряди на Близькому Сході будуть відображувати свої власні культури. Демократичними державами можуть бути як конституційні монархії, так і парламентські системи. Модернізація суспільно-політичного простору повинна проходити з середини, а не нав'язуватися ззовні». У рамках цієї стратегії було окреслено декілька важливих ініціатив: «Хартія свободи Близького Сходу» (зобов'язання держав взяти на озброєння інститути та принципи демократії), укладання угод між НАТО та арабськими країнами про співробітництво у сфері безпеки, диверсифікація економічних зв'язків між США, Євросоюзом та Близьким Сходом [6, с. 22–25].

Інструментальний характер процесу трансформації соціально-політичного простору незахідних суспільств не завжди ініціює зміни

політичних режимів: він має різну природу, мету та засоби її реалізації, екзогенне чи ендогенне походження (криза режиму визрівала тривалий час чи зміни було нав'язано ззовні). Тому багато дослідників приділяють увагу вивченню інституціональних аспектів, залишаючи за поза увагою більш детальне дослідження неінституціональної складової цих процесів та явищ, яка насамперед виступає каталізатором інституціональних змін [7, с. 49–54].

Сценарії «кольорових революцій» демонструють міць та гнучкість зовнішньої політики Заходу та її спроможність адаптувати нову соціально-політичну реальність для реалізації своїх стратегічних інтересів. Отже, «кольорова революція» є класичним механізмом дестабілізації роботи уряду та просування у владу малої групи політичної еліти, яка має тісні зв'язки із Заходом. У близькосхідних країнах, наприклад, такими представникам прозахідних еліт є ісламісти («Братимусульмани»), а на просторах Східної Європи таку роль традиційно відіграють контреліти та олігархічні клани, для яких чергова кольорова революція стає своєрідним іспитом на політичну зрілість та випробуванням на витривалість.

На початку 21 ст. курс зовнішньої політики Заходу кардинально змінився: відкрита підтримка авторитарних режимів у країнах, що входять до сфери стратегічних та економічних пріоритетів певних західних країн у контексті програми «підтримки демократії», яка передбачає просування представників незначних груп прозахідних політичних еліт на посади очільників політичних, економічних та державних структур країн «третього світу» [8, с. 34–37]. Реальна мета «публічної дипломатії» полягає не у поширенні чи популяризації демократії, а скоріше у реалізації інтересів світової еліти на чолі з групою західних країн, які шукають нові відкриті ринки для своїх товарів та вільного руху міжнародних капіталів. Питання про соціальну відповідальність та етику спілкування у рамках публічної дипломатії гатунку 21 сторіччя поки лишається відкритим...

Список літератури: 1. Моїсєєва Н.І. Людина та сучасний комунікаційний простір / Н.І. Моїсєєва // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація / Щорічний науково-практичний журнал. – Харків: ХНТУСГ ім. П. Василенка. – 2014, № 7. – С. 89–94. 2. Pamment J. New public diplomacy in the 21st century: a comparative study of policy and practice / J. Pamment – New York: Routhledge, 2012 – 165 p. 3. Christians Clifford G., Merrill John C. Ethnical Communication: Moral Stances in Human Dialogue / Clifford G. Christians, John C. Merrill – University of Missouri Press, 2013. – 232 p. 4. Casmir L.F. Ethics of

Intercultural and International Communication / Fred L. Cashmir – NY: Routledge, 2013. – 312 p. 5. Nye J. The future of power / J. Nye. – New York: Public Affairs, 2011 – 300 p. 6. Швед В. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти / В. Швед. – К.: НІСД, 2006. – 242 с. 7. Waldner D. State Building and Late Development. / D. Waldner. – Ithaca: Cornell University Press, 1999. – 256 p. 8. Соснін О. Про обумовленість радикальних змін у розумінні владою і суспільством права громадян на інформацію / Зовнішні справи – № 11 (2014). – С.34–37.

*Гаряева А.М., Курганская А.В.
г. Харьков, Украина*

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К ЧЕЛОВЕКУ У МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

Проблема воспитания у молодого поколения ценностного отношения к человеку является важнейшей для философов, психологов, социологов, педагогов, которые осмысливают и раскрывают ее с точки зрения общественной морали, господствующей ныне, а также основных ценностей и их проекции на будущее. Переориентация украинского общества с авторитарной на гуманистическую мораль обуславливает изменения и в учебно-воспитательном процессе, поиск новых педагогических технологий и методик, ставит перед педагогами новые задания.

В современных условиях Украина стремится построить правовое государство, создать демократическое, гуманное общество. Но без обеспечения основных жизненных прав человека, действительного отношения к нему как к наивысшей ценности невозможно гармонизировать ни отношения между государством и личностью, ни отношения между человеком и обществом, ни отношения между людьми.

Нельзя надеяться на улучшение морально-этической ситуации в стране, преодоление духовного кризиса в обществе без возрождения у молодежи таких весомых моральных ценностей, как человечность, справедливость ответственность, чувство собственного достоинства, толерантность.

Существует две основные причины низкого уровня формирования ценностного отношения к человеку у младшего поколения.

Первая причина – отсутствие морального опыта и навыков морального поведения. Несформированность моральных знаний не дает возможности достичь соответствующего уровня моральной воспитанности.

Вторая причина – неосознание себя, непонимание необходимости действовать в соответствии с моральными принципами. Молодые люди знают, что существуют моральные правила, но не понимают до конца, почему их надо выполнять. Основные мотивы морального поведения – страх перед наказанием или желание получить похвалу. У молодежи по большей части отсутствует ценностное отношение к окружающим. Они не осознают, что доброжелательно относиться необходимо не потому, что так требуют (накажут или похвалят), а для того, чтобы сделать приятное другим и самому получить от этого удовольствие. Подрастающему поколению не хватает этических знаний о моральных ценностях, их особенностях и значении. Как справедливо утверждает Э. Фромм, необходимо воспитывать не «авторитарную совесть» – действовать морально, иначе тебя накажут. Необходимо воспитывать «гуманную совесть» – проявлять ценностное отношение к другим людям, и потому что это важно для любого общества и человечества в целом.

Большинство молодежи прагматично ориентируются и стремятся иметь «практические» качества. У большинства студентов еще не закончен процесс формирования моральных ценностей. Желания направлены более на материальные ценности, желание выгоды для себя, тогда как о высоких моральных ценностях представление весьма расплывчатое, а если даже таковое знание присутствует, то осознание необходимости их придерживаться в повседневной жизни эфемерно. Ограниченность этических знаний, отсутствие жизненного опыта, примеров ценностного отношения к людям, высокой моральности приводят к скудности духовного мира формирующейся личности. Все это еще раз убеждает в необходимости организации такой воспитательной работы, которая расширила бы морально – этическое мировоззрение молодежи и определила их отношение к другим людям.

Ценностное отношение к человеку – важная общечеловеческая ценность. Отношение к людям есть основная канва человеческой жизни, ее базисом.

То, чего стоит человек, определяется его отношением к другим. Ценностное отношение к людям – это признание человека наивысшей ценностью. Оно проявляется в человечности, достоинстве, толерантности, ответственности и побуждает человека к ответственным поступкам.

Философы и психологи выделяют ключевые показатели ценностного отношения к человеку:

- человечность;
- уважение достоинства;
- справедливость;

- толерантность;
- ответственность.

Стержневой категорией ценностного отношения к людям является человечность. Человечность – это важная моральная ценность, которая определяет гуманное отношение личности к себе и к другому человеку. Человечность есть мера человеческого в стремлении к гуманистическому идеалу; осознание своего бытия с точки зрения моральности; готовность исповедовать моральные ценности в собственном поведении; противостояние злу, аморальности и насилию. Человечность не дается от рождения, а культивируется личностью самостоятельно в процессе жизни через заботу о других, сочувствие, сопереживание, любовь к близким, преподавателям, друзьям, бескорыстную помощь и утешение.

Российский ученый О.В. Суворов в статье «Смысл жизни» доказывает, что необходимым условием воспитания человечности есть самореализация их сущностных сил, что дает возможность в практической деятельности не только подняться к моральным ценностям, но и продуцировать собственные ценности, т. е. стать творцом самого себя, улучшить окружающий мир. Человечность определяет отношение к другому человеку как к цели, а не средству.

Воспитание ценностного отношения к человеку невозможно без уважения его достоинства. Достоинство – это особое моральное отношение человека к себе, которое проявляется в осознании своей ценности, морального равенства среди людей; отношение к человеку, в котором проявляется его безусловная ценность.

Основные признаки и проявления уважения к человеку и его достоинству – это:

- желание проявлять уважение к человеку;
- требовательность в отношении к себе и другим;
- эмоциональное переживание собственного достоинства;
- признание прав каждого человека;
- умение объективно оценивать себя (самокритичность) и других;
- умение проявлять уважение к другим людям и к себе;
- умение отстаивать и защищать собственное достоинство моральными средствами, признавать чужие заслуги.

Но мы достаточно часто наблюдаем, как молодым людям сложно разрешить конфликты, спорить без обид, достойно отстаивать свою точку зрения, признавать свои ошибки, противостоять унижению собственного достоинства, защищать того, кому это необходимо.

Справедливость характеризует человеческие отношения и определяет определенный порядок существования личности в коллективе, семье, признание ее достоинства. Справедливость предполагает непредвзятость.

зятую, объективную оценку соответствующих знаний, умений и навыков и отражает соотношение между правами и обязанностями. Важнейшим проявлением справедливости педагога есть отсутствие любимчиков в группе, равные отношения преподавателя со всеми студентами и рациональное аргументированное использование методов стимулирования (поощрения, похвала, замечание, наказание). Справедливость связана с выполнением правил поведения, моральных норм, этикета, честностью, правдивостью.

Толерантность характеризуется способностью терпеливо относиться к интересам, убеждениям, верованиям, привычкам и поведению окружающих. Толерантный человек всегда проявляет ценностное отношение к человеку независимо от его убеждений, вероисповедания, национальной идентичности.

Составляющими толерантности можно считать такие личностные моральные качества как доброжелательность, уважение, чуткость, тактичность, деликатность, великодушие. Эти качества связаны с эмпатией человека, его способностью к сопереживанию и сочувствию. Толерантность предусматривает гуманное отношение к людям с разным мировоззрением, предупреждает любые конфликты между людьми. Толерантный человек всегда уважает мнение других, не насмехается и не обижает других (представителей других этносов, религий, людей с физическими недостатками). Толерантность выступает гарантией успешного самовыражения и самореализации личности, что способствует ее превращению в наибольшую ценность.

Важнейшим показателем ценностного отношения к человеку есть ответственность, что является характеристикой отношения к другому, учета его потребностей, отношения к обязанностям. Быть ответственным значит понимать собственную значимость, осознавать свою полезность для других, возможность что-то сделать для окружающих, а также предвидеть возможные последствия своих действий, в частности, негативные. Студенты своим ответственным поведением подчеркивают свое равнодушное отношение к другим, уважение к окружающим.

Безответственность – это непродуманные действия, которые осуществляются как-нибудь, без учета последствий для себя, окружающих. Безответственность всегда связана с равнодушием и легкомыслием или чрезмерной самоуверенностью, а часто и с тем, и с другим.

Воспитание ценностного отношения к человеку предусматривает ответственное отношение к себе и другим и является базовой ценностью.

Названные категории взаимосвязаны между собой, взаимодополняют и взаимопроникают одна в одну.

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ОСНОВ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА-СТУДЕНТА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ І–ІІ РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ

Сучасне українське суспільство відчуває гостру потребу у формуванні духовно-моральних основ молоді. В першу чергу це стосується підлітків, які навчаються у вищих навчальних закладах І–ІІ рівнів акредитації. Таке важливе і відповідальне завдання може бути виконане за рахунок прищеплення їм духовно-моральних життєвих цінностей, моральнісних норм і якостей для наступного переходу до практичного застосування у своїй професійній діяльності та власній поведінці. Під духовно-моральними основами слід розуміти сукупність набутих базових компонентів особистості підлітка-студента у рамках розвитку його інтелектуальної та духовно-моральної сфери, що має сприяти забезпеченню подальшого пізнання світу і самого себе, відношень з навколишнім середовищем на основі духовно-моральних цінностей.

Виховання духовно здорової особистості повинно починатися з формування у підлітка моральних цінностей, що пов'язані з такими поняттями, як совість, доброзичливість, чесність, щирість, відповідальність, любов, милосердя, співчуття, терпимість і т.п.

Духовно-моральний світ особистості підлітка – це сфера розвитку особистості, що передбачає цілісну сукупність її сутнісних і змістовних характеристик. Вона передбачає становлення свідомості на основі розуміння і прийняття свого внутрішнього світу-душі, життєвих і духовно-моральних цінностей, моральних норм і якостей; розвиток моральних переживань і почуттів; формування моральної поведінки, що виступають мотивацією до подальшого пізнання самого себе, відношень з навколишнім світом. Ця цілісність має формуватися у невід'ємній єдності з професійною компетентністю майбутнього фахівця та ціннісним сприйняттям ним своєї професії.

Формування духовно-моральних основ особистості підлітка – це цілеспрямований процес розвитку і становлення особистості підлітка під впливом виховання, педагогічного спілкування, навчання і соціального середовища, що направлений на розвиток духовно-моральної сфери, а саме її основних компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного, біхевіористського, що виступає мотивацією до подальшого пізнання самого себе, відносин з іншими людьми та навколишнім світом на основі духовних і моральних цінностей.

Порушену проблему розглядатимемо далі на підставі практичного досвіду педагогічної діяльності автора у Коледжі переробної та харчової промисловості ХНТУСГ імені П. Василенка.

Слід зазначити, що позитивне формування духовно-моральних основ особистості підлітка-студента забезпечується за рахунок виявлення і реалізації такої сукупності педагогічних умов.

По-перше, це активне включенні особистості, що навчається у коледжі, у діяльність (ділову гру з елементами виховання, пізнання, спілкування, навчання, піклування тощо), що сприяє сприйняттю, усвідомлення і прийняттю людиною духовно-моральних цінностей.

По-друге, формування уявлень про доброту, моральність, любов, милосердя, щирість, турботу тощо, відбувається засобами використання виховних годин, семінарських занять, тематичних вечорів, виставок майстрів народної творчості, художньої літератури, екскурсій до музеїв. Ці чинники активно впливають на розвиток духовно-моральної сфери особистості підлітка.

По-третє, важливу роль відіграє педагогічне спілкування, як система способів і прийомів соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців. Її змістом є цільовий обмін інформацією і почуттями та здійснення виховного впливу і налагодження взаємин. Воно передбачає виконання важливих функцій, а саме: обмін інформацією між педагогом та студентами, міжособистісне пізнання, організація та регулювання взаємин і спільної діяльності, здійснення виховного впливу, педагогічна доцільність та самопрезентація педагога.

По-четверте, як справедливо зазначають автори Пономарьов О.С., Н.В. Середа, М.К. Чеботарьов істотного значення набуває «приклад педагогів-гуманістів, що несуть персональну моральну відповідальність за виховання у студентів мужності: за розвиток їх природних обдарувань і формування творчого мислення, утвердження у них ідеалів добра і справедливості, любові, гуманізму і благочестя; дотримання ними суворої дисципліни і відповідальності, виховання працьовитості; навчання рідної мови, патріотизму, прищеплення знань світової культури і системи загальнолюдських цінностей» [2, с. 61].

По-п'яте, введення методики формування духовно-моральних основ особистості підлітка, що навчається у коледжі, має бути орієнтованим на розвиток наступних компонентів: духовно-моральної сфери підлітка: когнітивного направлено на формування уявлення про людську душу, моральні якості, усвідомлення моральних норм поведінки; емоційно-ціннісного, розвиток емоційного відношення до моральних норм і прийняття їх підлітком.

Вкрай необхідним складником розв'язання проблеми уявляється використання біхевіористського підходу, що передбачає формування

моральної поведінки в ситуації морального вибору, моральної направленості особистості у взаємодію з однолітками; соціалізація і особистісний розвиток.

Ці компоненти забезпечують ефективне формування духовно-моральних основ особистості підлітка-студента у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації.

Наступним кроком є пояснення доцільності використання педагогічних умов для ефективного формування духовно-моральних основ особистості підлітка.

Для успішного розв'язання цього завдання, слід аналізувати проблеми формування духовно-моральних основ особистості підлітка-студента, що навчається у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації.

Теоретичне вивчення психолого-педагогічної літератури з проблеми формування духовно-моральних основ особистості підлітка-студента, що навчається у вищих навчальних закладах, дозволило встановити, що дана проблема являється актуальною в педагогічній теорії і освітній практиці і потребує подальшого теоретичного осмислення.

Список літератури: 1. Пономарьов О.С., Касьянова О.М. Моделирование деятельности фахівця: підручник. – Харків: НТУ «ХП»: Видавництво ФОП Тагаєв П.О., 2011. – 236 с. 2. Пономарьов О.С., Відповідальність як педагогічна категорія О.С. Пономарьов, Н.В. Серета, М.К. Чеботарьов. – Х.: Вид-во Підручник НТУ «ХП», 2013. – 172 с. 3. Симонов П.В. и др. Происхождение духовности Текст./ П.В. Симонов, П.М. Ершов, Ю.П. Вяземский. М.: Наука, 1989. – 350 с.

*Грень Л.М.
м. Харків, Україна*

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ФОРМУВАННІ МАЙБУТНЬОГО СПЕЦІАЛІСТА ВТНЗ

Спілкування є однією з центральних проблем, через призму якої вивчаються питання сприймання й розуміння людьми одне одного, лідерства й керівництва, згуртованості і конфліктності, міжособистісних взаємин та ін.

Цариною людської моральності один із сучасних українських етиків В. Малахов вважає спілкування. Він наголошує, що людська моральність реально виявляється не у свідомості й навіть не в діяльності людини, а саме в її спілкуванні з іншими. Оскільки у повноцінному спілкуванні людина постає саме як суб'єкт, то завжди актуальною є проблема

морального самовизначення партнерів один щодо одного. Залежно від цього вибору й самовизначення спілкування може виявитися для людини найвищою, найжаданішою розкішшю (А. де Сент-Екзюпері) і справжнім пеклом (Ж.-П. Сартр).

Спілкування є системою міжособистісної взаємодії, яка є багатограним процесом, що вивчається філософією, соціологією, загальною і соціальною психологією, лінгвістикою, педагогікою та іншими науками. Концептуальні основи дослідження феномена спілкування розроблені у працях В.М. Бехтерева, С.Л. Рубінштейна, А.А. Леонтьєва та інших психологів, які розглядають спілкування як необхідну умову розвитку людини, її соціалізації, індивідуалізації.

У психологічному аспекті спілкування визначається і як специфічна форма діяльності, і як самостійний процес взаємодії, необхідний для реалізації інших видів діяльності особистості. У процесі такої взаємодії індивід отримує не тільки раціональну інформацію, формує способи розумової діяльності, але і засвоює людські емоції, почуття, форми поведінки за допомогою наслідування, запозичення, співчуття та ідентифікації. Вони зосереджують увагу на вивченні суб'єкта.

Спілкування розуміється і як процес безпосередніх взаємовідношень людей, що звернені один до одного, оснований на розумінні та передачі знань, думок, переживань у відповідності із соціальними нормами та умовами здійснюваної ними діяльності.

Спілкування – це процес обміну пізнавальної та оцінної інформації, що має на меті задовольнити потреби людини в контакті з іншими людьми.

При всій різноманітності підходів науковців щодо ролі і функції спілкування можна сказати, що всі вони зводяться до винятковості ролі спілкування як у розвитку, так і у функціонуванні особистості.

Цікаво, що із розуміння ролі й знання механізмів спілкування виник менеджмент як функція з керівництва людьми і галузь людського знання, що допомагає здійснити цю функцію [1]. Менеджер та керівник витрачають на спілкування 50–90 % робочого часу, щоб реалізувати свою роль у міжособистісних взаєминах, інформаційному обміні та у процесі прийняття рішень і виконання управлінських функцій планування, організації та контролю. Тому спілкування для них – процес, який пов'язує всі основні види управління. 75 % американських, 63 % англійських і 85 % японських підприємців вважають, що неефективне спілкування є основною перешкодою на шляху досягнення позитивного результату в їхній діяльності, тобто нерезультативне спілкування – одна з основних причин виникнення проблем у їхній роботі [1]. Спілкування стало основою маркетингу і його головним методом. Спеціалісти з маркетингу повинні знати запити та бажання споживачів тільки з перших

уст, зустрічатися особисто з клієнтами, кожний з яких має свої риси характеру, темперамент, звички тощо, Головне гасло маркетингу: «Споживачі вимагають від виробників спілкування. Вони хочуть, щоб з Вами було легко спілкуватися».

Вчені приділяють велику увагу проблемам спілкування, вказуючи на його особливу роль при вирішенні навчальних, виховних, практичних завдань. Все це вказує на важливу роль підготовки майбутніх фахівців до міжособистісної взаємодії у майбутній професійній діяльності, а також поліпшення форм і методів відповідної роботи, на вміння педагогів ефективно розвивати комунікативну компетентність студентів.

Комунікативна компетентність розглядається часто як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії. Як і всяка дія, комунікативний акт містить у собі аналіз і оцінку ситуації, формування мети. Проаналізувавши погляди різних вчених щодо важливості комунікативної компетентності у професійному спілкуванні, слід зазначити, що вона сприяє професійному успіху і кар'єрному зростанню фахівця, допомагає йому почуватися впевнено у суспільстві, відповідати сучасним вимогам суспільства до особистості як високому професіоналу, культурній особистості.

Таможська І.В. дає визначення професійної компетентності як «інтегральної характеристики ділових і особистісних якостей фахівця, що відбиває рівень знань, умінь і навичок, професійного досвіду, а також особистісних якостей, необхідних для досягнення цілей професійної діяльності» [4].

Професійна компетентність фахівця будь-якого профілю включає низку компетентностей, найбільш значущими з яких є такі: 1) *спеціальну компетентність* (високий рівень знань, використовуваних у професійній праці, котрі забезпечують можливості професійного росту фахівця, зміну профілю роботи, результативність творчої діяльності); 2) *соціальну компетентність* (здатність брати на себе відповідальність, приймати рішення, регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом тощо); 3) *комунікативну компетентність*, котра вимагає знання іноземних мов, високий рівень культури мови і спілкування; 4) *психологічну компетентність*, яка зумовлена розумінням того, що без культури емоційної сприйнятливості, без умінь і навичок рефлексії, без досвіду міжособистісної взаємодії професіоналізм залишається неповним; 5) *інформаційну компетентність*, що включає володіння новими інформаційними технологіями.

У структурі професійної компетентності сучасного фахівця, у тому числі фахівця технічного профілю, значно зросла роль і значущість комунікативної компетентності.

Сучасний фахівець технічної галузі є активним суб'єктом спілкування, адже він повинен уміти встановлювати та підтримувати контакт з різними людьми, аргументовано переконувати та відстоювати свою професійну позицію, виконувати менеджерські функції, тобто володіти комунікативною компетентністю. Тому стає нагальною проблема професійної комунікативної компетентності та умов її забезпечення для випускників технічних ВНЗ.

Комунікативна компетентність сприяє формуванню навичок ділового спілкування. Спеціаліст у рамках його професійної діяльності взаємодіє з іншими людьми і виконує управлінські завдання різного рівня складності». Сучасний фахівець повинен бути комунікабельним, контактним у різних соціальних групах, уміти працювати спільно в різних областях, у різних ситуаціях, легко запобігти або вміти виходити з будь-яких конфліктних ситуацій.

Ігнатюк О. стверджує, що тільки взаємозалежний комплекс професійних знань і особистісних якостей може визначити рівень професіоналізму сучасного фахівця технічної галузі і його готовності до ефективної діяльності [3].

Комунікативна компетентність – це сукупність знань, вербальних і невербальних навичок спілкування, а також здібність ситуативного реагування, тобто вміння адаптуватися до будь-якої ситуації.

Комунікативну компетентність учені розглядають і як систему внутрішніх засобів регуляції комунікативних дій, виділяючи в останньому орієнтуючу та виконавчу складові, і як диференційоване сприйняття соціальних об'єктів та адекватну взаємодію з ними.

Діловий рівень спілкування – рівень спілкування, на якому людей поєднують інтереси справи, спільна діяльність, пошук засобів підвищення ефективності співробітництва. На діловому рівні людей поєднує спільна діяльність, спрямована на досягнення загальних цілей. Основний принцип ділових взаємин – раціональність, пошук засобів підвищення ефективності співробітництва. Велику роль у формуванні ділового спілкування студентів відіграє навчання самоуправлінню.

Самоуправління особистості – комплекс психолого-педагогічних, соціально-психологічних та інших прийомів, методів і засобів; дотримання визначених норм і правил, які застосовуються у повсякденній життєдіяльності, спираючись і використовуючи свої власні людські ресурси. Це процес постійного самоаналізу, самомотивації, самооцінки, самосвідомості, самоконтролю і самодисципліни у життєдіяльності людини. Самоуправління може бути різним і за своєю спрямованістю, і за якістю, і за результативністю. Воно формує у людині і соціально-психологічний механізм, який працює автоматично. Це **самоаналіз** –

самоспостереження – самосвідомість – самооцінка – самоконтроль – самодисципліна – самовдосконалення. Тільки у такому випадку система самоуправління сприяє формуванню ділового спілкування у процесі навчання у ВНЗ.

Список літератури: 1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения (общедидактический аспект) / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1994. – 560 с. 2. Грень Л.М. Діагностика й розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців у процесі навчання. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей: – Ялта: РВВ КГУ, 2014, – Вип. 43. – Ч. 1. – 264 с. 3. Ігнатюк О.А. Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення : теорія і практика: монографія / О.А. Ігнатюк. – Х. : НТУ «ХП», 2009. – 432 с. 4. Таможська І.В. Теоретичні питання формування вмінь ділового спілкування в майбутніх фахівців технічного профілю / І.В. Таможська // Science and Education a New Dimension : Pedagogy and Psychology. : journal. – Budapest, 2013. – Vol.7. – С. 173–176.

*Громова І.О.
м. Харків, Україна*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ОСОБИСТІСНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Поняття «компетенція» включає не тільки когнітивну й операційно-технологічну складові, але й мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову сторони (результати освіти, знання, уміння, систему ціннісних орієнтацій). У формуванні компетенції вирішальну роль відіграє не тільки зміст освіти, але також і освітнє середовище вищих навчальних закладів, організація освітнього процесу, освітні технології, включаючи самостійну роботу студентів тощо. Метою такого підходу до підготовки фахівця є оцінювання їх компетенцій та визначення рівня компетентності підготовленого фахівця взагалі [1].

Система базових компетенцій, що використовується сьогодні для формування критеріїв оцінювання якості освітньої підготовки, визначена у відповідності з виділеними Єврокомісією вісьмома ключовими компетенціями, які розглядаються як необхідні для всіх у суспільстві, заснованому на знаннях: 1) компетенція в галузі рідної мови; 2) компетенція в сфері іноземних мов; 3) математична та фундаментальна природничо-наукова та технічна компетенції; 4) комп'ютерна компетенція;

5) навчальна компетенція; 6) міжособистісна, міжкультурна та соціальна компетенції, а також громадянська компетенція; 7) компетенція підприємництва; 8) культурна компетенція.

Ці компетенції підтримуються певними здатностями, такими як критичне мислення, креативність, «європейський вимір» і активна життєва позиція. Спільно ці здатності сприяють розвитку особистості. В сучасних умовах для випускників навчальних закладів особливо важливим має бути розуміння соціального значення своєї професії й, відповідно, розуміння свого місця в системі соціальних відносин, а також здатність до критичної оцінки свого життєвого та професійного досвіду, свідомого вибору шляхів та методів удосконалення своїх особистих і професійних якостей [2].

Якщо загальнонаукові, інструментальні та професійні компетенції формуються більш-менш успішно, в залежності від здібностей студентів та їхнього бажання навчатися, та рівень їх сформованості діагностується, то формування соціально-особистісних компетенцій стикається з низкою проблем, як педагогічних, так і психологічних, складність вирішення яких загострюється в період суспільно-політичної кризи.

Вимоги до соціально значущих властивостей та якостей випускника вищого навчального закладу закладені освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ) у вигляді переліку компетенцій щодо вирішення певної проблеми й задачі соціальної діяльності та системи умінь, яка є відображенням наявності цих здібностей. При цьому здатність розуміється як поєднання генетичної схильності особи та набутої у процесі навчання і професійної підготовки спроможності до певної продуктивної діяльності. До ОКХ закладено формалізований опис особистості, готової до вирішення складних проблем та завдань сьогодення та прогнозованого майбутнього на певному рівні, якого вимагає вища освіта. Особливу увагу приділяється компетенціям, що забезпечують спроможність фахівця до рефлексії власних дій, аналізу та відбору інформації, синтезу знань і умінь для досягнення мети діяльності. Такі компетенції мають бути сформовані у випускника ВНЗ під час засвоєння, в основному, фундаментальної частини змісту навчання – знань щодо об'єктивних законів гармонійного розвитку природи й людства, методологій діяльності, засобів та стратегій досягнення мети діяльності тощо. Ці компетенції у межах морального та екологічного імперативів, із пріоритетом принципів сталого розвитку суспільства, повинні забезпечувати спроможність особи отримувати, обробляти та усвідомлювати інформацію, що необхідна для здійснення соціальної діяльності (у тому числі фахової), визначати технологію формування індивідуальної діяльності та забезпечувати її безпечність і ефективність.

Аналіз соціальної компетентності науковцями (К. Абульханова-Славська, С. Архипова, І. Андреева, С. Бахтеева, П. Горностаї, А. Гудзовська, Ю. Ємельянов, І. Єрмаков, М. Докторович, С. Зільберман, Л. Лепіхова, А. Маркова, В. Радул, Л. Сохань, В. Шахрай та ін.) засвідчив комплексність цього поняття та ототожнення з такими категоріями, як: «соціальна зрілість», «моральність», «комунікативність», «соціально-психологічна витривалість», «професіоналізм» тощо.

Перевірити життєздатність навіть такої схематичної моделі соціальної особистості в комплексі практично дуже складно, адже заявлена соціально-особистісна компетентність є скоріше ідеалістичною уявою про те, якою буде фахівець особистістю. Побудувати комплексну методику діагностики рівня сформованості соціальної компетенції намагаються деякі науковці (Єгоров Д.Є, Рачева С.С.), але ці комплекси складаються з достатньо великої кількості методик, що ускладнює їх використання в повсякденній практиці [3, 4]. Не існує адаптованих методик для визначення рівня сформованості соціальної компетентності різних соціальних груп, отже процес розвитку соціальної компетентності триває усе життя, в кожному віці набуваючи нових форм. Перевіряє рівень сформованості соціальної компетентності особистості саме життя, як у професії, так і в суспільстві.

Суспільно-політична та економічна криза в Україні, що поглиблюється, починаючи з кінця 2013 року, підтверджує, що у великій кількості молодих громадян не сформовані такі компетенції, як етична норма поведінки відносно інших людей, толерантність. Активні учасники та вожді політичних подій, а це вікова категорія від 18 до 50 років, заявивши, що попередня влада нехтувала людьми та порушувала усі права громадян на гуманне та справедливе ставлення, дозволяють собі ще більше порушень. Ейфорія від протистояння з владою закінчилася закланням жертв на вівтар «революції гідності». Відбувся переворот. Верхівка попередньої влади втекла за кордон, нова влада не може впоратися з країною. Якісь надії на зміни, реформи та будівництва нового громадянського суспільства тануть кожного дня. Заручниками невирішених впродовж 23 років існування незалежної України суспільно-політичних та економічних проблем, та жертвами драматичних подій, що відбуваються протягом останнього року, стають люди, які з однієї сторони захищають свої переконання, виконують свій обов'язок, з іншої – нічого не розуміючи, випадкові особистості, яким не вдалося «відсидітися в своїй хаті з краю». За даними ООН (на 30 вересня 2014 року) в Україні з початку конфлікту загинуло 3627 осіб, ще 8447 одержали поранення. Страшні цифри.

Коли руйнується суспільство, серед молоді набуває популярності націоналістична пропаганда, радикалізм, жорстокість, неповага до ста-

ршого покоління, його цінностей, відторгнення історичного досвіду. Складається враження, що якась частка політикуму грає замовлену виставу, яка розпочинається з масок, факельної ходи, коктейлів із запальною сумішшю, скидання пам'ятників, прилюдного знущання над образами кимось людьми, але закінчитися вона може «палюванням на в'дьом», спалюванням у стовпа, шибеницями або створенням концтаборів. Масовкою в цієї виставі, нажаль, є молодь, яка у виховному плані вже давно залишилася наодинці із самою собою.

Як констатує в своїй роботі О.С. Пономарьов, відсутність системного філософського осмислення виховної складової освітнього процесу, невизначеність мети виховання у вищій школі негативно позначається як на професійних, так і на соціальних якостях особистості. Ні філософія освіти, ні педагогіка вищої школи, ні сама система професійної освіти не приділяють належної уваги розробці і впровадженню відповідних виховних засобів, адекватних сучасним суспільним потребам. Єдиним джерелом впливу на формування соціальної особистості студента сьогодні залишається майстерність, обізнаність викладача, особистісний авторитет педагога, його культура, моральні принципи і переконання [5].

В формуванні соціальної компетенції в період суспільно-політичної кризи може допомогти вивчення соціальної психології. Знання соціальної психології здатне приборкати почуття критичним мисленням, ілюзії – розумінням, а схильність до поспішних суджень – співчуттям [6]. Якщо молода людина буде обізнана про причини асоціальної поведінки, про маніпуляції громадською свідомістю, про вплив упереджень на соціальну взаємодію, впродовж підготовки до професії вибудує власну Я-концепцію – можливо вона не дозволить маніпулювати собою, буде свідомою особистістю, емоційно благополучною, самостійно приймаючою рішення про свої вчинки.

Список літератури: 1. Методичні рекомендації з розроблення складових галузевих стандартів вищої освіти (компетентнісний підхід) / В.Л. Гулю, К.М. Левківський, Л.О. Котоловець, Н.І. Тимошенко, В.П. Погребняк, А.В. Гончарова, М.О. Присенко, М.В. Симонова, Н.В. Крошко. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2013. – 90 с. 2. Структури ключових компетенцій, які розглядаються як необхідні для всіх у суспільстві, заснованому на знаннях (Key Competences for Lifelong learning) : A European Reference Framework – IMPLEMENTATION OF «EDUCATION AND TRAINING 2010», Work programme, Working Group B «Key Competences», 2004. – [Електроний ресурс] Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm 3. Егоров Д.Е.

Формирование социальной компетентности студента среднего профессионального учебного заведения в процессе социального образования. – Дис.... канд. пед. наук. – Казань, 2003. – 188 с. 4. Рачева С.С. Развитие социальной компетентности студентов на основе проектного обучения в ВУЗе. – Дис.... канд. пед. наук. – Спб., 2003. – 191 с. 5. Пономарьов О.С. Виховний вектор нової філософії освіти. // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: П78 зб. наук. праць / за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романовського. Вип 27 (31): В 3-х частинах. – Ч. 1 – Харків: НТУ «ХПІ», 2010. – С. 139–148. 6. Майерс Д. Соціальна психологія. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 512 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/mayers/index.php

*Гура Т.В., Ренко І.В.
м. Харків, Україна*

ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЛІДЕРА

Тема духовності, як риси притаманної лідеру, займала думки науковців різних поколінь. Вона залишається в центрі уваги представників науки і сьогодні. Актуальність даної тематики полягає в тому, що ми розглядаємо духовність як основу особистості лідера.

Поняття духовності багатозначне, тому в межах нашої статті будемо трактувати її як сукупність системно інтегрованих особливостей когнітивно-інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової сфер, яка забезпечує людині здатність до психічно-особистісного вдосконалення та самовдосконалення. Все це виявляється у вигляді моральних цінностей та традицій, які виконують функцію, пов'язану з формуванням цілісності психічного світу особистості, регулятора поведінки і діяльності людини та її взаємовідносин з іншими людьми [1].

Одним із компонентів, що базується на духовності особистості є соціальна відповідальність лідера. Сьогодні, в умовах глобального економічного спаду, «кризи довіри» до керівників економічних структур, політичних та державних діячів, тема соціальної відповідальності набуває нового сенсу. Соціальна відповідальність має бути частиною стратегії, а не просто комплексом заходів в сфері взаємовідносин у суспільстві, і ключову роль в цьому питанні покликані зіграти лідери – ті, хто приймають рішення і несуть відповідальність за успіх або поразку в межах своєї компетенції. Йдеться тут про відповідальних лідерів і відповідальне лідерство як міцну підставу для успіху програм виходу з кризи та подальшого розвитку [2]

Економічна і політична криза, яка стала хронічним явищем на Україні, похитнула в суспільстві довіру до політичних, громадських, економічних лідерів. На зміну силі духу прийшли такі жахливі якості, як бездуховність та жадібність. Концепція відродження України виявилась спотвореною. Багаті та наділені владою люди скоїли найбільшу кількість помилок, зазнавши при цьому найменшу відповідальність, або зовсім її не зазнавши. Ефективність керівництва перестала бути синонімом лідерства і головним індикатором успішності суспільства в очах широкої громадськості, адже ефективність керівництва оцінюють значною мірою з поведінки перших осіб, адекватності їх дій і публічних заяв у важкій економічній і політичній ситуації. Жорсткі антикризові заходи, що вживаються керівництвом, можуть отримати суспільну підтримку тільки при наявності певних «жертв» з боку керівництва – відмови від показної розкоші, поміркованості, скромності та толерантності.

Чесність, моральність, справедливість, відповідальність перед нинішніми та майбутніми поколіннями – ці та інші питання з області етики і моралі знову звучать на адресу керівників країни та великого бізнесу. Про моральність рідко згадують при веденні бізнесу та керівництві країною, але саме питання моралі складають основу соціальної відповідальності керівників та пов'язаного з цією відповідальністю ризику. Ми не відчуваємо ілюзій щодо керівників найвищих рівнів, що, переживаючи цю політичну та економічну кризу, вони будуть вести справи відповідно до високих етичних і моральних стандартів. Однак, зусилля в цьому напрямку вважаються вкрай важливими для виходу країни з кризи, та стійкого і стабільного розвитку суспільства в майбутньому.

Концепція відповідального лідерства є досить новою. Вона розробляється з початку 2000-х років дослідниками в сфері лідерства Томасом Мааком та Ніколою Плессом [3, С. 96–121]. В основі цієї теорії визначена проблема, яка вказує на взаємозв'язок лідерства з моральною цілісністю та веденням бізнесу в суспільстві, що глобалізується. В даній теорії визначено шляхи і методи, завдяки яким бізнес сприятиме формуванню лідерства, що характеризується моральною, внутрішньої цілісністю і моральною відповідальністю особистості та мають ґрунтуватися на морально-ціннісній базі (духовності) особистості лідера. Оскільки в умовах України відбулося злиття бізнесу та політичних структур, то всі методи цієї теорії поширюються на всі сфери нашого суспільства. Вчені застосовують підхід, в основі якого покладені людські взаємини. В умовах глобалізованого та багатокультурного середовища перед лідерами встають декілька пов'язаних одна з одною проблем. Одна з них, це – керування різномірним з точки зору культури, релігії, соціального стану та рівня освіти персоналом, відповідність етичним стандартам, проблема довіри бізнесу з

боку зацікавлених сторін, потреби та цінності зацікавлених сторін. Формування і підтримка довірливих стосунків та стійких зв'язків з усіма зацікавленими сторонами постає основною компетенцією лідерів і сприяє підвищенню їх авторитету. Ми розглядаємо лідера як моральну особистість, акцетуючи особливу увагу на етичному інтелекті, яким повинен володіти лідер та його ключових компонентах – моральній свідомості (духовності), навичкам рефлексії, критичному мисленні, морально-етичній уяві.

На думку Дж. Кьюлла, відповідальне лідерство розглядається через призму етичних засад, а саме, предметом дослідження відповідального лідерства виступає лідерська етика. Моральні якості лідера впливають на зацікавлені сторони (організації, спільноти та суспільство в цілому), тому він може бути корисним або шкодити тим, хто його підтримує [3, С. 33–49]. Тому можна визначити лідерство як особливий тип етичних відносин між людьми, який визначає поведінку людей по відношенню один до одного в різних ситуаціях і пов'язує етику лідерства з ефективністю роботи лідера, альтруїзмом та його особистісними інтересами, вказує на його центральне місце в особистості відповідального лідера, а саме, на проявах позитивного лідерства.

В своїй статті Лінн Шарп Пейн пропонує концепцію центрованого лідерства. Він зазначає, що моральність не значиться в більшості сучасних моделей прийняття управлінських рішень, але без морального компонента сучасним лідерам-управлінцям буде вкрай складно відповідати фінансовим, юридичним та етичним стандартам сучасності [3, С. 79–93]. Можна зробити висновок, що лідеру необхідно діяти в «зоні прийнятності», де перетинаються етичні норми та економічні аспекти. Визначити цю зону допоможуть не тільки засоби економічного аналізу, але й етичні концепції та навички морального мислення.

До категорії духовності як основи відповідального лідерства звертаються Пітер Прузан і Вільям Міллер. Вони провели дослідження серед керівників європейських, американських і азіатських компаній, що спонукало їх до висновку, що духовність, незалежно від того сенсу який вкладають у це поняття різні лідери, може стати фундаментом відповідального лідерства. Діючи з позиції духовності, лідери природним чином навчаються відповідальності за ту структуру, якою вони керують і за свої власні дії [3, С. 96–121].

Підводячи підсумки нашого дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. Компонентами відповідального лідерства виступають: моральна цілісність; здатність до балансу між особистісними інтересами та потребами і очікуваннями зацікавлених сторін; рефлексія; вміння створюю-

вати та підтримувати гармонійні стосунки з партнерами при взаємодії, що представляють різні національні, релігійні та культурні традиції.

2. Відповідальними лідерами можуть стати особистості, що володіють певним набором якостей і рис характеру, що формуються в процесі внутрішньої роботи над собою та в рамках професійної діяльності.

3. Базою відповідального лідера є духовність, тому формування відповідального лідера, є своєчасною, активною реакцією на виклики та стрімкі зміни сучасного суспільства.

Список літератури: 1. Електронний каталог «Вікіпедія» / <http://uk.wikipedia.org/wiki/духовність>. 2. Котляров І.В. Соціологія лідерства. Теоретичні, методологічні, аксіологічні аспекти / І.В. Котляров – М.: Білоруська наука, 2013. – 479 с. 3. Плесс Маак Никола. Ответственное лидерство / Маак Никола Плесс. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 321 с.

*Демідова Ю.Є., Шульга Г.В.
м. Харків, Україна*

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Протягом довгого часу в екологічній оцінці буття, а отже, і в освітній традиції домінував антропоцентризм, чим й обумовлювалося у значній мірі погіршення стану навколишнього середовища.

Одним з чинників, що впливає значною мірою на поглиблення критичного докiлля, є недостатність екологічної орієнтації освітнього процесу.

На сучасному етапі розвитку людства, в час надвисокого рівня впливу на довкілля з не завжди передбачуваними наслідками екологічна освіта, виховання і культура громадян визначають не лише сутність держави, але й благополуччя та здоров'я нації.

Екологічна освіта є необхідною складовою сталого гармонійного екологічно безпечного розвитку суспільства.

Проблема взаємовідношення людини і природи з'явилася предметом вивчення багатьох мислителів різних областей наукового знання минулого і сучасності.

Найважливіше екологічне положення про невіддільність людини і природи і педагогічну цінність зміцнення гуманних відчуттів дитини засобами природи підкреслювали такі великі педагоги як Ж.Ж. Руссо (1762 р.).

Г. Песталотці (1781–1787 рр.), Ф. Дістверг (1832 р.) і багато інших мислителів, кажучи про виховання у дітей «відчуття природи» як відчуття його ушляхетнюючого впливу на людину [1, 2].

Важливою віхою в розвитку екологічної освіти стало розповсюдження до кінця 70-х років поняття «комплексна, соціальна, глобальна екологія», що якнайадекватніше відображає суть досліджень по взаємодії людини і суспільства в цілому з природою.

З'явився термін «екологічна освіта» і став загальноновживаним. У педагогічній теорії цей круг питань став розроблятися в руслі нової області педагогічного знання – теорії і методики екологічної освіти, виробляючої зміст, принципи, методи і форми екологічної освіти.

В Україні Концепція екологічної освіти була затверджена у 2002 році [3]. Міністерство освіти і науки України передбачає чітку структуру формування екологічної освіти, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. В ній виділено два основні напрямки освіти – формальна і неформальна.

Формальна освіта охоплює всі ланки загальної системи освіти, яка існує в Україні: дошкільну, шкільну, позашкільну, професійно-технічну, вищу та післядипломну.

Другий напрямок – має просвітницький характер і спрямований на формування екологічної культури населення через засоби масової інформації, громадські екологічні об'єднання, партії тощо.

Тому екологічна освіта і виховання всіх верств населення є одним із найважливіших і необхідних шляхів, що сприятиме ефективному вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України.

В системі безперервної екологічної освіти однією з найважливіших є така її ланка – вища освіта. На цьому етапі закладаються основи світогляду людини, її ставлення до довкілля.

Базовий компонент екологічної освіти майбутніх фахівців в Україні передбачає формування у студентів почуття відповідальності за те, що відбувається навколо них, за свої дії в довкіллі.

Програмний матеріал вищих навчальних закладів містить певний обсяг інформації про стан сучасної екології, але він не завжди достатній для формування екологічної культури.

Процес формування екологічних знань відбувається із дотримання принципів, концентричності, доступності, практичності тощо. Проте, екологічне виховання студентів недостатньо розвинуте і потребує подальшого розвитку, з метою охоплення всіх сучасних питань.

Суспільство на сучасному етапі вимагає від вищої освіти забезпечення максимального розвитку інтелектуальних здібностей і формування загальнолюдських якостей особистості, насамперед, духовного розвитку особистості, якій притаманний екологічний спосіб мислення, екологічна культура, мораль, етика. Тому за сучасних умов

навчальним закладам повинна належати головна роль у формуванні екологічного мислення.

Найпоширенішою формою екологізації вищої освіти є насичення екологоосвітним матеріалом. Особлива увага приділяється наслідкам антропогенного впливу на різні рівні оточуючого середовища: видовий, популяційний, біоценотичний, екосистемний та біосферу в цілому. Формування екологічного мислення у студентів здійснюється через екологічну освіту на базі сучасних наукових знань у сфері природничих наук з їх екологічною спрямованістю.

Програма підготовки передбачає вивчення циклів гуманітарної і соціально-економічної, природничо-наукової, професійно-орієнтованої та професійно-науково-предметної підготовки та вивчення спеціальних дисциплін, що дозволяє сформувати екологічний світогляд і забезпечити базовий рівень знань.

Майбутні фахівці мають не тільки знати особливості будови і функціонування рослинних і тваринних організмів, закономірності їхнього поширення на Землі, але й усвідомлювати пристосувальний характер цих ознак відповідно до умов довкілля, мати досвід про сучасний екологічний стан довкілля та вміти застосовувати знання на практиці

Екологічна освіта і виховання повинні орієнтуватись на активну взаємодію людини з природою, побудовану на науковій основі, на оцінюванні людини як частини природи.

Екологічні знання, доповненні ціннісними орієнтаціями, повинні стати основою екологічної культури і екологічного мислення. Вони мають сприяти усвідомленню цінностей, допомагати вирішенню комплексних екологічних проблем, що стоять перед людством, забезпечити комфортність його проживання у майбутнього, зберегти та примножити унікальну різноманітність всієї біоти і зокрема рослинного та тваринного світу.

Розробка концепції екологічної освіти, яка відповідала б завданням подолання екологічної кризи та пов'язаної з нею кризи гуманітарної, передбачає аналіз різноманітних концепцій філософії освіти з метою побудови адекватної моделі, котра відігравала б роль своєрідної матриці, на якій можна було б створювати дієві екоосвітні проекти.

На сьогодні екологічна освіта здійснюється в межах формальної і неформальної освіти. Формальна охоплює вихованців дошкільних закладів, учнів загальноосвітніх шкіл усіх типів, студентів середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, а також слухачів різних курсів підвищення кваліфікації, спеціалістів. Неформальна освіта охоплює молодь і дорослих з усіх верств населення, які одержують природоохоронні відомості індивідуально або колективно з джерел масової інформації чи в процесі разових заходів. Екологічний аспект повинен органічно вклю-

чатись у процес освіти всіх вікових категорій, що відповідає концепції неперервної освіти.

Таким чином оптимізація взаємовідносин суспільства і природи неможливі не лише без відповідного технологічного забезпечення, а й без високого рівня екологічних знань і відповідної поведінки, тобто без належної екологічної культури, як особливої специфічної і, певно, найістотнішої форми культури в цілому.

Список літератури: 1. Вайда Т.С. Формування екологічної культури студентів як педагогічна проблема / Т.С. Вайда // Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – Херсон: Айлант, 1998. – Вип. 1. – С. 104–108.
2. Кисельов М.М. Екологічна свідомість як феномен освітянського процесу / М.М. Кисельов // Філософська думка. – 2005. – № 2. – с. 14.
3. Злобін Ю.А. Основи екології. / Ю.А. Злобін. – К. : Лібра, 1998. – 248 с.

*Денисенкова И.А.
г. Харьков, Украина*

РОЛЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ФОРМИРОВАНИИ ОРГАНИЗОВАННОСТИ БУДУЩИХ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ РАБОЧИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Сегодня особую роль приобретают проблемы формирования духовного, нравственного и физического здоровья подрастающего поколения, воспитания нового типа граждан – истинных патриотов, самостоятельно мыслящих, активно действующих, обладающих интеллектуальным потенциалом и нравственными принципами. Важнейшей целью образования, общества и государства является воспитание, социально-педагогическая поддержка становления и развития ответственного, творческого, инициативного, компетентного гражданина.

Духовно-нравственное воспитание подрастающих поколений – одна из приоритетных задач современного общества.

На современном этапе перед педагогическим образованием выдвигаются новые задачи и, в первую очередь, ставится задача подготовки и воспитания у молодых специалистов профессионализма, компетентности, творчества, духовно-нравственных и гуманных качеств. Современная школа предъявляет к педагогу большой диапазон требований, которым он должен соответствовать, чтобы грамотно осуществлять свою профессиональную деятельность, т.е. ввести студента в мир познания, творчества, общения, человеческих взаимоотношений. Педагогические качества преподавателя должны включать уважение к личнос-

ти студента, понимание его индивидуальных особенностей и способностей, а также умение обеспечить подачу учебного материала с учетом этих качеств. Среди личностных качеств усиливаются требования к нравственно-этическим позициям преподавателя, его общей, профессиональной и педагогической культуре [1, с. 80–86].

Качественное изменение требований к уровню квалификации молодых специалистов рабочих специальностей логически ставит вопрос их готовности к новым требованиям рыночной экономики и создания, соответствующих организационных навыков. Итак, задача педагога состоит в том, чтобы при организации учебно-воспитательной деятельности заботиться не только об усвоении предметных знаний, но и о становлении и развитии социально направленной мотивации, о формировании ответственности за выполняемые им задания, об умении считаться с другими, думать об их интересах, развивать свои творческие возможности, свой талант.

Личность характеризуется мерой ответственности перед другими людьми, ответственностью за выполняемую деятельность. А это значит, что учитель должен систематически формировать у детей ответственное отношение к выполняемой ими деятельности. Но ответственное выполнение деятельности предполагает не только положительную мотивацию у ребенка – желание что – то сделать, но и умение реализовать имеющиеся намерения.

На Земле есть много профессий. Среди них профессия педагога не совсем обычная. Ведь педагоги заняты приготовлением, если можно так сказать, нашего будущего, воспитывают тех, кто завтра сменит нынешнее поколение, работают, так сказать, с «живым материалом», порча которого приравнивается, не побоюсь этого слова, к катастрофе. Одним словом, работа учителя выполняется без репетиций, без черновых вариантов, сразу набело: воспитанники – это неповторимые личности, живущие не в будущем, а сейчас, сегодня. Кроме того нельзя просмотреть, не заметить склонность ребенка к чему-то. Ошибка педагога в работе с учащимися может сказаться потом, уже у взрослого человека, не сложившейся жизнью, разочарованием во всем. Профессия учителя – мать всех профессий, требующих «любви и огня», глубокой мысли, самоотверженности, душевной тонкости. Нет недостатка в комплементах, высказанных обществом в адрес педагогической деятельности. Оказывать развивающее влияние на личность другого человека – разве это не есть одно из прекраснейших дел на Земле. Педагогическая профессия, является одновременно преобразующей и управляющей. А для того, чтобы управлять процессом развития личности, нужно быть компетентным.

Одним из самых главных условий успешности обучения, развития и воспитания современного молодого специалиста является личность

преподавателя, который является центральной фигурой и организатором учебно-воспитательного процесса.

Учитывая, что именно в учебном заведении происходит интеллектуальное эмоциональное, социальное и психическое становление личности студента, особые требования предъявляются к современному учителю, призванному обеспечить это становление.

Выдающийся русский педагог Сухомлинский В.А. писал «Воспитание – это, прежде всего человекознание. Без знаний ребенка – его умственного развития, мышления, интересов, увлечений, способностей... – нет воспитания» [3].

Формирование у студентов умений организаторской работы есть педагогический процесс с присущими ему закономерными зависимостями, принципами и содержанием. Данный процесс представляет собой планомерную и целенаправленную совокупность мероприятий содержательного и организационно-методического плана, направленных на повышение уровня общей профессионально-педагогической компетентности будущего педагога.

Содержание профессиональной компетентности педагога той или иной специальности определяется квалификационной характеристикой. Она представляет собой нормативную модель компетентности педагога, отображая научно обоснованный состав профессиональных знаний, умений и навыков. Квалификационная характеристика – это, по существу, свод обобщенных требований к учителю на уровне его теоретического и практического опыта. К. Маркс, Ф. Энгельс подчеркивали важную роль самовоспитания. «Мое собственное бытие, – писал К. Маркс, – есть общественная деятельность, а потому и то, что я делаю из моей особы, я делаю из себя для общества, сознавая себя как общественное существо» [2, с. 590].

Важную роль самовоспитания в формировании всесторонне развитой личности отмечали Н.К. Крупская, А.С. Макаренко, и подчеркивают многие современные деятели педагогической и психологической науки. Существенное значение приобретает самовоспитание при подготовке специалистов высшей квалификации, в формировании у них организаторских способностей, умения руководить коллективом.

Известный поэт А.С. Пушкин нашёл очень точный образ – образ зажжённой лампы, – чтобы определить роль любимого педагога в своей жизни. Широко известно древнее изречение: «Человек – это не сосуд, который надо наполнить, а факел, который нужно зажечь». Но зажечься факел может только от другого пылающего факела, в роли которого и должен выступать учитель, наставник, преподаватель, педагог.

Понимая это, грустно сознавать, что в последние годы роль личности преподавателя в образовательном процессе явно недооценивает-

ся. В связи с широким использованием технических средств многие учебные заведения активно внедряют формы дистанционного обучения, когда обучающийся всю необходимую информацию получает при помощи компьютера, а преподавателю отводится лишь роль координатора такого процесса. Несмотря на новомодные тенденции, необходимо сознавать, что компьютерные или телевизионные обучающие программы ни сегодня, ни в будущем не способны заменить учителя. Эти программы призваны всего лишь упростить и разнообразить учебный процесс, а также предоставить возможность получить образование людям с ограниченными возможностями. Не понимать этого – преступная ошибка, которая может привести к горьким и пагубным последствиям в будущем.

Процесс обучения и воспитания немыслим без воодушевляющего влияния личности учителя, не заменимого в этом деле ничем. Многие педагогические авторитеты подчеркивали определяющую роль личности педагога в обучении и воспитании. В своей статье «Три элемента школы» педагог-демократ К.Д. Ушинский писал: «В воспитании все должно основываться на личности воспитателя, потому что воспитательная сила изливается только из живого источника человеческой личности. Никакие уставы и программы, никакой искусственный организм заведения, как бы хитро он ни был придуман, не может заменить личности в деле воспитания... Без личного непосредственного влияния воспитателя на воспитанника истинное воспитание, проникающее в характер, невозможно. Только личность может действовать на развитие и определение личности, только характером можно образовать характер». (1857 г.)

Несомненно, это глубоко верное педагогическое положение. И в настоящее время педагогическая деятельность главным образом направлена на решение задач развития гармоничной и организованной личности.

Основная задача современных учебных заведений – вовлечение студентов в активный процесс познания мира, себя и себя в мире. Именно самостоятельность и активность выступают сегодня ключевыми показателями успешности образования.

Новое время ставит перед педагогами новые задачи. Стратегия модернизации общего образования ставит перед выпускниками – будущими специалистами задачи использовать приобретенный в учебном заведении опыт в реальной жизни, за рамками учебного процесса. В педагогический обиход прочно входит новое понятие – компетентностный подход. Эта тенденция соответствует изменившимся целям образования, которые требуют обновления методов, средств и форм организации обучения.

Ориентация содержания современного образования на развитие и формирование личностных качеств студентов, а также опыта осуществления учащимися различных видов деятельности (учебной, познавате-

льной, практической, творческой), определили актуальность деятельностного подхода к обучению. В свою очередь, реализация деятельностного подхода делает акцент на особой значимости самостоятельной работы.

Список литературы: 1. Лысенко Е.Г. Модель личности преподавателя как определяющего фактора учебно-воспитательного процесса в техническом вузе, 2001. – 185 с. 2. Маркс К. и Энгельс Ф., Из ранних произведений, 1956, – 590 с. 3. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – К.: Рад. шк 1985. – 557 с.

*Долгарев А.В., Кравченко Э.А.
г. Харьков, Украина*

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РУКОВОДИТЕЛЯ

Рассматривая проблему управления предприятиями, многие ученые в последние годы стали интересоваться не столько экономическими проблемами, сколько психологическим фактором. В свое время из психологии труда выделилась вначале наука, а потом и учебная дисциплина, которая стала называться психологией управления. Исследования, проведенные в трудовых коллективах, показали, что в тех организациях, где уделяется серьезное внимание психологическим проблемам управления, тем выше эффективность работы организаций. Впервые термин «психология управления» появился в СССР в 20-е годы прошлого столетия в трудах Гастева А.К., Дунаевского Ф.Р., Керженцева П.М. и других. Одно из основных мест в психологии управления стали занимать проблемы ответственности руководителей организаций и их подразделений, а также психологической культуры управленцев.

Осознание ответственности руководителем – это, прежде всего, понимание смысла совершаемых им действий и последствий, за которые он должен или поощряться и нести разного рода наказания. Иногда человек несет ответственность перед своей совестью. Существуют персональная или групповая ответственность, ответственность за положение дел в стране на себя должна принимать на себя политическая партия, которая приходит к власти. Ответственность часто приходит вместе с властью, которая и предполагает принятие на себя не только полномочий, но и меру ответственности за выполнение возложенных на неё функций.

Руководителя можно рассматривать как гаранта ответственности за деятельность формальной группы, в которой многие члены группы стараются бороться за личную автономию. Руководитель является

ответственным не только за настоящее, но будущее: за выполнение своих обязанностей и предвидение последствий своих действий. В качестве примера можно взять любое управленческое решение, без которого не может быть решена ни одна организационная задача. При коллегиальном решении проблем за принятое решение руководитель несет персональную ответственность. Некоторые из них находят возможность уйти от ответственности за негативные последствия принятых ими решений, что остается на совести подобного рода управленцев.

Когда руководитель не принимает своевременных решений, он также должен нести ответственность за безответственное отношение к выполнению своих обязанностей. При отсутствии нравственной составляющей у таких руководителей на первом плане зачастую находится забота о повышении личного благосостояния, а не ответственность за результаты работы организации и каждого сотрудника. Только обладая высоким уровнем нравственной ответственности и высоким уровнем психологической культуры, наряду с профессионализмом, знанием технологии и производственных процессов руководитель может успешно управлять своим трудовым коллективом.

В данной статье мы хотим обратить внимание на две основные составляющие, без которых не может быть успешного управления: на психологическую культуру руководителя и его ответственность.

Одним из результатов и продуктов проникновения культуры в психику, на наш взгляд, выступает феномен психологической культуры как особый синтез индивидуальной психики и человеческой культуры.

Психологическая культура руководителя – это высокий уровень психологических знаний и умений применять эти знания в повседневной деятельности. Этот вид культуры руководителя включает взаимосвязанные элементы культуры мышления и языка, культуры чувств и интересов, культуры общения и поведения. Психологическая культура руководителя определяется также его знанием социальной психологии и умением создавать и укреплять свой авторитет. [1, с. 130, с. 151].

Как отмечает И.А. Зимняя, – «общая культура определяется сформированностью, устойчивостью основных планов отношения к миру, к себе и характером их выраженности в поведении... Она предполагает внутреннюю культуру (такт, достоинство, уважение другого, ответственность, саморегулируемость)» [2, с. 18]. Об уровне этой внутренней культуре человека можно судить по особенностям его поступков, поведения и деятельности. В.В. Семикин полагает, что эта «внутренняя культура» есть не что иное, как «психологическая культура», т.е. определенное качество внутренней психической жизни человека как субъекта, личности и индивидуальности. [3, с. 40] Таким образом, психологичес-

кая культура является ядром общей культуры человека, выступающая ее внутренним планом. «Культура отношения, культура интеллектуальной деятельности и культура саморегуляции – образуют внутренний, интеллектуально-аффективно-волевой, ценностно-смысловой план общей культуры человека», – пишет И.Г. Зимняя.[2, с. 18]. Психологическую культуру, в смысле внутренней культуры следует отличать от другого понятия психологической культуры (в широком смысле) – как определенной совокупности явлений творчества и достижений в функционировании психологического сообщества ученых и психологов-практиков. [3, с. 40] Психологическая культура у каждого человека и у каждого руководителя является уникальной и неповторимой, потому, что каждый руководитель обладает определенным опытом и знаниями. «Опираясь на знания, ответственный человек создает тот тип человека, который обогатит ноосферу жизни, превратит её в источник могущества и расцвета планеты Земля», – пишет В.А. Кудин [4, с. 23].

Ответственность руководителя, уровень его психологической культуры положительно отражаются на формировании организационной культуры, а также повышает эффективность деятельности организации в целом.

По мнению Н.И. Исаевой императивность психологической культуры, наличие определенной личностной системы ценностей, определяющих активное участие в деятельности, является важной предпосылкой поддержания внутренней и внешней гармонии. Под внутренней гармонией понимается гармония мыслей, чувств и действий личности, гармонии с самим собой, гармония «Я» и «Я – профессиональное», под внешней – гармония с внешним миром, гармония «Я» и «профессия». Внутренняя гармония, определяемая, как самоидентичность, и внешняя – как профессиональная идентичность, рассматриваются в качестве профессиональных ценностей. При этом гармония личности с миром профессии обозначается как аутентичность, как подлинность личности как субъекта профессиональной деятельности. [5, с. 321].

Личность руководителя, его ответственное отношение к своим профессиональным обязанностям зависит от уровня его психологической культуры. Г.П. Васянович характеризует моральную ответственность, как личностное качество, суть которого состоит в осознании моральной потребности в выполнении социальных норм (в том числе и личностных), а также способности личности свободно принимать справедливую оценку совершенных поступков, давать своим действиям самооценку с позиции гуманности, чистой совести. Чувство моральной ответственности побуждает личность более внимательно и глубоко осознавать значение своей деятельности в определенном конкретно-историческом контексте, критичес-

ки анализировать возможные стратегии собственного поведения в коллективе, науке, обществе, подниматься в своих стремлениях и мыслях над ежедневной рутинной и суетности бытия к высотам воистину судьбоносных проблем своего народа, человечества. [6, с. 37]. Психологическая культура и ответственность руководителя приобретают первостепенное значение, поскольку современная действительность подчеркивает высокую актуальность этих категорий на всех уровнях власти.

Психологическая позиция руководителя в значительной степени проявляется через реализацию его управленческих решений. Каждое управленческое решение руководителя зависит от его психологической культуры, имеет не только профессиональную, но и моральную ценность, поскольку оно оценивается подчиненными, коллегами, вышестоящим руководством.

По мнению А.С. Пономарёва и Н.К. Чеботарёва ответственность руководителя заключается в его стремлении сберечь здоровый работоспособный и творческий коллектив, в котором есть благоприятный морально-психологический климат и нормальные взаимоотношения между людьми. Для этого он должен входить в сущность проблем, запросов и претензий работников, выяснять истинную справедливость их потребностей, определять реальные возможности для удовлетворения этих потребностей.

Важным элементом ответственного отношения руководителя к выполнению своих управленческих функций является система работы с людьми, направленная на повышение уровня их квалификации, обеспечение трудовой и технологической дисциплины, а также на личностное развитие сотрудников, на создание и поддержку в коллективе благоприятного психологического климата и корпоративной культуры. Для этого руководитель должен быть лидером в организации, обладающим высоким уровнем ответственности, общей и профессиональной культуры, быть личным примером в отношении к своему профессиональному и гражданскому долгу. [7, с. 146, 147].

Об ответственности руководителя, как и его психологической культуре можно судить по её проявлениям в деятельности, поступкам, отношении его к людям. Деятельность руководителя опирается не только на сугубо профессиональные знания, но и на знания психологии, её методов и принципов, на его умения выполнять её основные функции (диагностическую, прогностическую, проективную, оценивающую, мотивационную и др.). Важное значение для руководителя имеет его способность применять эти функции в каждой конкретной ситуации.

Руководитель, обладающий высокой психологической культурой, хорошо понимает роль своего личного примера в формировании ответственного, сознательного отношения у исполнителей к своим обязаннос-

тям. Ответственно относясь к своей управленческой деятельности, руководитель обязан постоянно повышать свою общую, профессиональную и психологическую культуру, которые способствуют созданию в коллективе здорового морально-психологического климата и высокоэффективной организационной культуры.

Список літератури: 1. Романовський А.Г. і др. Соціально-психологічні основи побудови процесу управління комунікативними відносинами. Харків: НТУ «ХПІ», 2008. – 240 с. 2. Семикін В.В. психологічна культура в освіті. Монографія. Санкт-Петербург. 2002. стр. 40. 3. Зимняя И.А. и др. Общая культура человека в системе требований государственного образовательного стандарта. М.: 1999. 4. Кудин В.А. Раздумья (Смысле жизни, о перспективах развития человечества, о любви и ненависти, о добре и зле, о терроре и терроризме, о призвании в жизни и др.). – Харків: НТУ «ХПІ», 2003. –184 с. 5. Исаева Н.И. Психологическая культура как условие развития научного потенциала личности будущего специалиста. Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. Наук. праць / за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романовського. Вип. 27(31) –Ч.1. – Харків: НТУ «ХПІ», 2010. – 340 с. 6. Васянович Г.П. Вибрані твори в 5-ти т. Т.2: Морально-правова відповідальність педагога.(Теоретико-методологічний аспект): Монографія. – Львів: Сполом. 2010. – 356 с. 7. Пономарьов О.С. Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця: навч. – метод. Посібник/ О.С. Пономарьов, М.К. Чеботарьов. – Х. Підручник НТУ «ХПІ», 2012. – 220 с.

*Дубініна О.М.
м. Харків, Україна*

РОЗВИТОК ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ «ЦИФРОВОГО» ПОКОЛІННЯ ІНЖЕНЕРНИХ КАДРІВ

Невпинний, динамічний інноваційний світовий розвиток, зростаючі вимоги ринку праці потребують підвищення якості вищої технічної освіти. На законодавчому рівні здійснення вище означених намірів нашої держави забезпечують нещодавно прийнятий закон «Про вищу освіту» [1] і «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [2]. Глобальна інформатизація дозволила отримати людству нові інструменти та прискорені засоби вивчення навколишнього світу, з одночасним отриманням потужного впливу на цей світ і самого себе як його частину. Всі ці цивілізаційні виклики роблять

нагальною проблемою формування відповідальності за результати власної професійної діяльності інженерів з виробництва програмної продукції. Таке формування починається зі студентської лави, коли молода людина починає усвідомлювати, що саме від її якісної освіти залежить не тільки її майбутнє, але й майбутнє багатьох інших людей. Високий рівень математичної культури є запорукою успішності майбутньої професійної діяльності нового «цифрового» покоління інженерних кадрів. Зокрема для спеціалістів галузі програмної інженерії математична культура детермінує стійкість їх професійної компетенції.

Тому для виховання відповідальності майбутніх програмних інженерів, на нашу думку, найкращим чином підходить університетський цикл математичних дисциплін. А.Г. Мордкович [4] в своїх виступах і статтях обґрунтовував твердження: «Математика – це гуманітарний предмет», оскільки в освіту входять не науки, а навчальні дисципліни, роль і місце яких повинні оцінюватися не за об'єктами вивчення відповідних наук, а їх освітнім впливом на тих, хто навчається. Тут мається на увазі, що «гуманітарний» походить від латинського *humanitas*, що означає природу людини. Природа ж людини полягає в її духовній культурі. Відповідно до цього розуміння, гуманітарне – це те, що відноситься до духовної культури. На нашу думку цей факт необхідно враховувати у вищій школі, через потенціал циклу математичних дисциплін у вихованні поваги до авторитету вчених, роз'яснюючи їх внесок у скарбницю людства, прагнення до творчості та сміливості у відстоюванні істини, вихованні відповідальності за ті наслідки винаходів, на які спроможне потужне наукове математичне знання.

Виховна функція математичної культури ґрунтується на унікальному потужному потенціалі самої математики як науки, і полягає у вихованні не тільки загальнолюдських чеснот і рис особистості необхідних сучасній людині для існування у соціумі, а й специфічних якостей, наявність яких гарантує успішне оволодіння професією інженера. Практично виховна функція полягає у керуванні розвитком особистості в широкому розумінні.

Навчання математиці виховує завжди, але не автоматично. Саме викладач вищої школи задає потрібний напрямок, реалізуючи виховну функцію навчання. Справедливо отримана оцінка виховує справедливість, своєчасний і ретельний контроль виховує відповідальність і обов'язковість, адекватне навантаження виховує працьовитість, бажання досягнути успіху. І навпаки невдала організація навчального процесу, чи вибір змісту, форм і методів, без урахування завдань виховання на певному етапі розвитку суспільства призведуть до невтішних наслідків. Від викладача також залежить чи буде спрямована вся сила сфор-

мованого математичного мислення, що є невід'ємною складовою математичної культури майбутнього інженера, на розвиток і процвітання суспільства за допомогою творчої інженерної праці. Таким чином, формуючи і розвиваючи математичну культуру молоді, не припиняється процес виховання вже дорослої, часто сформованої особистості, що, на нашу думку, є вагомою цінністю для суспільства.

Слід відмітити, що в ході формування математичної культури студентів, автором часто простежується закономірність, яка полягає у прямій і зворотній залежності розвитку математичних умінь, навичок, мови і мислення від наполегливості, відповідальності, уважності, дисциплінованості, акуратності, терплячості, здатності зосереджуватися, гнучкості, адаптивності, діалогічності особистості.

За О.О. Корнєєвим, відповідальність – це інтегративна якість особистості, що детермінує активність суб'єкту на основі вільного вибору і передбачення його результатів і спрямоване на формування і розвиток особистісного механізму контролю, здатності відповідати за свої дії перед самим собою, суспільством і державою. Вона являє собою складну цілісну структуру взаємопов'язаних компонентів: когнітивного (система засвоєних особистістю знань про норми і правила поведінки людини в соціумі, здатність адекватно оцінювати, аналізувати отримані результати), емоційно-вольового (суб'єктивне ставлення до своїх вчинків, переживання успіхів і невдач, емпатичні здібності особистості, наявність емоцій в процесі формування відповідальності) і діяльнісно-практичного (інтеріоризовані суб'єктом смисли і цінності, традиції і норми, які втілюються в засвоєні способи, алгоритми, вміння, навички соціально і професійно схваленої поведінки) [3].

Відзначимо, що якщо студент у власній навчальній діяльності вміє правильно вибудувати математичне знання, володіє логікою і глибинним змістом формування і розвитку окремих його частин, бачить цілісну картину математичної моделі завдання, то, знаючи принципи, зв'язки між поняттями, аксіомами і теоремами, він привласнює способи діяльності самостійного вивчення, пояснення і прогнозування розвитку будь-яких систем, об'єктів або явищ, у тому числі з циклу професійної підготовки.

Відома розхожа настанова молодих фахівців часів індустріального суспільства: «забудьте все чому вас навчили в університеті і вчіться заново на виробництві» в якійсь мірі мала сенс і тому викликала розчулення. Сучасне ж виробництво програмної продукції потребує повністю підготовленого висококваліфікованого фахівця. Більшість дорогих програмних проектів не може чекати перекваліфікації і донавчання спеціаліста, або має на це короткі терміни, тому виникає ризик у молодих фахівців бути не затребуваними на ринку праці програмної індустрії. В зв'язку з цим викладачі математичних

дисциплін повинні розуміти специфіку і потреби програмної інженерії. Співпрацювати не тільки з викладачами циклу професійних дисциплін, а й безпосередньо з фірмами та установами, де в подальшому працевлаштовуються їх підопічні студенти, задля забезпечення необхідних потреб і вимог до математичної компетентності інженера в означеній галузі. На жаль на теперішній час викладачі математики здебільшого відірвані від такої взаємодії, читаючи фактично на всіх технічних спеціальностях скорочені математичні цикли класичних університетів і в кращому випадку вирішуючи прикладні завдання. Ще гірший стан справ у вихованні вкрай необхідних для визначених фахівців таких якостей особистості як відповідальність і вимогливість до себе. Особливо треба відмітити, що скорочення навчального часу відведеного на вивчення математичних дисциплін для деяких технічних спеціальностей можливо і має сенс, але ні в якому разі це не повинно стосуватися напряму професійної підготовки «Програмна інженерія».

Обчислювальна техніка нині грає все зростаючу роль в діловій сфері, промисловості, медицині, освіті, сфері розваг і суспільстві в цілому. Інженерія програмного забезпечення безпосередньо або за допомогою своїх технологій вносить вклад в аналіз і створення специфікації, проектування, розробку, сертифікацію, підтримку і тестування програмних систем. Відповідно до своєї ролі в створенні програмних систем фахівці з програмного забезпечення мають значні можливості творити добро або робити зло, дозволяти іншим творити добро або робити зло або впливати на інших так, щоб вони творили добро або робили зло. Щоб бути по можливості упевненим в тому, що їх зусилля спрямовані тільки на добро задля прогресу людства, фахівці з програмного забезпечення повинні перейняти на себе зобов'язання відноситися до інженерії програмного забезпечення як до суспільно корисної і шанованої професії. У зв'язку з цим зобов'язанням фахівці з програмного забезпечення повинні твердо дотримуватися кодексу етики [5] і професійної діяльності. Такі організації як АСМ (Association for Computing Machinery – Асоціація по обчислювальній техніці), IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers – інститут інженерів по електротехніці і електроніці) спільно створили кодекс, що поєднує етичні норми і професійну практику.

Відтак, сучасне покоління студентів в процесі навчання математичних дисциплін повинне бути зорієнтоване, перш за все, не на збільшення обсягу знань, а на способи його засвоєння, на розвиток математичного мислення, на подолання формалізму знань, на розвиток власних пізнавальних і творчих здібностей, а також духовно-моральної сфери.

Тільки за таких умов будуть розвиватися й удосконалюватися їх когнітивні, креативні і комутативні здібності, а навчальна діяльність отримає динамічний, процесуальний і відповідальний характер. Для цього перспективним вважаємо невідкладний перехід від застарілих концепцій і технологій, в яких студент виступає об'єктом навчання, до таких, що спрямовані на організацію, підтримку і стимулювання пізнавальної діяльності суб'єкту, створення атмосфери співробітництва, співтворчості і взаємної відповідальності викладачів і студентів за результат.

Список літератури: 1. Закон України: «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556–VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 63. 2. Закон України: «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки» від 9 січня 2007 року //. – Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. 3. Корнеев А.А. Воспитание ответственности у студентов вуза в объединениях спортивной направленности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. н.: спец.13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А.А. Корнеев. – Кострома, 2014. – 25 с. 4. Мордкович А.Г. Концепция курса алгебры 7–9 и алгебры и начал математического анализа 10–11 для российской общеобразовательной школы / А.Г. Мордкович // Наука в вузах: математика, физика, информатика. Проблемы высшего и среднего профессионального образования: междунар. научно-образов. конф., 23–27 марта 2009 г.: тезисы докладов. – М.: РУДН, 2009. – 933 с., С. 148–157. 5. Northcutt S. IT Ethics Handbook: Right and Wrong for IT Professionals. – Syngress, 2004. – 648 p.

*Заветный С.А., Гришин И.Я.
г. Харьков, Украина*

ПРОТИВОРЕЧИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ И ЛИЧНОСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ПУТИ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ

Известно, что социальное управление и личностное самоуправление в идеальном случае могут выступать как взаимодополняющие и взаимообогащающие инстанции, которые могут выступать по отношению друг к другу как к цели. Однако в реальных ситуациях между ними возникает множество проблем, что свидетельствует о том, что это взаимодействие носит сложный, противоречивый характер.

Одно из них состоит в том, что социальное управление на практике, как правило, преследует общие интересы той или иной социаль-

ной общности и по этой причине склонно придавать этим интересам приоритет по сравнению с личностными интересами и прибегать в этой связи к принуждению. Поэтому, зачастую, социальное управление носит недостаточно гуманный характер. Такое положение имеет, к сожалению, длительную историческую ретроспективу, видимо, по той причине, что в большинстве случаев забота о конкретном человеке декларируется, но по истечении времени она забывается и уходит в прошлое, это связано с тем, что субъект управления не всегда учитывает, что объект управления также люди, человек. Поэтому стратегической линией разрешения этой проблемы является всемерное и постоянное повышение в общественном и личностном сознании значимости человека, формирование установки, что человек, личность — это наивысшая ценность в обществе, в мире, если даже она обременена множеством недостатков.

Суть другого противоречия состоит в различии личных и общественных интересов, которое носит объективный характер, ибо нельзя лишить человека его уникальности, самобытности. Эта особенность позволяет человеческому сообществу пышно расцветать многообразием человеческих «красок», «запахов» и других проявлений. С другой стороны, неизбежная совместная жизнь людей порождает определенные правила, требования, интересы общежития, которые игнорировать нельзя. Последнее связано прежде всего с тем, что социальное управление более всего тяготеет к реализации общих интересов, а личностное самоуправление — личных интересов, и нередко при этом происходит взаимное игнорирование интересов друг друга. Пренебрежение какой-либо из этих сторон порождает проблему, разрешение которой во многом зависит от должного ее осознания. В разрешении этого противоречия большое значение имеет интериоризация личностью общественных интересов, усвоение их до такой степени, что они рассматриваются как личные.

Третье противоречие — это противостояние недостаточной культуры управления и высоких требований к безопасности жизнедеятельности общества и человека. Изменения в личной и общественной жизни стали настолько динамичны, что даже для их осознания не хватает времени. А как понятно, без осознания нет должного управления. Нельзя не замечать и другого обстоятельства, что человечество за время своего существования накопило огромный опыт управления, который, однако, плохо передается из поколения в поколение по причине его недостаточного заимствования. Отсутствует также эффективная должная система в обществе по обучению управлению, у многих, к сожалению, сложился стереотип: главное — власть, а потом

управление. Управление еще не стало главной ценностью человека и общества. Личная безопасность является одной из задач, которую решает прежде всего личностное самоуправление, эффективность которого также зависит от культуры управления как в целом, так и личной. Естественно, при разрешении данного противоречия прежде всего необходимо ускоренно повышать уровень культуры управления как в целом в обществе, так в особенности у лиц, специально занятых управлением. И здесь прежде всего надо менять отношение к управлению. К сожалению, в обществе сложилось поверхностное мнение, что управление не требует особой подготовки, достаточно лишь иметь в собственном распоряжении рычаги управления. Акцентируя внимание на опережающем и упреждающем характере культуры управления по сравнению с ростом личностной безопасности, следует иметь в виду, что это касается и личностной культуры самоуправления. Человек, управляющий собой, должен быть сам прежде всего культурным, особенно в области управления, ибо основой культуры является господство над самим собой. При этом все выводы, касающиеся повышения культуры управления в целом, применяются и к личностному самоуправлению. Особенно это важно, когда социальное управление и личностное самоуправление, преследуя свои интересы, не противостоят друг другу, а взаимно дополняют друг друга. Поэтому решение анализируемого противоречия зависит и от решения второй проблемы, о которой уже шла речь.

Четвертое противоречие возникает из-за отсутствия должного распределения функций между социальным управлением и личностным самоуправлением. В данном случае более корректно, видимо, необходимо говорить о пределах компетентности и возможностей того и другого. Социальное управление должно, в основном, ограничиваться сферой обеспечения безопасности членов общества. Между тем такие виды социального управления, как мораль, искусство, религия более других имеют возможность вторгаться в духовную сферу личности. Не отрицая важности их поучительного характера, вместе с тем, следует отметить, что только личность вправе и в состоянии решать все вопросы своего бытия. Социальное же управление не может учесть все особенности конкретного человека. Поэтому личность, управляя самой собой, должна иметь возможность выбора тех или иных решений, предлагаемых социальным управлением. Таким образом, личностное самоуправление обладает более широким кругом функций, что, к сожалению, не всегда принимается во внимание при осуществлении социального управления. Однако в большинстве случаев наблюдается такая ситуация, что социальное управление берет на себя

слишком много функций, не свойственных ему, или, когда личностное самоуправление замыкается в себе, что можно охарактеризовать как бегство человека во внутрь себя.. В качестве средства, гармонизирующего социальное управление, могут быть права человека, зафиксированные в Декларации прав человека, которые способны уберечь социальное управление от перекосов во множестве ситуаций социальной жизни. Видимо, по аналогии необходимо найти подобный критерий и для личностного самоуправления, способный также привести его функции в гармоничное состояние. Однако, если в случае с социальным управлением этот критерий является объективированным, то для личностного самоуправления, как и для самопознания является сугубо индивидуальным, т.е. субъективным. В поисках этого критерия можно также обратиться к высказыванию Демокрита, суть которого состоит в следующем: «... у людей хорошее расположение духа возникает от умеренности в наслаждении и гармоничной жизни. Недостаток же и излишество обыкновенно переходят друг в друга и причиняют душе сильное потрясение. А те души, движения которых совершают колебание между большими противоположностями, не суть ни спокойны, ни радостно настроены. Поэтому должно направлять свои помыслы на возможное и довольствоваться тем, что есть, не думая о тех, кому люди завидуют и удивляются, и не обращать на них внимания. Напротив, обращать внимание должно на тех, кто ведет бедственную жизнь, и должно ярко представлять себе те бедствия, которые они претерпевают, для того, чтобы твое нынешнее положение и состояние казались тебе значительными и достойными зависти и чтобы более не приходилось твоей душе страдать из-за желания иметь большее. Ибо тот, кто завидует богатым, которых считают счастливыми прочие люди, и кто постоянно в своих мыслях с ними, тот вынуждается всегда предпринимать что-нибудь новое и в конце концов направить свою страсть на какое-нибудь ужасное противозаконное дело. Поэтому-то должно одних вещей не домогаться, другими же довольствоваться, сравнивая свою собственную жизнь с жизнью хуже живущих и считать себя счастливым, обращая внимание на то, что последним приходится терпеть, и насколько тебе лучше живется, чем им. Итак, если ты будешь держаться этого образа мыслей, то будешь жить в более хорошем расположении духа и избавишь себя в жизни от немалых зол: зависти, соперничества и вражды» [1, с. 107].

Таким образом, из этого анализа следует, что правильное ограничение функций социального управления и личностного самоуправления способно решить многие противоречия их взаимодействия.

Пятое противоречие вытекает из того, что личностное самоуправление носит недостаточно социальный характер. Это вызвано тем, что определенная часть населения социально пассивна, многие люди по разным причинам не хотят принимать участия в общественной деятельности, и заняты решением исключительно личных проблем. Это противоречие целиком зависит от соотношения двух типов управления, в результате которого излишнее внимание к личностному самоуправлению неизбежно отражается на социальном управлении как в масштабах отдельно взятого руководителя, так и других управляющих субъектов. Этот недостаток социальности возникает, зачастую, вследствие игнорирования социальной природы человека. Поэтому при решении этой проблемы необходимо исходить из того, что пренебрежение к своему социальному окружению – это противодействие самому себе. Человек – существо не только индивидуальное, автономное, но и общественное, поэтому умаление значения последнего, это порождение не только социального, но и внутриличностного конфликта. Это особо опасное социальное и личностное состояние. Следовательно, здесь, как нигде, нужна «золотая середина». В поисках этой середины, видимо, следует прибегнуть к такой категории, как счастье. Если личностное самоуправление достаточно социально, то это равносильно счастью человека. В случае же отсутствия счастья прежде всего необходимо обратить внимание на то, насколько личностное самоуправление социально устремлено. Кроме того, можно сделать вывод, что наполненность или сориентированность этих двух видов управления друг на друга является условием устранения противоречия между ними не только данного, но и всех других, анализируемых выше. При этом важно отметить, что социальное управление и личностное самоуправление при отсутствии противоречий между ними становятся одновременно субъектом и объектом управления. А это является важнейшим свойством общественного самоуправления.

Таким образом, правильно сориентированное личностное самоуправление должно быть по характеру социальным, направленным на благо всех людей, всего человечества, а социальное управление всемерно способствовать личностному прогрессу.

Литература: 1. Античные философы. Свидетельства. Фрагменты. Тексты.– Киев.: Изд. Киев. ун-та, 1955.– 313 с.

РОЗВИТОК ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СПРЯМОВАНOSTІ НА ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ МАГІСТРАНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ»

Професійну діяльність викладача за своїм характером давно й однозначно віднесено в наукових дослідженнях до творчих видів діяльності, яка вважається нелегкою працею. Її складність проявляється в різноманітності не лише компонентів і взаємозв'язків між ними, а й взаємозв'язків між цими компонентами й зовнішнім середовищем (О.І. Гура [3], М.Б. Євтух [5] та інші). Педагогічна професія, як ми вже відзначали, є одночасно перетворюючою й керуючою. А для того, щоб управляти процесом розвитку особистості, потрібно бути компетентним. Поняття професійної компетентності педагога тому виражає єдність його теоретичної й практичної готовності в цілісній структурі особистості й характеризує його професіоналізм (І.А. Зязюн [6]).

Зміст професійної компетентності педагога тієї або іншої спеціальності визначається кваліфікаційною характеристикою. Вона являє собою нормативну модель компетентності педагога, відображаючи науково обґрунтований склад професійних знань, умінь і навичок. Кваліфікаційна характеристика – це, по суті, звід узагальнених вимог до викладача на рівні його теоретичного й практичного досвіду. Не викликає жодних сумнівів, що зміст педагогічної освіти як ціле тому може бути розглянутий як єдність знань і вмінь, досвіду творчої діяльності й досвіду емоційно-ціннісного відношення до педагогічної дійсності (І.А. Зязюн, С.У. Гончаренко, М.Б. Євтух, Г.П. Васянович, Л.С. Нечепоренко, О.Г. Романовський, І.Ф. Прокопенко, О.С. Пономарьов та інші). Взаємозв'язок цих компонентів не суперечить їхній лінійності, коли попередні елементи можуть до певної межі існувати окремо від наступних, але наступні неможливі без попередніх.

Цілком можна погодитися із думкою колективу авторів О.С. Пономарьова, Н.В. Середи, М.К. Чеботарьова [3], що відповідальність педагога полягає у такому системному впливі на своїх студентів, який діалектично поєднує доброзичливе і поважне ставлення до них з необхідною вимогливістю, щире бажання допомогти їм в оволодінні навчальним матеріалом з неухильним дотриманням принципів педагогічного контролю, широке використання методів підвищення інтересу до навчання та посилення мотивації з методами примусу і об'єктивної оцінки навчальних досягнень студентів. Автори наголошують, що «таке

поєднання спрямоване на прищеплення студентам почуття відповідальності за якість, ефективність та результативність своєї навчально-пізнавальної діяльності. Належним чином розвинене, це почуття стане їм у нагоді у житті та в майбутній професійній діяльності» [3, с. 52].

Слід підкреслити, що відповідно до характеру і змісту професійної діяльності викладача вищої школи (О.І. Гура [4]) відповідальність (Т.Ф. Алексеєнко [1]) повинна не просто супроводжувати, а буквально пронизувати всі елементи загальної структури цієї діяльності [3].

Відповідальність у навчальній роботі полягає у виборі педагогом таких методів, засобів і технологій подання студентам навчального матеріалу, щоб кожен з них належним чином міг його сприйняти, зрозуміти й засвоїти. Для цього необхідно: активізувати не тільки інтелектуальні, й емоційні можливості пізнання; розширити мотиваційну сферу студентів; пробудити і поглибити інтерес студентів до своєї навчальної дисципліни. Водночас відповідальність педагога означає, що він повинен свої заняття здійснювати так, щоб вони виконували також функції виховання і особистісного розвитку студентів. Так, І.А. Зязюн наголошує на тому, що «...вчитель не лише передає певний обсяг інформації, він налагоджує відкриті, довірливі стосунки з учнями для активної та ефективної взаємодії, і саме він створює оптимальний психологічний клімат для сприятливої передачі знань учням» [6, с. 91]). Вчений зазначає, педагогічне спілкування на рівні майстерності взаємодії забезпечує через учителя трансляцію учням людської культури, сприяє засвоєнню знань, становленню ціннісних орієнтацій під час обміну думками.

Науково-дослідна діяльність відома з найдавніших часів. Людина завжди намагалася пізнати світ, в якому живе. Соціальна значущість і потреба в науці не приходяща, вона вічна. Дослідник, який організовує і проводить наукові дослідження, виконує дві основні функції: по-перше, систематизує знання, що були накопичені людством; по-друге, пізнає нове, невідоме, що доповнює, збагачує науку. Для реалізації вказаних функцій необхідно щоб досліднику був притаманний певний перелік професійно важливих якостей. Науково-дослідну роботу прийнято визнавати як виключно відповідальну, творчу працю, виконання якої вимагає від особистості повної самовіддачі, терпіння, творчого мислення, відчуття нового, потреби пізнавати незвідане тощо.

Зазначимо, що в історії науки було чимало спроб визначити і перерахувати найбільш важливі професійні якості науковця-дослідника. Так, враховуючи погляди найвідоміших науковців (К. Ціолковського, В. Обручева, І. Павлова, К. Скрябіна та багатьох інших) щодо цього питання, до дослідника як професіоналу висуваються виключно високі вимоги, які потребують від нього окрім, наукової послідовності, доброї

пам'яті, інтелектуальної незалежності, самостійного мислення, любові до творчості, устремління йти до вершин знань, у той же час досліднику має бути притаманними готовність та вміння роботи підготовчу роботу, він має терпляче накопичувати факти, характеризувати науковою добросовісністю, принциповістю та етикою дослідника. Все це дуже слушно перегукується із морально-правовою відповідальністю педагога, з основами педагогічної етики (Г.П. Васянович [2]).

Ми вже зазначали у роботі [7], що у професійній підготовці магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи» значне місце посідає навчальна дисциплін «Практична підготовка та стажування», головною метою викладання якої визначено формування готовності майбутніх викладачів вищих навчальних закладів до науково-дослідної діяльності. Діалогічний підхід та різноманітні педагогічні технології при викладанні вказаної дисципліни дозволяють магістрантам сформуванню не тільки мотиваційну і теоретичну готовності у вказаній площині проблеми, але й сприяє формуванню необхідної практичної готовності у майбутніх викладачів, рівень яких змінюється під час професійної підготовки магістрантів, проходження ними стажування та підтверджується достатньо високими показниками магістерських кваліфікаційних робіт.

На питання «Як Ви розумієте відповідальність у науково-дослідній роботі педагога вищої школи як вченого?» слухачі магістерської програми «Педагогіка вищої школи» відповіли, що вона має полягати: у прагненні дійсно отримувати нові знання про світ і ту його сферу, що стосується наукових інтересів дослідника (87 % респондентів). У той же час, 93 % респондентів відзначили, що вона має передбачати чесність перед собою і суспільством і виключає можливість плагіату та спроб видавати за свої досягнення результати чужих досліджень. Так, 89 % респондентів вважають, що ця відповідальність має виявлятися у спрямованості результатів дослідження на їх використання на практиці. 78 % респондентів вважають, що відповідальність передбачає як використання цих результатів у навчальному процесі, та і залучення студентів до наукових досліджень.

У професійній підготовці майбутніх викладачів пильну увагу зосереджено на питанні відповідальності у навчально-методичній роботі. Викладання таких дисциплін як «Філософія освіти», «Дидактичні системи в освіті», «Педагогічний контроль в системі освіти», «Практична підготовка та стажування» та інші спрямовано на формування методологічної та методичної компетентності майбутнього викладача вищої школи. Зрозуміло, що зміст навчально-методичної роботи має полягати, у прагненні педагога постійно оновлювати зміст і поліпшувати методи,

форми і способи подання навчального матеріалу; у регулярному його знайомстві з новітніми досягненнями педагогічної теорії та з передовим досвідом світової освітньої практики, у розробці та використанні належного методичного забезпечення навчально-виховного процесу.

У сучасному технічному університеті увага приділяється гуманітаризації навчання, вихованню у молоді високої культури, соціальних чеснот, патріотизму. Професійне виховання є основою формування і розвитку студентів та їх підготовки до активної трудової діяльності та суспільного життя, формування професійної свідомості майбутніх фахівців.

До професійного виховання належать також формування мотивів професійної діяльності на основі переходу соціальних і професійних вимог у систему ціннісних орієнтацій, активності особистості; формування професійного обов'язку, свідомого ставлення до вимог і моральних засад, що висуваються суспільством. Процес професійного виховання майбутнього фахівця являє собою сходження особистості учня до соціального і професійного еталону – як відповідності вимогам професійних стандартів, як набуття соціальної і професійної позиції, стійкого ставлення до власної соціальної та професійної ролі в суспільстві, розуміння сучасних реалій науки, техніки, культури, усіх галузей виробництва та сфери обслуговування.

Отже, професійне формування здійснюється протягом усієї трудової діяльності особистості. Процес професійного виховання спрямовується на формування професійно важливих якостей – індивідуальних особливостей якостей суб'єкта діяльності, які впливають на ефективність діяльності та успішність опанування нею. До них належать: 1) індивідуально-типологічні властивості нервової системи; 2) сенсорні та перцептивні властивості; 3) атенційні властивості (концентрація уваги); 4) психомоторні властивості; 5) мнемонічні властивості; 6) імажиністські властивості (творча уява); 7) розумові властивості (критичність мислення); вольові властивості.

Отже, «відповідальність викладача у виховній діяльності полягає у наявності у нього системи такого характеру професійного, педагогічного і особистісного впливу на студентів, який сприяв би: по-перше, формуванню і розвитку у них системи життєвих цілей і цінностей, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, по-друге, розвитку їх професійної і особистісної відповідальності, по-третє, прищепленню їм прагнення та уміння постійно самонавчатися, само виховуватися й самовдосконалюватися протягом всього їх активного трудового життя, по-четверте, формуванню у них високих моральніших принципів і переконань та їх дотриманню у своїй діяльності й поведінці, по-п'яте, формуванню багатого духовного світу» [3, с. 54].

Відповідальність викладача у галузі організаційного компонента його професійної діяльності передбачає перш за все його високу вимог-

ливість до якості виконання усіх функцій та обов'язків, які на нього покладуються, а також вимогливість до своєчасного і якісного виконання студентами завдань, передбачених навчальними програмами дисциплін, які він викладає. Одним з показників цієї відповідальності є висока особистісна організованість самого педагога, завдяки якій він і має змогу ефективно здійснювати всі види своєї професійної діяльності й отримувати від неї глибоке задоволення.

Отже, справжнього педагога характеризують чесне виконання своїх обов'язків та доброзичливість, а критична об'єктивна самооцінка виступає критерієм його відповідальності, його професійної і громадянської зрілості. Особливої ролі вона набуває при самоаналізі його досягнень у навчально-виховній діяльності, зокрема у прищепленні моральної, професійної та громадянської відповідальності своїм студентам.

Список літератури: 1. Алексеєнко Т.Ф. Відповідальність особистості // Енциклопедія освіти /Акад.пед.наук.України; головний ред.В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 106–107. 2. Васянович Г.П. Педагогічна етика: навчально-методичний посібник / Г.П. Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 344 с. 3. Відповідальність як педагогічна категорія : навч.-метод. посіб. /О.С. Пономарьов, Н.В. Серeda, М.К. Чеботарьов. – Х.: Вид-во Підручник НТУ «ХШ», 2013. – 172 с. 4. Гура О.І. Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності: навчальний посібник / О.І. Гура. – Київ: центр навчальної літератури, 2005. – 224 с. 5. Євтух М.Б. Педагогічна діяльність / М.Б. Євтух // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 640–641. 6. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія / І.А. Зязюн. – Черкаси: Видавництво ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с. 7. Ігнатюк О.А. Дидактичні особливості формування готовності до науково-педагогічної діяльності магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи»/ О.А. Ігнатюк // «Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія». – Харків: НТУ «ХШ», 2014. – № 2. – С. 45–52

*Крутій О.М.
м. Харків, Україна*

ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА ЯК ЧИННИК ДОВІРИ ДО ВЛАДИ

Дослідження природи влади дозволяють стверджувати, що влада завжди передбачає асиметрію відносин. В тих випадках, коли вона відк-

рито проявляє примус, це очевидно. Проте асиметрія виникає й тоді коли вплив спирається на взаємний із громадськістю інтерес та ціннісну згоду. Причиною асиметрії є наявність у влади контролю над ресурсами, інформацією, інтерпретацією цінностей, смислів та цілей. Асиметрію владних відносин в демократичних державах знімають, з одного боку наявність демократичних інституцій (партії, громадські об'єднання, вибори, форми PR) з іншого особистісний потенціал та зрілість політичної еліти, що публічно затверджує форми політичного діалогу. Особистісні характеристики політичного лідера, суттєво впливають, за відсутності безпосереднього діалогу між владою та громадськістю, на те, щоб форми управління не перетворювалися на демонстративність публічних інституцій, «обманюючи публіку» [11, с. 190–197]. Відсутність можливості активної участі громадськості в державному управлінні, володіння об'єктивною інформацією та розуміння подій, породжує незгоду та низький рівень довіри населення до здійснюваної політики, до нових інституцій та лідерів.

Про кризу довіри народу до влади пишуть як вітчизняні так й зарубіжні автори. Наявність або відсутність довіри народу до політичних лідерів та вплив цих факторів на психологічну атмосферу в суспільстві, розглядається в роботах таких авторів, як А. Юр'єв, А. Дмитрієв, А. Панарін та ін [3; 9; 14]. Серед зарубіжних авторів, які розглядають дану проблему, привертають увагу М. Сеймур, В. Шнейдер [4; 5]. Розробці заходів необхідних для збільшення довіри в міжнародній практиці, присвячено дослідження М. Крепова, А. Севака [4; 5].

Феномен довіри вимагає для свого аналізу застосування міждисциплінарного підходу, інакше кажучи, цілісне вивчення феномена довіри необхідно вести з урахуванням специфіки розгляду даного явища з позицій різних наук. В роботах вітчизняних та зарубіжних вчених недостатньо представлений соціально–психологічний та філософський аспект вивчення особистісних характеристик політичних лідерів, їх взаємодії з громадськістю та вплив цих факторів на довіру, це і стало предметом даного дослідження.

Якщо визначити, що до функцій лідерів держави можна віднести реалізацію прав і свобод громадян, ефективне рішення соціальних завдань, надання державних соціальних послуг, вирішення соціальних конфліктів, то дуже велике значення має виконання ними функції посередника у владних відносинах між державою й населенням. Такий стан справ виводить на перше місце питання впливу особистісних якостей лідера та його здатності до дієвого політичного діалогу на рівнях державного управління.

У філософській етиці довіра розглядається як етична категорія моралі, що відображає моральні відносини між людьми, моральні нор-

ми, пов'язані з добровільними взаємними зобов'язаннями, як у суспільному, так і в особистому житті й засновані на моральному кредиті. Філософи відзначають, що довіра являє собою якісно особливий стан моральної свідомості, що включає в себе моральні почуття й переконання, які і є мотивами або стимулами поведінки особистості. Довіра – це раціональний прояв людської психіки й основну функцію її вони бачать у довірі як регуляторі моральних відносин [2; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 14].

Соціально-психологічний підхід до розгляду феномена довіри спрямований на виявлення умов і факторів виникнення довіри, вивчення закономірностей прояву й опис характеристик. Так, у соціально-психологічних дослідженнях проблема довіри розглядалася в контексті розробки проблеми соціально-психологічного впливу (В. Бехтерев, А. Бодальов, Б. Поршнєв), у дослідженнях соціально-психологічних аспектів авторитету (М. Вебер, Н. Кейзеров, А. Свенцицкий). при вивченні проблеми значимих інших (В. Князєв, А. Кроник, Е. Хорошилова) та виникнення довіри у умовах діалогічного спілкування С. Кон. В. Лосенков, И. Полонский Т. Скрипкіна) Значне число закордонних досліджень представлено в контексті вивчення саморозкриття, спілкування й міжособистісних відносин (А. Маслоу, С. Джуард) [1, 4, 5, 7, 10].

З позиції нашого дослідження, привертає увагу робота Т. Скрипкіної, яка вивчає феномен довіри, як фактор діалогової взаємодії. Вона визначає, що довіра виникає в ситуації безпеки, яка можлива в умовах симетричного спілкування, що саме являє собою діалог. Т. Скрипкіна виділяє декілька видів довіри: довіра до світу, довіра до інших та довіра до себе. В залежності від ситуації, людина відображає окремі фрагменти дійсності: одним – довіряє повністю, другим – в меншій мірі, третім – не довіряє зовсім. Все узагальнюється та формується в базову установку особистості, яка проявляється у відчутті довіри, або недовіри до оточуючих, а також до себе. Причому, особистість усвідомлює цю установку лише в ситуації змін, коли зрушуються його орієнтири. В цілому довіра виступає засобом діалогізації взаємовідносин зі світом та з самим собою [10].

Все вищесказане дозволяє охарактеризувати довіру як соціально-психологічний феномен. Соціально-психологічний та філософський підходи до розгляду феномена довіри спрямовані на виявлення умов і факторів виникнення довіри, вивчення закономірностей прояву й опис характеристик. У якості основних формально-динамічних характеристик довіри виділяються, по-перше, вибірковість (селективність), що означає, що людина довіряє вибірково (довіра адресується різним людям), по-друге, парціальність, тобто стосовно різних об'єктів довіра має істотні розходження по змісту, по-третє, міру, що є найважливішою характеристикою довіри як самостійного соціально-

психологічного явища. Ці параметри дозволяють говорити про різні прояви міри довіри різним людям.

Дослідження, яке було проведено політичними психологами, спрямоване на виявлення потенційної довіри населення до політичній еліти, показало, що рівень довіри певною мірою визначається особистісними характеристиками політичного лідера та готовністю до політичного діалогу з народом. При визначенні провідних особистісних якостей політичних лідерів, було використано розроблений Т. Скрипкіною психосемантичний портрет людини, яка викликає повну довіру. В якості об'єктів дослідження десять видатних російських політиків державного рівня, які дотримуються різних політичних поглядів. Піддослідним була запропонована за допомогою спеціальної анкети оцінити ступень враженості за п'ятибальною шкалою 36 якостей особистості кожного з 10 перерахованих політичних діячів [10].

Перелік якостей політичного лідера, який оцінювався автором, представляє собою психосемантичний портрет людини, яка викликає повну довіру. До нього увійшли наступні якості особистості: вірність, чесність, доброта, щирість, надійність, уважність, ввічливість, незалежність, самостійність, справедливість, веселість, оптимістичність, самовладання, гордість, порядність, комунікативність, розсудливість, відповідальність, лагідність, серйозність, цілеспрямованість, чуткість, безстрашність, душевність, авторитетність, добродушність, гуманність, догадливість, мудрість, дружелюбність, інтелігентність, допитливість, ум, терплячість, холоднокрівність, організованість тощо.

Данні, отримані Т. Єлохіною в ході анкетування виявити структуру потенційної довіри політичному лідеру. До цієї структури, за результатами проведеного факторного аналізу, було включено 4 фактори. До першого фактору були віднесені такі якості: душевність, дружелюбність, чуткість, доброта, гуманність, комунікативність. За своїм змістом цей фактор був названий «душевність» [4]. Другий фактор складають такі якості: цілеспрямованість, організованість, ум, догадливість. Ці якості входять до інтелектуальної та вольової сфери особистості. Політик, який має ці якості, демонструє готовність приймати раціональні виважені рішення, активно втілювати їх в життя. Крім того, він передбачає наслідки своїх дій та уникає невиправданого ризику. Третій фактор об'єднав такі якості: чесність, надійність, вірність, справедливість, щирість, порядність. Цей фактор можна назвати – «моральність». Виявлена потреба у піддослідних бачити в якості політичного лідера високоморальну людини свідчить про неприйняття маніпулятивного стилю діяльності та відання переваги діалогу, як провідної стратегії в політиці, так і в повсякденному житті. І нарешті, четвертий фактор склали наступні

якості: самостійність, незалежність, гордість, самовладність. Це фактор «особистісної автономії». Відомо, що автономність є важливою характеристикою самоактуалізованої особистості (за А. Маслоу), яка готова витрачати свій потенціал на благо суспільства. Відповідно, піддослідні вказують, що довіру викликають політики, які проявляють незалежність, внутрішню свободу, стійкість у кризових ситуаціях, самостійність у прийнятті рішень та готовність нести відповідальність за них [8].

За результатами психологічного дослідження, що було проведене на базі Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України можна відмітити, що в нашій групі, за певними параметрами характеристики особистості політичних лідерів співпадають з психологічним портретом «співробітників». До таких належать, перш за все, спрямованість особистості «на справу» і достатній рівень продуктивності мислення. Однак, за певною частиною характеристик особистості (домінування есктернального локусу контролю і високий рівень категоричності), вони не збігаються і, навпаки, притаманні характеристики «суперників». Неоднозначність отриманих результатів свідчить про те, що, з одного боку, є суб'єктивний потенціал до розвитку здатності особистості до діалогової взаємодії, а з іншого – актуальний рівень не відповідає належному і потребує корекції [5].

Спираючись на модель особистісних якостей політичних лідерів, як умови довіри населення, слід відмітити, що сама наявність таких особистісних якостей, як чесність, відкритість для громадян та високий загальний інтелектуальний рівень, складають основу довіри до влади в сучасних політичних умовах України. Однак, слід відмітити, що недостатня представленість в структурі особистості сучасних українських політиків базових якостей довіри – гуманність, душевність, здатність до співробітництва та компромісу, є бар'єром на шляху політичного діалогу і, як результат, відсутності високого рівня довіри.

Список літератури: 1. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. / А.А. Бодалев. – М.: Прогресс, 1982. – 350 с. 2. Бурдые П. Социология политики: [Пер. с фр.] / Сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с. 3. Дмитриев А.В. Конфликтология . / А.В. Дмитриев. – М.: Наука, 2003. – 450 с. 4. Елохина Т.П. Психология политического сотрудничества в России / Т.П. Елохина. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2004. – 260 с. 5. Крутій О.М. Діалогова взаємодія органів державної влади та громадськості : [монографія] / О.М. Крутій . – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2008. – 236 с. 6. Копылова Ю.Н. Доверие населения как фактор повышения со-

циального статуса органов государственной власти: Дис... канд.псих.наук: 19.00.05. – М., 2009. 189 с. 7. Корженко В.В. Констанции довіри / В.В. Корженко, О.В. Лапко / Науковий збірник Актуальні проблеми Державного управління № 3 (11), 2009. – С. 53–63. 8. Маслоу А.Г. Психология Бытия. / А.Г. Маслоу.– СПб. Изд-во СПб. ун-та, 1998. – 420 с. 9. Панарин А.С. Философия политики. / А.С. Панарин. – М.: Наука, 1996. – 390 с. 10. Скрипкина Т.П. Психология доверия. / Т.П Скрипкина. – М.: Наука, 2007. – 390 с. 11. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация. / О.И. Уильямсон. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1999. – 200 с. 12. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью / Ю. Хабермас. – М. : Academia, 1995. – 256 с. 13. Халипов В.Ф. Власть. Политика. Государственная служба / В.Ф. Халипов, Е.В. Халипова. – М.: Луч, 2007. – 271 с. 14. Юрьев А.И. Системные описания в политической психологии. / А.И. Юрьев. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1996. – 480 с.

*Ланских М.В.
г. Белгород, Россия*

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РУКОВОДИТЕЛЯ-ЛИДЕРА КАК УСЛОВИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЕГО УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Современный этап истории человеческой цивилизации характеризуется такими особенностями, как глобализация практически всех сфер социальной жизни, широкая информатизация общественного производства, образования, науки и культуры, ускорение научно-технического и социального прогресса. При этом человечество сталкивается с целым рядом серьезных проблем, многие из которых несут реальную угрозу самому существованию человека как биологического вида и существования нашей цивилизации вообще. Все это существенно усложняет процессы функционирования и развития многих социальных систем и, соответственно, усложняет управление ими. Кроме того, сегодня существенно вырос образовательный и квалификационный уровень людей, а следовательно, и их самоидентификация. Это также требует новых подходов к управлению ими и их профессиональной деятельностью, как об этом четко пишет Питер Друкер [1].

Эти обстоятельства предъявляют принципиально новые требования как к выбору целей и характера управления людьми, так и к профессиональной компетентности руководителя, его профессионально и

социально значимым личностным качествам. И одними из основных среди этих качеств сегодня выступают лидерство руководителя и его ответственность. Нам уже приходилось писать о том, что сегодня руководитель должен быть настоящим лидером организации. При этом специально отмечалось то условие, что «хороший руководитель оказывает и должен оказывать существенное влияние на своих подчиненных и на все сферы и стороны деятельности организации. Именно он обычно выступает идеологом и инициатором формирования корпоративной культуры, он определяет ее основные нормы и положения и обеспечивает следование им. Принятые им стиль и методы руководства, его характер взаимоотношений с персоналом и делового общения становятся важнейшими факторами формирования социально-психологического климата в организации и психологического самочувствия работников. При этом процесс такого формирования зависит от того, насколько руководитель пользуется авторитетом среди подчиненных и насколько действительно является лидером организации» [2, с. 61–62].

Нельзя не согласиться в связи с этим и с позицией И.В. Головневой, которая твердо убеждена, что «идеальным сочетанием в управленческой практике является соединение лидерства и руководства в одном лице». Ведь, по мнению этой исследовательницы, «компания мирового класса, которые всем хорошо известны, возглавляют выдающиеся лидеры–руководители. Однако объединение функций лидера и руководителя в едином лице – явление не столь уж редкое» [3, с. 64]. Правда, детальный анализ сущности феномена лидерства и его психологических основ автор не сопровождает выяснением ключевой роли такого важнейшего для руководителя-лидера качества, каким выступает его персональная ответственность за результаты его управленческих решений и действий и за их возможные отдаленные последствия. А именно в этом и проявляется его профессионализм.

Рассматривая роль ответственности руководителя-лидера, мы целиком согласны с А.С. Пономаревым и Н.К. Чеботаревым, которые подчеркивают, что «руководитель в своей работе с персоналом должен постоянно чувствовать свою ответственность за то, как то или иной работник будет относиться к своим обязанностям и как он будет выполнять свои производственные функции, с какой мерой личной ответственности он будет чувствовать свою принадлежность к данной организации» [4, с. 145–146]. Мы также убеждены в том, что ответственность руководителя–лидера выступает важнейшей предпосылкой формирования ответственности его подчиненных.

Ответственность же каждого специалиста и каждого исполнителя за надлежащее выполнение своих производственных обязанностей и со-

здает реальные возможности для обеспечения научно-технического и социального прогресса. При этом крайне важно, чтобы этот прогресс не только был направлен на удовлетворение сиюминутных потребностей социума, но и учитывал потребности будущих поколений. Речь идет в первую очередь о состоянии окружающей природной среды и запасах природных ресурсов, об обеспечении мира, продовольственной и энергетической безопасности. Для этого руководителям на всех уровнях управленческой иерархии необходимо четко понимать, что сегодня человечество достигло такого уровня развития техники, в том числе в области вооружений, что при безответственном подходе к ее использованию способно вызвать глобальную катастрофу. Это обуславливает дополнительные требования к их нравственным принципам и убеждениям, к характеру отношения к выполнению своей управленческой деятельности. В основе этих требований опять-таки лежит ответственность.

Авторы фундаментальной монографии по философии общения пишут, что «современный руководитель, если он хочет, чтобы управляемая им организация успешно функционировала и развивалась (а какой руководитель этого не хочет?!), должен владеть основами философии управления и знать психологические закономерности как самого управления, так и положения и рекомендации относительно эффективного осуществления общения со своим персоналом и другими людьми» [5, с. 384]. Мы убеждены, что без их знания также не может быть полноценной ответственности руководителя за те или иные его решения и действия. А это означает, что он даже не думает о своей персональной ответственности за непосредственные результаты и тем более за отдаленные последствия своих решений и действий.

Таким образом, сегодня перед высшей школой стоит новая, крайне важная и ответственная задача обеспечения управленческой подготовки будущих профессиональных руководителей. Ее новизна состоит в том, что, в отличие от предыдущей, необходимо от чисто технологического подхода перейти к нравственно-этическому и социально-психологическому подходам. В рамках современной компетентностной парадигмы образования это значит, что в центре учебно-воспитательного процесса должно стоять формирование ответственности студентов. Ее необходимо рассматривать в качестве одной из важнейших характеристик личности. Для этого научно-педагогический состав должен глубоко осознать глубинную сущность этого понятия и его предназначения и роли в общей системе целенаправленных воспитательных воздействий на студентов. Как специфический феномен, ответственность, очевидно, займет надлежащее место в современной философии образования и соответствующее отображение в системе целей и задач педагогической теории и реальной образовательной практики.

Значение привития будущим специалистам, в первую очередь будущим руководителям-лидерам, чувства личной ответственности, вполне очевидно, будет постоянно возрастать в связи с усложнением характера общественного производства и повышения роли личностного фактора в обеспечении его желаемой эффективности и безопасности. Более того, необходимо научить студента уже в процессе его обучения в вуз ответственно относиться к своей учебно-познавательной деятельности. Ведь полученные знания, умения и навыки, уровень его воспитанности и личностного развития предопределяют его жизненный успех, максимальную реализацию творческих способностей, личностного и профессионального потенциала.

Сегодня буквально от каждого отдельного человека зависит очень многое. Поэтому уровень ответственности каждого может в значительной мере влиять на характер и направления развития общества, а в более общем плане – на дальнейшие судьбы и само существование нашей цивилизации.

Список литературы: 1. Друкер П.Ф. Задачи менеджмента в XXI веке: пер с англ. – М.: ИД «Вильямс», 2000. – 272 с. 2. Руководство и лидерство: философско-психологический анализ: учеб. пособие / М.А. Резниченко, М.В. Ланских, А.С. Пономарев, С.Н. Пазынич. – Белгород, ИД «Белгород», 2012. – 136 с. 3. Головнева И.В. Психологические основы кадрового менеджмента: учеб. пособие. – К.: Кондор, 2008. – 172 с. 4. Пономарьев О.С., Чеботарьев М.К. Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця. – Харків: Підручник НТУ «ХПІ», 2012. – 220 с. 5. Философия общения: монография / В.Г. Кремень, Д.И. Мазоренко, С.А. Заветный, С.Н. Пазынич, А.С. Пономарев. – Харьков: ХНТУСХ, 2011. – 440 с.

*Логовський І.М.
м. Харків, Україна*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО – МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА

Доба інформаційної революції, яка вносить кардинальні зміни в життя людства і яку прогнозували вчені, настала. Коли на початку 60-х років XX ст. під тиском нових, небачених доти інформаційних технологій, які зароджувалися в надрах індустріального розвою, наука відчула, що в установлені структури індустріального науково-технічного прогресу вріваються

свіжими струменями якісно нові алгоритми, які докорінно змінюють навколишнє середовище і людське світосприймання, то наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. заговорили про «золоту добу» інформації і становлення інформаційного суспільства. Матеріальну основу такого суспільства практично створено, і вона бурхливо розвивається далі. Це – не тільки становлення глобальної інформаційної індустрії, інформаційних технологій і техніки (десятки супутників зв'язку, мільярд телевізорів, десятки тисяч радіостанцій, періодичних видань, мобільні телефони, «світова павутина» – інтернет – мережа), – а й ті кардинальні зміни, що відбулися під впливом цього процесу у соціально-політичному житті та свідомості людства.

Чи не найбільшим досягненням інформаційного суспільства є те, що завдяки створенню нового інформаційно-технологічного середовища, інформація миттєво долає відстані, власне, відстані для неї практично зникають. Завдяки глобальній комп'ютеризації, телефонізації, Інтернету ця інформація стає доступною майже кожному членові суспільства у розвинених країнах, а в перспективі стане доступною кожному мешканцю нашої планети.

Світовий інформаційний вибух спричинив переворот у суспільній свідомості, примусив по-новому мислити, шукати нові підходи у всіх сферах суспільного життя. Вчені світу, як і українська вітчизняна наука, осмислюють нову якість постіндустріального суспільства, дають йому теоретичне обґрунтування, прогнозують майбутнє.

Саме поняття інформаційного суспільства не має загальноприйнятої точної і всеохоплюючої дефініції. Дослідники сприймають його як наступний ступінь розвитку людства, на якому домінуючим об'єктом у сферах виробництва та споживання стають інформаційна продукція та послуги. Ось які характеристики, притаманні такому суспільству: значні інформаційні ресурси; виробництво, зберігання та передача як аудіовізуальної продукції, так і ділової і розважальної інформації стає найважливішою частиною економіки; сформована інформаційна індустрія, яка включає в себе комп'ютерну і телекомунікаційну промисловість, розробників аудіовізуального змісту та програмного забезпечення, виробників елементної бази та побутової електроніки, мультимедійну промисловість; громадяни мають технічні та правові можливості доступу до різноманітних джерел інформації тощо [1, с. 22–23]. Перелік якісних характеристик інформаційного суспільства можна продовжити. Очевидне одне – в інформаційному суспільстві новий імпульс і нові якості отримує вся система масової комунікації, а надто та частина соціальної інформації, яка входить до її складу та охоплює світоглядну, духовну, естетичну, публіцистичну, побутову інформацію тощо. Безумовно ж, базовим у розумінні масової комунікації є інформаційний простір, в якому вона реалізується, живе та розвивається.

Якщо виходити з латинського значення слова «інформувати» – це «зображати, складати уявлення про що-небудь», то неважко додуматися, що «інформаційний простір (поле)» якраз і означає те середовище, в якому виробляється, існує, циркулює, обертається інформація. І це поняття не космічне (хоча повітряний і космічний простір можуть входити і входять до складу інформаційного поля), не географічне (хоча територія є його невід'ємною частиною); це поняття – соціально-політичне і вбирає в себе як територіальний, так і космічний, технічний і людський фактори, оскільки суспільна інформація призначається для людини, людина – її споживач, без людини вона втрачає свій сенс.

Отож, коли йдеться про інформаційне поле конкретної держави (а кожна держава його має), то його межі ототожнюються з її кордонами, охоплюючи національну територію, акваторію і повітряний простір. Саме у цих сферах діють засоби інформації, які й інформують, тобто повідомляють, зображають, складають про щось уявлення.

Загалом же поняття державного інформаційного простору не обмежується самою тільки територією країни. До складу цього поняття входять його суб'єкти, все матеріально-технічне середовище, вся інтелектуально-інформаційна власність цих суб'єктів. Отже, інформаційний простір – це досить великий і складний комплекс. Суб'єктами національного інформаційного простору, є передусім юридичні особи.

Це:

- державні та недержавні інформаційні агентства;
- органи державної влади, інші державні і недержавні установи (організації) – через створені ними у встановленому порядку інформаційні служби;
- державні та недержавні установи, служби і центри збирання, зберігання, дослідження та поширення статистичної, соціологічної, економічної, іншої суспільно значущої інформації;
- спеціальні галузеві та міжгалузеві (проблемні, банково-інформаційні, довідкові тощо) установи і центри (бюро) наукової та науково-технічної інформації;
- державні та недержавні аудіовізуальні і друковані засоби масової інформації, структури, які їх об'єднують (компанії, корпорації, асоціації, спілки тощо);
- видавництва всіх типів, різних форм власності;
- професіональні творчі об'єднання громадян у галузях науки, літератури і мистецтва, винахідницької та раціоналізаторської діяльності, збереження й охорони історико-культурної спадщини, інформаційного обслуговування (творчі спілки, товариства, асоціації тощо);
- виставкові організації та центри;

- бібліотечні, музейні, клубні та інші культурно-просвітницькі установи, які використовуються в інформаційній діяльності;
- поліграфічні підприємства;
- підприємства зв'язку та іншого матеріально-технічного забезпечення життєздатності національного інформаційного простору, збирання, дослідження та поширення інформації;
- торговельні та інші установи з розповсюдження книжкової продукції і преси;
- зарубіжні і міжнародні організації, представництва, спільні підприємства, належним чином зареєстровані (акредитовані) в Україні;
- органи захисту державних таємниць, національного інформаційного простору та охорони інформації;
- філії (представництва) суб'єктів національного інформаційного простору України за рубежом;
- інші, причетні до збирання, зберігання, дослідження і поширення інформації, державні та не державні формування, створені і зареєстровані в Україні відповідно до чинного законодавства [2, с. 3].

Суб'єктами національного інформаційного простору визнаються також окремі громадяни України та інших країн, які здійснюють відповідно до законодавства України професійну творчу діяльність у галузі інформації індивідуально.

Інформаційний простір України суттєво впливає і на розвиток духовно-моральнісних якостей сучасного студентства, як найбільш активної частини нашого суспільства. Різноманіття інформації, що її отримують студенти нашої держави призводить до певної нестабільності у свідомості. Плутаються поняття «зла» та «добра», втрачається значення слова «моральність». Це може призвести до масової деформації свідомості молоді. Справою цілеспрямованого впливу на формування духовно-моральних якостей сучасного студентства повинна займатися держава, шляхом формування інформаційного простору та контролю за інформаційними потоками.

З телебачення повинні бути зняті передачі та художні фільми, що прославляють та підтримують романтичний імідж «благородного бандита». У справі формування моральних якостей студентів держава повинна спиратися на підтримку вищих навчальних закладів та родини студента. Інформаційний простір в межах нашої держави повинен спиратися на поняття «чесність», «патріотизм», «доброта», «повага» тощо.

Література: 1. О. Гриценко. В. Шкляр. Основи теорії міжнародної журналістики. – К., 2002, 232 с. 2. В. Карпенко. Інформаційний простір як чинник національної безпеки України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=76

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ МЕДИКІВ

Рівень розвитку сучасного суспільства висуває високі вимоги до освіти у вищій медичній школі, спираючись на її модернізацію, змістовне й структурне відновлення в культуротворчому аспекті, здійснення якого пов'язано й протікає відповідно до нових вимог економічного розвитку. Ефективна медико-професійна підготовка майбутнього фахівця – лікаря ХХІ століття – вимагає детального аналізу сучасної системи вищої медичної освіти, виявлення й визначення її проблем і протиріч у контексті системно-ціннісного підходу.

Специфіка лікарської діяльності передбачає знання своєрідного переліку етичних правил, заборон і обмежень, які мають братися до уваги тими, хто неминуче за родом своєї діяльності втручається в життя іншої людини. Професійно-особистісна культура лікаря повинна пронизувати всі аспекти його професійної діяльності. У цьому зв'язку актуальним є системно-ціннісний підхід у формуванні змісту медичної освіти.

Важливою складовою професійної культури є медико-педагогічний такт лікаря – це вміння вибрати правильний підхід і стиль спілкування з хворим, визначити для себе й реалізувати на практиці розумну міру співпереживання, а також пред'явити комплекс медико-освітніх вимог, здатність передбачити різні негативні ситуації й уміння знайти оптимальну міру її розв'язку [1].

Принципова відмінність концепції сучасної парадигми освіти у вищій медичній школі полягає в тому, що вища професійна освіта розглядається як діяльність, ціль якої – розвиток інтелектуально-моральної особистості з метою збереження життя людину й поліпшення якості медичної допомоги пацієнтам. Системно-ціннісний підхід у підготовці студентів-медиків – це комплекс цілеспрямованих медико-педагогічних компонентів і індивідуально-професійної зацікавленості студентів вищої медичної школи, який, реалізуючись у рамках навчально-виховного процесу, сприяє формуванню особистості майбутнього лікаря шляхом розвитку культурно-морального, естетичного, етичного потенціалу студентів. Сучасну парадигму освіти можна назвати соціально-особистісною, особисто орієнтованою, медико-гуманною освітою у системі вищої медичної школи. Головною метою формування професійно-особистісної культури є розвиток соціально значимих якостей студентів-медиків як вищої цінності освіти – квінтесенції культури. Основним способом реалізації соціально-особистісного аспекту

професійної освіти є використання педагогічних технологій проблемного, диференційованого, рефлексивного, діалогового навчання й виховання, технології колективної культуротворчої діяльності та ін. [2].

Аналіз наукових джерел визначив, що освіта є не тільки творінням культури, але і її творцем. Об'єктом творчості, милосердя, співчуття й довіри можуть виступати його образи і цілі, символи й поняття, вчинки й відносини, цінності й переконання. У процесі творчого пошуку він робить для себе відкриття у сфері людинолюбства з етичними й гуманістичними цінностями як показниками комунікативної культури. Аналіз феномена культури лікаря виділяє два моменти: з одного боку, медики самі створюють її, з іншого боку – вони утворюються в тій культурі, яка створена іншими фахівцями медичного профілю. Саме на рівні професійно-особистісної культури може повною мірою виразитися людська індивідуальність фахівця медичного профілю.

В основі моделі формування професійно-особистісної культури лежать наступні медико-педагогічні принципи: принцип гуманізму й гуманізації, доцільності й демократизації, природозгідності й професійної згідності, а особливо – культурозгідності. Ця методологія базується на системі наукових підходів, реалізація яких забезпечується виділенням і вивченням професійно-освітніх умов і провідних тенденцій виникнення й розвитку творчо-значимих особистісних новотворів майбутнього фахівця-медика в рамках системно-ціннісної парадигми освіти:

1) акмеологічний, що дозволяє визначити інтеграцію природних і соціокультурних факторів на перехід від зовнішнього керування до внутрішнього самоврядування в процесі професійної підготовки;

2) культурологічний, що націлює змістовний компонент навчально-виховної діяльності на розвиток інтелектуально-моральних здатностей лікаря, на самовизначення з метою, змістом, засобами і результатами зовнішнього формування й внутрішнього розвитку культуроосвітньої діяльності;

3) особистісний, що відбиває відношення до майбутнього фахівця медичного профілю як до самосвідомого суб'єкта оволодіння професією в культурному й професійному аспектах;

4) аксіологічний, відповідно до якого процес зародження культуро-освітніх знань детермінується системою цінносних відносин майбутнього лікаря до професійної діяльності;

5) діяльнісний, що визначає необхідність залучення студентів-медиків у процес вироблення медико-педагогічних умінь професійно мислити й діяти [3].

Усі перераховані вище підходи дозволили визначити професійно-особистісну культуру як сукупність знань, умінь, а також інтеграцію особистісних якостей у цілісній системі медико-педагогічного такту, лі-

карсько-педагогічної етики, заснованих на толерантних, творчих, гуманістичних, менталеутворюючих, моральних принципах.

Системно-ціннісний підхід у процесі підготовки студентів-медиків виступає як комплекс цілеспрямованих медико-педагогічних компонентів і індивідуально-професійної зацікавленості студентів вищої медичної школи, який, реалізуючись у рамках навчально-виховного процесу, сприяє формуванню особистості майбутнього лікаря шляхом розвитку культурно-морального, естетичного, етичного потенціалу студентів. Метою впровадження системно-ціннісного підходу в процесі підготовки студентів у навчально-виховний процес медичного вузу є розвиток у них творчого й морально-етичного відношення до своєї майбутньої діяльності шляхом формування необхідних культурно-моральних якостей на основі реалізації перерахованих вище принципів [4].

Угрупування навичок професійно значимої діяльності провадиться з основ, які відрізняються від основ, які використовуються для класифікації творчих навичок або вмінь [5]. Інакше кажучи, професійні й творчі вміння співвідносяться з різними умовними шкалами [6]. Щоб оптимальним образом розбудовувати творчі вміння, необхідно насамперед виявити шлях їх формування в ході навчального процесу, а потім розробити більш ефективні прийоми такого формування. Повинен бути створений дидактичний матеріал, як для безпосередньої роботи студентів, так і для підготовки викладачів. А для цього, у свою чергу, необхідно вичленувати основні творчі вміння, і тільки після цього можна визначити оптимальні шляхи вдосконалювання методики їх формування в студентів [7, 8].

Соціокультурна толерантність у професійному освітньому процесі медичної школи – це важлива моральна якість особистості лікаря, що характеризується терпимим відношенням до пацієнтів, незалежно від їхнього соціального статусу, етнічної, національної або культурної приналежності, терпимості до іншого роду поглядів, вдач, звичок. Розвиток у студентів-медиків соціокультурної толерантності є ознакою впевненості в собі й свідомості надійності своїх власних позицій, ознакою ефективного росту утвору фахівців медичного профілю, що характеризується комплексом професійних умінь, милосердя, співчуття, жалю, довіри і т. д. [9].

Головними компонентами в структурі системи формування професійної й особистісної культури майбутніх фахівців медичного профілю є конструктивна, організаторська, комунікативна області. Конструктивна область діяльності студентів-медиків, тільки тоді приносить плоди, коли сполучається з організаторською діяльністю, тому що кожна доцільна медико-педагогічна дія в остаточному підсумку являє собою комплексний організаторський акт. У свою чергу, і конструктивна, і ор-

ганізаторська діяльності можуть бути посилені тільки в тому випадку, якщо викладач зуміє встановити правильні взаємини зі студентами (комунікативна діяльність).

Моделі формування професійно-особистісної культури студентів-медиків можна розділити на блоки: особистісно-діяльний, гуманістичний, антропологічний і загальнокультурний [10, 11]. Отже, основними компонентами медико-педагогічної культури лікаря є: знання, уміння й навички, адекватні медичній освіті; особистісні якості; досвід професійно-творчої діяльності; медико-педагогічний такт і етика. Однією з найважливіших складових професійно-особистісної культури є саме такт лікаря – це вміння вибрати правильний підхід і стиль спілкування із хворим, визначити для себе й реалізувати на практиці розумний ступінь співпереживання, а також пред'явити комплекс медико-освітніх вимог, здатність передбачити різні негативні ситуації й уміння знайти оптимальну міру її розв'язання.

Таким чином, модель розвитку психолого-педагогічних аспектів процесу підготовки студентів вищої медичної школи містить у собі наступні медико-педагогічні принципи: принцип гуманізму й гуманізації, доцільності й демократизації, природозгідності й професійної згідності, а особливо – культурозгідності. На кожному етапі формування професійно-особистісної культури студентів у системі медичних установ необхідно глибоке особистісне твердження й створення здоров'єзберігаючої атмосфери лікарем; впровадження еталонної моделі, що включає компонентний склад, структуру й зміст лікарсько-педагогічної творчості.

Список літератури: 1. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. / Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : навч.-метод. посібник / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с. 2. Слєпкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навч. посіб. / З.І. Слєпкань. – К.: Вища шк., 2005. – 239 с. 3. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: підручник. 2-ге вид. / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: Каравела, 2008. – 352 с. 4. Копець Л.В. Психологія особистості: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-ге вид. / Л.В. Копець. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 458 с. 5. Клаус Г. Введение в формальную логику. Перевод с немецкого / Г. Клаус. – М.: Иностран. лит-ра, 1960. – 508 с. 6. Битинас Б. Многомерный анализ в педагогике и педагогической психологии / Б. Битинас. – Вильнюс, 1971. – 349 с. 7. Кульчичина Л.С. Активизация учения: сущность и содержание / Л.С. Кульчичина // Педагогика. – 1994. – № 1. – С. 7–11. 8. Коротеєва Е.Б. Уровни познавательной активности / Е.Б. Коротеєва // Народное образование. – 1995. – № 10. – С. 156–159. 9. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих

навчальних закладів / Н.П. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 576 с. 10. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности: кн. для учителя / Ю.М. Орлов. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с. 11. Психология и педагогика: уч. пос. / Под ред. К.А. Абульхановой-Славской, Н.В. Васиной, Л.Г. Лаптева, В.А. Сластенина. – М.: Совершенство, 1998. – 320 с.

*Марченко О.О.
м. Харків, Україна*

ЄДНІСТЬ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИСНИХ ПРИНЦИПІВ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО- ОСОБИСТІСНОГО ІМІДЖУ ІНЖЕНЕРІВ-МЕХАНІКІВ

Постановка проблеми. У своїх працях Г. Сковорода наголошує, що духовну людину творить шлях добра через пізнання, усвідомлення й розуміння своєї істинної духовної природи, свого призначення в світі [1]. Також до цього людину закликає і мораль. Духовний розвиток пробуджує приховані здібності людини, возвеличує свідомість до нового рівня, рішуче трансформує елементи особистості. Становлення духовності – це вища мета кожної особистості, адже в міцному ґрунті духовності зростають і особистість, і людина.

В ХХІ ст. в полі зору філософів, психологів, педагогів, соціологів, мистецтвознавців знаходяться людина, культура, духовно-моральні цінності. Разом з тим, доводиться констатувати занепадницький стан, у більшості випадків, виховання, зниження рівня духовної культури і морально-естетичної вихованості, споживацьке відношення до життя, асоціальний характер поведінки тощо [2].

Духовна та моральна культура стає потужним чинником всебічного і багатогранного формування і розвитку людини, перетворюючи її потреби у специфічно людські, людяні якості та відповідно збагачуючи їх. Саме завдяки цьому і відбувається кардинальний перехід її пріоритетів від категорії «мати» до категорії «бути». Бути людиною і усвідомлювати своє призначення, реалізувати свій особистісний потенціал. Саме культура як основне джерело формування моралі й неухильного дотримання її норм виступає своєрідною надметою освіти.

Сучасні суспільні вимоги до професійної компетентності фахівця і його особистісних якостей зумовлюють необхідність перегляду й істотного розширення спектру цілей і завдань освіти. Дійсно, сьогодні освіта все більш усвідомлюється як процес отримання образу світу, процес становлення образу себе, який визначає розуміння людиною власної значущості й унікальності, образу думки і діяльності, який задає саму

можливість розуміння і освоєння людиною способу розв'язання її життєвих завдань [3].

Специфічне середовище праці інженера-механіка накладає свій відбиток, незалежно від їх бажання. Всередині професійних груп формуються і підтримуються притаманні їм зв'язки і відносини людей. В процесі вирішення завдань постійно виникає і змінюється багато своєрідних ситуацій, які вимагають від людини адекватних дій, методів. Це, в свою чергу, ставить сталі вимоги до вчинків людей, обумовлює специфіку їх поведінки. Як тільки професійні відносини набувають якісної сталості, починають формуватися особливі настанови, що відповідають характеру праці. Таким чином, виникають духовно-моральнісні принципи – норми, які відображають практичну доцільність певних форм взаємовідносин всередині професійної групи та накладають відповідальність за виконану трудову діяльність.

Аналіз наукових досліджень. Теоретико-методологічну розробку сутності загальнолюдських і національних цінностей, духовної культури особистості, її зв'язків з різними видами людської діяльності здійснили такі вчені: М. Бахтін, М. Бердяєв, В. Соловйов, В. Розанов, Е. Жильсон, Е. Кассирер, Д. Тичин, П. Тейяр де Шарден, С. Франк та інші. Методологічні засади виховання цінностей у студентів та теоретичне обґрунтування значущості виховання знайшли своє відображення у працях В. Андрущенко, В. Кременя, Б. Лихачова, Т. Петракової, Д. Чернилевського, І. Бех, Є. Бондаревська, І. Зязюн та інші. Формування кадрового забезпечення вищої освіти в принципово нових суспільно-політичних, соціально-економічних та науково-технічних умовах, займалися Л. Губерський, М. Згуровський, О. Коваленко, В. Луговий, О.П. Мещанінова, О. Пономарьов, С. Пазиніч, О. Пехота, І. Прокопенко, О. Романовський, С. Сисоєва, Л. Товажнянський та багато інших авторитетних вчених і керівників вищих навчальних закладів.

Мета статті полягає у спробі з'ясування системи зв'язків духовно-моральнісних принципів та відповідальності й визначенні необхідності їх застосування при формуванні професійно-особистісного іміджу у складних і суперечливих умовах нашого мінливого сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Кожний індивід може проектувати свій спосіб буття та його стиль, але при цьому він завжди виходить з деяких припущень про дійсність цінностей, з певного розуміння сенсу життя і цілей життєдіяльності. Здійснення вибору виявляє свободу людини. Але, обираючи вчинок, особистість обирає себе. Вона будує себе, створює свій духовний образ. Буття, що складається з множини актів вибору, і являє собою життя особистості, а точніше саму особистість у її динаміці та русі [4].

Філософи розглядали проблему свободи у діалектиці категорій «свобода – необхідність». Уже Б. Спіноза підкреслював, що «свобода – це пізнана необхідність». Недарма Ш. Монтеск'є казав: «Свобода є право робити все, що дозволено законами» [5]. Філософське тлумачення суб'єктно-об'єктного відношення у контексті сучасних, зокрема, вітчизняних реалій настійно вимагає перетворення матеріального виробництва на суспільне, яке обов'язково повинне об'єднувати творчі зусилля суб'єктів духовного і матеріального виробництва. Тільки за таких умов сучасне суспільство зможе перейти від екстенсивного способу функціонування і розвитку до інтенсивного, який буде просякнутий насамперед духовно-моральнісним аспектом діяльності [6].

Особливо тісно професіоналізм пов'язаний із духовною та моральною сферами життя людини – системою норм і оцінок, які регулюють поведінку людини у сфері праці. У даній якості трудова мораль виступає однією із складових трудової мотивації. Вона має надзвичайне значення у професійній діяльності людини. Особистість, підготовлена в моральному відношенні до реальної професійної діяльності, легше адаптується до її нових умов.

Дослідники Т. Аболіна, В. Нападиста, О. Рихліцька виділяють різноманітні вияви моралі: міра поширення трудових порушень трудової дисципліни; відношення до якості продукції; структура потреб, що задовольняються працею; співвідношення старанності і ініціативності в структурі основних характеристик особистості працівника; відносини «керівництво – підпорядкування» у процесі трудової діяльності та ін. [7].

Сутність духовно-моральнісного середовища полягає в пробудженні внутрішньої реальності нашого існування, прагнення пізнати, відчутти та ототожнити себе з цією реальністю – перетворити себе на нову особистість; воно відображає ідеї та цінності сучасності, включає процеси розвитку і саморозвитку, культури, відображає особливості їх взаємодії. Такі обставини являють собою сукупність різноманітних умов: інформаційних, комунікативних, інтерактивних, психолого-педагогічних, технологічних, методичних.

Незважаючи на багатовікову історію естетики як науки, вона не має повної та однозначної відповіді на питання про відношення естетичного, духовного і морального. «Духовність» і «моральність» пов'язані з мотиваційною сферою: зовнішні вияви (моральність) і внутрішні вияви (духовність). Між духовністю і моральністю, безсумнівно, існує глибокий зв'язок, що й служить причиною недостатньо чіткого їх розрізнення в науково-педагогічній літературі.

В. Сергєєва наголошує, що «співвідношення між духовним станом людини і її діяльністю можна виразити формулою «дух творить собі

форми» – це має принципове значення для розуміння специфіки духовно-морального виховання, тому дух може реалізовуватися не тільки в духовній практиці, але й в реальних людських вчинках, творіннях культури, в емоційному переживанні» [8].

Ключовою ланкою професійної етики є моральнісна культура, якій відводиться особливе місце в структурі внутрішнього світу людини. Це пов'язано з її активним, діяльним характером. Така спрямованість чітко вирізняється як притаманна саме даному типу духовної культури.

Моральнісну культуру особистості можна визначити як сукупність суспільно визнаних моральних норм, принципів і ідеалів, а також способів їх втілення в моральнісних аспектах діяльності людей. До змісту моральнісної культури входять об'єктивні моральні цінності (настанови, норми, орієнтації, які дозволяють оцінити об'єктивну відповідність чи невідповідність вчинків інтересам розвитку суспільства), суб'єктивні моральні цінності (моральні ідеали, принципи, норми і правила суспільства, етичні теорії, буденна свідомість), багатоманітна сфера моральних аспектів діяльності людей. Всі ці групи важливі для характеристики рівня моральної культури суспільства і особи [9].

Людина як частина світу й суспільства не може діяти, не враховуючи наслідки своїх дій. Уже відмічалось, що особистість необхідно має таку рису, як відповідальність, усвідомлення взаємних вимог і зобов'язань. Неможлива реалізація особистої свободи без пошанування, врахування права інших на свободу. Тому відповідальність передбачає знання наслідків своєї діяльності і діяльність на основі загальнолюдських правил моралі, перш за все її золотого правила «Не роби іншим того, чого не хочеш, щоб робили по відношенню до тебе». Відповідальність є наслідком і основою свободи. Свобода неможлива без відповідальності й усвідомлення необхідності і її врахування у процесі життєдіяльності людини [5].

Моральні цінності стають реальним фундаментом у формуванні відповідальності на базі професійної свідомості. Сутність останньої полягає не тільки в осмисленні таких загальних понять як відповідальність, обов'язок, повинність, моральний вибір і т. д., але й у виборі і встановленні субординації моральних цінностей, перетворенні теоретичних етичних напрацювань в адаптовану для потреб конкретної сфери професійної діяльності специфічної, практично нової інформації і нових варіантів її використання.

Фундаментом формування відповідальності виступають цінності, які визначаються такою функціональною природою:

- а) орієнтир для життя людини, для формування її морального кредо;
- б) втілення в поведінці людини цінностей, які задіяні як в етичному, так і в правовому нормотворенні, забезпечуючи таким чином діалектичний взаємозв'язок морального і правового регулювання духовного життя;

в) володіння цінностями з більшим творчим потенціалом у підтриманні соціальної стабільності, громадянської злагоди і порядку, виконання ними функцій своєрідних механізмів соціального контролю з опорою на моральні фактори, свідомість, самосвідомість і самоконтроль особистості [9].

Висновки. Чим ближче людина до усвідомлення своєї сутності, тим у більшій мірі вона знаходить себе, відчуває особистість не тільки в собі, а й в інших. Освоєння світу людиною не може здійснюватись без опори на духовно-моральнісні принципи та відповідальності, інакше виникає криза людяності, гуманності, культури. Причому, ці феномени не можна підмінити високим інтелектом чи ерудицією. Вони виявляються в різних формах, на різноманітних рівнях і формуються різними засобами, найбільш ефективним з яких є застосування особистісно орієнтованого навчання і виховання.

Список літератури: 1. Сковорода Г.С. Твори: У 2 т./ Г.С. Сковорода // Т. 1.– К., 1994.– 530 с 2. Горбенко С.С. Гуманістичне спрямоване художнє виховання особистості: методологічний аспект // Зб. наук. праць Бердянського держ. пед. ун-ту (педагогічні науки). – Бердянськ БДПУ, 2013. – № 2. – с. 48–54. 3. Пономарьов О.С Духовність у системі філософії педагогічної культури / О.С. Пономарьов [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://library.kpi.kharkov.ua/JUR/TPUSS%202014_5.pdf. 4. Свобода, власність, відповідальність [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://pidruchniki.com/15120417/filosofiya/sens_zhittya_funktsiya_lyudskogo_buttya_svoboda_vlasnist_vidpovidalnist) 5. Філософія. Лекція 11. Проблема людини у філософії [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://sophia.nau.edu.ua/2010-07-29-11-48-45/2010-07-29-11-51-27/199-11> 6. Найдьонов П.К., Білецький В.В. Сучасна соціально-філософська рефлексія відчуження / П.К. Найдьонов, В.В. Білецький [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.iai.dn.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat37.html. 7. Аболіна Т.Г., Нападиста В.Г., Рихліцька О.Д. та ін. Прикладна етика. Навч. посіб./ Т.Г. Аболіна, В.Г. Нападиста, О.Д. Рихліцька // За наук. ред. Панченко В.І. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 392 с. 8. Сергеева В.П. Духовно-нравственное воспитание как основа становления личности / В.П. Сергеева // Воспитательная работа в школе. – 2011. – № 8. – С. 13–22. 9. Конспект лекцій на тему «Прикладна етика» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://pidruchniki.com/16201015/etika_ta_estetika/prikladna_etika

ЛИДЕРСТВО В МАЛЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ГРУППАХ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО ИЗУЧЕНИЯ

В современных условиях интерес к проблеме лидерства заметно вырос. Это обусловлено тем, что эта проблема является ключевой для достижения эффективной деятельности организации: планирования, организации, мотивации работников, осуществления контроля за их деятельностью и другими функциями, которые выполняет лидер или руководитель. Разные аспекты лидерства рассмотрены в трудах таких ученых как Н. Гончарук, Л. Гриженко, И. Ибрагимова, С. Калашникова, Е. Макаренко, А. Михненко, М. Пирен, А. Пономарев, А. Романовский, Л. Товажнянский. и др.

Лидерство – один из процессов организации и управления малой социальной группой, который способствует достижению групповых целей в оптимальные сроки и с оптимальным эффектом. Этот процесс в значительной мере определяется существующими в обществе социальными отношениями. Его характеризуют отношения доминирования и подчинения, власти и влияния в системе межличностного общения в группе. В деловой сфере и организациях лидерство часто противопоставляют менеджменту. Менеджмент ученые, зачастую, характеризуют как умение выполнять задачу посредством других людей. Лидерство же предполагает умение сделать так, чтобы другие люди хотели выполнить задачу.

В исследовании лидерства можно выделить два уровня. На первом, преимущественно теоретическом, характерном для нашей отечественной общественной науки, во главу угла ставят социально-психологические аспекты лидерства, объясняя природу последнего как чисто социально-психологический феномен. Решение проблемы на втором, преимущественно утилитарном, сводится к эмпирическим исследованиям и выработке практических рекомендаций, что более характерно для зарубежных исследований.

Одной из первых в США была разработана теория «черт лидера», которая основывалась на представлении о том, что лидеры являются носителями определенных качеств и умений, имеющих врожденный характер и обнаруживающихся независимо от особенностей ситуации или группы. «Теория черт» закономерно вырастает из анализа идеальных черт лидера. Важную роль в ее создании сыграл известный английский ученый Френсис Гальтон. Суть его теории сводилась к попыткам выявить набор желательных или обязательных психологических черт личности.

Был собран огромный фактический материал, но вскоре выяснилось, что попытки создания «идеально-типического портрета» лидера не увенчались успехом. Результаты привели к неожиданному выводу: чем подробнее становились перечни черт, тем точнее они совпадали с полным набором черт личности вообще. Спорным был сам перечень черт, часто делались диаметрально противоположные выводы даже по таким необходимым лидеру качествам, как сила воли, ум, принципиальность и другие. Об этом убедительно писал С. Кови [4].

Эти разногласия учли приверженцы второй волны исследователей. Они стали различать чисто личностные свойства и черты поведения лидеров, связанные с выполнением определенных задач. Ими был поставлен вопрос о тренинге лидеров, рассматривая их как залог успешных межличностных отношений. В программу включаются способы эффективной передачи информации, развитие управленческих умений, определение степени ответственности лидера и осуществление им контроля. В результате ученые пришли к выводу о возможности формирования умения и передачи опыта лидерства.

Поиски детерминант лидерства как психологического явления уже в начале 50-х годов смещаются в область изучения групповых взаимоотношений. Так возникает «теория лидерства как функция группы» (Г. Хомманс и др.), в которой лидер понимается как лицо, в наибольшей степени отвечающее социальным ожиданиям группы и наиболее последовательно придерживающееся ее норм и ценностей. Однако, эта теория не носила доказательного характера и имела много противоречий.

Наиболее общепринятой в западной социологии является «теория лидерства как функция ситуации» (Р. Бейлс, Т. Ньюком, А. Хейр и др.). Наблюдая как одни и те же люди в разных группах могут занимать разное положение, ее авторы сделали вывод, что лидерство является не столько функцией личности или группы, сколько результатом сложного и многопланового влияния различных факторов при вхождении в различные ситуации. При таком подходе внимание фокусируется на поведении лидера, вводится понятие «ситуации» и «стиля лидерства».

В этих теориях акцент переносится с индивидуальных черт личности на определяющую роль ситуации, в зависимости от которой появляется лидер с необходимым набором качеств. Такое понимание порождает представление о множественности лидеров или лидерских функций в группе, принимающих на себя ответственность за организацию тех или иных сторон деятельности. В то же время признается возможность появления универсального или абсолютного лидера, единолично обеспечивающего многоплановую групповую деятельность.

Теория функционального лидерства опирается на традиционные концепции, несколько изменяя их допущения. Широко распространены перечни функций лидеров, а их качества интерпретированы с функциональной точки зрения. При этом лидерство, по мнению Дж. Адаира, особенно на высших уровнях должно включать коллективные усилия. Автор делает вывод о том, что лидерство может развиваться путем обучения, что лидерами становятся [1].

Однако, ни один из названных подходов не смог предложить адекватную модель лидерства, фокусируясь лишь на отдельных его аспектах и вследствие этого во многом искажая существо реально функционирующего феномена. Эти теоретические подходы не только тормозили сугубо научную разработку проблемы, но и препятствовали эффективному решению вопросов прикладного характера. Поэтому позже усилия ученых были направлены на поиски новых концепций.

Позже наблюдается более отчетливая тенденция к объединению различных аспектов лидерства в целостный подход. Новые системные представления о лидерстве легли в основу «синтетического» направления исследований. При этом анализ лидерства базируется на учете взаимосвязи основных составляющих: характеристике лидера и исследовании ситуации, в которой имеет место взаимодействие членов группы.

С позиций «синтетического» подхода Д. Джибб рассматривает лидерство как интеракционистский феномен, возникающий в ходе образования группы. Интеракция членов группы обуславливает развитие групповой структуры и связанную с ним дифференциацию групповых ролей. При этом представления личности о роли лидера зависят не только от ролевых предписаний и индивидуальных свойств личности, но также и от восприятия членами группы данной личности как отвечающей этим предписаниям.. Подобные идеи высказывают Холландер и Джулиан, делающие акцент на социальных процессах интеракции и обмена. Поэтому в целом, по их мнению, лидерство есть функция личности и социальной ситуации, а также их обеих во взаимодействии.

В рамках «синтетического» подхода, в работах Фидлера предпринята интересная попытка создания операциональной модели лидерства. Он не просто констатировал значение ситуации, а нашел способы сделать это понятие операциональным. Это достаточно цельная теория, содержащая новые системные представления о лидерстве. Она возникла на эмпирической основе и широко известна как «вероятностная модель эффективного лидерства». В ней делается акцент на интеграции влияния стилей лидерства со стороны их личностных свойств и ситуационных переменных, включающих отношения между лидером и последователями, структуру, задачи и позицию власти (влияния) лидера.

Основные идеи теории Фидлера сводятся к следующему: эффективность группы носит вероятностный характер в зависимости от соответствия стиля лидера конкретной ситуации, в которой он действует и которая дает или нет лидеру проявить свое влияние. Поэтому лидера можно готовить либо к определенной ситуации, либо подбирать ситуации, соответствующие данному лидеру, что гораздо легче и экономичнее. На основании анализа существующих переменных авторы данной теории выдвигают ряд гипотез относительно связей стилей организационного лидерства с удовлетворенностью и продуктивностью подчиненных.

В 70-е годы американские исследователи организационных процессов (Хауз, Митчелл, Эванс) предложили еще один вариант системного описания лидерства. Сформулированная ими теория может быть отнесена к разряду мотивационных, поскольку рассматривает эффективность лидера в зависимости от его воздействия на мотивацию подчиненных, их способность к продуктивному выполнению задачи и удовлетворения, испытываемого ими в процессе работы. Предполагается, что поведение лидера является мотивирующим или удовлетворяющим в той степени, в какой оно повышает вероятность достижения подчиненными цели и разъясняют путь к ней. Оно мотивирует действия подчиненных в зависимости от того, насколько оно способно удовлетворить потребности подчиненных и обеспечить их социальной тренировкой, руководством, поддержкой и вознаграждениями, необходимыми для эффективного выполнения задания. В них лидер выступает как инструмент реализации социальных, экономических и других интересов и запросов своих последователей. Проблема лидерства в данном случае исследуется через анализ взаимоотношений лидера и последователей при определяющей роли последних. Феномен лидерства раскрывается через психологию и запросы его приверженцев.

Дж. П. Кенджеми, обобщая свой опыт работы с лидерами, пришел к выводу о существовании двух видов власти: получаемой в связи с занимаемым постом власти-полномочий и возникающей из личных возможностей власти-авторитета. Оба понятия широко используются в литературе. Власть-полномочия предполагает законное право руководителя побуждать или принуждать делать то, что считается важным. Она часто использует принуждение и силу и позволяет руководителю организацией или группой, вести себя так, чтобы достигать цели организации. Власть-авторитет – это способность индивида побуждать и увлекать других, убеждать и ободрять их на достижение целей. Это способность влиять на других и мотивировать их. Эта власть присваивается индивиду группой, что затем позволяет вести группу к достижению целей и успеху. Власть-авторитет – это способность завоевывать у окружающих

уважение к определенным, последовательно проявляемым, вызывающим восхищение качествам и свойствам.

Наиболее успешные руководители в бизнесе и других сферах имеют вкус к развитию и использованию авторитета, даже если им даны формальные полномочия. Они находят такое сочетание намного эффективнее для достижения целей организации. Эти руководители, как правило, организуют свою деятельность в рамках пяти типов взаимоотношений: взаимоотношения с собой, с другими, с организацией, с бизнесом и с обществом.

Таким образом, роль лидера приобретает решающее значение в организации совместной деятельности группы и обеспечения эффективности ее работы. Личность лидера и стиль его поведения, как доминирующего лица, во многом определяет судьбу каждого участника и всей группы в целом. Другими словами, лидеры влияют на социализацию индивидов. Сколь разнообразны люди и группы, столь же разнообразны лидеры и их поведение. Но во всех случаях прослеживается одна закономерность: лидер и стиль его поведения отражают обстоятельства, сущность группы, а также личностные черты не только самого лидера, но и его последователей.

На современном этапе развития человечества наблюдается общая тенденция глобализации во всех сферах социального взаимодействия (синергия). Во многих областях распространяются синергетические подходы, которые были предложены Г. Хакеном в конце XX века. Особенно это относится к теории и практики менеджмента.

Потребность постоянного совершенствования и решения вопросов взаимодействия в практике менеджмента ставит на первый план необходимость решения проблемы человеческого фактора и в свою очередь связана с постоянным поиском новых алгоритмов и методик оптимизации синергии между участниками социально-экономических и культурных отношений [8]. Процесс синергии расширяется во многих направлениях, изменяя все сферы жизни и деятельности людей: характер процесса производства и межличностные отношения в коллективе, в организационных структурах и в сфере лидерства, повышая уровень требований к подготовке лидеров.

Список литературы: 1. Адаир Д. Искусство управлять другими людьми и собой. / Д. Адаир. М.:Изд-во Эксмо, 2006 – 656 с. 2. Керівництво і лідерство у малих групах http://pidruchniki.com/1513061639152/psihologiya/kerivnitstvo_liderstvo_malih_grupah 3. Князева Е.Н. Курдюмов С.П. Основания синергетики. Синергетическое мировидение. – М, КомКнига, 2005. – 240 с. 4. Кови С. Семь навыков лідера /С. Кови М.: 2007. – 350 с.

5. Михненко А.М. Лідерство та управлінська еліта : навч. посіб. / А.М. Михненко, Н.Т. Гончарук, Е.М. Макаренко. – К. : НАДУ, 2011. – 292 с. 6. Развитие лидерства / Л. Бизо, И. Ибрагимова, О. Кикоть та ін. ; за заг. ред. И. Ибрагимова. – К. : Проект «Реформа управления персоналом на государственной службе в Украине», 2012. – 400 с. 7. Оуэн Х. Призвание – лидер: полное руководство по эффективному лидерству / Х. Оуэн, В. Ходжон, Н. Газзарт.– Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005. – 384 с. 8. Товажнянський Л.Л., Романовський О.Г., Пономарев О.С.– Концепція формування гуманітарно–технічної еліти в НТУ «ХП» та шляхи її реалізації / Навчально-методичний посібник. – Харків – НТУ «ХП», 2004. – 416 с. 9. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М.: Мир, 1985.

*Непран Н.В.
г. Харьков, Украина*

ЦЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА И ОТВЕТСТВЕННОСТИ СПЕЦИАЛИСТА

Ценности играют важную роль в жизни человека и общества. Они возникли в истории человечества как некие духовные опоры, помогающие людям устоять перед лицом сложных, порой тяжёлых жизненных испытаний. Ценности упорядочивают действительность, вносят в её осмысление оценочные моменты. Ценности принадлежат индивиду, группе или обществу в целом. Они представляют собой разделяемые многими людьми убеждения относительно целей, к которым следует стремиться, и соотносятся с представлением об идеале, желаемом, нормативном. Ценности придают смысл человеческой жизни. По мнению И.Т. Фролова, ценность – это реальный ориентир человеческого поведения, формирующий жизненные и практические установки людей. Проблемы ценностей являются предметом изучения специальной философской дисциплины – аксиологии. Особенно важную роль она играет в педагогике, в воспитании и личностном развитии будущих специалистов.

Аксиология, по определению Г.М. Коджаспировой, это «философское учение о материальных, культурных, духовных, моральных та психологических ценностях личности, коллектива, общества, их соотношении с миром реальности, смены ценностно-нормативной системы в процессе исторического развития» [1, с. 7]. Педагогическая аксіологія – это самостоятельная отрасль педагогических знаний, рассматривающая образовательные ценности с точки зрения самооценки человека и осуществляет ценностный подход к образованию на основе признания цен-

ности самого образования. Педагогическая аксиология исследует ценности, которые надо формировать у студентов.

Педагогическая аксиология определяет иерархию ценностей образования, отражает ее цели, задачи, содержание, основные функции. При этом образование рассматривается как одна из главных человеческих ценностей. При определении принципов построения классификации ценностей образования учитывают понятие «ценность» в смысле «принцип», «ориентир».

Меняется эпоха, развиваются общество, культура, меняются и ценностные понятия. Социальные ценности, накопленные обществом, передаются от одного поколения к следующему в процессе образования. Сегодня сложной задачей образования является создание условий для восприятия личностью общих ценностей как внутренних установок, ориентиров поведения человека и его деятельности.

Ценностные ориентации образования не всегда совпадают с ценностными ориентациями общества. Так, в современном обществе нет ориентации на духовные ценности. В то же время гуманистический характер образования, отражая приоритет общечеловеческих ценностей, формирует духовность человека. Образование обеспечивает усвоение общепринятых норм поведения и деятельности. Чтобы должное стало предметом личных устремлений, оно должно быть пережито человеком. Так утверждал выдающийся психолог С.Л. Рубинштейн. Эмоционально присвоенная норма становится внутренней установкой, ценностным ориентиром поведения и деятельности личности.

Об образовании можно говорить как о ценности, процессе и результате. Традиционно, образование обладает практической (ценность полученных знаний) и символической ценностью (ценность того социального статуса, символом которого является диплом) [2, с. 34].

Некоторые связывают слово «ценность» от слова «цена». Что имеет большую цену, то и является «ценностью».

Образование относится к высшим ценностям человека и общества: оно является условием их существования и развития. Именно в сфере образования последовательно развиваются способности и формируются жизненные стремления всего населения. Чем выше образовательный уровень личности, тем шире ее возможности для создания оптимальных условий жизни и труда. Образованная личность – это не только ее собственное достояние, но и достояние общества в целом. Ценностная характеристика образования предусматривает рассмотрение трех взаимосвязанных блоков: образования как ценности государственной; образования как общественной ценности; образования как ценности личностной [3, с. 225–227].

Личность и есть главная ценность образования (заметим, что не только личность студента, но и преподавателя). С этой точки зрения, плох тот университет, где эта ценность не культивируется, где не уважается личность.

Человек учится и будет учиться, готов учиться, так как желает обрести престижную профессию, которая позволит ему занять далеко не последнее место в жизни. И это предполагает ценность знания, умения, компетенции, профессионализма.

Многие, успешно окончив высшее учебное заведение, проявляют себя в профессиональной деятельности, добиваясь здесь хороших результатов, строят карьеру и в то же время оказываются неудачниками, когда дело касается взаимоотношений, широты мышления, финансовых вопросов и т.д. В чем причина? Почему? Это можно объяснить тем, что система образования готовит человека в качестве наемного работника без учета его ценностей, не выявляя его интересов. И самое удивительное – не учит его тому, как эти потенциальные знания применить на практике для достижения Успеха. Ей это не выгодно. Чем ценно образование? В чем его полезность? Образование – процесс и результат усвоения систематизированных знаний, умений и навыков. Это целенаправленная, познавательная деятельность людей по получению знаний, умений и их совершенствованию.

Ценность образования заключается в том, что мы накапливаем знания и как правило, применяем их в профессиональной деятельности. Мы становимся хорошими, грамотными врачами, инженерами и при этом строим карьеру. Всех ли это устраивает?

Глобализация уже коснулась и проблемы оценки результатов знаний. При таких обстоятельствах в процессе обучения происходит изменение простого приобретения знаний на развитие умений, а существенной основой обучающей системы становится продолжение работы над собой в течение всей жизни. Сегодня упор в образовании делается в основном не на объеме полученных знаний, а на перспективе применения знаний их владельцем [4].

Во всех странах сейчас все более признается личностная ценность образования. Личностная ценность образования заключается в индивидуальном мотивированном отношении человека к собственному образованию, его уровню и качеству. Очевидно, что отношение человека к образованию во многом зависит от того, насколько вознаграждается – и прежде всего чисто материально – образованность, насколько достоин образ жизни преподавателей и студентов.

В современном обществе образование стало одной из самых обширных сфер человеческой деятельности. Заметно повысилась социальная роль образования: от его направленности и эффективности сегод-

ня во многом зависят перспективы развития человечества. В последнее десятилетие мир изменяет свое отношение ко всем видам образования. Причина такого внимания заключается в понимании того, что наиважнейшей ценностью и основным капиталом современного общества является человек, способный к поиску и освоению новых знаний и принятию нестандартных решений. Развивающемуся обществу нужны современно образованные, нравственные, предприимчивые люди, которые могут самостоятельно принимать решения в ситуации выбора, способные к сотрудничеству, отличающиеся мобильностью, динамизмом. Они должны быть готовы к межкультурному взаимодействию, обладать чувством ответственности за судьбу страны, за ее социально-экономическое процветание.

Именно в образовании заложены основные предпосылки формирования творческой личности молодых людей, выступающих одновременно как субъекты и объекты духовной культуры. Они не только осваивают, но и творят культурные ценности, формируя себя как личность.

Высшее образование и особенно его гуманитарные аспекты призваны способствовать обогащению духовного мира студентов, приобщению их к сокровищам национальной и мировой культуры и цивилизации, расширению кругозора, без чего невозможно формирование разносторонне развитой личности. В современных условиях кризиса и деградации культуры студенчество способствует гуманизации культурного процесса и преодолению отчуждения человека от культуры.

Впитывая в себя достижения науки, производства, культуры, образование делает их органичной частью своего содержания, видя в них необходимые условия гуманитарного развития не только студенчества, но и всего общества. Образование становится мощным орудием подготовки не только специалистов определенного профиля, но и широко образованных и культурных людей, интеллигентов в самом широком смысле этого слова.

Поэтому главным сегодня является ответ на вопрос: каким должен быть образ современного человека, чтобы образование могло соответствовать ему?

Список литературы: 1. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь : пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – Москва : Академия, 2000. – 175 с. 2. Кривко Т.А. Гуманистические ценности в современном образовании / Кривко Т.А. // Ценностные приоритеты образования в XXI в. : материалы II Междунар. Научно-практ. конф. [2-5 октября 2005 г.], г. Луганск. – Ч. 3. – Москва : Альма-матер, 2005. – С. 31–41. 3. Педагогика : учебник / Л.П. Крившенко [и др.] ; ред. Л.П. Крившенко. – Москва : ТК Велби ; Проспект : [б. и.], 2007. – 432 с. 4. Скрыбина Т.А. Динамика инноваций в социо-

культурном пространстві / Скрязина Т.А. // Ценностные приоритеты образования в XXI в. : материалы II Междунар. научно-практ. конф. [2-5 октября 2005 г.], г. Луганск. – Ч. 3. – Москва : Альма-матер, 2005. – С. 101–109.

*Новаковська І.В.
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ ФАХІВЦІВ РОБІТНИЧИХ ПРОФЕСІЙ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві спостерігається зниження морального і духовного рівня. Це не може не викликати занепокоєння, оскільки збереження існуючих тенденцій загрожує суспільству згубними наслідками. Разом з тим важливість зростання морального і духовного рівня людства, як і актуальність самої постановки питання про це – не усвідомлені належним чином [1].

Не даремно говорять, що якщо хочеш дізнатися майбутнє суспільства, то подивись на молоде покоління цього суспільства. Сутність моральних цінностей не змінювалася від Конфуція до наших часів, доповнювався лише їх список, та змінювалося відношення до них та реалізація в житті. Якщо подивитися на нинішній моральний стан української молоді, то одразу ж видно, що мораль серед молоді в занепаді. Коротко і виразно наше сучасне суспільство охарактеризував патріарх Московський і Всієї Русі Алексій II: «Божевільний світ, де панують вовчі закони, де брехня і обман стали нормою поведінки».

Так фундаментальні ідеї морального розвитку особистості висувалися Л. Виготським, І. Коном, Я. Корчаком, А. Макаренком, Ж. Піаже, Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинським, та ін. Важливий вклад у розробку теоретичних і прикладних проблем формування моральної свідомості учнів, зокрема її ціннісної, емоційної та когнітивної сфер, внесли праці Л. Артемової, І. Беха, Л. Божович, Б. Кобзаря, О. Романовського, О. Сухомлинської та ін. Питання моральної поведінки як практичної сторони моральної свідомості вивчали І. Каїров, В. Оржеховська, Т. Поніманська, Я. Рейковський, Є. Субботський.

Основна частина. Актуальність проблеми пов'язана саме з аналізом моральних якостей, які необхідно формувати у студентів, враховуючи їх вплив на майбутню професійну діяльність та поведінку суб'єкта, їх взаємодію і здатність до взаємодоповнення та взаємозбагачення. Наявність різних за функціями моральних якостей є своєрідним механізмом поєднання моральної свідомості і поведінки особистості, яка в подальшому складається у професійну компетентність [2].

Термін «компетенція» широко використовується в сучасній методичній літературі. Але разом із тим неможливо не звернути увагу на те, що до сих пір немає чіткого та однозначного визначення цього терміну. Так, наприклад, Е.Ф. Зеєр, О.Н. Шахматова під професійною компетенцією розуміють сукупність знань і вмінь, а також способи виконання професійної діяльності. В.А. Демін визначає компетенцію як «рівень вмінь особистості, який відображає ступінь відповідності конкретній компетенції та який дозволяє діяти конструктивно у соціальних умовах, що змінюються» [5]. В.М. Шепель у визначення компетенції включає знання, вміння, досвід та теоретично-прикладну підготовленість фахівців до використання знань. В.С. Безрукова під компетенцією розуміє «володіння знаннями та вміннями, які дозволяють висловлювати професійно-грамотні судження, оцінки, погляди» [6].

Відомо, що система професійно-технічної освіти займає важливе місце між середньою і вищою освітою. Вона має специфічне завдання – готувати висококваліфікованих робітників для усіх галузей економіки. В майбутньому вона стане обов'язковою базою для здобуття вищої освіти – економічної, технічної, сільськогосподарської. Система професійно-технічної освіти покликана задовольнити різні галузі господарства країни в підготовці робітничих кадрів на рівні сучасних та перспективних вимог, стати одним із важливих засобів реалізації державної політики зайнятості та соціального захисту населення.

Загальновідомо, що основним критерієм ефективності діяльності професійно – технічних навчальних закладів є успішне включення підготовлених ними фахівців робітничих професій у професійну діяльність. Тому дуже важливо розвивати у фахівців робітничих професій моральні якості, які є необхідною складовою професійної компетентності.

У досягненні високого рівня якості підготовки фахівців робітничих професій винятково важливе значення мають державні стандарти професійно-технічної освіти, створені на компетентнісній основі. Значення компетентнісного підґрунтя змісту професійно-технічної освіти полягає в тому, що воно передбачає не тільки формування у фахівців робітничих професій високого рівня професіоналізму, під яким розуміють володіння людиною конкретними технологічними процесами, (професійні вміння, навички, досвід практичної діяльності, знання технологічних процесів), а й розвиток у них моральних якостей (цілеспрямованість, патріотизм, колективізм і гуманізм, почуття обов'язку, взаємодопомога, доброзичливість, співчуття) [4].

Моральні якості – це сукупність усього, що характеризує свідому особистість. Це внутрішні особистісні цінності, які мають зовнішнє вираження. Іншими словами – вираз внутрішнього «Я» через манери та

поведінку. Моральні якості – це найважливіший критерій, за яким нас оцінюють оточуючі люди.

Дослідники (Н. Єфременко, Л. Іванова, Н. Монахов) визначили п'ять основних груп моральних якостей:

- якості, що забезпечують зміст соціальних цінностей та в сукупності забезпечують громадянську спрямованість: світоглядна переконаність, цілеспрямованість, обов'язок, відповідальність, гуманізм, патріотизм, інтернаціоналізм;

- моральні якості, спрямовані на досягнення поставлених цілей та пов'язані з моральною свідомістю, яка керує і коригує їх вияв: ініціативність, енергійність, наполегливість, самостійність, обов'язковість тощо;

- якості, які допомагають контролювати і гальмувати негативні прояви у поведінці: витримка, стриманість, ввічливість, володіння собою;

- якості, що певною мірою допомагають швидше досягати мети і зосередити увагу переважно на змісті вчинків: діловитість, уміння вибудовувати моральний досвід особистості;

- якості, які сприяють самовдосконаленню і створенню позитивної моральної сфери подальшого розвитку особистості: здатність до самооцінки, самокритичність, вимогливість до себе, справедливе ставлення до інших [2].

Розглянемо моральні якості фахівця робітничої професії «Перукар». Справжній перукар – особистість, наділена особливими моральними якостями. Для нього важливою є якість обслуговування, тому основний зміст роботи не може зводитися тільки до заробітку. Справжнього перукаря характеризують естетичність, ввічливість, шанобливість, терплячість, здатність до компромісів, позитивне ставлення до клієнта і своїх обов'язків, самоконтроль, дисциплінованість, охайність, креативність, працьовитість, гумор і чарівність, комунікабельність, акуратність. Це найпоширеніша і доступна спеціалізація. Цей фахівець не тільки стриже, фарбує, сушить і завиває волосся, але й майстерно використовує машинку і фен, знає особливості хімічних розчинів фарб і їх біологічний вплив на людину. Перукар працює і з жінками, і з чоловіками, і з дітьми. Кожна людина вдається до послуг перукаря сподіваючись, що він зробить їй вишукану зачіску, створить неповторний образ на основі професійних знань і вмінь, вимог сучасної моди, професійного досвіду та особистого смаку. Створення красивої сучасної зачіски – справа непросте. Перукар моделює загальну гармонію ліній з урахуванням індивідуальності кожної людини. Перукарем може стати людина з творчою натурою і розвинутим естетичним смаком. У наш час професія перукаря є надзвичайно популярною серед учнівської молоді [3].

Навчають фахівців цієї професії у професійно-технічних закладах освіти, які є складовою системи освіти України, і що є комплексом педагогічних і організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури.

Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також до професійну підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікації.

Система професійно-технічної освіти складається з професійно-технічних навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, що проводять діяльність у галузі професійно-технічної освіти, навчально-методичних, науково-методичних, наукових, навчально-виробничих, навчально-комерційних, видавничо-поліграфічних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих, обчислювальних і інших підприємств, установ, організацій та органів управління ними, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників.

Професійно-технічна освіта здійснюється у професійно-технічних навчальних закладах за денною, вечірньою (змінною), очно-заочною, дистанційною, екстернатною формами навчання, з відривом і без відриву від виробництва та за індивідуальними навчальними планами.

Випускнику професійно-технічного навчального закладу, який успішно пройшов кваліфікаційну атестацію, присвоюється освітньо-кваліфікаційний рівень «кваліфікований робітник» з набутої професії відповідного розряду (категорії). Випускнику, який закінчив відповідний курс навчання в акредитованому вищому професійному училищі, центрі професійно-технічної освіти певного рівня акредитації, може присвоюватись освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст».

Програма курсу в професійно-технічному навчальному закладі складена з урахуванням вікових особливостей учнів старшого шкільного віку і розрахована на вищий рівень, перший та другий роки навчання. Програма складається з 7 розділів, кожен із яких є завершеним за змістом курсом. Деякі профільюючі розділи вивчаються на протязі двох років. Програмою передбачено засвоєння теоретичних знань і практичних умінь та навичок.

Метою програми є формування компетентностей особистості у процесі допрофесійної підготовки за професією перукаря. Основні завдання програми полягають у формуванні таких компетентностей:

- пізнавальної – поглиблення знань учнів із базових предметів, ознайомлення з особливостями професії, основами перукарської справи;
- практичної – формування професійних умінь і навичок догляду за волоссям, підбору сучасних стрижок, оформлення зачісок;

– творчої – набуття досвіду власної творчої діяльності, вміння і досвіду роботи з людьми, потреби творчої самореалізації і самовдосконалення;

– соціальної – культури праці, позитивних рис емоційно-вольової сфери (самостійність, наполегливість, працелюбство, доброзичливість) [4].

Висновок. Виходячи зі всього вище написаного можна сказати, що при формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців робітничих професій необхідно враховувати і моральну складову. Прищеплення моральних якостей повинно відбуватися в процесі отримання освіти під час викладання як загальних, так і профілюючих дисциплін. Це вимагає від викладачів перегляду змісту навчальних курсів з урахуванням важливого аспекту наявності моральної складової у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців.

Список літератури: 1. Л.Д. Кудрявцев, Образование и нравственность, ПАИМС, М., 1994, 95 с. 2. Субботский Е.В. Формирование морального действия у ребенка // Вопросы психологии. – 1979. – № 3. – С. 47–55. 3. Горбатюк Н.А., Стрельченко Г.М. Основы перукарської справи: Підручник. – К.: Грамота, 2005. 4. Кіндзерська С.Г. Модульно-компетентнісний підхід у формуванні навчальних планів та навчальних програм / С.Г. Кіндзерська // Розроблення Державних стандартів ПТО нового покоління: проблеми та перспективи. Матеріали круглого столу в рамках виставки «Інноватика в освіті України», ПТО НАПН України. – К., 2010. – С. 18–22. – 68 с. 5. В.А. Демин // Мониторинги образовательного процесса. – 2000. – № 4. – С. 35. 6. Вятютнев М.Н. Традиции и новации в современной методике преподавания русского языка / М.Н. Вятютнев // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: Докл. сов. делегации на VI Конгр. МАПРЯЛ. – М.: Рус. яз., 1986. – С. 78–90.

*Осипова С.К.
м. Харків, Україна*

СОЦІАЛЬНО-ПРАКТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Майбутнє сучасної людської цивілізації істотною мірою визначається цілями і характером підготовки фахівців та їх ставленням до своєї професійної діяльності. Особливо важливою є підготовка кадрів інженерної сфери, економіці та менеджменті. Адже вони безпосередньо причетні до організації суспільного виробництва, його змісту і характеру відповідності потребам людей. Тому істотну роль в їх підготовці ві-

діграє практична спрямованість і розуміння соціальної значущості їхньої професії. Нажаль, освітня практика свідчить, що ці умови ще не отримали належного місця в системі цілій і завдань освіти.

Сучасна якість підготовки студентів не завжди корелює з їх реальною конкурентоспроможністю на сучасному ринку праці і робочої сили. Тому важливого значення набувають такі чинники:

по-перше, забезпечення реальної практичної професійної спрямованості підготовки фахівців;

по-друге, вдосконалення цілей, змісту і характеру навчально-виховного процесу та забезпечення його системної цілісності;

по-третє, найповніше урахування вимог сучасного ринку праці та конкретних роботодавців до змісту та якості підготовки майбутніх спеціалістів, до системи їх знань, умінь, навичок і практичного досвіду.

Тривалі спостереження та опитування студентів, роботодавців і керівників практики від організацій, де вона проходила, свідчить про недостатній рівень саме практичної підготовки, психологічної готовності і навіть професійної компетентності випускників, які влаштовуються на роботу за спеціальністю. Тому уявляється вкрай доцільним, щоб студенти старших курсів поєднували навчання з практичною роботою за спеціальністю.

Таким чином вкрай важливою проблемою постає вибір шляхів і засобів підвищення рівня практичних умінь студентів і реального забезпечення практичної підготовки. Для діагностики проблеми було вирішено з'ясувати думку студентів випускних курсів щодо характеру їхньої підготовки, їх оцінку організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах та їх пропозиції щодо її вдосконалення. З цією метою було проведено анкетування. До анкет були включені такі основні питання.

Чи зрозуміла Вам система дисциплін, які Ви вивчали протягом навчання?

Чи була Вам зрозуміла ця система на початку навчання?

Чи всі дисципліни, на Вашу думку, будуть потрібні у майбутній роботі?

Чи достатня кількість практик (на виробництві, переддипломних), які Ви проходили протягом навчання?

Що Ви пропонуєте для покращення практичної спрямованості Вашою професійної освіти?

Результати обробки отриманих відповідей на питання анкет дозволили дійти таких висновків.

По-перше, система дисциплін, яку вивчали студенти, виявилася зрозумілою тільки для 21,5 % опитаних, хоча значення окремих дисциплін розуміють 74,8 %, а 3,7 % – не розуміють її зовсім. Цікаво, що на початку навчання розуміли систему дисциплін 40 % опитаних студентів, хоча не розуміли зовсім – 22 %.

Детальний аналіз, цих здавалося б парадоксальних явищ, свідчить про чисто педагогічні його корені. Справа в тому, що кожен педагог, викладаючи навчальний матеріал своєї дисципліни, підкреслює саме її роль і важливість, але на наш погляд, не досить чітко підкреслює її місце в загальній системі підготовки фахівця. В результаті системність цієї підготовки немовби розмивається у поданні студентів. Ще однією причиною даного явища виступає недостатнє розуміння студентами сутності, змісту та характеру своєї майбутньої професійної діяльності та відповідності їй безпосередньої підготовки в процесі навчання. Та й сама підготовка ще недостатньо чітко орієнтована на професійну діяльність випускників.

По-друге, опитування роботодавців та представників баз практик свідчить про те, що при відносно непоганій професійній компетентності випускників та студентів старших курсів економічної спрямованості, їх соціальна компетентність істотно відстає від бажаного рівня. Це проявляється у побоюванні самостійно приймати відповідальні рішення та у недостатньому вмінні працювати в команді. Цілком очевидною представляється провина вищих навчальних закладів у цій ситуації. В першу чергу це стосується викладачів дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Більш того, вони часто навіть не пояснюють студентам призначення і сенсу своїх дисциплін в загальній системі підготовки. Ця теза одержала підтвердження при обробці анкет, де майже 92 % студентів вважають непотрібними дисципліни цього циклу (наприклад, культурологію, соціологію, філософію). Студенти не розуміють, що ці дисципліни сприяють формуванню навички співпрацювати і взаємодіяти при виконанні спільної діяльності, визначають їх соціальну компетентність, яка також є умовою успішного життя і професійної діяльності.

По-третє, однією з причин розглянутих негативних явищ ймовірно є недостатня кількість виробничих практик, які студенти проходять в період навчання. Підтверджують цю думку майже половина опитаних студентів і ще 41 % студентів вважають кількість виробничих практик абсолютно недостатньою. Та й сама організація практик, нажаль, ще далека від досконалості. Кафедри, направляючи студентів на практику, недостатньо чітко формують її цілі й завдання, не визначають, які саме знання, вміння і професійні навички студенти повинні отримати в процесі проходження практики. Студенти повинні чітко усвідомлювати, як саме протягом практики вони можуть підвищити свою професійну і особливо соціальну компетентність. Часто невміння молодого фахівця виконувати ту чи іншу виробничу функцію на підприємстві призводить до втрати інтересу і віри у власні сили та можливості. Багато роботодавців відзначали такі аспекти підготовки сучасних випускників, як невміння працювати з клієнтами, працювати в колективі і нездатність підт-

римувати сприятливий психологічний клімат в організації. Недостатня психологічна підготовка фахівців проявляється у відсутності у них прагнення подолати себе і труднощів, що неминуче виникають в процесі професійної діяльності. Вони часто нездатні шукати ефективні шляхи та способи успішно виконати те, що раніше у них не виходило.

Формування практичної спрямованості професійної підготовки студентів вимагає системного застосування сучасних педагогічних технологій, активних методів навчання. В першу чергу це стосується рольових і ділових ігор, аналізу проблемних ситуацій, ситуаційних методів, психологічних тренінгів тощо. Досвід автора в проведенні таких занять переконливо свідчить про загальне підвищення інтересу студентів до навчання, до майбутньої професії та до секретів успішної діяльності у складі в команди. Дуже корисною виявляється і участь студентів в підготовці й захисті комплексних дипломних робіт.

*Пазиніч С.М.
м. Харків, Україна*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГА – СУБОСНОВА СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Навчальний процес – це надзвичайний вид творчої діяльності, у якій педагог виступає як лідер і керівник одночасно. Саме він визначає мету і вагомість навчальної дисципліни. Він обговорює зі студентами хід і контроль виконання індивідуальних і групових навчальних завдань; сприяє здебільше освоєнню студентами новітніх знань і саме цим поєднує їх у колектив на принципах моральної та естетичної культури. Педагог створює сприятливу, довірливу морально-психологічну атмосферу в студентській групі. Головне, він звертає пильну увагу на індивідуальні особливості й погляди, концепти і естетичні смаки та уподобання, релігійні переконання кожного, без винятку, студента.

Таким чином, педагог у вищому навчальному закладі – це лідер, всебічно розвинута особистість, яка майстерно володіє масштабним спектром професійної та культурної діяльності. Він допомагає студентам розкрити їх інтелектуальний потенціал і направляє його на конструктивну зміну людських відносин у суспільстві на принципах гуманістичної кооперації й екологоантропоцентризму.

Мабуть, найяскравішим прикладом для нас щодо цього, а можливо навіть і еталоном для всіх часів і народів є Ісус Христос. Цей Учитель, не маючи сучасних комп'ютерних технологій, новітніх соціологічних лабораторій, навіть власного житла, зміг успішно поширювати свої

ідеї, знання, переконання і космологічне світорозуміння. А починав він з одинадцяти вірних, але не досить освічених послідовників. Він зміг їх захопити у полон ентузіазму, натхнення у справі поширення знань і одночасно забезпечити їм інтелектуальне, естетичне, моральнісне, духовне зростання, як екстраординарним особистостям.

Ісус Христос звертав увагу, здавалося б, на прості, очевидні події. Однак у цій безсумнівності він виявляв неймовірні, суперечливі логіці й здоровому глузду речі. Ось саме такої своєрідної технології та джерельно чистої довіри до своїх студентів не завжди вистачає багатьом сучасним викладачам. І це притому, що вони мають у своєму арсеналі потужний інформаційний банк даних, але їм бракує педагогічної майстерності, щоб розв'язати багато соціальних міфів і скинути тягар стереотипного, шаблонного мислення.

Тож завдання сучасного вузівського педагога полягає не тільки в допомозі студентові пройти дорогою знання. Це не така вже й складна справа для того, хто упевнено йде шляхом накопичення знання як такого, тобто для акумуляції інформаційного потенціалу призначеного передусім для іспиту чи ще на якийсь випадок. Головне не в цьому. Суть у тім, щоб навчити максимальному баченню й подиву всього того, що трапляється студентові на шляху знань. Показати йому на прикладах (бажано з особистого науково-дослідницького потенціалу), коли очевидне раптом стає, як-то кажуть, з ніг на голову. Такі проблемні ситуації спочатку створюють у студентських аудиторіях враження несподіванки, парадоксальності тощо. Але згодом настає момент, коли студенти поступово входять у світ логічного аргументованого доказу. В цю мить відбувається стрибок на зовсім новий щабель усвідомленого, а інколи і прагматичного знання. Ось саме ця дивина і захоплює студентів в полон критичного мислення й креативного ставлення до себе і водночас до соціально-просторових процесів сучасного суспільства.

Треба особливо зауважити, що для сучасної науки найбільш характерним є інтенсивний процес її логізації, кібернетизації, формалізації. Тому важливу роль у процесі викладання навчальних дисциплін відіграє еротетична логіка, яка виконує принаймні дві важливі функції. По-перше, вона фіксує певний сутнісний обсяг системної інформації про навколишній матеріальний і духовний світ. По-друге, за допомогою питально-відповідного (інтеррогативного) інструментарію, педагог може ефективно і надійно здійснювати комунікативні цілеспрямовані відносини зі студентами.

Отже, без оволодіння повною мірою сучасним еротетичним мистецтвом досить складно успішно працювати в галузі наукових досліджень. Але ще більше ускладнення виникає тоді, коли викладач (студе-

нти інколи таких суб'єктів називають «препод») намагається без еротетичного досвіду впроваджувати в життя новітні технології викладання гуманітарних навчальних дисциплін. Слід особливо наголосити ще й на те, що еротетична культура педагога дієво сприяє емпатично слухати студента як унікальну особистість і водночас змістовно відповідати на його запитання.

А ще педагог ніколи не досягне ефективного успіху, якщо він не володіє мистецтвом СЛОВА. Саме красномовство є основою філософії комунікативних змістовних стосунків. Виходячи із цього, можна констатувати, що однією з головних якостей педагога повинне бути його вміння навчити (у буквальному значенні цього слова) студентів грамотно писати, уміло і усвідомлено читати тексти та піднесено виступати перед аудиторією вдячних слухачів.

Чи слід тут говорити про важливість риторики? Так! Нам здається, що кожний викладач на рівні категоричного імперативу зобов'язаний володіти цим мистецтвом. Мистецтвом, яке Уїнстон Черчилль, Прем'єр-міністр Великобританії, Лауреат Нобелівської премії в галузі літератури назвав самим дорогоцінним із усіх дарованих людині талантів. А ще він постійно наголошував на те, що ніхто не має такого потужного впливу на народ, як це випало на долю педагога. Звідси і колосальна відповідальність накладається на цю Богом дану людину в цьому світі.

Поряд із красномовством не менш важливим для педагога є емпатія, тобто когнітивна поінформованість і розуміння емоцій та почуттів студента. У таких конкретних взаємовідносинах «педагог студент» ми маємо справу не з абстрактним об'єктом, а з реальною цілісною людиною, що має унікальний Я-простір. Учитель у таких ситуаціях може проникати в глибинні потаємні шари студентської душі й інтелекту. Це сприяє тому, що весь потенціал Я-простору студента, а не часткові його структурні елементи включаються в процес навчання й виховання.

Якщо ж відсутній емпатичний зв'язок викладача зі студентом, то останній навчається частково, фрагментарно, безсистемно, з великою напругою й нервовими потрясіннями і врешті-решт, мінімальним кінцевим результатом. У такому випадку навчання для нього – важка повинність, він втрачає до неї інтерес, а до педагога – повагу і, як наслідок, не сприйняття навчальної дисципліни. А головне, у ньому зароджується нігілістичне ставлення до усього соціального світу й до себе в першу чергу.

І тут може бути прикладом життєдіяльність Ісуса Христа. Він завжди проникав у душі своїх учнів, підбадьорював їх, давав їм можливість побачити свій потенціал, про який вони ніколи навіть і не здо-

гадувалися. Він талановито вмів дати людям відчути свою унікальність і цінність в цьому світі. Інакше кажучи, він відкривав своїм учням очі на те, хто вони насправді є, які їхні достоїнства і чого вони можуть у цьому світі досягти, якщо вони стануть на шлях творення Добра в естві прекрасного.

Можна сказати, що педагог – це своєрідний світський проповідник. Тому він постійно перебуває в центрі уваги студентів не тільки в аудиторії, а й за її межами. Це гордість і одночасно колосальна моральнісна відповідальність. Отже, життя педагога, його цілісність як особистості повинна категорично відрізнятися непорочністю, розсудливістю, стриманістю, самоконтролем, організованістю і найголовніше – батьківським, материнським, щиросердним наставництвом. Адже педагог, як ми його презентуємо, зобов'язаний жити для студентів, заради позитивного впливу на їхні юні душі й долі. Подібно до хорошого лікаря, який постійно кмітує і турбується про стан здоров'я своїх пацієнтів, педагог не поділяє години на робочі й вільні.

Ось саме з приводу здоров'я педагога мусимо нагадати декілька міркувань. Адже педагог для студентів приклад у всьому і перш за все він взірець в психосоматичному стані свого здоров'я. Те як він зовні виглядає, як почуває, залежать його дії і діловий настрій в студентському колективі. Студенти майже безпомилково відзначають, що у того чи того викладача помітно зменшується концентрація і об'єм уваги, збільшується відволікання від сутнісних проблем, погіршується короткочасна, довготривала пам'ять, слабшає відтворення навіть знайомої для них інформації. Вони убачають, що він погано організовує свою професійну діяльність, відмовляється від індивідуальної роботи з ними. Його оцінка наукових досліджень спрощена до рівня елементарної буденності, а можливість критичного аналізу буремної соціальної дійсності зведена унівець. Як наслідок, мислення його стає нечітким та ірраціональним тощо.

А між тим, педагог, на нашу думку, через пізнання і поліпшення соціально-психологічної складової здоров'я має шанс не лише попереджати виникнення хвороб, але і удосконалювати себе, як особистісну унікальну цілісність. Іншими словами, зберігати здоров'я, це найважливіша особистісна цінність, це своєрідний категоричний імператив кожного без винятку педагога. Адже здоров'я педагога – ефективність його професійної діяльності – психічне, моральнісне і естетичне здоров'я студентів. Тут варто нагадати й те, що конкретного педагога як і актор важко, а інколи і неможливо, замінити у величному дійстві виховання молоді. Тож пам'ятаймо, здоров'я і краса педагога це *sancta sanctorum* всього навчального процесу!

Одним із ключових прикладів для наслідування повинне бути вміння педагога ВЧИТИСЯ. Цим він надихає студентів на пошук вічної і нескінченної в просторі-часі філософської мудрості. Своїм ставленням до світу знань він виховує в молоді щиросерді цінності; пробуджує в їхніх душах і розумі бачення й бажання позитивної, конструктивної зміни себе й навколишнього світу. І це не якась випадковість чи виняток в діях справжнього педагога, адже він є одночасно і лабораторією, і джерелом, і рушійною силою, і критерієм істинності наших знань. Подібно до того, як рабіння може виховати тільки раба і не більше, так і педагог може навчити студентську молодь тільки тому, що сам знає, чим і як досконало, на рівні мистецтва, майстерно володіє.

Якось Ісус Христос сказав, що учень не буває вище свого вчителя, але вдосконалившись, буде неодмінно всякий, як учитель його. Згідно нашого погляду, це найвища похвала, нагорода, гордість і честь за педагогічну діяльність, коли учень у своїх знаннях та переконаннях стає на рівень свого вчителя, як колега. З цього приводу згадаймо вислів Сенеки, «Навчаючи ми вчимося». А це означає, що необхідно бути постійно у світі наукових досліджень і запитів сучасної студентської молоді. Ні хвилини спокою, тому що сьогодні людські знання подвоюються приблизно один раз за дванадцять-п'ятнадцять місяців. То чи може педагог входити в студентську аудиторію з інформаційним потенціалом 2–3-літньої давнини. Тому педагог приємно приречений довічно вчитися. Це Богом даний привілей і вельми щедра нагорода долі тим людям, які сіють Добро в єстві прекрасного.

Найкращим прикладом який, яскраво показує справжнє місце Педагога в просторі науково-педагогічної діяльності, може слугувати педагогічна життєдіяльність професора Пономарьова Олександра Семеновича. Він не може збагнути ситуацію, коли викладач презентує студентам навчальну дисципліну і при цьому продуктивно не займається дослідженнями в просторі науки, фрагменти якої викладає. Парадокс та й годі!

Таким чином, ми назвали лише декілька складників цілісної, всебічно розвиненої особистості Педагога. У реальності їх незмірно більше – як і яскравих індивідуальностей. Однак і ці наголоси говорять про те, що сучасні педагогічні технології не можуть існувати без обдарованих, одержимих, сумлінних, мудрих, прозорливих, безкорисливих, патріотично налаштованих Педагогів. Для останніх вищий навчальний заклад – це повноцінне, багатогранне життя на благо майбутніх поколінь і рідної всім нам України.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ ІНЖЕНЕРІВ-МЕХАНІКІВ ДОБИ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Актуальність та постановка проблеми. Науково-технічний і соціальний прогрес висуває нові вимоги до підготовки інженерних кадрів. Оскільки професійна діяльність інженера-механіка передбачає постановку і вирішення специфічних фахових завдань, її важливою ланкою є професійне мислення, адже потреба в ньому виникає кожен раз, коли інженер стикається з новими завданнями і технічними новаціями. На формування ж професійного мислення істотно впливають суспільно-історичні особливості розвитку людства.

В умовах сучасного постіндустріального світу з його глобалізацією, інформатизацією, розробкою і широким використанням високих технологій домінує технократичний тип фахового мислення. Відомий вчений Г. Йонас пише, що «технологічна міць перетворила те, що повинно було б являтися попередньою і, можливо, навчальною грою спекулятивного розуму, у варіанти цілком реалізованих проектів, що змагаються один з одним, і, віддаючи свою перевагу тому чи іншому з них, нам доводиться обирати між крайностями віддалених і більшою мірою невідомих наслідків.Фінальні перспективи проектів потребують надзвичайно великої мудрості і осмислення» [1, с. 73].

Зазначимо, що сучасний стан вищої освіти в Україні не задовольняє завдання духовно-морального розвитку майбутніх фахівців. Таке положення неможливо пояснити тільки застарілими формами і методами викладання. Причини слід шукати глибше – у науковому підході до внутрішнього світу людини, а точніше, у кризі психології. Саме ці умови висувають відповідні вимоги до системи освіти, яка здійснює формування професійного мислення майбутніх інженерів-механіків. Однак вирішення цих завдань гальмується протиріччям між високою затребуваністю інженерів-механіків із сформованим етичним професійним мисленням та недостатньою вивченістю проблеми формування такого мислення в період навчання у вищій школі.

Аналіз стану досліджень і публікацій з проблеми свідчить про її актуальність та істотну практичну значущість. У цьому можна переконатися з робіт Д. Завалішиної, О. Ігнатюк, Ю. Корнілова, Ю. Кулюткіна, А. Маркової, С. Пазиніча, Н. Повякель, О. Пономарьова, З. Решетової, О. Романовського, Л. Товажнянського та ін. Філософські аспекти проблеми відображено у працях М. Бердяєва, Г. Йонаса, М. Хайдеггера,

Д. Хелда, К. Ясперса. Формування професійного мислення вивчають І. Болотнікова, Т. Гура, А. Зуєва, В. Ковальчук, Г. Нагорна, Г. Рубан, О. Тарасова, Е. Чернишова, О. Шайда та ін.

Системний аналіз наукових джерел з означеної проблеми показує, що виконані дослідження не вичерпують повноти обсягу актуальності і практичної значущості проблеми формування професійного мислення майбутніх інженерів-механіків доби техногенної цивілізації, оскільки вона пов'язана із надскладним психічними процесами людини та підпадає під вплив вимог сьогодення. Аналіз проблеми професійної підготовки майбутнього інженера-механіка свідчить, що у вітчизняній педагогіці не приділяється належної уваги до системного, цілеспрямованого формування їх професійного мислення в умовах вищої школи з урахуванням вимог доби техногенної цивілізації.

Таким чином метою статті автор вважає відображення проблеми формування професійного мислення майбутнього інженера-механіка доби техногенної цивілізації, перш за все його відповідальності.

Досягнення науки і техніки можуть як істотно полегшувати життя людини, так і вносити в нього небезпечні руйнівні моменти. Технізація поширюється все більш і більш: від підкорення природи до підкорення всього людського життя, до «бюрократичного управління усім – до підкорення політики, навіть ігор і розваг, проводяться в руслі звичайних форм життя. Людина вже не уявляє, що робити зі своїм дозвіллям, якщо його вільний час не заповнюється технічно організованою діяльністю» [2, с. 127].

У наш час, час техногенної доби з усіма її наслідками, ми усвідомлюємо, що особистість при цьому зі своїми намаганнями поліпшити умови свого існування виступає володарем Всесвіту. Надмірні успіхи у підкоренні природи та техногенних винаходах поставили людське існування перед обличчям надзвичайно великого виклику: наслідки діяльності, які, напевно, не залишать нічого із всього того, що на протязі тисячоліть людина здобувала в області праці, життя, мислення, в області символіки.

Техніка – це сукупність дій знаючого фахівця, що спрямовані на панування над природою. Водночас «техніка лише засіб, сама вона є ні доброю, ні поганою. Все залежить від того, що з неї зробить людина, чому вона служитиме. В які умови людина її поставить» [цит. по 3, с. 18]. Виникає небезпека того, що людина, не відчувачи відповідальності, може захлинутися у наслідках своєї діяльності, у тій «іншій» природі, яку вона техногенно створює. Людина втрачає свою індивідуальність, перспективу минулого й майбутнього, обмежується вузькою смугою сучасності, щоб, не зраджуючи самого себе перебувати у полоні раз і назавжди даних, неперевірених, недіалектичних, ілюзійних достовірностей.

Саме тому актуальним у наш час є формування професійного мислення майбутнього інженера-механіка з урахуванням особливостей доби техногенної цивілізації. На нашу думку, професійне мислення інженера-механіка доби техногенної цивілізації можна визначити як надскладний феномен; як системоутворювальний компонент професійної компетентності майбутнього фахівця; як сукупність послідовних мисленнєвих дій фахівця, спрямованих на вирішення проблем його професійної діяльності із участю духовності, рефлексії та має етичне спрямування.

Етичну спрямованість професійного мислення інженерів-механіків доби техногенної цивілізації забезпечує здібність фахівця застосовувати моральнісні норми і цінності професії, принцип відповідальності за можливі наслідки своїх дій та прийнятих рішень до конкретних професійних завдань, як особливий склад розуму для якого характерне ресурсозберігаюче бачення світу, сприйняття та дослідження інновацій у сфері діяльності, духовність. Науково-педагогічний склад вищої школи має допомогти сформувати таке мислення у майбутніх інженерів-механіків в умовах ВТНЗ. Це означає, що для майбутніх фахівців має стати природною нормою така поведінка «історична концепція людського існування в його цілісності має включати в себе майбутнє» [2, с. 155].

Отже, формування професійного мислення майбутнього інженера-механіка, на наш погляд, має розглядатися як з позиції фундаментального підходу, що забезпечуватиме філософське бачення вимог до постіндустріальної особистості, так і з позицій утилітарного значення професіонально важливих якостей інженера-механіка. Вважаємо, що друга – прикладна позиція, відображає компетентнісний підхід. Відпрацювання під час навчання у вищому технічному навчальному закладі професійних компетенцій у майбутніх інженерів-механіків передбачає, що вони повинні бути спроможні успішно вирішувати професійні завдання після закінчення навчання, використовуючи здобуті знання, вміння, навички і мати сформоване професійне мислення. Гармонічні відносини в системі «людина-машина» здатні змінити світ на краще, адже майбутнє належить людям.

Висновки. Слід зазначити, що формування професійного мислення у майбутніх інженерів-механіків необхідно розглядати як системоутворювальний компонент професійної компетентності майбутнього інженера-механіка крізь призму професійної етики, духовності, моральності та здійснювати з урахуванням особливостей сучасної цивілізації.

Подальшого дослідження потребують психолого-педагогічні методики, засоби, умови формування професійного мислення майбутніх інженерів-механіків доби техногенної цивілізації.

Список літератури: 1. Йонас. Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Перевод с нем., предисловие, примечания И.И. Маханькова. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 480 с. 2. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Перевод с нем. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с. 3. Пономарьов О.С. Моральнісні вектори розвитку техногенної цивілізації / Пономарьов О.С. // Людина, культура, техніка в новому тисячолітті: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції, 22–23 квітня 2014 р. / редкол. Гайдачук О.В., Копилов В.О. та ін. – Х. : НАУ «ХАІ», 2014. – С. 17–18. 4. Профессиональная этика инженера. Ведомости. Вып. 17 / Под ред. В.И. Бакштановского, Н.Н. Карнаухова. – Тюмень : НИИ ПЭ, 2000. – 230 с.

*Паньків М.М.
м. Харків, Україна*

ПРОФЕСІЙНА МОДЕЛЬ ФАХІВЦЯ ТУРИСТСЬКОЇ ГАЛУЗІ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Сьогодні у вітчизняній економіці активно розвивається сфера послуг. Зростає попит на якісні туристські, рекреаційні, курортно-санаторні, готельні та інші соціально-культурні послуги. За цих умов потрібні фахівці, здатні задовольняти запити споживачів цих послуг, що у свою чергу пред'являє високі вимоги до професійних якостей фахівця цієї сфери.

Спеціальність «туризм» універсальна за обсягом знань і можливостями їх застосування та передбачає підготовку фахівця у галузі суспільної комунікації. Підготовка працівників в сфері туризму обумовлена багатопрофільним характером туристської діяльності, яка потребує висококваліфікованих кадрів і принципово нових технологій обслуговування.

Майбутні фахівці туристської галузі повинні вміти «працювати в команді, бути комунікабельними, самостійно вирішувати нестандартні виробничі завдання, креативно мислити, генерувати нові ідеї, уникати будь-яких конфліктних ситуацій, уміти швидко з них виходити» [2]. Таким чином, завданням професійної освіти є готувати висококваліфікованих, грамотних спеціалістів з належним інтелектуальним потенціалом.

Багатогранність завдань підготовки фахівців у сфері туризму в умовах нової соціально-економічної формації привела до створення моделей, що дозволяють задавати пріоритетні напрями в професійній підготовці; надавати освітні послуги відповідно до змін потреб ринку праці, освітніх установ, служб зайнятості, децентралізованих структур управління, педагогів і фахівців; забезпечувати системність і цілісність організації професійної підготовки в контексті процесів реформування і розвитку професійної освіти [1].

Сучасна модель професійної туристської освіти сформована на основі багаторівневої, територіально розгалуженої системи безперервної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації туристських кадрів. Ця модель засновується на наступних принципах: 1) орієнтованість на практичну підготовку фахівців з урахуванням кращих світових стандартів; 2) облік запитів працедавців, їх кваліфікаційних вимог; 3) компетентнісний підхід; 4) надання студентам можливості вибору індивідуальної освітньої траєкторії, забезпечення безперервності і багаторівневості програм; 5) отримання «подвійного» диплому і додаткових кваліфікаційних сертифікатів; 6) застосування сучасних інформаційних і освітніх технологій в навчанні [4].

Структура і зміст інноваційних педагогічних технологій проектується з урахуванням того, що ефективність навчання визначається як рівнем кваліфікації викладачів, так і ціннісними орієнтаціями на галузь професійної діяльності майбутніх випускників. Виходячи зі специфіки педагогічної праці, викладачі є не лише джерелами навчально-пізнавальної, навчально-виробничої та етичної інформації, організаторами діяльності і спілкування студентів, але і носіями регіональної та професійної культури майбутніх фахівців туріндустрії.

Професійна компетентність педагога припускає сформованість професійно-предметних і педагогічних знань і умінь, володіння навичками міжособистісних комунікацій, готовність до творчості і т. д. Кожен викладач має право визначити для себе прийнятні ідеї і теорії, що є його педагогічним кредо в реалізації концепції професійної підготовки фахівців.

Процес формування професійних компетентностей фахівців з туризму буде ефективнішим, якщо:

- обґрунтування професійно значимих якостей фахівця з туризму здійснюватиметься на основі аналізу змісту професійної діяльності;

- процес навчання будується в контексті особистісно орієнтованого, системного і діяльнісного підходів і спрямований на використання методів і форм навчання, що дозволяють оптимізувати процес формування професійних компетентностей;

- формування професійно значимих компетентностей, що визначають успіх їх майбутньої професійної діяльності, здійснюватиметься у руслі усвідомленого прийняття їх студентами.

Інноваційна складова програм професійної підготовки фахівців для сфери туризму(за Т.М Третяковою) включає наступні компоненти [6]:

- вдосконалення загальнопрофесійних умінь, освоєння алгоритмів;
- розвиток емоційної стійкості, умінь впливати на майбутнього клієнта;
- формування потреб і розвиток здібностей поповнювати професійні знання;

- розвиток загальної ерудиції як професійної компетенції, зміцнення громадянської позиції;
- поглиблення ціннісних орієнтацій, розвиток навичок мислення;
- освоєння способів виявлення рівня підготовленості і індивідуальних особливостей студентів;
- формування і реалізація програм педагогічної взаємодії;
- формування здатності постановки нових дидактичних цілей і організація їх втілення, критична оцінка результатів;
- оволодіння педагогічним менеджментом;
- систематичне ознайомлення з інноваціями і досягненнями педагогічної науки.

Такі освітні програми дозволяють варіативно і гнучко здійснити відбір змісту навчання залежно від цілей професійної підготовки, рівнів реалізації основної освітньої програми, потреб студентів, рівня їх підготовленості і індивідуальних особливостей.

Професійні компетенції, що є елементом структури особистості, доцільно формувати в процесі професійної підготовки у ВНЗ в системі спеціально створених умов. Ефективність процесу формування професійних компетенцій фахівця з туризму обумовлена наступними педагогічними умовами [7]:

1. Цільовими (відбір змісту, методів, технологій навчання для ефективного формування професійних компетенцій майбутніх фахівців з туризму).

Реалізація цільової умови вимагає переробки програм загальнопрофесійного блоку, розробки змісту дисциплін, що сприяє цілеспрямованому і ефективному формуванню професійних компетенцій фахівців. Виходячи з аналізу державного освітнього стандарту, програм представленого блоку, можна констатувати, що їх зміст орієнтований у більшій мірі на систематизоване і послідовне засвоєння студентами теоретичних знань з дисципліни.

2. Змістовними (переробка програм дисциплін загальнопрофесійного блоку з урахуванням вимог до фахівця; розробка і впровадження в учбовий процес дисципліни, що цілеспрямовано формує професійні компетенції майбутніх фахівців, свідоме відношення студентів до майбутньої професійної діяльності, зацікавленість студентів у підвищенні професійної майстерності).

3. Технологічними (реалізація ідей особистісно орієнтованого підходу, проектування процесу формування професійних компетенцій фахівця з використанням активних методів навчання, моделювання професійної діяльності).

Створення передумов для бачення перспектив майбутньої діяльності обумовлює специфічні особливості організації і змісту професійного

навчання, до яких належить необхідність активізації пізнавальної діяльності студентів, що сприяє розвитку пізнавальних можливостей, прагненню безперервно поповнювати і удосконалювати свої професійні знання, розширювати свій кругозір.

Найбільш перспективний підхід у вирішенні проблем професійної підготовки фахівців з туризму є практико-орієнтований підхід до навчання (власне практичний аспект підготовки), що забезпечує використання у процесі викладання дисциплін виробничої бази спеціальності; залучення практиків-фахівців до викладання в межах основних дисциплін спеціальності; створення на базі ВНЗ спеціалізованого кабінету туризму; впровадження практичної складової в навчальні дисципліни; створення інформаційної бази спеціальності, що відповідає сучасним вимогам [3].

Важливим компонентом професійної підготовки студентів спеціальності «туризм» є застосування в процесі навчання професійно орієнтованих технологій, використання завдань із застосуванням методу імітації професійної діяльності, аналізу виробничих ситуацій. Це стимулює пізнавальну мотивацію в сфері професійної діяльності, що веде до усвідомленого прийняття студентами особистісних якостей, що визначають успіх майбутньої професійної діяльності і підвищення рівня їх сформованості[5].

Таким чином, туристська освіта є складним механізмом, який постійно вдосконалюється та дозволяє активно впроваджувати інноваційні програми для підготовки туристських кадрів і використовувати зарубіжний досвід підготовки туристських кадрів. Ставлення майбутніх фахівців туристської галузі до спеціальності багато в чому визначається характером навчальної роботи, в якій, як вважають багато дослідників, повинна певним чином моделюватися професійна діяльність. Організація навчального процесу повинна забезпечити перехід з позиції студента в позицію фахівця, а потім «трансформацію навчальної діяльності в професійну».

Список літератури: 1. Бондарь И.И. Профессиональное туристское образование на современном этапе развития / И.И. Бондарь // Культура народов Причерноморья. – 2012. – № 232. – С. 231–233. 2. Виноградова О.В. Туризм – як предмет наукових досліджень у контексті підготовки висококваліфікованих кадрів / О.В. Виноградова // Вісник Луганського національного Університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. – 2013. – № 18 (277). – С. 26–33. 3. Гринько С.А. Рынок подготовки туристских кадров: реалии и перспективы развития / С.А. Гринько // Слобожанський науково-спортивний вісник: Зб. наук. праць. – 2006. – № 10. – С. 243–246. 4. Кнодель Л.В. Сучасна концепція системи туристської освіти / Л.В. Кнодель // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб.наук.праць. – Київ, 2004. – Вип. 32. – С. 338–343.

5. Федорченко В.К. Педагогіка туризму / В.К. Федорченко, Н.А. Фоменко, М.І. Скрипник – К. : Слово, 2004. – 296 с. 6. Сакун Л.В. Теория и практика подготовки специалистов сферы туризма в развитых странах мира / Л.В. Сакун. – К. : МАУП, 2004. – 399 с. 7. Шпаченко И.А. Инновационная составляющая профессиональной подготовки специалистов для сферы социально-культурного сервиса и туризма / И.А. Шпаченко // Вестник ТГП. – 2011. – № 2. – С. 74–78.

*Паршина Н.О., Сухоруков В.А.
г. Харьков, Украина*

О ЗНАЧИМОСТИ ГУМАНИТАРНЫХ СОСТАВЛЯЮЩИХ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В последние десятилетия стало очевидно, что глобальная унификация материальной культуры, происходящая во всем мире, зачастую парадоксально приводит к росту «національно-стремительных» тенденций в духовном развитии народов. Ситуация в Украине, во многом повторяя мировые проблемы, ныне осложнена собственной спецификой в виде разрушения прежних системных связей и несформированности необходимых социальных и национальных механизмов для быстрого реагирования на современные требования общественного развития. Невыработанность общественной идеологии, недостаточная проявленность и организованность ведущих общественных сил, слабая разработанность научных представлений, прогнозов общественного развития в их связи с образованием способствуют выдвиганию противоречивых и противоречащих друг другу рецептов и моделей деятельности, порождающие многочисленные спорные и конфликтные коллизии, включая межъязыковые и межнациональные.

На наш взгляд, одной из важнейших задач гуманитарной составляющей национальной высшей школы является формирование и развитие у студентов психологического и морально-этического алгоритма продуктивной деятельности в различной социальной и профессиональной обстановке, включая конфликтную, а также гуманистического мировоззрения, способствующего наиболее эффективному существованию индивида в условиях современного полинационального и полилингвального мира.

В этом контексте трудно переоценить интегрирующую роль художественной литературы, способной за счет уникально эффективного воздействия художественной образности сделать понятными и близки-

ми мысли и чувства другого народа, и тем самым существенно ограничить идеологическую и социально-психологическую базу целого ряда межкультурных конфликтов.

В отечественной и зарубежной литературе существуют различные взгляды на проблему конфликтов, их природу, социальную роль. Противоположные позиции представлены, с одной стороны, теориями бесконфликтного гармоничного развития социальных групп (такова, например, позиция основателя социометрии Д. Морено) и, с другой стороны, воззрениями на конфликты как явление естественное, неизбежное и даже необходимое, поскольку они представляют собой одно из проявлений всеобщего закона диалектического развития – единства и борьбы противоположностей (например, точка зрения К. Томпсона).

Однако в теории высшей школы проблема природы конфликтов (не только социальной, психологической, но и философской) разработана, на наш взгляд, недостаточно глубоко и фундаментально. Подходы частных наук, в том числе и педагогики, ограниченные спецификой частью – научной методологии, не достигают необходимого уровня обобщения и глубины исследования концептуальных вопросов. Сложность, многоаспектность проблем образования (в нашем случае – проблемы конфликтов) требуют специальной, философской рефлексии их теоретических оснований. Эти же обстоятельства диктуют необходимость привлечения к разработкам образовательных проблем, проектов программ всего спектра социально-гуманитарных наук, выяснения концептуальных вопросов на основе междисциплинарного знания, систематизированного на философско-методологических основаниях, т.е. осмысления их в предельно широкой философской рамке.

Для того чтобы определить актуальность, корректность, потенциальную практическую эффективность той или иной конфликтологической концепции необходимо, прежде всего, проанализировать ее сопряженность с более глобальными, фундаментальными категориями теории образования – философией образовательной парадигмы, ее социально-политической, этической и языковой ориентированностью, определяющими цель образовательного процесса.

Термин «цель» в его широком значении обозначает особый тип отношения между процессом самодвижения и его результатом, возникающий в условиях предзаданного поведения самоорганизующихся и самосохраняющихся систем. Образование как сверхсложный процесс включает в себя систему целеполагания как особый тип отношения между процессом трансляции, освоения и порождения совокупного опыта общества и его результатом – воспроизведенным индивидом – носителем опыта, реализующим его в системах социального взаимодействия.

Цели образовательного процесса исторически разделились на две группы:

– «формирующие» – так или иначе связанные с задачей такой трансляции и освоения совокупного опыта, которая обеспечивает требуемые обществу, государству, социальному институту, национальной или социальной группе социально–личностные достижения учащихся – качества, черты, установки, ценностные и поведенческие регулятивы, способы мышления и деятельности, адаптации и самореализации;

– «развивающие», которые предполагают решение задачи свободного развертывания (развития и реализации) задатков и склонностей индивида с той или иной степенью учета (или совсем без него) особенностей, потребностей и возможностей социальной и национальной среды.

«Формирующие» цели, в свою очередь, делятся на две группы. Линия одной идет от Платона к современному неоконсервативному решению проблем целей образования: формирование как воспроизводство определенного типа личности и социальных взаимосвязей образования, качественно не меняющее социальной действительности, но обеспечивающее ее устойчивость.

Из платоновской теории образования, в свою очередь, логично вытекают концепции бесконфликтного гармонического развития социальных групп, занимающих определенную ступень социальной иерархии общества.

Вторая линия в «формирующем» подходе к целеполаганию образовательного процесса, также реализуемая до сих пор – линия Аристотеля. В соответствии с ней, образование есть процесс формирования личности как реализация потенций, внутренне присущих человеку, в соответствии с представлением о социальном благе. Теория образования Аристотеля предполагает выявление склонностей индивида и формирование на их основе таких личностных черт, которые впоследствии могут улучшить общество в соответствии с конечной целью социального движения – благом. И, хотя позднее встает задача определения того, что является благом и преобразования этого понимания в проект результатов образования, именно из аристотелевских идей формируется концепция элитарного образования.

Если в платоновском варианте образовательный процесс непосредственно воспроизводит социальные связи и социальную структуру, то подход Аристотеля делает образование механизмом воплощения в социальную действительность внешнезаданных по отношению к образованию целей.

Развивающая» группа целей исходит из установки на способность и права индивида реализовывать свободное самоопределение в системах культуры, языковых и социальных связей. Основанием для этого являются разнообразные личностные задатки, в разной степени и в не-

повторимых сочетаниях присущие всем членам общества (демократический вариант) или части представителей отдельных слоев и групп (элитарно-консервативный вариант).

Любая стратегия образования не только не отрицает объективной неизбежности возникновения конфликтов различной социальной глобальности, но и диктует необходимость поиска теоретических методик управления ими. Задача высшей школы, между тем, состоит не только в создании таких методик, но и в формировании комплексов конкретных рекомендаций по разрешению того или иного типа конфликтов.

С этой точки зрения проблема универсального для образования, культуры (как совокупности или системы духовных ценностей, созданных человечеством) и литературы (как неотъемлемой части культуры) по существу есть проблема общечеловеческой, гуманистической значимости явлений культуры, литературы для всех и каждого из народов.

В то же время диалектичность такого сложного, многопланового явления, как литература, состоит в том, что универсальные общечеловечески значимые гуманистические идеи получают национальное воплощение.

Неразрывное амбивалентное единство универсального и национального в литературе определяется общностью законов мышления людей, говорящих на разных языках, сходством в чувствах, восприятиях, эмоциональных переживаниях людей разных национальностей и, наконец, тем, что литература каждого народа является органическим звеном в культурном достоянии человечества.

Поэтому, на наш взгляд, культурная адаптация студентов в инокультурной среде должна быть не в последнюю очередь сориентирована на знакомство с литературой, а изучение её – входить составной частью в систему преподавания языка.

К сожалению, между литературой и языком методисты слишком часто создают искусственный барьер. В литературе видят некий конечный продукт языковой деятельности человека, который требует специальных навыков анализа и который может раскрыться только после изучения бытовых, исторических и психологических комментариев. Однако язык литературы, на наш взгляд, не состоит, как нам иногда кажется, из одних только авторских находок, удачных слов и выражений.

С другой стороны, художественную литературу не следует представлять как иллюстрацию к языку того или иного исторического периода. Это, скорее, нормированная реализация языкового и, как следствие, культурного среза данного периода, высвечивающая, в то же время, скрытые тенденции развития языка, зачастую, на века вперед.

На наш взгляд, следует не только учитывать те сложности, с которыми учащиеся сталкиваются при работе с иноязычным художествен-

ным текстом (своеобразные «внутренние конфликты», характерные для процесса обучения вообще), но и с первых шагов преодоления этих сложностей начинать формирование универсальной конфликтологической компетенции студентов.

Традиционно преподаватель на языковом занятии ориентировался преимущественно на описание и объяснение национально-специфических особенностей изучаемого произведения. В свете сказанного выше, не менее актуальной становится другая задача: выявление и методическая интерпретация общего – как оно проявляется в том или ином произведении.

Первая группа сложностей связана с пониманием основных и переносных значений слов, переносно-метафорического использования того или иного слова или фразеологизма, и также с освоением стилистической дифференциации (прежде всего лексики и фразеологии) с восприятием стилистических оттенков грамматических вариантов и синонимов.

Вторая группа трудностей касается освоения лингвострановедческой информации художественного текста. Эти трудности вызваны, главным образом, тем, насколько учащиеся освоили национальную идиоматику, включая пословицы и поговорки, а также безэквивалентную лексику.

Третья группа трудностей обусловлена присутствием в каждом художественном тексте некоторой страноведческой информации. Важно, чтобы студент был осведомлен хотя бы об основных общественно-политических и бытовых реалиях современной жизни страны, где он обучается, о наиболее распространенных обычаях, быте.

Следующая группа трудностей обусловлена специфичностью читаемого текста как произведения словесного художественного творчества.

Если для известной нейтрализации трудностей первых трёх групп прибегают к лингвостилистическому, лингвострановедческому и страноведческому комментарию, то здесь требуется специфически адаптированный литературоведческий комментарий, в котором доступным для аудитории языком разъяснялась бы система изобразительно-выразительных средств и образная система художественного произведения.

Наиболее полную рецепцию художественного текста, включающую идейно-эстетический уровень его освоения, обеспечивает систематическая работа учащегося (самостоятельная или под руководством преподавателя) по ознакомлению с искусством и литературой, с культурой страны изучаемого языка.

Конечно, современная методика РКИ не исключает возможности формирования у иностранных студентов специфических навыков литературной компетенции, т.е. абстрагированного, основанного на предшествующем читательском опыте представлении о структуре художественного текста и законах его функционирования.

Однако в целях более эффективной социокультурной и конфликтологической адаптации иностранных студентов в стране пребывания следует, на наш взгляд, использовать не только эстетические, но и (в большей мере) коммуникативные возможности языка художественной литературы, то есть не меньшее, если не большее внимание на занятиях уделять формированию навыков лингвистической, страноведческой и лингвострановедческой компетенции.

Лишь вооружив иностранных учащихся всем комплексом вышеупомянутых навыков, мы дадим им возможность с минимальными потерями преодолеть различные конфликтные ситуации в процессе их интеграции в новую социокультурную среду.

Список литературы: 1. Смирнова Н.В. Образовательный процесс как форма воспроизводства социальности. – Оренбург: изд-во Оренбургского государственного университета, 2000. 2. Кулибина Н.В. Художественный текст в лингводидактическом осмыслении. – М., 2001. – 124 с. 3. Пассов Е.И. Диалог культур: социальный и образовательный аспекты. – Мир русского слова, 2001, № 2.

*Петренко М.В.
м. Харків, Україна*

ВЗАЄМОДОПОМОГА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У найбільш загальному розумінні, просоціальна поведінка являє собою вчинки, що здійснюються однією людиною для іншої і заради її користі. У загальній категорії просоціальної поведінки виділяється два підтипи: доброта і чистий альтруїзм. Доброта – це дії, призначені для того, щоб принести користь іншій людині, без отримання зовнішньої винагороди. Однак при цьому допускається можливість внутрішньої винагороди (самосхвалення, почуття гордості за себе і т.д.). Чистий же або «істинний» альтруїзм це дії, спрямовані виключно на покращення чийогось добробуту або життя, без отримання ані зовнішньої, ані внутрішньої винагороди.

Проблема просоціальної поведінки розроблялась переважно в західній психології, починаючи з 20–30 років ХХ століття. Однак більш пильну увагу даній темі почали приділяти в 70-х роках.

Формами прояву просоціальної поведінки можуть бути допомагаюча поведінка, симпатія, доброта, милосердя, благодійність, турбота, донорство, волонтерство, участь у некомерційних соціальних проектах і т.д.

Мотивами і факторами, що обумовлюють допомогу іншій людині можуть виступати досить різні речі, тому треба розглянути основні підходи до розуміння причин просоціальної поведінки. Еволюційна психологія, зокрема, соціобіологічний підхід, виходить з існування двох типів альтруїстичної поведінки: заснованої на захисті власного роду і заснованої на взаємному обміні. Альтруїстична поведінка, що заснована на захисті власного роду, розглядалася в роботах англійського біолога Д. Гамільтона, який розвинув концепцію родового відбору або внутрішньої узгодженості. Його теорія з математичною точністю показує, що особини всередині виду матимуть найбільший успіх у відтворенні, якщо будуть допомагати сородичам так, що вигода реципієнта буде значно перевищувати витрати / збитки для донора [3]. З точки зору цього дослідника, дії окремої людини спрямовані не стільки на виживання її самої, скільки на виживання її генотипу.

Безліч досліджень, заснованих на методах «розігрування ролей» або на «що якщо» методах виявили, що така змінна, як близькість спорідненості, була пов'язана з очікуваннями надання допомоги, з обуренням при відмові в допомозі і з готовністю здійснювати допомогу. Використовуючи антропологічні дані, S. Essock-Vitale і M. McGuire знайшли підтвердження наступних чотирьох гіпотез:

а) родичі швидше будуть надавати один одному безвідплатну допомогу ніж неродичі;

б) родичі будуть надавати більше допомоги ніж неродичі, при цьому обсяг наданої допомоги тим більший, чим ближче ступінь споріднення;

в) друзі більш схильні до взаємного обміну;

г) великі подарунки та довгострокові позики, найбільш імовірно, будуть від родичів.

Згідно соціобіологічної перспективи, людина з більшою ймовірністю надасть допомогу тим, до кого вона відчуває «сімейні» почуття (подібні до тих які вона відчуває по відношенню до членів своєї сім'ї). Якщо просоціальна дія мотивована (безсумнівно, несвідомим) бажанням сприяти своєму власному генетичному виживанню, тоді люди повинні допомагати тим, хто схожий на них зовні, особистісно, а також людям з подібними установками.

Хоча теорія відбору родичів відповідає на багато питань, вона не пояснює всіх випадків альтруїстичної поведінки. У людей і багатьох інших тварин неодноразово зазначалося самовіддане і часто ризиковане служіння абсолютно стороннім індивідам.

Для пояснення того факту, що люди регулярно надають допомогу неродичам, еволюційна теорія пропонує підхід, заснований на понятті взаємної допомоги (взаємного обміну), яке ввів в сучасну еволюційну

теорію R. Trivers. В усіх людських культурах існує норма взаємності, яка зобов'язує людей відшкодовувати допомогу, яку вони отримали. R. Trivers показав, що взаємодопомога зустрічається також і серед тварин. Ті види, у яких гени стимулювали таку взаємодію, частіше виживали [10]. Згідно R. Trivers, взаємний альтруїзм включає в себе а) «ціну» альтруїстичного вчинку для самого альтруїста, б) вигоду для одержувача, в) часовий проміжок між одержанням допомоги та можливістю «відплатити» альтруїсту тим же. Через «відстрочку платежу», багато дослідників наполягають, що альтруїзм, заснований на взаємному обміні не є власне альтруїзмом [9].

Дослідники, що належать до психоаналітичного напрямку вважають, що навіть якщо поведінка людини зовні виглядає як альтруїстична, за своєю внутрішньою будовою вона такою не є. Якщо порівнювати з визначенням, то вона ґрунтується або на прямому очікуванні винагороди або заохочення (випадок маніпуляції), або зовнішні винагороди не мають цінності, однак людина діє, скоріше «допомагаючи» собі, піднімаючи свою самооцінку, компенсуючи власні проблеми і т. п.).

Так, А. Фрейд у своїй роботі «Психологія» Я «і захисні механізми» [4] розглядає питання альтруїзму як засобу захисту слабкого Его. Автор каже, що механізм проекції, один з найбільш поширених захисних механізмів, може змінювати відносини між людьми, причому як в гіршу, так і в кращу сторону. А. Фрейд намагається розкрити більш детально механізм подібної поведінки: Супер-Его в такій ситуації «санкціонує» виконання того чи іншого бажання тільки в тому випадку, коли воно перестав бути пов'язаним із власним Его людини. Слід зазначити, що в такому випадку механізм проекції часто поєднується з ідентифікацією. Цей захисний механізм дозволяє людині, по-перше, проявити дружній інтерес до задоволення іншими своїх інстинктів і, таким чином, задовольнити свої власні, а по-друге, вивільнити загальмовану активність, енергію, призначену для задоволення пригнічених бажань в русло «допомоги» чи «участі» в проблемі іншої людини.

Представники пізнього психоаналізу Е. Фромм і К. Хорні також обговорюють у своїх роботах можливість вирішення індивідом власних проблем через механізм проекції, коли суб'єкт замість того, щоб реалізовувати себе, починає облаштовувати життя іншого, брати діяльну участь в його проблемах. Зовні це може бути альтруїстичною поведінкою, проте її мотиваційний механізм швидше пов'язаний з егоїстичними устремліннями. [5, 6].

На сьогоднішній день відомо безліч різних випадків надання або ненадання допомоги в залежності від ситуації. Ситуаційний підхід до розгляду просоціальної поведінки довгий час був ведучим.

Найбільш яскраво ілюструють вплив ситуації на надання допомоги дослідження В. Latane і J. Darley [8]. Інсценувавши надзвичайні ситуації, вони з'ясували, що такий ситуативний фактор, як присутність в них спостерігачів, значно зменшує ймовірність втручання. Автори припустили, що присутність інших людей призводить до того, що відповідальність за події може бути поділена між спостерігачами. Цей ефект отримав назву «дифузія відповідальності». Поряд з дифузією відповідальності виникає дифузія провини, тому що люди вважають, що у великій групі не може бути індивідуальних звинувачень.

На початку 80-х висновки В. Latane і J. Darley були розширені другою теорією втручання спостерігачів – модель «збудження/витрати-винагороди» (С. Clark, J.F. Dovidio, G. Gaertner, J.A. Piliavin). Така модель передбачає, що спостерігачі, бачачи надзвичайну ситуацію і жертву, будуть відчувати негативне емоційне збудження і захочуть надати допомогу для того, щоб зняти цей особистісний дистрес. При цьому є три умови, за яких допомога надається максимально:

- 1) при сильному збудженні (якщо негативне збудження стимулює допомогу, то чим більше збуджуються спостерігачі коли бачать надзвичайну ситуацію, тим вірогіднішою буде допомога);

- 2) коли між жертвою і особою, що допомагає, встановлюється зв'язок «ми» (спостерігачів сильніше зачіпає надзвичайна ситуація, що виникла з людьми, з якими вони відчують внутрішній зв'язок);

- 3) коли ослаблення збудження за рахунок надання допомоги передбачає маленькі витрати і великі винагороди.

Одним із прикладів вивчення особистісних передумов альтруїзму у вітчизняній психології є робота Л.М. Антілоговой, присвячена аналізу ролі альтруїзму у професійній діяльності соціального працівника [1]. Залежність різних рівнів альтруїстичної поведінки від особистісних властивостей людини в роботі цього автора вивчалася за допомогою методики ТАТ і 16-факторного опитувальника Р. Кеттелла. Отримані Л.М. Антілоговою дані говорять про те, що високий рівень прояву альтруїзму забезпечується і залежить від впливу зовнішнього середовища, емоційної стійкості індивіда, стійких вольових властивостей, вольового контролю, вираженості вчинків, сміливості, гнучкості в судженнях. І навпаки, якщо виявляються підвищена тривожність (фактор О), ергонапруга (фактор Q4), а також зайва підозрілість (фактор L), то це значною мірою знижує прояв альтруїзму.

Крім того, тенденція здійснювати просоціальні дії пов'язана з рівнем самоактуалізації особистості. Зокрема, емпіричне дослідження цього взаємозв'язку було здійснено в роботі Є.А. Коломійця [2].

У вітчизняній психології особлива увага приділяється розгляду ціннісно-змістового аспекту просоціальної спрямованості особистості

(К.О. Абульханова-Славська, Б.С. Братусь, Ф.Ю. Василюк, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, В.М. Русалов). Основним постулатом розробок даних авторів є той факт, що суть життєвих цілей і сенсів визначає просоціальна спрямованість особистості. Особистість, орієнтована на реалізацію сенсу, в якому відображаються загальнолюдські цінності, є як творцем свого життя, так і каталізатором, що сприяє творчості інших людей.

У якості фактора, що зумовлює допомогу іншій людині може виступати така якість як емпатія. Відомий підхід до розуміння природи альтруїзму через здатність до співпереживання був запропонований С.D. Watson і колегами, і носить назву «Гіпотеза емпатичного альтруїзму» (empathy-altruism hypothesis). Відповідно до цієї гіпотези, надання допомоги може бути продиктовано як альтруїстичними так і егоїстичними мотивами.

С.D. Watson вважає, що якщо ми відчуваємо емпатію по відношенню до іншої людини, то ми будемо надавати їй допомогу з чисто альтруїстичних спонукань, незалежно від того, чи покрийс очікувана винагорода наші витрати [7].

Таким чином, можна зазначити, що в психології немає єдиного погляду на проблему просоціальної поведінки. Можливо, є необхідність створення інтегрального підходу, що буде включати до себе як умога більше чинників, які впливають на здійснення акту допомоги.

Список літератури: 1. Антилогова Л.Н. Альтруизм и его роль в деятельности социального работника / Л.Н. Антилогова // Социальная работа в Сибири. Сборник научных трудов. – Кемерово: Кузбассвуиздат. – 2004. – С. 35–44 2. Коломиец Е.А. Самоактуализация как фактор формирования установки на альтруизм / Е.А. Коломиец // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия : Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. – 2009. – Т. 15. № 4 – С. 217–220 3. Палмер Дж. Эволюционная психология. Секреты поведения Homo sapiens / Дж. Палмер, Л. Палмер. – СПб. : Прайм-еврознак, 2003. – 384 с 4. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы / Анна Фрейд : пер. с англ. – М. : Педагогика, 1993. – 144 с 5. Фромм Э. Искусство любить: исследование природы любви / Эрих Фромм, – М. : Педагогика, 1990. – 160 с, 109. 6. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / Карен Хорни. – М. : Айрис-Пресс, 2004. – 464 с 7. Batson C.D. How social an animal? The human capacity for caring. // American Psychologist, 1990. – V.45/ – P. 336–346 8. Latane B. Bystander «Apathy» / B. Latane, J. Darley // American Scientist. – 1969. – Vol. 57. – P. 244–268 9. Sober E. What is evolutionary altruism? // Can. J. Philos. – 1988. – Vol. 14. – P. 75–99 10. Trivers R.L. Social evolution. – Menlo Park, CA: Benjamin/ Cummings, 1985. – 479 p

ГИПОТЕЗА СТРУКТУРЫ СОЗНАНИЯ

В стремительно изменяющемся мире синергетика предлагает изучать динамические системы с позиции самоорганизации, в том числе и в рамках феноменологии. Динамичность же сознания, как системы, выдвигает вопросы нового порядка. А именно, на основании чего осуществляется саморегуляция, самосохранение сознания, и самоорганизация целой системы процессов адекватных реакций на вызовы динамического окружения? Каковы механизмы взаимодействия разных уровней сознания? Какова иерархия их отношений?

К настоящему времени вышло множество работ посвященных вопросам возникновения, сущности и развития сознания. Среди них немало трудов посвящены и структуре сознания. Широко известны труды З. Фрейда, К.Г. Юнга, Э. Фромма, Р. Ассаджиолли, Э. Берна и пр. Однако ответ на вопрос о строении сознания все еще не является удовлетворительным.

Структура сознания и определение категории сознания взаимосвязаны и неразрывны в понимании всей совокупности признаков отражающих содержание понятия сознание. Современное определение категории сознания, безусловно, многопланово и неоднозначно, приведем характерное современное определение. Сознание – в психологии совокупность чувственных и умственных образов, для которой в нормальных условиях характерно в той или иной мере отчетливое знание («сопутствующее знание», «осознание», лат. *conscientia*) того, что я являюсь тем, кто переживает эти образы (отсюда содержание сознания = переживание) [1, с. 423]. Отсюда сознание сводиться к осознанию и переживанию. Что не только не отражает всей сути предмета, но и не дает четкого представления о содержании категории сознания.

Безусловно, что когда исследование касается идеальных сфер, где границы между явлениями зачастую зыбки, относительноны и зависят от субъективного понимания, установить четкое и однозначное разделение трудно. Но возможно. На помощь в исследовании этих и других феноменов сознания приходит системный метод, предложенный синергетикой. Метод, согласно которому сложные самоорганизующиеся и динамические системы могут быть мысленно разделены на составляющие их структурные элементы по признаку функционального предназначения, а также иерархической зависимости. Согласно этому требованию предлагается следующая схема структуры сознания личности.

<u>Нечто</u> (универсальный источник энергии сознания)
<u>Сверх-сознание</u> (мудрость, совесть, чувство меры, состояние сознания связанное со сверх-возможностями, а так же силой воли и силой духа)
Цензор (защитный клапан сознания)
<u>Подсознание</u> (мировоззренческие установки глобального характера, убеждения, сформированные до трех лет и в состоянии аффекта)
Цензор (защитный клапан сознания)
<u>Творческое сознание</u> (абстрактно-ассоциативное, параллельное мышление, необычное сочетание обычных связей)
Цензор (защитный клапан сознания)
<u>Бессознательное</u> (социальные нормы, правила морали и нравственности)
Цензор (защитный клапан сознания)
<u>Сознательное</u> (линейно-логическое, последовательное мышление)
Цензор (защитный клапан сознания)
<u>Предсознание</u> (рефлексы, инстинкты, генетическая информация)

Теперь последовательно поясним, что именно мы предлагаем понимать под этими структурными элементами сознания.

Предсознание – это сфера сознания, которая содержит в себе рефлексы (условные и безусловные), инстинкты и всю генетическую информацию, присущую индивиду.

Например, пищеварительный рефлекс, инстинкт самосохранения, размножения, генетическая предрасположенность к заболеваниям.

Цензор – это сфера сознания, которая временно изолирует, один элемент сознания от другого, препятствуя процессу осознания, осмысления находящейся в них информации. Это своеобразная защита сознания от чрезмерных информационных нагрузок, поступающих одновременно по разным каналам. Своеобразный фильтр сознания, отделяющий одну сферу переживания от другой. Цензор дает возможность как бы попридержать информацию для дальнейшего осмысления ее в спокойной обстановке. Поэтому цензор не является непреодолимым препятствием. Он вполне преодолим для сознательного усилия или силы воли, дисциплины ума.

Сознательное – это сфера линейно-логического мышления, внутри которого связь предметов, процессов и явлений мыслиться

как последовательная, находящаяся в прямой причинно-следственной зависимости.

Это сфера мышления связанная с обычным, бодрствующим состоянием сознания. В целом это сфера рационального мышления.

Бессознательное – это сфера сознания, в которой хранятся социальные нормы и правила поведения, усвоенные человеком в процессе воспитания. Это своего рода, хранилище шаблонов поведения, идеалов, в типичных ситуациях связанных с машинальной деятельностью.

Здесь находятся программы поведения, усвоенные человеком в нормальном (не аффектном) состоянии, в результате многочисленных повторений и наглядных примеров. Это своего рода вместилище ритуальных форм поведения. Например, программы пожелания доброго утра, благодарность за услугу, прощание при расставании, этики общения со старшими, отношения между мужчинами и женщинами и т.п

Творческое сознание – это сфера сознания, основной функцией которой является поиск новых связей и нового понимания сущности вещей. Своеобразное и субъективное необычное сочетание обычных предметов, явлений, процессов.

Творческое сознание направлено на поиск необычного исполнения обычных деяний, или поиск оригинальных решений. Это обеспечивается, в основном, за счет абстрактного мышления. Эта способность сочетать не сами вещи и предметы, а их свойства. Именно творческое мышление обеспечивает научно-технический прогресс и цивилизационное развитие.

Подсознание – это сфера сознания, в которой находятся мировоззренческие установки глобального характера, основной функцией которой является сохранение психоэмоционального опыта приобретенного в состоянии аффекта.

Например, в подсознании находятся такие установки глобального характера как «Я (по сути своей) – хороший» или «Я (по сути своей) – плохой», или «Мир (по сути) – хорош» или «Мир (по сути) – плох». Согласно теории транзактного анализа такие установки порождают четыре основные мировоззренческих формы «Я-хороший, мир-хороший», «Я-хороший, мир-плох», «Я-плохой, мир-хороший» и «Я-плохой, мир-плох». В подсознании находятся установки на оптимизм или пессимизм, способы реакции в критических ситуациях, паника или собранность, эмоциональность или сдержанность. Установки на волевые или безвольные деяния, речь, характер мышления в целом.

От подсознания зависит не только основной характер поведения человека, но и интерпретация, истолкование, трактовка событий. Происходящее подсознательно подгоняется под шаблон уже сформированного мировоззрения.

Сверх-сознание – это сфера сознания, в которой находятся способности человека к стратегическому, глобальному, тотальному мироосознанию в комплексе и динамике всех проходящих процессов. Мышление на уровне сверх-сознания характеризуется сверх-рациональностью, а проявляется в виде мудрости, интуиции, предощущения, т.е. любого до опытного знания. Проявляется, так же, в сверх-способностях человека, телепатии, ясновидении, телепортации и телекинезу предметов. Примером чего может быть широко известный феномен Кулагиной, изучавшийся в СССР в конце 70-х начала 80-х годов XX века.

Но основной особенностью этой сферы есть – сила воли и сила духа.

Первой особенностью сверх-сознания является феномен совести. Совесть как определяющий мотиватор деяний и мышления человека. К совести относятся такие явления как сострадание, человеколюбие вплоть до самопожертвования, чувство правды, истины.

Второй особенностью сверх-сознания является чувство меры, определяющее степень доброкачественности происходящего. Чувство, основанное на со-переживании, со-чувствии, со-знании динамики и всеобщности протекающих процессов. Чувство позволяющее определить степень, значение и качество субъективного воздействия.

Третьей особенностью сверх-сознания является феномен мудрости, как соразмерного сочетания меры, информации, совести и доброкачественности происходящего в исторической ретро- и перспективе. Мудрость позволяет знать, то малейшее, что является существенным для настоящего и определяющим для будущего состояния.

В функции сверх-сознания, так же, входит предощущение смысла субъективной жизни. И воля необходимая для самосовершенствования субъекта вплоть до коррекции смысла жизни.

Нечто – это энергетический потенциал сознания, бесструктурный источник энергии сознания, основа его бытия. Именно Нечто (с ударением на «е») вдохновляет и одухотворяет собственно сознание. Придает ему целостность, энергичность, функциональность. Нечто – своего рода движитель сознания. Нечто имеет универсальный характер, присуще всем видам сознания. Духовный психологический опыт даосов, суфиев, йогов, волхвов и отшельников в оценке Нечто совпадает [4. С. 138–150]. Оно (Нечто) описывается в Восточной традиции как вечное и бесконечное, всеохватывающее и неопишное, бескачественное и безличное. Поэтому мы избрали Нечто как термин, обозначающий наличие некоего трудноописуемого влияния, наличие которого (влияния) неоспоримо присутствует [5. С. 42–55]. Возможно, позже этот термин обозначится конкретнее.

На основе функционального разделения сфер выделим категорию человеческого сознания. **Сознание человека** – способность активного, ин-

стинктивного, об'єктивного, цілеполагаючого, причинно-слідственного, творчого, ціннісно-інтуїтивного, відображення дійсності.

Висновок. Чоловіче свідомість представляє собою систему взаємодії семи основних багатовісних сфер. Кожної із сфер свідомості присущі свої можливості мислення. Кожна сфера свідомості відокремлена від сусідніх сфер захисним клапаном **Цензором**. Свідомість людини як структура формується ще до народження, і заповнюється змістовною інформацією в процесі життя. Саморегуляція і самозбереження здійснюються за рахунок послідовної активації потенціалу сфер свідомості, до тих пор, поки не буде знайдено адекватний і задовільний відгук на виклик динамічного оточення.

Дальніше дослідження свідомості людини ми бачимо можливим і перспективним в русі упорядкування сфер свідомості по функціональним ознакам.

Список літератури: 1. Філософський енциклопедичний словарь. – М.: ІНФРА-М, 2006. – 576 с. 2. Лапланш Ж., Понталіс Ж.-Б. Словарь по психоаналізу. – М.: МГУ, 1996. – 623 с. 3. Аронов Р.А. Три світа єсть у людини. «Вопросы философии» 2007, № 1, – С. 106–114. 4. Насыров И.Р. «Достижение истинности» (тахик) в гносеологии доктринального суфизма «Вопросы философии» 2007, № 10, – С. 138–150. 5. Лобкович Н. Доказательства бытия Бога e rebus creatis. Наброски исторических наблюдений и логических размышлений. «Вопросы философии» 2007, № 2, – С. 42–55 6. Евлампиев И.И. Концепция сознания С.Н. Трубецкого в контексте европейской философии XX века. «Вопросы философии» 2007, № 11, – С. 33–44. 7. Хорунжий С.С. Конституция личности и идентичности в перспективе опыта древних и современных практик себя. «Вопросы философии» 2007, № 1, – С. 75–86.

*Полякова Н.В.
м. Харків, Україна*

ТЕХНОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ НАРАД У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ НОВОЇ ЕЛІТИ

Технологія управлінської діяльності передбачає знання моделей, методів і засобів управління, пов'язана зі свідомістю людини та потребує врахування закономірностей міжособистісного спілкування, психологічних особливостей керівника та підлеглих. В процесі спільної трудової діяльності люди вступають у взаємодію, яка є частиною цієї діяльності. Керівнику, щоб вдало вирішувати поточні завдання та викону-

вати професійні функції, досягти стратегічних цілей організації, потрібне управлінське спілкування – спілкування з метою скерувати людей у певний напрямок, підтримувати цей напрямок чи формувати новий. Це надасть керівнику можливість не тільки аналізувати проблемну ситуацію, а й визначити шляхи найкращого її вирішення.

Важливими способами спілкування керівника з підлеглими є наради, переговори і презентації. Вони є оперативними інструментами діяльності керівника. Спілкування – це одна із форм інформаційного та матеріально-енергетичного обміну між людьми, що здійснюється для встановлення, зміцнення та підтримання зв'язків між ними. Щоб досягти успіху потрібно оволодіти не тільки технікою спілкування та застосовувати її у щоденній практиці, але й розвивати культуру мовлення, підвищувати свою загальну культуру. Необхідність вивчення технології проведення ділових нарад майбутньою елітою обумовлена тим, що для майстерного та доцільного використання цього елементу системи управління потребуються як фундаментальні знання, так і професійні навички.

Різним аспектам та практиці ділових нарад приділяється увага з боку теорії ділового спілкування, ділової етики, ораторської майстерності та мовних особливостей, діловодства, сучасних підходів до менеджменту та проведення нарад, корпоративної етики, конфліктології, тайм-менеджменту.

У професійного керівника виникає постійна потреба проводити різного виду наради, максимально використовувати творчий потенціал колективу. Керівнику необхідно знати, чого слід очікувати від наради, доповіді або презентації, а також, яку мету мають переслідувати такі заходи. При роботі наполягати на тому, щоб кожна нарада давала конкретну користь й просуvala вирішення поставлених завдань, була засобом отримання інформації й використовувалась для розподілу обов'язків між працівниками.

Під час нарад керівник впливає на підлеглих заради нормального функціонування організації та до того ж має виховний характер. При цьому можуть виникати специфічні бар'єри спілкування, відсутність повного встановлення контакту між керівником та підлеглими, що зумовлено окремими індивідуально-психологічними особливостями сторін. Також слід враховувати, що підготовка та проведення нарад завжди пов'язана з затратами часу як тих, хто готує нараду, так і учасників зустрічі, потребує фінансових затрат.

У навчально-практичному посібнику [4] описуються такі форми службових (ділових) нарад:

- нарада – форма організації спільної діяльності працівників одного або декількох підрозділів, яких запрошує менеджер для обговорення того чи іншого питання, вироблення або прийняття рішення;

– засідання – форма роботи постійно діючого органу (комітет, колегія, рада, комісія) або групи;

– збори – спільна присутність десь, чимось об'єднаних людей, обумовлена певною метою.

Л.Л. Товажнянський, О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, О.А. Ігнатюк визначають наради, як одну з найбільш поширених форм управлінських технологій, які «дозволяють використовувати колективний розум і знання для вирішення складних актуальних проблем, організовувати обмін інформацією, думками та накопиченим досвідом між окремими працівниками, структурними підрозділами, організаціями» [3, с. 106].

Автори зауважують, що ділові наради слід розглядати як особливий вид організації, яка створюється на надзвичайно короткий термін з певною цілеспрямованістю, і тому для підготовки та проведення майбутньому керівникові необхідно вивчити певні аспекти загальної теорії організації, що значною мірою підвищить ефективність наради.

Наради створюють почуття приналежності до команди чи організації, відображають культурні цінності організації. Вони дають можливість висловити свою думку, виявити непорозуміння або зародження конфліктної ситуації в колективі, отримати допомогу у вирішенні завдань та проблем у того, хто має більший досвід, володіє необхідною інформацією і знаннями з обговорюваних питань. Але прийняття остаточного управлінського рішення є особистою функцією керівника будь-якого рівня і являє собою головний результат його професійної діяльності.

Потенційні проблеми проведення ділових нарад та негативні ефекти від них можуть призводити до неприємних наслідків як для того, хто проводить та готує нараду, так для організації в цілому. Коли нарада не проходить гарно, керівнику не вдається максимізувати потенціал своїх працівників й використати в найкращій спосіб час та енергію. При цьому неправильні методи підготовки нарад та стиль їх проведення, несвоєчасність, тривалість, незадовільний рівень прийнятих на них рішень можуть викликати критичне ставлення до них [2].

Практика сьогодення, свідчить про те, що ефективність нарад знижується через слабку їх підготовку та непродуманий підбір учасників. Нарада навряд чи пройде успішно, якщо її заздалегідь не підготувати.

Коли, залежно від мети й завдань, які треба вирішити, обрано вид наради, постає питання успішного її проведення головою наради, а це може бути керівник установи, підрозділу або відповідальна за певний напрям роботи особа. Успіх наради, його ефективність багато в чому залежать від головуючого. Під час проведення наради у головуючого виникає необхідність упевнено і вміло керувати обговоренням унесених

до порядку денного питань, постійно стежити за ходом дискусії, обдумувати й добирати слушні запитання, систематизувати різні погляди, вчасно робити висновки. Має важливе значення створення доброзичливої атмосфери для спілкування і прийняття рішень.

Технологія проведення нарад не дає готового рішення керівникові, але формує рекомендації по виконанню певних дій, які можуть привести до успіху у вирішенні проблемних ситуацій, звільнить керівників час та надасть можливість зосередитись на суті проблем, які стають перед організацією. Використання цього інструменту дає можливість зосередитись на прийнятті рішення, а не на тому, де проводити нараду, скільки паперу буде необхідно для забезпечення роздрукування оголошень та протоколів, хоча і це важливі аспекти підготовки наради.

На рисунку 1 наведено технологічну схему підготовки та проведення нарад [1]:

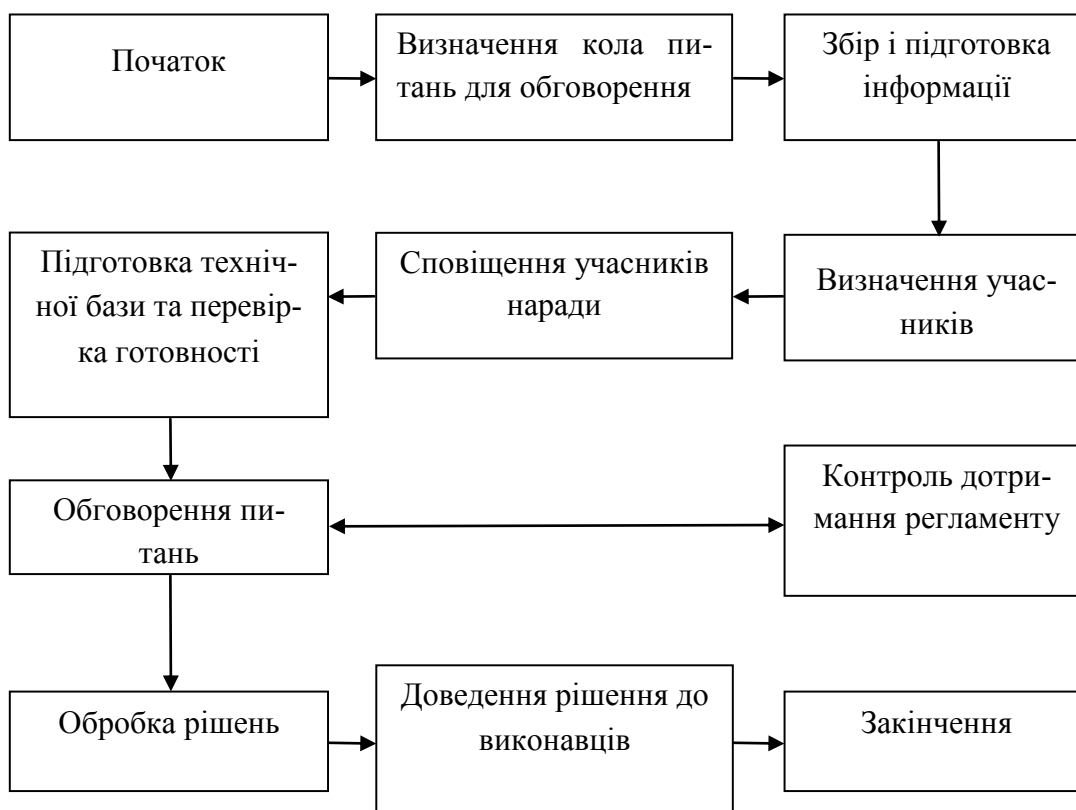

Рисунок 1 – Технологічна схема підготовки та проведення нарад

На нарадах з реалізації якого-небудь раніше прийнятого рішення можна обмежитися виступом і відповідями учасників на запитання. У деяких випадках буде достатньо коротко обговорити проект рішення, якщо всі доповіді й повідомлення були розмножені і роздані заздалегідь. Сучасний зв'язок і розмножувальна техніка сприяють суттєвому підвищенню ефективності нарад. Так, можна організувати колективне

обговорення, використовуючи для цього радіо, телебачення, селекторний зв'язок (відео-конференції), інтернет тощо.

Розглянувши систему нарад в НТУ «ХПІ», можна зробити висновок, що вона у цілому відповідає діяльності Університету і є достатньо раціональною. На нарадах ухвалюються рішення, які є важливими для життєдіяльності колективу в цілому, і в той же час стосуються особисто кожного їх учасника.

Аналіз сучасного підходу вітчизняних та закордонних науковців та практиків дає можливість створити схему технологічного процесу підготовки та проведення нарад з урахуванням чинників, які впливають на нього. Таким чином розвиток та дослідження управлінських технологій, у тому числі технології проведення нарад, потребує уваги науковців та використання результатів досліджень у практичній діяльності фахівців та при підготовці гуманітарно-технічної еліти.

Список літератури: 1. Скібіцька Л.І. Організація праці менеджера: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 360 с. 2. Streibel B.J. The Manager's Guide to Effective Meetings. – New York, NY: McGraw-Hill, 2002. – 196 p. 3. Товажнянський Л.Л., Романовський О.Г., Пономарьов О.С., Ігнатюк О.А. Основи управлінських технологій (Серія управлінські технології): Навч. посіб. – Харків: НТУ «ХПІ», 2004. – 184 с. 4. «Я – начальник, ты – ...» [Текст]: о менеджменте популярно и конкретно: Учеб.-практ. пособие / В. Шатун. – Николаев: НГГУ, 2005. – 342 с.

*Пономарьов О.С.
м. Харків, Україна*

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ Й ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ЗАВДАНЬ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Сьогодні людська цивілізація переживає надзвичайно складний етап своєї історії. Вона фактично опинилася на роздоріжжі, або, як говорять філософи, у своєрідній точці біфуркації. Це означає, що перед нею відкрилася ситуація, коли реально існує імовірність принаймні трьох варіантів її розвитку, а отже й визначення її подальшої долі. Перший з них полягає у продовженні стратегії нарощування обсягів виробництва і змаганні країн за рівнем ВВП. Ця стратегія прискорює наближення глобальної катастрофи. Другий варіант пов'язаний з консервативним вибором шляху розвитку і збереженням існуючого стану. Він знайшов відображення у різних концепціях сталого розвитку, який тільки відтягує кризу й не усуває перспектив глобальної катастрофи. Третій

же варіант має передбачати серйозні обмеження людських потреб, обсягів виробництва й використання природних ресурсів. Він, як вважають авторитетні вчені, вимагає високої відповідальності не тільки керівництва держав, але й кожної людини та її спрямованості на впровадження толерантності в систему міжособистісних і міжнародних відносин та відновлення навколишнього природного середовища.

Вже сама проблема вибору шляхів розвитку людської цивілізації являє собою складне, суперечливе і вкрай відповідальне завдання. Не менш складним уявляється водночас і формування духовного світу людей, особливо молоді, та прищеплення кожній людині почуття її особистої відповідальності за майбутнє своїх дітей і онуків, за подальшу долю людської цивілізації. А без цього вона і її діяльність не мають чітких життєвих цілей та орієнтирів.

Добре відоме китайське побажання недругові: щоб ти жив в епоху змін. Нам же довелося жити в епоху не просто змін та еволюції умов індивідуального і суспільного буття, але стрімких і кардинальних їх трансформацій. Вони зумовлюють розгубленість значної частини людей, які не встигають осмислити сенс і сутність цих перетворень. В результаті вони втрачають життєві орієнтири і впевненість у своїх силах, здібностях і можливостях. Підкоряючись зовнішнім обставинам, ці люди пасивно пристосовуються до ситуації. Не відчуючи відповідальності за майбутнє, вони своїми діями і бездіяльністю свідомо чи несвідомо сприяють розвитку негативних процесів і наближують катастрофу.

В той же час в суспільстві існує група інших людей, які переоцінюють себе і свої сили й можливості. Заради досягнення своїх цілей вони нехтують моральнісними принципами й життєвими цінностями. Вони вибудовують відносини з іншими людьми і суспільством у цілому виключно з позицій своєї особистої вигоди. У гонитві за багатством і владою вони втрачають духовні ідеали і вважають, що обов'язки й відповідальність перед суспільством – це якась безпідставна вигадка невдах, романтиків та моралістів.

Саме подібні позиції і погляди стають живильним джерелом, у якому коріняться такі явища, як агресивність, екстремізм, сепаратизм і тероризм. Однак істотне ускладнення матеріальних і духовних умов життя, навпаки, вимагає консолідації і суспільної злагоди. Адже завдяки суспільній природі людини сама можливість її успішного життя й діяльності пов'язана з активною участю в суспільній праці і нормальними взаємовідносинами з іншими людьми. Їх же умовами стає певний рівень духовно-культурного розвитку.

Слід додати, що негативні суспільні процеси відбуваються на тлі вкрай серйозних екологічних проблем і викликів, що створюють реаль-

ну загрозу глобальної катастрофи, створену безвідповідальним характером господарської діяльності людей. Таким чином, необхідною умовою для збереження людської цивілізації стає рішуча зміна освітньої парадигми. Вона має передбачати зміну цілей, змісту і характеру навчання і виховання підростаючих поколінь, їх соціалізації й особистісного розвитку. Перш за все йдеться про вищу школу і формування у студентів чітких світоглядних позицій, загальної і професійної культури й багатого духовного світу, прищеплення їм системи гуманістичних життєвих цінностей і відповідальності за їх дотримання.

Таким чином, виникає необхідність у визначенні сенсу самого поняття духовності. Так, С.У. Гончаренко вважає, що духовність – це «індивідуальна вираженість в системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». За словами вченого, «під духовністю переважно розуміють першу з цих потреб, під душевністю – другу». Разом з цим він розглядає й поняття духовних цінностей, під якими має на увазі «витвори людського духу, зафіксовані у здобутках науки, мистецтва, моралі, культури» [1, с. 106].

У свою чергу Р.М. Охрімчук визначає духовність як категорію «людського буття, якою виражається його здатність до самотворення і творення культури. Духовність є вищим рівнем розвитку особистості, на якому основними мотиваційно-смысловими регуляторами її життєдіяльності є вищі людські цінності» За словами автора, «це рівень найбільш зрілої і відповідальної (перед собою та ін.) особистості, здатної не тільки пізнавати та відображати довколишній світ, а й творити його» [2, с. 244].

Сама по собі духовність ще не стає суспільною цінністю, якщо вона не поєднується з розвиненим почуттям власної відповідальності кожного члена суспільства за якісне бездоганне виконання своїх професійних і громадських обов'язків, за дотримання моральнісних і правових норм співжиття і спільної з іншими людьми діяльності. Нам вже доводилося писати, що «формування духовного світу студентів є важливим і достатньо складним завданням. Його важливість зумовлена тією роллю, яку вони відіграватимуть в соціально-економічному і духовно-культурному відродженні України. Оскільки ж вони утворюють майбутню інтелектуальну і науково-технічну еліту країни, їх культура й духовний світ являтимуть собою істотний чинник впливу на широкі верстви населення. Тому філософія педагогічної культури має бути активною. Це означає не тільки те, що вона сприяє успішному виконанню педагогом своїх навчально-виховних завдань, але й те, що в процесі їх виконання вона здатна поступово трансформуватися у філософську культуру студентів. А це вже буде якісно новим рівнем

розвитку і їх професійної й соціальної компетентності, і їх загальної культури й духовного світу» [2, с. 24].

На жаль, наша система освіти, в тому числі й вища школа, системному розвитку духовного світу молоді не приділяють належної уваги, що створює додаткові загрози долі нашої цивілізації. Щоправда, стан формування в учнів і студентів духовності й відповідальності є незадовільним не тільки у вітчизняній системі освіти. Його прояви тією чи іншою мірою мають місце і в інших країнах, в тому числі і в економічно розвинених. Це підтверджують хоча б такі посилання. Відомий французький дослідник проблем сучасної освіти Р. Бурдонкль, розглядаючи сутність і зміст професіоналізму педагогів спеціально вказує на існування певних меж поширеного міфу про можливості їх реального впливу на своїх вихованців [3]. Аналізуючи взаємозв'язки між станом університетської освіти й майбуттям Америки, Д. Бок також зосереджує увагу на проблемі падіння рівня духовності і культури в суспільстві та недостатнього впливу на їх формування й розвиток з боку педагогічних працівників [4].

На жаль, вища школа дедалі все більше зосереджується на професійній підготовці, відверто нехтуючи іншими складниками освіти. В той же час роль цих складників, насамперед виховання, особистісного розвитку і соціалізації, постійно зростає. Як нам доводилося зазначати раніше, «завдання навчання жити щасливим і духовно багатим життям полягає у прищепленні молодій людині цілісної системи світоглядних принципів і переконань, оптимістичного світосприйняття, вміння осмислювати і бачити особистісний сенс життя, прагнути досягти професійної і духовної зрілості, успішно реалізувати свій творчий потенціал та креативні здібності». При цьому особливо наголошувалося на тій обставині, що «чи не найголовнішим при цьому виступає глибоке розуміння людиною особистої відповідальності за себе і свою сім'ю, за свою країну і долю всього людства» [5, с. 115].

На перший погляд уявляється, що поширення освіченості має сприяти й підвищенню рівня духовності. Однак реалії сучасності свідчать, що це далеко не так. Адже еволюція феномену освіти все більш відчутно відбувається у напрямку її спеціалізації. Навіть класичні університети сьогодні готують не просто високоосвічених людей, а виключно фахівців з певних спеціальностей. За цих умов кругозір більшості з них звужується до відповідної предметної області, духовність витісняється прагматизмом.

Відомий німецький філософ ХХ століття Карл Ясперс, один із засновників екзистенціалізму, детально аналізуючи духовну ситуацію, пише про нівелювання освіти, особливо в процесі спеціальної підготовки. На

його глибоке переконання, «в існуванні масового порядку всезагальна освіта наближається до вимог середньої людини. Духовність гине, поширюючись в масі, раціоналізація, доведена до грубої моментальної доступності розсудку, привносить у кожную сферу знання процес збіднення». Вчений підкреслює, що «з нівелюючим масовим порядком зникає *той освічений шар*, який на основі постійного навчання отримав дисципліну думок і почуттів і здатний відгукуватися на духовні творіння» [6, с. 159].

І дійсно, сьогодні широкому загалу людей з вищою освітою, достатньо розвинених інтелектуально, абсолютно відсутня духовність. Їх внутрішній світ збіднений, їх життєві цілі й цінності, їх орієнтири обмежуються сферою задоволення виключно матеріальних потреб. Впевнитися у цьому досить легко, достатньо запитати у багатьох викладачів вищої школи, не говорячи вже про студентів, коли вони останній раз відвідували театр, музичні вистави чи художні виставки. При цьому вони навіть не усвідомлюють, що така ситуація є проявом їх безвідповідальності, оскільки відсутність належного внутрішнього духовного світу не просто збіднює їх життя, а й позначається на якості їх педагогічного впливу на студентів, на формуванні в останніх технократичного типу мислення. Не випадково В.Г. Кремень з тривогою пише про те, що поняття «інтелектуал» все більш перестає бути тотожним поняттю «інтелігент».

Справжнього ж інтелігента завжди характеризує розвинене почуття його власної відповідальності не тільки за свої дії, вчинки й поведінку, а й за стан справ у суспільстві й країні, за майбутнє всього людства. При цьому зміст самого поняття відповідальності полягає у здатності людини усвідомлювати відповідність результатів її діяльності тим цілям, на досягнення яких вона спрямована, моральнісним і правовим нормам і принципам поведінки, прийнятим у даному суспільстві чи конкретному колективі. Завдяки цьому у неї виникає почуття причетності до спільної справи. У разі ж невідповідності результатів її діяльності заздалегідь визначеним цілям і вказаним нормам у неї виникає почуття провини і невиконаного обов'язку.

Відсутність же таких почуттів, характерне для певної частини як молоді, так і дорослих людей, тобто їх безвідповідальність є однією з основних причин тієї кризи, яку переживає сьогодні наша країна. Істотну ж частку провини за цю ситуацію необхідно покласти безпосередньо на систему освіти й на педагогів. Дійсно, це ми так навчали й виховували своїх учнів і студентів, що не зуміли прищепити їм ні відповідальності, ні професійної культури. А це вже цілком може вважатися проявом нашої недостатньої відповідальності. Адже лібералізм і недостатня вимогливість стають причиною того, що ми випускаємо тисячі людей з дипломами, але без належної професійної компетентності. Тож про їх духовність і відповідальність не може бути й мови.

Відверто говорячи, ми таким ставленням до своїх обов'язків коїмо злочин і віддаємо долю наших дітей та онуків, долю всієї людської цивілізації в руки цих невігласів. Ще страшніше те, що отримані ними дипломи при їх спритності й нахабстві відкривають кар'єрні можливості переважно у престижних сферах діяльності й на керівних посадах. Усвідомлюючи в глибині душі справжню ціну свого «професіоналізму», такі «фахівці» оточують себе подібними ж людьми, щоб на тлі дійсних професіоналів і творчих особистостей не виказувати своєї сутності. Тому суспільне виробництво й деградує, а наше відставання від провідних економічно розвинених країн світу постійно зростає.

Результати аналізу різних сфер освітньої практики дають всі підстави стверджувати разом з І.А. Колесниковою та О.В. Титовою, що «змістовний діапазон, який освоює людина за допомогою педагогічної праці, є достатньо широким. Тут і досвід людства, і досягнення культури: надбання тієї чи іншої предметної області, моральні й моральнісні норми, внутрішні переживання учасників педагогічних процесів, система різних відносин, що пов'язують людей, – одним словом, всі грані буття» [7, с. 19]. Розвиваючи цю думку, слід підкреслити, що вказаний змістовний діапазон людина освоює за допомогою не просто педагогічної праці, а насамперед педагогічного спілкування, яке має нести (і дійсно несе у справжнього педагога) високий духовний потенціал. Цей потенціал реалізується при формуванні духовного світу студента і знаходить своє вираження не тільки у його естетичних смаках, ідеалах та уподобаннях. Духовний потенціал особливо рельєфно проявляється у розвитку почуття особистої відповідальності майбутнього фахівця за свої дії та вчинки, за поведінку і висловлювання, за їх можливий вплив на його оточення, на долю країни і людської цивілізації загалом.

Таким чином, надзвичайно складне і вкрай відповідальне завдання освіти по кадровому забезпеченню соціально-економічного, науково-технічного й духовно-культурного відродження України вимагає від вищої школи не просто високоякісної професійної підготовки фахівців, а їх всебічного особистісного розвитку. Відповідальність кожного навчального закладу і кожного викладача має реалізуватися у високому рівні професійної й соціальної компетентності випускників та їх конкурентоспроможності, у їх багатому духовному світі та відповідальності перед своєю сім'єю, народом і людством взагалі.

Список літератури: 1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с. 2. Охрімчук Р.М. Духовність / Р.М. Охрімчук // Енциклопедія освіти. – С. 244–245. 2. Пономарьов О.С. Духовність у системі філософії педагогічної

культури / О.С. Пономарьов // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2014. – № 2. – С. 18–26. 3. Bourdoncle R. La professionalisation des enseignants: les limites d'un myth / R. Bourdoncle // Revue Française de pedagogie. – 1993. – № 105. – Р. 83–119. 4. Bok D. Universities and the Future of America / D. Bok. – Durham: Duke University Press, 1990. – 135 p. 5. Пономарьов О.С. Відповідальність як педагогічна категорія : навч.-метод. посіб. / О.С. Пономарьов, Н.В. Середа, М.К. Чеботарьов. – Х.: Вид-во Підручник НТУ «ХП», 2013. – 172 с. 6. Ясперс К. Духовная ситуация времени / Карл Ясперс; пер. с нем. – М.: АСТ, 2013. – 285 с. – (Новая философия). 7. Колесникова И.А. Педагогическая праксеология : учеб. пособие для студентов высших пед. учебных заведений / И.А. Колесникова, О.В. Титова. – М.: Академия, 2005. – 256 с.

*Резнік С.М.
м. Харків, Україна*

ЦІННОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Суспільні трансформації призводять до змін в характері взаємовідносин людей між собою, в характері та способах взаємодії, в особистісних властивостях людини. Значні трансформації відбуваються у всіх сферах суспільного життя – в освіті, культурі, виробництві, політиці тощо. Сучасні мислителі – філософи, психологи, соціологи – намагаються проаналізувати та дати оцінку цим змінам.

Вивчення трансформацій у системі вищої освіти є актуальною та важливою *проблемою сьогодення*. Комп'ютерні технології, масовізація, комерціалізація, інтернаціоналізація освіти не тільки впливають на характер, зміст, форми та методи навчання, але й значним чином на ставлення до вищої освіти, на цінності освіти. Почуття відповідальності за результати навчання, ставлення до інформації та до знань, популярність та престижність освіти, чинники затребуваності тієї чи іншої спеціальності, цілі освіти – ось тільки невелика кількість питань, на які потрібно знайти відповіді для забезпечення належного рівня професійно-особистісного розвитку сучасного студента.

Проблеми цінностей вивчались такими науковцями як М. Вебер, А. Маслоу, Д. Леонтьєв, К. Роджерс, Е. Шпрангер, В. Франкл, Е. Фромм та ін. Проте недостатньо дослідженими лишаються питання цінностей освіти сучасних студентів.

Метою статті є аналіз суспільних трансформацій та їх впливу на цінності освіти в сучасному суспільстві.

Девальвація традиційних цінностей є характерною рисою сучасності. Знецінюються сімейні, духовно-моральні цінності, що призводить до збільшення кількості розлучень, зменшення народжуваності, збільшення дітей, які народились поза шлюбом, а також так званих цивільних шлюбів. Зростає рівень злочинності, алкоголізм, наркоманія.

Натомість підвищуються значущість цінностей свободи, цінностей вільного вибору, проте багатьма філософами, психологами, соціологами та культурознавцями дійсність, реалістичність цієї свободи ставиться під сумнів. У суспільстві масової культури суспільна думка, престиж, популярність стають такими маніпулізуючими чинниками, що свобода вибору насправді виявляється тільки оманом.

Це стосується й сучасної вищої освіти. Обираючи престижну спеціальність менеджера, економіста, юриста або якусь іншу чи замислюється майбутній фахівець, наскільки ця професія відповідає його індивідуальним інтересам, якостям, можливостям? Звичайно, можна заперечити та запитати: «Хіба в минулі століття молоді люди обирали собі професію завжди за покликом душі?» Звичайно, ні. Тоді ж чому існуюча зараз ситуація викликає занепокоєння? Перш за все, тому що ніколи раніше суспільство не надавало молодим людям таких виняткових можливостей для реалізації себе, такого вибору можливих життєвих та професійних шляхів у майбутнє.

Ні в XIX, ні в XVIII, ні в інші, тим більше на зорі становлення вищої освіти – в XI століттях молоді люди не мали такого вибору професій, як у наш час. Тим більше шкода бачити студентів, які насправді не цікавляться своєю професією, розчаровані у ній, або й не робили спроби свідомого вибору відповідно до власних уподобань, якостей, можливостей, інтересів. Безсумнівно, вони не цінують ні можливостей освіти, ні професійних знань і не намагаються найкраще досягнути навчальний матеріал.

Що стосується цінності вищої освіти, то ми можемо спостерігати суперечливу ситуацію: з одного боку, мати вищу освіту – досить розповсюджена цінність, це популярно, світовою тенденцією є масовізація освіти, з іншого боку, бажання стати студентом не означає бажання оволодіти знаннями найкращим чином. Така ситуація не є характерною тільки для нашої країни. Е. Графтон наводить приклад дослідження у американських університетах. Студентів у першому семестрі та наприкінці другого року навчання просили прочитати тексти, в яких було викладено певну проблему з сфери бізнесу або політики та написати лист чиновнику з пропозицією її вирішення. За результатами дослідження «біля 45 % студентів у вибірці за перші два роки навчання фактично ніяк не просунулися щодо уміння критично мислити, будувати складні судження і викладати свої думки в письмовому вигляді» [1, с. 276].

Як зазначає, Е. Графтон, «величезна безліч студентів приходять до університету, не відчуваючи особливого інтересу до своїх навчальних курсів... У підсумку для більшості з них університет – це не знання та вміння, а документ про освіту, диплом, що означає можливість влаштуватися на роботу» [1, с. 277].

Спостерігаючи українських студентів також можна відзначити, що поверховість, бажання докласти мінімум зусиль та отримати оцінку, «закрити» сесію, завершити навчання – є характерним для більшості. Ми можемо повторити за Е. Графтоном, що для значної кількості наших студентів метою навчання є не знання та уміння, а диплом про вищу освіту.

Цікаво, що така тенденція спостерігається саме в епоху інформатизації суспільства, і більшість студентів проводить значну частину свого часу в мережі Інтернет, що є майже невичерпним джерелом інформації. Проте дослідники, що аналізують сучасне суспільство та тенденції його розвитку (А. Барт, О. Бурякова, Т. Розак, Г. Шиллер) відзначають, що інформаційна революція сучасності зовсім не сприяє знанневій, а, навпаки, перешкоджає їй. Тобто збільшення інформації зовсім не призводить до зростання знань. Як зазначає О. Бурякова, «інформаційний шум» стає основною перешкодою на шляху до продукування нових знань. На сьогоднішній день основною проблемою є не брак інформації, а її надлишок, негативний вплив якого відбивається як на рівні суспільної свідомості, так і індивідуальної. Неструктурованість, суперечливість, фрагментарність перманентного інформаційного потоку, що обрушується на свідомість людей, сприяє формуванню настільки ж суперечливої і фрагментарної картини світу» [2, с. 6].

Більш того, у деяких працях [2, 3, 4 та ін.] вказується, що в інформаційному суспільстві відбувається втрата цінності знання (у значенні, прийнятому в науці). Ж.-Ф. Ліотар наголошував, що знання не в науці і не в пізнанні, що знання – це не наука в суспільстві постмодерну [3]. Ж. Бодрийяр зазначає, що «інформація – не знання, а те, що змушує знати», з точки зору понять «інформація» та «знання» він вказує, що «відбувається лише підміна одного слова іншим» і «надлишок знань байдуже розсіюється» [4].

О. Бурякова, аналізуючи праці постмодерністів робить висновок, що «розвиток сучасних інформаційних технологій не привело до розгортання знанієвої революції, воно породило особливу знакову реальність, що складається з безперервного потоку симулякрів, який людина не пізнає або розуміє, а на який емоційно реагує. У створеній віртуальній реальності поверховість стає основним принципом організації індивідуальної і суспільної свідомості, а пошук істинного знання приречений на провал, оскільки його просто не існує» [2, с. 7]. І далі: «у підсумку, ін-

формаційні технології поступово ведуть до віртуалізації суспільства, підмінюючи дійсність символічною реальністю» [2, с. 131].

Можна зазначити, що усвідомлене «повернення» студентів зі світу переважно віртуального у реальний дозволяє усвідомити значущість наукового знання з його принципами об'єктивності, раціональності, істинності, достовірності та ін. Це має бути свідомий вибір людини на користь не стільки емоційно позитивних переживань, поверховості, розваг, скільки інтелектуальної роботи, критичного аналізу, наукового пізнання. Це важливо ще й тому, що позиція людини від особи, що «поглинає інформацію» до позиції особи, що «пізнає світ» – це крок до досягнення засобами управління та самоуправління, це «щеплення» від сліпої маніпуляції.

Таким чином, цінності вищої освіти в інформаційному суспільстві мають суперечливий характер. Важливим завданням саме в епоху постмодернізму має стати усвідомлення суб'єктами навчання – і студентами і викладачами – значущості не тільки отримання вищої освіти як такої, але глибоких знань, критичних умінь, особистісного і професійного зростання. І вирішення цього завдання вимагає розвинутого почуття особистої відповідальності за результати навчання не тільки від викладачів, але й від самих студентів.

Список літератури: 1. Графтон Э. Университеты Америки: почему они терпят поражение? / Графтон Э. – Вопросы образования. – 2012. – № 2. – С. 273–284. 2. Бурякова О.С. Информационная и знаниевая революции: сравнительный анализ концепций: диссерт... к.филос.н.: спец. 09.00.08 «Философия науки и техники» / Бурякова О.С. – Ростов-на-Дону, 2011. – 145 с. 3. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Лиотар Ж.-Ф., пер. с французского Н.А. Шматко. – М.: АЛТЕИЯ, 1998. – 160 с. 4. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр; пер. с франц. Л. Любарской, Е. Марковской. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.

*Репко І.П., Одарченко В.І.
м. Харків, Україна*

ВПЛИВ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА НА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДІ

Процес розбудови й утвердження суверенної, демократичної держави тісно пов'язаний із розвитком духовності громадян, вихованням вільної, відкритої особистості на засадах загальнолюдських і національних цінностей.

Складні соціально-економічні та політичні умови сучасного державотворення привносять у молодіжне середовище такі негативні соці-

альні явища, як аморальність, злочинність, розбещеність. Наслідком цього є відчуження дітей та молоді від норм моралі, бездуховність, неповага до культури і традицій своєї Батьківщини, байдужість до долі держави та своєї власної долі. Саме тому формування духовно-моральної особистості є важливою і необхідною умовою розбудови української держави. Вирішення цієї проблеми є пріоритетним завданням сучасного виховання.

Перед ВНЗ ставиться задача не лише підготовки відповідального фахівця, але й людини, здатної самостійно оцінювати події та будувати свою діяльність відповідно до інтересів інших людей. Рішення цього завдання зв'язано з формуванням стійких духовно-моральних властивостей особистості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що вихованню духовності було приділено чимало уваги. Багато з цих досліджень були виконані давно. Це свідчить про те, що ця проблема завжди вважалася важливою при вихованні громадянина. Сучасні науковці І. Бех, М. Боришевський, Т. Жарковський, Л. Крицька, В. Ледньов, Т. Фасолько присвятили свої праці актуальним проблемам духовно-морального виховання в сучасній освіті.

Н. Ковальов, Б. Райський, Н. Сорокін розрізняють окремі аспекти духовно-морального виховання:

- узгодження виховних впливів викладача й студентського колективу в рішенні визначених педагогічних завдань, а у студентській групі – єдність дій усіх студентів;
- використання навчальної діяльності духовно-морального виховання студентів;
- взаємозв'язок і взаємовплив духовно-моральних якостей, що виховуються у студентів у конкретний час навчального процесу;
- послідовність формування духовно-моральних якостей особистості у процесі становлення особистості [3].

З огляду на зазначене, виникає логічне питання, як співпадають особисті духовно-моральні якості та нахили наших вітчизняних педагогів з декларованими ними принципами, необхідністю бути високоморальними особистостями в демократичному суспільстві, яке ми намагаємося побудувати.

Духовно-моральна парадигма виховання Г. Ващенко визначає основним джерелом розвитку особистості її духовність, в основі якої – взаємодія викладача та студентів, що ґрунтується на системі християнських цінностей. Головним завданням даної концепції є створення таких умов життєдіяльності молоді, в яких вона могла б досягти вершин свого розвитку, духовності й моральності, інтелекту й почуттєвої сфери, фізичного

стану і творчих здобутків через утвердження християнських цінностей у своєму житті, шляхом залучення до цінностей української культури.

Аналіз педагогічної спадщини Г. Ващенко дозволяє стверджувати, що визначальними принципами побудови сучасного виховного процесу на основі духовно-моральної моделі виховання є: принцип національної самоідентифікації особистості; єдності культурного, духовного та інтелектуального освітнього середовища; релігійної освіченості; співвідношення загальної мети із завданням розвитку духовності молоді; соборності; інтеграції розуму й віри. Ці принципи реалізуються через систему правил моральної поведінки, що надає можливість як викладачу, так і студенту у процесі духовно-моральної взаємодії усвідомлювати вектор особистісного зростання і відчувати значущість власної особистості для інших людей [2].

Дослідження Р. Гільмеєвої «Професіоналізм вчителя в соціологічному вимірі», проведені російським Інститутом вдосконалення педагогічної майстерності вчителів, встановило, що для більшості опитаних учителів модель сучасного педагога є багаторівневою. Її головними чинниками залишаються, що є позитивним, загальнолюдські цінності, якості творчої особистості і високий професіоналізм [1].

Частина педагогів мають невизначене уявлення про ідеальну модель учителя та його загальний соціально-психологічний портрет. Одні зосереджуються на особистих якостях, інші – на професійних (і таких більшість).

Серед опитаних є вчителі, які дають загалом низьку оцінку загально-гуманітарним якостям; для них характерними рисами є відсутність розуміння цілісної, об'єктивної моделі сучасного педагога.

З огляду на результати даного дослідження, постає очевидною значна розбіжність між ідеалом учителя та його реалізацією на практиці.

І хоча дослідження проводилося в Росії, ми вважаємо його результати досить цікавими з огляду на те, що проблеми, викладені в нашій праці, є характерними для України і педагоги мають спільні проблеми з питання формування духовно-моральних якостей підростаючого покоління.

Як уже було зазначено, більшість сучасних українських дослідників зосередилися на розгляді загальної ролі духовних та моральних цінностей у процесі формування особистості. Звичайно, це питання є дуже актуальним, але має місце однобічність дослідження, в тому плані, що розглядається вплив та роль цінностей на кінцевий адресат виховання – молодь. При цьому джерело виховання, тобто педагогічний склад, ніби випадає з поля зору дослідників. Це, на нашу думку, є серйозним недоліком. Адже внутрішній розрив між тим, що пропагується майбутнім громадянам, і внутрішнім світом педагогів, не може не привести, в решті-решт, до розвитку в нашому суспільстві подвійної моралі, що було характерним за часів нашого життя в тоталітарному суспільстві.

Специфічною особливістю виховання студентів педагогічних навчальних закладів є те, що воно ставить дві головні цілі: з одного боку, якнайкраще виховати майбутніх учителів, адже педагог сам повинен бути добре вихованим, а з другого – підготувати їх до виховної роботи з дітьми та дорослими.

Ефективність виховної роботи із студентською молоддю залежить від багатьох чинників і, насамперед, від того, наскільки педагогічні цілі та адекватні їм зусилля вихованця і вихователя збігаються, на чому ми вже не одноразово наголошували. Інакше кажучи, наскільки зовнішні виховні впливи на майбутнього педагога відповідають завданням та змісту його самовиховання, що в традиційній виховній практиці недооцінювалось.

Педагоги небезпідставно вважають оптимальним такий варіант організації співпраці вихователя з учнями, за якого їхні виховні зусилля досягають педагогічного резонансу.

Молодь виступає вже як суб'єкт духовно-морального виховання, співвідносить власні орієнтації з подібними орієнтаціями педагога, і якщо їх збіг зафіксовано, особа викладача стає для них значущою та референтною.

При цьому студент вже добре розрізняє, де викладач просто транслює матеріал, з відповідною духовно-моральною наповненістю, а де він виступає з власною авторською позицією. Щоб легше відбувався збіг подібних орієнтацій між студентом та викладачем, не повинно не існувати відстані між трансльованими педагогами поняттям і особистою його моральною позицією.

Дуже важливо, щоб майбутній учитель глибоко усвідомив свій професійний ідеал, як своєрідну модель, на яку орієнтуватиметься в процесі навчання та самоосвіти, виховання та самовиховання.

Особливої уваги тут потребує питання про значення загальнолюдських цінностей в професійній діяльності педагога.

Більшість науковців небезпідставно вважають, що в системі професійних цінностей учителя повинні синтезуватися якості фахівців кількох профілів. В умовах педагогічного ВНЗ доцільно формувати виховний ідеал студентів, залучаючи їх до вивчення проблем шкільного виховання, як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Вивчення студентами цінностей школярів надзвичайно корисне, бо, виконуючи функції дослідника, майбутній педагог, з одного боку, уподібнюється учневі та оцінює його з позиції школяра, а з іншого – поводить як дослідник і оцінює школяра з позиції педагога. Іншими словами, студент ніби перевтілюється і завдяки цьому здобуває ту систему знань про людські цінності, які допомагають йому сформулювати виховний ідеал і керуватися ним у своєму становленні як особистості і громадянина.

Отже, метою духовно-морального виховання є формування цілісного вдосконалення особистості в її гуманістичному аспекті. Педагогічний зміст роботи педагога щодо духовно-морального становлення особистості полягає в тому, щоб допомогти студенту просуватися від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, де потрібно самостійно формувати духовно-моральні якості та приймати рішення. Успішність цього виду діяльності у формуванні духовно-моральних якостей молоді залежить від грамотності педагога, розмаїтті використаних ним методів та емоційного відгуку студентів.

Список літератури: 1. Гильмеева Т.В. Профессионализм учителя в социологическом измерении / Т.В. Гильмеева // Социс. – 1998. – № 11. – С. 33. 2. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал / Г.Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – С. 99–101. 3. Ковалёв Н.Е. Введение в педагогику / Н.Е. Ковалёв, Б.Ф. Райский, Н.А. Сорокин. – М. : Просвещение, 1975. – С. 100–101.

*Решетняк С.Б.
м. Харків, Україна*

ЗАПОБІГАННЯ ПЛАГІАТУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Однією з найбільш затребуваних компетенцій, очікуваних роботодавцями від випускників вузів повсюди у світі, є соціальна відповідальність, уміння самостійно працювати, пропонувати варіанти вирішення управлінських проблем. В українському суспільстві існує запит на підготовку особистості, здатної ефективно працювати та неухильно дотримуватися норм моралі і права, відповідати за наслідки своїх вчинків. У Законі України «Про вищу освіту» наголошується на необхідності формування особистості студента шляхом утвердження в ньому моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах [1]. На жаль, в освітньому просторі України європейські стандарти моралі й етики поки що не стали нормою. Це безпосередньо стосується й проблеми плагіату, адже професійна компетентність є однією з базових складових соціальної відповідальності. Тому аналіз чинників та умов формування її формування у студентів є вкрай важливим, являє собою дослідницький інтерес для педагогіки та соціології.

Формуванню соціальної відповідальності у студентів присвячені праці Н.В. Антіпіної, О.М. Бобкової, С.М. Васильєва, Н.М. Огреніч та ін-

ших. Однак, незважаючи на значну кількість проведених досліджень, ця проблема не одержала належного теоретичного обґрунтування [2, с. 28]. Формулювання цілей статті пов'язано із висвітленням в сфері освіти шляхів запобігання плагіату як чинника, що гальмує формування соціальної відповідальності студентів в процесі виконання науково-дослідної роботи.

Соціальну відповідальність студентів ми розуміємо як інтегративну якість, що характеризує: здатність дотримуватися у своїй поведінці й діяльності загальноприйнятих у даному суспільстві моральних та правових норм; вміння ефективно виконувати рольові обов'язки та відповідати за власні дії, активно займатися самостійною роботою; здійснювати самоконтроль. У структурі соціальної відповідальності студентів можна визначити 3 наступних компоненти: когнітивний, мотиваційний та діяльнісний [3]. Когнітивний передбачає розширення і поглиблення студентом знань про норми і правила відповідальної поведінки, передбачення наслідків особистої діяльності. Усвідомлене ставлення до обов'язків студента, постійне прагнення до удосконалення своєї індивідуальності, позитивне ставлення до моральних норм передбачає мотиваційний компонент. Діяльнісний компонент передбачає готовність студента дотримуватися норм та вимог суспільства та навчального закладу, відповідати за наслідки своїх вчинків, виконувати соціальні ролі, здатність контролювати і коригувати свою поведінку. Таким чином, структура соціальної відповідальності студентів складається з сукупності компонентів, сутність яких зводиться до усвідомлення моральних потреб, розуміння соціальних норм і готовності до їх виконання.

Поки що, на жаль, соціальна відповідальність студентів не знаходиться в багатьох випадках на належному рівні. Це проявляється в таких аспектах діяльності студентів, як: систематичний пропуск занять, зростаюча демотивованість та пасивне ставлення до учбової праці, масове розповсюдження студентського плагіату. Наприклад, за даними соціологічного опитування вузівських викладачів, тільки 30 % опитаних відзначають самостійність виконання дипломних робіт студентами денної форми навчання, і лише 5 % – заочної форми навчання [4, с. 137]. Причин цього достатньо багато. Серед них: обмеження творчої самостійності студентів рамками навчальних планів, загальноприйнятими технологіями навчання; недостатній рівень технології розвитку творчого потенціалу студента; необізнаність багатьох викладачів у сучасних формах викладацьких практик та їх можливостях, невміння студентів ефективно орієнтуватися в інформаційному просторі та використовувати мережу Інтернет в дослідницьких цілях та інші.

Формування соціальної відповідальності студентів – процес складний і багатовекторний. Він вимагає цілеспрямованої, комплексної ро-

боти усіх ланок вищого навчального закладу, удосконалення різноманітних засобів навчального процесу та організації наукової діяльності: оновлення змісту навчальних курсів, удосконалення методів навчання, впровадження нових форм наукової роботи зі студентами.

Наукова-дослідна робота є одним з дієвих шляхів формування соціальної відповідальності студента. Вона ґрунтується на самостійній, творчій діяльності особистості, яка охоплює розвиток саморегуляції пізнавальної діяльності, синтез пізнавального мотиву й способів самостійної оцінки. Оптимальне поєднання технологічності (оволодіння прийомами, засобами) та творчого підходу позитивно впливає на роботу студентів у напрямку пізнавальної діяльності. Активна участь студента в різноманітних формах наукової діяльності (підготовка реферативних доповідей та презентацій, написання курсових та дипломних робіт, підготовка наукової статті та тез конференції, виступ на засіданні наукового гуртка та ін.) сприяє ефективному зростанню рівня його соціальної відповідальності.

На жаль, одним з розповсюджених явищ в студентському середовищі є плагіат – найпоширеніший спосіб псевдонаукової діяльності. Він гальмує розвиток особистості студента, деструктивно впливає на академічне життя університету, ставить під загрозу якість освіти та знецінює її.

Значення слова плагіат походить від латинського слова *plagium* – викрадати. В українську мову цей термін увійшов з французької мови, де *plagiat* означає пограбування, викрадення. Існує багато визначень поняття плагіату. Найчастіше плагіат знаходить своє вираження у двох формах: перша – привласнення авторства на чужі результати інтелектуальної праці шляхом публікації їх під своїм ім'ям; друга – використання чужої роботи або цитати без посилання на автора чи сторінку джерела інформації. Таким чином, плагіат є шахрайством, коли людина використовує результати роботи іншого дослідника, але скриває цей факт і не вважає його елементарною крадіжкою. У цивілізованих державах плагіат вважається проявом корупції, а боротьбу з псевдовченими безкомпромісно ведуть університети та уряди.

Сьогодні постійно збільшується частина українських студентів, які готові користуватися сумнівними послугами на «ринку антиосвіти». У свідомості пересічного українського студента плагіат в сфері освіти – легка альтернатива самостійній творчій діяльності [5, с. 269]. У вищих навчальних закладах він має місце в різноманітних ситуаціях, пов'язаних з прагненням студентів знайти найбільш легкі шляхи написання учбових письмових завдань (курсівих та дипломних робіт, рефератів). При виконанні будь-якої наукової роботи існує декілька можливих дій студента, які є плагіатом. Серед них – представлення чужої роботи як своєї особистої наукової праці (готової роботи з Інтернету чи роботи, що виконана на замовлення за кошти), використання чужих ідей та думок

без вказівки на джерело інформації, недостовірна інформація про використане джерело, різноманітні порушення правил цитування та інші.

Існують різноманітні фактори, що впливають на подальше розповсюдження студентського плагіату. Їх треба поділити на чинники об'єктивного та суб'єктивного змісту. До перших слід віднести такі: 1) корумпована система вищої освіти, 2) існування в Інтернеті цілих порталів, присвячених обміну файлами з рефератами, курсовими та дипломними роботами, які дають можливість студентам безкоштовно скачувати тексти, 3) існування розгалуженої системи консалтингових агенцій, які надають студентам інформаційні послуги у сфері освіти: спеціальні фірми, в яких можна замовити контрольну, курсову, дипломну роботу на будь-яку тему і з будь-якої галузі знань, адресна розсилка запрошень до фірм, які спеціалізуються на виготовленні наукових праць на поштову скриньку та електронну адресу студентів [6], 4) недосконалість вузівських програм, які перенасичені кількістю предметів та зайвою інформацією. Деякі навчальні дисципліни студенти сприймають як баласт і тому, не маючи достатньо бажання та часу, використовують готові контрольні роботи, реферати з Інтернету чи купують їх у відповідних фірмах.

До чинників суб'єктивного змісту розповсюдження плагіату належать наступні: 1) безвідповідальна позиція викладачів (професура передпенсійного і пенсійного віку та й значна частина викладачів суттєво відстає від студентів у комп'ютерній грамотності, «закриває очі» на студентський плагіат, читає роботи по вертикалі чи по діагоналі), 2) надмірна завантаженість студентів, 3) безпринципність та аморальність багатьох студентів, їх небажання плідно займатися учбовою роботою та витрачати на неї багато особистого часу, 4) споконвічні лінощі студентів, їх небажання професійно працювати і відмовитись від спокуси шахрайства в процесі навчання, невміння управляти особистим часом, 5) відсутність знання обов'язкових вимог, які регламентують навчальну та наукову діяльність студентів, 6) відсутність системи санкцій з боку вузу та кафедр за порушення навчальної освітньої етики.

На наш погляд, найбільш суттєвими шляхами запобігання плагіату в українських ВНЗ є наступні. По-перше, припинити на законодавчому рівні діяльність фірм із продажу курсових, бакалаврських, дипломних робіт. По-друге, в засобах масової інформації, спеціалізованих освітніх передачах пояснювати школярам і студентам, що плагіат ганьбить процес навчання і не відповідає повноцінній, змістовній освіті. По-третє, вищим навчальним закладам в обов'язковому порядку на першому курсі ввести в навчальні плани курс «Основи наукової діяльності», одним із завдань якого має бути ознайомлення студентів з принципами наукової етики. По-четверте. Кураторам груп та університетським ви-

кладачам роз'яснювати студентам, що наукова робота має бути індивідуальною та унікальною. Навчати студентів грамотному викладу своїх думок, правилам цитування. По-п'яте. В Уставах вищих навчальних закладів зафіксувати положення про те, що студентський плагіат є порушенням професійних та морально-етичних принципів діяльності навчального закладу, що може стати причиною відрахування студента з ВНЗ. По-шосте. Більш активно впроваджувати досвід зарубіжних країн по боротьбі з цим аморальним явищем. Наприклад, ввести систему комп'ютерної перевірки студентських робіт на плагіат.

Реалізація наведених шляхів запобігання плагіату є дуже важливою складовою процесу реформування вищої української освіти, формування професійної компетентності як складової соціальної відповідальності студентської молоді.

Список літератури: 1. Закон України «Про вищу освіту». – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: – <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu>. 2. Вієвська М.Г. Формування соціальної відповідальності сучасних фахівців як інтегруюча тенденція // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2010. – 94/96. – с. 28–31. 3. Безпрозванна А. Формування соціальної відповідальності у студентів вищих навчальних закладів. – <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu>. 4. Безрукова О. Ответственность в социологическом ракурсе. // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – № 2. – с. 132–141. 5. Романова І.В. Явище плагіату: історія та сьогодення. // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси – 2012. – № 3. – с. 267–272. 6. Бойко А. Епідемія плагіату. Як виробити імунітет? – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: – <http://www.osvita.org.ua/student/studying/articles/11.html>.

*Романов Ю.А.
г. Харьков, Украина*

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В РАМКАХ ПРИМЕНЕНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ПРЕПОДАВАНИИ СТУДЕНТАМ-ИНОСТРАНЦАМ

Компетентностный подход, определяемый как «совокупность общих <...> целей образования, отбора содержания образования, организации образовательного процесса и оценки образовательных результатов» [1, с. 3], будучи методологической основой модернизации системы

современного профессионального образования, выступая одним из важнейших факторов, оказывающих влияние на качество обучения, в настоящее время является, по общему признанию, наиболее актуальным средством построения новой образовательной парадигмы.

Безусловно значимым условием, в немалой степени определяющим функционирование национальной системы образования, является привлечение иностранных студентов для обучения в вузах страны, что обеспечивает, наряду с пополнением государственного бюджета, подъем образования на качественно новый уровень и способствует усилению позиций Украины на мировом рынке образовательных услуг и укреплению международного авторитета Украины.

Внедрение компетентностного подхода, который, в отличие от традиционной направленности в образовательном процессе, связанной с формированием знаний, умений и навыков в узких рамках предметов по специальности, предполагает формирование у студентов компетентностей, учитывающих запросы работодателей в условиях конкуренции свободного рынка, в применении к обучению иностранцев несомненно имеет ряд дополнительных специфических особенностей, связанных с самим феноменом присутствия иностранных граждан в отечественной образовательной среде. Ведь для успешной конкуренции на рынке международного образования, украинским вузам нужно проводить подготовку специалистов такого уровня, которые бы пользовались спросом у работодателей не только у них на родине (а для этого необходимо учитывать национальную специфику требований рынка труда в этих государствах), но и в ведущих развитых странах мира.

В программе TUNING («Настройка образовательных структур»), направленной на реализацию принципов Болонской декларации, на которую ориентируются украинские вузы, в контексте общего понимания результатов обучения выделяются следующие базовые компетенции обучаемых: общие компетенции (к которым относятся инструментальные, межличностные, а также системные) и специальные (профессиональные) компетенции [2, с. 9–11].

Инструментальные компетенции включают когнитивные способности (анализ и синтез), методологические способности (понимание и управление окружающей средой, построение стратегий обучения), технологические умения (компьютерная грамотность), лингвистические компетенции (возможность общения не только на родном языке, но и знание иностранных языков) и др.

Межличностные компетенции предполагают способность к критике и самокритике, готовность к работе в команде, легкость приспособления к работе в международной среде, приверженность этическим ценностям.

Системные компетенции, основанные на системном восприятии окружающей среды, которое, исходя из оценки соотношения частей целого друг с другом и места каждого из компонентов в системе, позволяет планировать изменения по совершенствованию системы в целом, а также конструирование новых систем, включают способность учиться, исследовательские навыки, креативность, лидерство, стремление к успеху.

Специальные (профессиональные) компетенции призваны стать результатом получения соответствующего образовательно-квалификационного уровня высшего образования (бакалавр, магистр) и соответствовать общим дескрипторам квалификаций высшего образования.

В частности, профессиональные компетенции предусматривают способности демонстрировать высокий уровень знаний по своей основной дисциплине, возможность ясно и логично излагать полученные знания, умение точно реализовывать относящиеся к дисциплине методики и технологии, обладание достаточной компетентностью для того, чтобы внести оригинальный вклад в каноны дисциплины (написание диссертации) и др.

Говоря о специфике становления (в рамках компетентностного подхода) вышеуказанных компетенций у контингента иностранных учащихся, необходимо отметить, что именно формирование межличностных (социально-личностных компетенций), особенно на этапе адаптации иностранцев к реалиям украинской образовательной среды, следует относить к необходимым и первоочередным. В самом деле, наличие у студентов-иностранцев таких социально-личностных компетенций, как знание и понимание своих прав и обязанностей как иностранных граждан, находящихся на территории Украины, соблюдение норм здорового образа жизни с целью оптимизации своей работоспособности, понимание ценности украинской культуры, умение строить межличностные отношения в условиях интернациональных групп на принципах толерантности, равноправия и уважения, готовность к самостоятельной работе, саморазвитию, умение выстраивать стратегии личного и профессионального роста трудно переоценить.

Вместе с тем, некоторые недостатки в организации учебного процесса иностранных граждан (возникающие, как правило, по объективным причинам – поздний заезд студентов, недостаточно комфортные условия их проживания), а также неполнота учебно-воспитательных действий преподавателей могут приводить к трудностям при формировании указанных компетенций, что в свою очередь, может вызывать негативные последствия как для иностранных студентов (досрочный отъезд из Украины, материальные потери, невыполнение цели – получения высшего профессионального образования), так и для украинских вузов (упущенная выгода, удар по имиджу страны).

Проиллюстрируем эту ситуацию на примере китайских студентов, которые по неутешительным результатам обучения были вынуждены повторно изучать русский язык и естественнонаучные дисциплины на подготовительном факультете. Как показывают наблюдения, у них, особенно при массовом заезде и формировании однородных по национальному составу учебных групп, наблюдается явная недооценка важности коммуникации на изучаемом языке и необходимости вживания в иноязычную культурную среду. Занимая отдельный этаж в общежитии, студенческая масса живет так называемым «китайским кварталом», что ограничивает возможности формирования коммуникативных навыков у студентов. Сталкиваясь с языковыми трудностями общелитературного стиля русской речи, оценивая изучаемый язык не как средство общения и достижения цели для получения качественного образования, а как некоторую абстракцию, студенты переносят этот неверный подход и на изучение научного стиля речи, владение которым является необходимым условием для получения соответствующих знаний по предметам естественнонаучного профиля.

Бытуют случаи, когда вместо полноценного изучения научной речи как на уроке, так и, особенно, во время самоподготовки, китайские студенты пытаются выписывать и заучивать отдельные терминологические единицы в алфавитном порядке без всякой связи с живой научной речью. Не обладая необходимыми языковыми навыками, студенты проявляют низкий интерес и к культурному богатству и разнообразию страны, в которой они живут и учатся. Так, недостаточное формирование социально-личностных компетенций у студентов приводит к невозможности получения ими образования в вузе.

Вместе с тем, практика доказывает, что при умелых действиях педагогов, направленных на формирование социально-личностных компетенций, подобная ситуация, как правило, не возникает. Вовлечение китайских студентов в учебно-воспитательные мероприятия (такие как экскурсии, вечера, студенческие научно-практические конференции и др.) в рамках компетентностного подхода способствует формированию у них как общих, так и специальных (профессиональных) компетенций, что создает необходимые условия для успешного обучения иностранных студентов в нашей стране.

Литература: 1. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании / О.Е. Лебедев // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С. 3–12. 2. Компетентностный подход. Реферативный бюллетень. – М.: РГГУ, 2005. – 28 с.

ДО ПИТАННЯ ПЕРЕХОДУ СПЕЦІАЛЬНИХ КАФЕДР ДО ВИКЛАДАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Система освіти відіграє важливу роль у розвитку всіх сфер економіки, науки і культури. Тому загальний курс України на євроінтеграцію не може належним чином бути реалізованим без відповідних реформ в освітній сфері. Українськи вищі навчальні заклади прагнуть до освітньої євроінтеграції і запроваджують такі технології навчання, що сприяли б професійній мобільності студентів, а також можливості стати частиною світового освітнього простору у будь-який момент професійної підготовки. Однією з передумов успішного входження студентів в європейське освітнє середовище є знання англійської мови професійного спілкування. На подальший розвиток входження нашої країни в Болонський процес сьогодні провідні навчальні заклади ведуть активний пошук ефективних шляхів і засобів практичного використання можливостей цього процесу [3].

Багато вузів України пропонують своїм студентам не тільки вивчення англійської мови професійного спілкування, а і навчання спеціальних дисциплін англійською мовою. Але перейти до такої форми викладання неможливо відразу, це процес довготривалий і потребує якісної підготовки заздалегідь.

Керівництво НТУ «ХПІ» розуміючи, що в умовах глобалізації і розвитку інформаційних технологій у студентів зростає потреба вільного спілкування англійською мовою, знання якої значно підвищує шанси випускників на вдале працевлаштування як в Україні, так і за кордоном, шукає нові шляхи дотримання сучасних тенденцій. У той час як держава все частіше стала приділяти увагу питанню мовної підготовки фахівців з інформаційних технологій, НТУ «ХПІ» вирішив піти далі, і в розроблений і запропонований представникам Британської ради концепції виклав пропозиції, стосовно всіх без винятку спеціальностей, тим самим підійшовши до вирішення питання комплексно. Як приклад, окремі кафедри університету взли курс на поступовий перехід до викладання спеціальних дисциплін англійською мовою, і серед таких кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами.

Одним з найгостріших питань переходу до такої форми навчання є підготовка викладачів спеціальних дисциплін до викладання англійською мовою. Звичайно, вищий навчальний заклад може запропонувати проведення занять викладачам інших вузів, що мають достатній

досвід у викладанні спеціальних дисциплін англійською мовою. Але така співпраця носить більш тимчасовий характер, більш того, доволі складно знайти спеціалістів вузькопрофільних дисциплін, що здатні викладати англійською мовою. Вихід є – навчити своїх штатних співробітників англійській фаховій мові. Можна запропонувати викладачам самотійно вирішити проблему вивчення мови (навчання на курсах, або індивідуальні заняття з викладачем), при цьому вказавши термін початку викладання і рівень необхідної підготовки. Але є і інший шлях, який здається більш логічним – співпраця з викладачами кафедр іноземних мов цього ж вузу.

На першому етапі необхідно запропонувати викладачам спеціальних кафедр пройти тестування на знання англійської мови і розподілити їх за рівнем знань у групи для вивчення англійської мови. Напевно, більшість з них давно замислювались над проблемою вивчення іноземної мови, або покращення знань. Але зараз, коли існує конкретна мета і термін – мотивація для вивчення мови значно підвищується. Більш того, знання іноземної мови дає можливість викладачам співпрацювати з колегами інших закордонних вузів, приймати більш активну участь у міжнародних конференціях, міжнародних проектах, обмінах і стажировках.

Після того як проведено розподіл викладачів за рівнем знань можна починати заняття. Треба сказати, що вивчення іноземної мови це безперервний процес. На рівнях Elementary та Pre-intermediate це просто засвоєння граматичних конструкцій, надбання навичок читання, письма і говоріння. Починаючи з рівня Intermediate і вище, викладачі спеціальних дисциплін зможуть проводити для своїх колег міні-лекції і міні-семінари англійською мовою, а також активно приступати до написання лекцій англійською мовою у співробітництві з викладачами кафедри іноземної мови. Ці лекції в майбутньому стануть основою для методичних вказівок, посібників, тобто методичного забезпечення для студентів, що навчаються англійською мовою. Постійний контроль знань викладачів, тестування кожного етапу мовних досягнень є обов'язковою умовою викладання. Доцільним є також і просмотр відео-лекцій своїх закордонних колег та читання фахової літератури англійською мовою. При досягненні рівня знань Intermediate викладачі можуть переходити на ведення занять англійською мовою і продовжувати удосконалювати знання.

Особистий приклад викладача, що вивчає англійську мову і викладає нею фахові дисципліни є особливим мотивуючим моментом для студентів, бо вони розуміють, що навіть якщо їх майбутня професія не пов'язана з сучасними технологіями або, наприклад, туризмом, не варто забувати, що англійська відкриває широкі можливості для навчання, підвищення кваліфікації і успішного працевлаштування в різноманітних

сферах діяльності. По-перше, існує значна кількість міжнародних програм для перспективних студентів і молодих спеціалістів, але участь у них неможлива без знання англійської. По-друге, вакансії в представництвах зарубіжних компаній, як правило, більш привабливі як з фінансової, так і з кар'єрної точки зору, але щоб претендувати на омріяну посаду потрібно продемонструвати знання розмовної і фахової англійської мови, незалежно від того, про яку компанію йдеться – вітчизняну або іноземну.

Ще одна сучасна тенденція, яка безпосередньо пов'язана зі знанням англійської – вища освіта за кордоном. Дисципліни для іноземних студентів зазвичай читаються англійською не лише в англійських країнах, а, наприклад, в Північній Європі чимало вузів взагалі проводять навчання виключно англійською.

Головне завдання як викладачів фахових дисциплін, так і викладачів іноземної мови полягає у тому, щоб забезпечити високу якість навчання, домогтися реального підвищення рівня викладання та відповідно рівня засвоєння мови студентами [3].

Але існують об'єктивні причини, що заважають підвищенню якості мовної підготовки майбутніх фахівців. По-перше, цьому заважає відрив викладання іноземних мов від життя – треба відтворювати оточення, найбільш приближене до реального життя, а для цього викладач іноземної мови повинен виявляти більшу зацікавленість до спеціальностей студентів, факультетів, що обслуговуються, бути обізнаним відносно основних досягнень у відповідних галузях. Необхідно постійно підтримувати зв'язок з викладачами спеціальних кафедр для визначення актуальних питань професії студента [1].

По-друге, неможливість підвищення якості викладання в умовах одночасного скорочення часу на вивчення іноземних мов. Дійсно, сьогодні на їх викладання навчальними планами передбачається всього три години на тиждень [1].

По-третє, довготривалий конфлікт нашої школи, що полягає в необхідності дати все і якомога скоріше. Але ми увесь час забуваємо, що навчаємо не лінгвістів, а спеціалістів, які є користувачами мови. Треба чітко ставити цілі і завдання конкретного курсу і намагатися їх виконати, відбираючи все найпотрібніше і те, що є методично доцільним. Потрібно навчитися розставляти пріоритети і відкидати другорядне, вміти користуватися отриманими знаннями.

По-четверте, ми часто удаємось до крайнощів відносно того, як навчати: традиційно або використовувати сучасні теорії, методи, засоби. Необхідно зберігати традиції, не боятися нового, пам'ятати про особливості національного характеру і національно-специфічного підходу до викладання і вивчення іноземних мов.

По-п'яте, існує серйозна проблема навчальних та навчально-методичних матеріалів. Якщо ми навчаємо майбутніх інженерів англійській мові професійного спілкування – то ми навчаємо професійному шару мови, усним та письмовим текстам зі спеціальності. Але тексти повинні бути науково значущими і цікавими для студента. Це створює додаткові мотиви роботи з ними. Окрім цього, спілкування професіоналів не треба зводити тільки до вузько професійної сфери. Необхідно якомога більше узнати про світ мови, що вивчається, та культури відповідної країни.

По-шосте, на наш погляд, одна із основних причин полягає в необхідності забезпечення безперервного навчання іноземній мові у вищому навчальному закладі. Останнім часом ситуація складається таким чином, що студенти навчаються мові протягом першого року, після цього настає довготривала перерва, а потім ті, хто приходять в магістратуру, скаржаться на те, що час поза мовою зводить нанівець всі попередні зусилля викладачів і самих студентів. Феномен мови полягає у тому, що вона не пробачає забуття. Неможна навчившись мові, потім забути про неї, а в потрібний момент життя витягти з засік пам'яті і якісно спілкуватись. Мова потребує регулярних тренувань.

Тому виникає задача, яким чином якщо не покращити, то хоча б утримати гідний рівень володіння мовою. Уявляється доцільним спланувати увесь час, призначений на вивчення англійської мови професійного спілкування, таким чином, щоб протягом трьох років після закінчення обов'язкового вивчення мови студенти могли підтримувати цей рівень, а викладачі – його контролювати. На третьому і четвертому курсах навчання для тих студентів денної форми, хто планує продовжити навчання в магістратурі та аспірантурі, доцільно увести так званий підтримуючий (або корегуючий) курс англійської мови професійного спілкування у формі заочного навчання фбо факультативу.

В останні роки мотивація вивчення іноземних мов дуже підвищилась – і це є важливим. Попит на іноземні мови безперервно зростає і перевищує пропозицію. Тому щоб незнання англійської не стало перепорою на шляху до кращої освіти й успішної кар'єри, не варто відкладати вивчення іноземної мови в довгу шухляду. А по-друге, відкладаючи навчання до настання сприятливої нагоди, ми тим самим відмовляємося від багатьох освітніх і кар'єрних можливостей, в принципі доступних уже сьогодні.

Список літератури: 1. Бакаєва Г.Є., Борисенко О.А. та інш. Програма з англійської мови для професійного спілкування. – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с. 2. Кремень В.Г. Якісна освіта: сучасні вимоги // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 4. – с. 5–17. 3. Поташник М.М., Ямбург Е.А., Матрос Д.Ш. Управление качеством образования. – М.: Педагогическое общество России, 2004. – 441 с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ В XXI ВЕКЕ

Осознанность личностью самой себя занимает умы философов, психологов и педагогов многие столетия. Одними учеными осознание рассматривалось как путь к источнику истинных знаний. Познание мира через самого себя Рене Декарт считал единственно верным, надежным и адекватным. Глубоко веря в силу человеческого разума, он считал необходимым создать новый, научный метод познания мира. Марк Цицерон мог назвать ученым и образованным человеком такого, для которого жить – значит мыслить (*Loquor enim de doctor homine et erudito, cui vivere est cogitare*) [2]. С иной стороны, именно осознанность личностью своих мыслей и поступков считается утверждением смысла собственной жизни. Так, З. Фрейд полагал, что человеком осознается незначительная часть того, что происходит в его душе, и именно это характеризует его как личность. Сам человек не имеет перед собой прозрачной, ясной картины сложного устройства собственного внутреннего мира со всеми его подводными течениями, бурями, взрывами [4].

В различные исторические периоды развития общества только беззаветно преданные национальной идее, осознавшие свою этническую уникальность и гражданское достоинство личности, были способны отстоять независимость своего народа и целостность родной страны. Формирование гражданского осознания личности является актуальной проблемой для педагогов и психологов Украины. Идеи становления и развития гражданского осознания личности современного украинца представлены в научном наследии А. Сухомлинского, Г. Васяновича, И. Зязюна, А. Шестопалюка и др. Стремительный ход истории нашего государства предопределил необходимость обоснования сущности и содержательных аспектов гражданского осознания личности в XXI веке.

В условиях этнического многообразия нашей страны основным аспектом гражданского осознания является сохранение национальной украинской культуры и воссоздание украинского менталитета. Принимая во внимание исторические, расовые, географические, культурные, морфологические особенности менталитета, можно найти «генетическое пояснение» специфики мировосприятия и гражданского осознания украинцев. Исследуя сущность и особенности региональных проявле-

ний менталитета украинцев среди разнообразных условий, факторов, обстоятельств, которые влияют на формирование и функционирование менталитета, Е. Лисеенко [1] выделила следующие детерминанты (в некоторой иерархии): а) объединение геополитических факторов; б) влияние социально-политических событий; в) действие субстанциональных основ и субкультурных устоев; г) региональные воздействия. Историко-генетическими факторами формирования украинского менталитета в геоэтно-политическом пространстве Украины исследователь считает: 1) расовые (или соматопсихические); 2) геопсихические (географические), связанные с природной средой и способами выживания; 3) исторические (геополитические); 4) социально-психологические (общественные), связанные с социальной структурой и общественным строем; 5) культурно-морфологические, связанные с взаимовлиянием и взаимоформированием этнотипа и культуры; 6) глубоко-психологические, связанные с характером психических процессов вообще, которые охватывают взаимодействие сознательного и бессознательного. Большинство из приведенных детерминант формируется на протяжении длительных временных периодов, иногда стихийно. Но нельзя недооценивать *психолого-педагогическое воздействие* на формирование гражданской осознанности украинского общества.

При организации учебно-воспитательного процесса необходимо учитывать потенциал *гражданского воспитания* всех учебных дисциплин [5]. Для создания благоприятных условий формирования гражданского осознания также необходимо привлекать студентов к внеаудиторным видам деятельности. Интеграция аудиторных форм обучения, воспитательной работы и усилий общественности приведет к развитию гражданских качеств, обеспечит выработку устойчивых навыков и привычек гражданского поведения. Безусловное использование национальных воспитательных технологий формирует открытость, приобщение к общечеловеческим ценностям, демократизм, гуманизм и духовность.

Осознанный и самостоятельный выбор студентом гражданской позиции предопределяет гармонию личности студента и студента-гражданина. «Осознанность, – говорит Ошо, – это ключ к тому, чтобы находить собственное направление и оставаться уравновешенным и свободным в каждом из аспектов нашей жизни» [3]. Во время нестабильных политических и экономических этапов развития нашего государства именно студенты могут стать жертвами политических манипуляций. Повышенная эмоциональная восприимчивость молодых людей способствует разжиганию национальных, религиозных и политических страстей среди студентов. Именно их можно организовать в группы, наполнить необходимым для манипулятора содержанием, навязать мни-

мое общественное мнение и собственные интересы с помощью широко используемых социальных сетей. Используя технологии политических манипуляций, отдельные личности или организованные группы манипуляторов в завуалированной форме могут навязывать свою волю широким массам студентов. Развитие **личностной ответственности и личностной совести** поможет студенту выйти из «управляемой толпы» и предотвратить принятие чужих идей и намерений как своих собственных. Благодаря такой нравственной самооценке и контролю своего позиционирования в обществе студент способен не потерять свое «Я». С точки зрения З. Фрейда, совесть – это внутреннее восприятие недопустимости проявления имеющихся у человека желаний [4]. Но в современном обществе каждый может стать «жертвой» политических манипуляций. Направленное психологическое воздействие манипулятора приводит к возникновению намерений, которые не соответствуют действительным намерениям «жертв» манипулятора и часто противоречат их гражданской позиции. Движущей силой механизмов противодействия негативным изменениям в личности студента и его психологической защитой является **активность студента**.

Активность студентов в выборе целей будущей деятельности, способов и приемов, направленных на достижение успеха в жизни, должна носить мотивированный осознанный характер. С другой стороны, движущая сила формирования гражданского осознания – проявление активности студентов как парламентариев национальной идеи, основой которой является единство духовного развития и материального благополучия граждан страны, сохранение **национальной идентичности и уникальности**.

Список литературы: 1. Лісеєнко О.В. Менталітет: сутність та особливості регіональних проявів: автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.06 «Соціологія культури, науки та освіти» / О.В. Лісеєнко. – Харків, 1998. – 17 с. 2. Марк Туллий Цицерон Тускуланские беседы («Tusculanae disputationes», V, 38, III) 3. Ошо Ключ к жизни в равновесии / Ошо – Издательство: «ИГ «Весь», 2013. – 224 с. 4. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с. 5. Шестоपालюк О.В. / Фактори формування громадянської свідомості студентської молоді / О.В. Шестоपालюк // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2008. – № 4. – С. 50–57.

КОНФЛИКТООУСТОЙЧИВОСТЬ КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОЦЕССА АДАПТАЦИИ АРАБСКИХ СТУДЕНТОВ В ВУЗАХ УКРАИНЫ

Процесс адаптации арабских студентов – это сложный многоплановый процесс перестройки их психики, связанный с кардинальной переменой условий жизни, который сопровождается неизбежными стрессами в разных областях социальной деятельности, и педагогической в частности. Эти стрессы вызваны несоответствием, возникающим у них при сопоставлении привычных реалий с реалиями новой чуждой для них среды. В состоянии стресса большинство ситуаций начинают казаться критическими, а отношение к ним – негативно окрашенным, что повышает вероятность возникновения конфликтов, особенно в первый год адаптации арабских студентов в Украине.

Конфликты всегда отрицательно сказываются не только на эмоционально-психическом состоянии, но и на взаимоотношениях каждой из конфликтующих сторон. Так, например, в педагогической деятельности конфликты между преподавателем и студентами надолго нарушают систему взаимоотношений. Это также усугубляется сознанием того, что успех в педагогической деятельности зависит от поведения студентов, что может привести к влиянию эмоциональной атмосферы в группе на эмоциональную сферу преподавателя. Поэтому в процессе адаптации особое значение имеет такая важная составляющая как конфликтостойчивость и преподавателей и студентов.

Конфликтостойчивость – это частный случай психологической устойчивости и определяется как оптимальное функционирование психики в конфликтной ситуации, т.е. способность человека сконцентрировать свои усилия на конструктивных действиях, чтобы прийти к оптимальному разрешению конфликта [1].

Это свойство личности зависит от: 1) типа нервной системы человека; 2) его опыта, профессиональной подготовки, навыков поведения и деятельности; 3) уровня основных личностных познавательных структур.

Таким образом, конфликтостойчивость преподавателя Факультета международного образования для иностранных студентов во многом зависит от следующих факторов: его стрессоустойчивости; наличия опыта педагогической деятельности с иностранцами (арабами, в частности) и уровня его профессиональной подготовки; умения в рамках своего индивидуального сознания в результате анализа философских, пси-

психологических и социальных аспектов обеих культур в процессе предыдущей работы в арабской аудитории, осознанно создать основу для оптимального отражения действительности и, на основе этого, организовать педагогическое взаимодействие с арабскими студентами.

Правильно реагируя на поведение студента, преподаватель берет ситуацию под собственный контроль и восстанавливает порядок. Поспешность в оценках поступков часто приводит к ошибкам. Несправедливость со стороны преподавателя вызывает у арабского студента возмущение в контексте его субъективного понимания ситуации, и тогда педагогическая ситуация переходит в конфликт, который вызывает у преподавателя глубокое стрессовое состояние и неудовлетворенность своей работой.

Поэтому, например, как правило, низкая конфликтоустойчивость молодых преподавателей может быть обусловлена отсутствием опыта, недостаточным профессионализмом, неумением владеть своими эмоциями и ситуацией, незнанием специфики работы с арабскими студентами. Тогда как низкая конфликтоустойчивость у опытных возрастных преподавателей может быть связана с синдромом эмоционального выгорания, который чаще всего является следствием затяжного профессионального стресса.

К важным факторам, которые существенно влияют на конфликтоустойчивость арабских студентов, следует отнести: 1) их национально-психологические особенности и 2) особенности протекания процесса адаптации в чужой для них среде, которая существенно отличается от привычной.

Рассмотрим кратко каждый из названных факторов.

Психика арабских студентов имеет свои специфические национальные особенности – «горячая кровь восточных людей», которая выражается в повышенной эмоциональной возбудимости, вспыльчивости, экспансивности и склонности к преувеличению в своих оценках окружающей действительности [2], и которые изначально предполагают относительно низкий уровень конфликтоустойчивости.

Рассматривая проблему адаптации арабских студентов в Украине, уместно провести двойную аналогию: 1) с проблемой адаптации украинских первокурсников и 2) с 5 этапами адаптации иммигрантов в чужой стране (медовый месяц, культурный шок, критическая точка культурного шока, осознание необходимости изучать чужую культуру, приспособление к чужой культуре). Последнее вполне логично, т.к. студент приезжает для обучения на достаточно длительный срок – минимум 5–6 лет, а с учетом поступления в аспирантуру – до 10 лет, что можно расценивать как их временную иммиграцию.

Проблема адаптации первого курса связана с тем, что для украинских студентов с их приходом в вуз открывается совершенно новая и непривычная система обучения, отличная от школьной: меняется отно-

шение преподавателей к учебному процессу, включается большой объемом самостоятельной работы. А для иногородних студентов возникает дополнительная проблема – перемена жилья – им еще предстоит приспособиться жить в общежитии. При этом, картина мира украинских студентов в контексте общества кардинально не меняется, т.к. они живут в привычном мире и окружении. Что тогда говорить об иностранцах, которые помимо вышеперечисленных изменений, связанных с системой организации обучения в вузе, вырваны из привычных условий жизни и помещены в совершенно другую чуждую им среду. При этом национальные и этнические особенности, а также незнание языка создают дополнительные сложности их адаптации.

Таким образом, дополним 5 аспектов адаптации первокурсника, выделенные Л.З. Гостевой и Д.А. Еленской [3] (профессиональный, социальный, психологический, дидактический и биологический), шестым, культурологическим, аспектом, связанным с новыми условиями, принципами, ценностями другого общества, чтобы четко представить аспекты адаптации арабских студентов в Украине в виде структурной схемы (см. Схема 1).

Схема 1. Классификация аспектов адаптации арабских студентов на ПО.

На пересечении психологического аспекта с каждым из других или их комбинациями создаются условия для возникновения конфликтных ситуаций. Естественное протекание процесса адаптации обостряет каждую из них и может привести к внутриличностным и межличностным конфликтам, что связано также со снижением и без того нестабильного уровня конфликтоустойчивости арабских студентов.

Подобно иммигрантам, арабских студентов, прибывших в чужую страну, не минует проблема «культурного шока» (термин был предложен американским антропологом К. Обергом). Данная проблема рассматривается в контексте так называемой кривой процесса адаптации. Итак, пять этапов адаптации визитеров формируют U-образную кривую Г. Триандис: хорошо, хуже, плохо, лучше, хорошо (см. Triandis, 1994).

Результаты проведенных исследований показывают, что в среднем время полного привыкания к новой стране проживания можно определить, поделив на 4 свой биологический возраст. Таким образом, минимум пять лет жизни арабского студента в новом обществе как раз составляет U-образный цикл адаптации молодых иммигрантов в возрасте до 21 года включительно, что вполне, как правило, соответствует его возрасту.

Кроме того, на скорость адаптации влияет скорость достижения социального статуса, а значит, большое значение имеет наличие мотивации. В этом аспекте адаптации арабские студенты имеют видимое преимущество по сравнению с украинскими студентами, т.к., как правило, приезжают для обучения на конкретную специальность, а мощную лингвистическую и психологическую поддержку для них призвано осуществить ФМО. Таким образом, обычно прохождение первых 2–3 этапа адаптации удастся свести к первому году их обучения в рамках довузовской подготовки. В течение этого периода «Культурный шок» наступает достаточно быстро в силу существенных отличий между украинской и арабской культурами, а также обусловлен оторванностью от дома, семьи.

Арабский студент перед приездом в Украину, с самого детства находился в очень жестких рамках, которые накладывали множество ограничений как психологических, так и эмоциональных. На него постоянно и одновременно оказывалось давление: 1) со стороны структурированной иерархии внутри семьи (дома), 2) со стороны педагогов и администрации (школы или вуза), 3) давление общества, 4) религии (ислам). (См. схему 2).

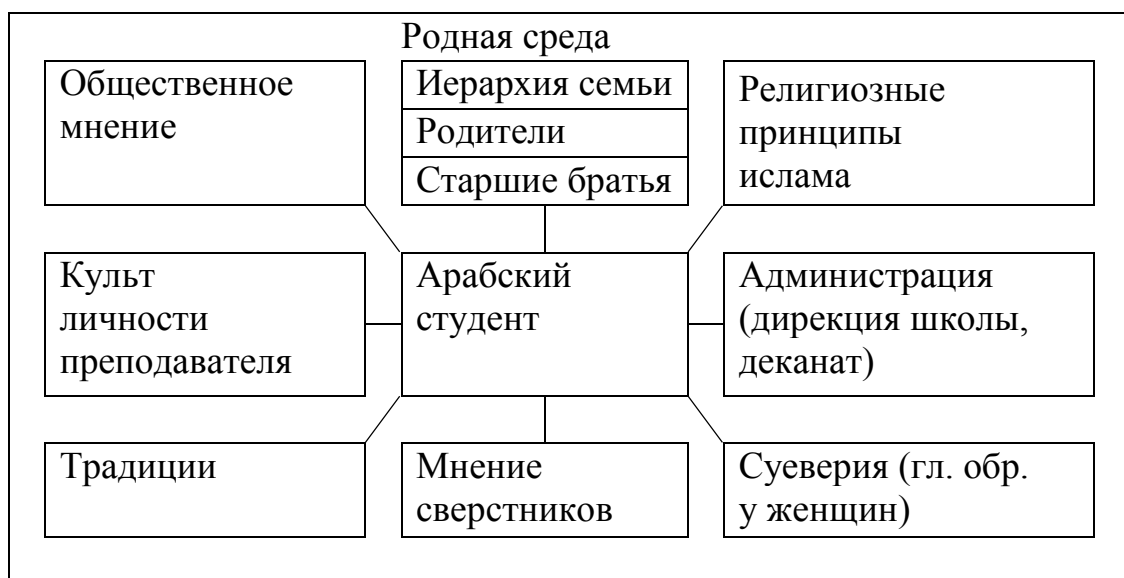

Схема 2. Факторы, которые оказывают давление на арабского студента в родной среде.

Когда арабский студента приезжает в Украину, у него снимаются практически все «стопы». Родители, общественное мнение, религиозные ограничения остаются далеко за пределами новой среды. Общественное мнение в Украине – вообще не имеет никакого значения, потому, что общепринятые нормы поведения по сравнению с арабскими – это полный разгул и свобода нравов. Лояльность и мягкое отношение со стороны преподавателей расценивается студентом как попустительство, а увеличение объема самостоятельной работы – как полное освобождение от нее. Все это дает эффект развернувшейся пружины «А здесь оказывается все можно!» и, как результат, плохое посещение занятий, неэтичное поведение в общественных местах, неуважение к преподавателям женщинам. Единственным сдерживающим фактором является деканат, т.к. во-первых, деканат остается единственной сходной с аналогичной на родине административной структурой из вышеназванных по статусу и авторитетности и соответственно, во-вторых, в случае не сдачи экзаменов студент просто может не получить сертификат. А это – проблема дальнейшего обучения в вузе, которое без сертификата подготовительного отделения невозможно, и, конечно, это проблемы с родителями, которые, как правило, оплачивают обучение и ждут соответствующей отдачи.

Подводя итог вышесказанному можно сделать следующие выводы:

1. Пребывание первый год в Украине при обучении на ФМО арабских студентов охватывают, как правило, первые 2 фазы адаптации иммигранта: медовый месяц и культурный шок, сопровождающийся разочарованием в новой культуре, что в совокупности с природной повышенной эмоциональностью резко снижает уровень их конфликтоустойчивости.

2. На пересечениях психологического аспекта адаптации с пятью остальными аспектами и их комбинациями складываются условия для потенциальных критических ситуаций, способных перерасти в конфликты, что усугубляется нестабильностью конфликтоустойчивости арабских студентов в силу их национально-психологических особенностей.

3. Если арабским студентам не удастся достичь необходимого уровня конфликтоустойчивости, то процесс адаптации значительно затрудняется вплоть до невозможности его осуществления.

4. Преподавателям ФМО с целью стабилизации уровня конфликтоустойчивости арабских студентов целесообразно предпринять следующие шаги: с одной стороны, формировать личную конфликтоустойчивость, при этом учитывать специфику арабской аудитории, применяя свой прежний опыт и профессионализм, с другой стороны, наладить контакт и установить доверие со своими студентами, чтобы в специальных разъяснительных беседах провести сравнительную характеристику одних и тех же этических моментов в Украинской и Арабской культу-

рах с точки зрения форм их выражения. Например, позиция нашего преподавателя как старшего товарища не умаляет его статуса по сравнению с жесткой авторитарной позицией арабского преподавателя. Кроме того целесообразно использовать на занятиях в контексте излагаемого материала ролевых ситуативных заданий, включающих типичные ситуации: как себя вести с квартирной хозяйкой, как избежать конфликта с комендантом в общежитии, как вести себя в обществе, чтобы соответствовать его ожиданиям и т.д. Также, имеет смысл в первый месяц обучения арабских студентов организовать им встречу с земляками-первокурсниками, где те на родном языке смогут поделиться своим опытом адаптации и ответить на возникающие вопросы.

Список литературы: 1. Анцупов А.Я., Баклановский С.В. Конфликтология в схемах и комментариях: Учебное пособие. 2-е изд., перераб. – СПб.: Питер, 2009. – 304 с.: ил. – (Серия «Учебное пособие»). 2. Крысько В.Г. Этническая психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 320 с. 3. Гостева Л.З., Еленская Д.А. Проблема адаптации студентов первого курса в высшем учебном заведении (на примере АмГУ) [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.amursu.ru/attachments/article/9529/N54_17.pdf.

*Снегурова Т.А.
г. Харьков, Украина*

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПЕДАГОГА В ВОПРОСЕ ВОСПИТАНИЯ У СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ ЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ

Ключевыми положениями современной образовательной парадигмы являются языковое и культурное многообразие, толерантное отношению к иным культурам и языкам. Содержание понятия толерантности раскрыто в Декларации принципов толерантности (ЮНЕСКО, 1995). **Толерантность** определяется как ценность и социальная норма гражданского общества, проявляющаяся в праве всех индивидов быть различными, обеспечении устойчивой гармонии между различными конфессиями, политическими, этническими и другими социальными группами, уважении к разнообразию различных мировых культур, цивилизаций и народов, готовности к пониманию и сотрудничеству с людьми, различающимися по внешности, языку, убеждениям, обычаям и верованиям [1, 10]. В 1995 году 28-я Генеральная конференция ЮНЕСКО приняла решение ежегодно отмечать Международный день терпимости 16 ноября.

Наиболее эффективным средством предупреждения нетерпимости является воспитание. Политика и образовательные программы должны способствовать улучшению взаимопонимания, укреплению солидарности и терпимости в отношениях как между отдельными людьми, так и между этническими, социальными, культурными, религиозными и языковыми группами, а также нациями.

С английского языка слово «толерантность» переводится, как возможность услышать другого, понять иного. Второе значение толерантности – это устойчивость к стрессам, к ситуации неопределенности, к ситуации конфликта, терпимость по отношению к другому. Ксенофобия – недоброжелательность по отношению к чужакам – опирается на этнические, культурные и политические стереотипы, деля людей по принципу «свои – чужие». Такая позиция представляет серьезную угрозу гражданскому миру.

События последних месяцев в Украине показали, что и выступления политиков, и высказывания простых граждан не всегда отвечают принципам политкорректности и толерантности. Появились десятки новых слов, несущих коннотации оскорбительного характера по отношению к политическим оппонентам, усугубляя накаленную атмосферу в обществе. Кроме того, существует определенная напряженность в отношениях с представителями других национальностей, конфессий, а также между жителями тех или иных регионов Украины.

В октябре 2014 года в Национальном техническом университете «Харьковский политехнический институт» проводился замер уровня толерантности украинских студентов. В социологическом опросе участвовали студенты 1 и 3 курсов различных факультетов университета. Нами были обработаны 80 анкет, что позволяет сделать предварительные выводы.

На вопрос анкеты: делите ли вы людей на «своих» и «чужих» – 30 % респондентов ответило отрицательно, а 70 % – утвердительно. То есть 70% студентов рассматривает какие-либо категории людей как чужаков (!).

Какие же группы людей вызывают наибольшее неприятие?

45 % респондентов отметило, что считает «чужими» иностранцев из стран Азии, Африки, Арабского востока и из Закавказья. При этом только 2 % относят к «чужим» своих сокурсников из этих стран. Более половины опрошенных (51 %) называют «чужими» иностранцев, торгующих на рынках. И почти столько же (49 %) демонстрируют неприязнь к религиозным деятелям, относящимся к не традиционным для Украины конфессиям (т.н. миссионерам).

Опрашиваемые студенты признали, что употребляют сленг для обозначения людей другой национальности (77 %), а также для обозначения людей с иными политическими взглядами (33 %).

В связи с тем, что анкетирование проводилось анонимно, мы попросили студентов привести примеры лексических единиц, которые они используют при назывании «чужих». В этических целях мы не будем цитировать эти слова, но уверяем, что большинство из них являются оскорбительными для тех, кому адресовались.

Одним из наиболее значимых для нас был вопрос об отношениях внутри украинского общества: изменилось ли отношение к людям, стало оно хуже или лучше в связи с происходящими в стране событиями. Полученные результаты не внушают оптимизма: 48 % опрошенных студентов утверждают, что их отношение к людям стало хуже. 12 % студентов отметили, что их отношение к людям стало лучше. И 38 % считают, что их отношение не изменилось. Вот наглядный пример того, что в украинском обществе сегодня преобладают политические амбиции отдельных партий и лидеров, которые увлечены борьбой за власть в ущерб интересам украинцев. В то же время радует то, что на вопрос: считаете ли вы «чужими» жителей западной/восточной Украины – 98 % респондентов ответили отрицательно. Студенческая молодежь считает Украину своим родным домом и не делает различий между ее жителями.

В своих ответах на вопросы анкеты студенты указали на то, что нетерпимое отношение к кому-либо, по их мнению, является признаком низкой культуры (18 %), выражением принципиальной позиции (46 %) либо примером стереотипного поведения, то есть, привычки (36 %). Эти ответы свидетельствуют о том, что молодые люди имеют очень слабое представление о значении понятия «принципиальная позиция», принимая за принципиальность гражданскую и духовную незрелость.

В Национальном техническом университете «Харьковский политехнический институт» обучается более тысячи иностранных студентов. Все они являются носителями родной культуры, во многом отличной от культуры страны обучения. Попадая в новое лингвокультурное пространство, студенты-иностранцы не только овладевают новым для них языком, но и вынуждены адаптироваться к чужому культурному коду. Это отражается на способности иностранных учащихся овладевать межкультурной компетенцией, необходимой для общения как в учебно-профессиональной сфере, так и для коммуникации в студенческой среде.

Способность к коммуникации в чужом лингвокультурном поле во многом зависит от национальных особенностей личности. Ученые-этнографы, социологи находят возникновение национальных черт в истории народа, его образе и условиях жизни. Большое влияние на формирование ментальности народа оказывают господствующая религия, доминирующая духовная система и другие факторы. Различия в национальных характерах, в формах выражения эмоций, в степени готовности (или неготовности

сти) к вербальному контакту указывают на причины непонимания между носителями разных культур, осложняют процесс педагогического общения.

Существует определенный культурный стандарт (термин Ш. Каммхубера), понимаемый как ментальная система, основанная на традиционных для данной культуры нормах и представлениях и служащая личности для ее ориентации в окружающем мире. Своеобразие культурных стандартов особенно остро ощущается, когда человек сталкивается с неожиданной для себя ситуацией или поведением собеседников. Практика межкультурной коммуникации показывает, что большинство людей воспринимает родной культурный стандарт как правильный и единственно возможный. Такая позиция называется этноцентризмом [3, 11]. Поскольку этноцентризм противоречит основным принципам современной общественной и политической этики, то в теории межкультурной коммуникации используется встречное понятие – «культурный релятивизм», согласно которому не существует высокоразвитых и низкоразвитых культур: культуры нельзя подвергать оценочному суждению.

В практике обучения иностранных студентов в высших учебных заведениях Украины проблема этноцентризма стоит достаточно остро. Педагогическая сторона этой проблемы проявляется в коммуникативном непонимании, когда акт коммуникации нарушается из-за несовпадения культурных стандартов между преподавателем и студентами либо между студентами из разных культурных ареалов. Этическая сторона – это опасность возникновения межнациональных конфликтов, предотвращать которые – задача преподавателя. С этой целью полезно в рамках учебного времени проводить с иностранными студентами занятия-тренинги по речевой и невербальной культуре общения, в процессе которых формировались бы следующие навыки межкультурной компетенции: готовность сотрудничать с представителями иной культуры, знания и понимания своей и чужой культуры, а также навыки коммуникации в чужой культуре.

Таким образом, мы видим, что именно на педагогах лежит основная ответственность за воспитание у молодежи терпимости к представителям других народов, их верованиям и обычаям, ответственность за воспитание уважения к общечеловеческим ценностям.

Список литературы: 1. Балыхина Т.М., Ельникова С.И., Маркина Т.В., Харитоновна О.В. Уроки толерантности: уч. пособие по русскому языку. – М.: РУДН. – 105 с. 2. Бондаренко Д.М., Деминцева Е.Б., Кавыкин О.И., Следзевский И.В., Халтурина Д.А. Образование как фактор утверждения в обществе норм этноконфессиональной толерантности в условиях глобализации (на примере России, Франции и Танзании). // История и современность. – М., 2007. – С. 153–184. 3. Трошина Н.Н. Ре-

чевые аспекты корпоративной культуры: Аналитический обзор / РАН ИНИОН. Центр гуманитар. науч.-информ. исслед. Отд. языкознания. – М., 2009. – 44 с.

Смирнова М.Є.
м. Харків, Україна

ВПЛИВ ВИКЛАДАЧА НА ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ НАВЧАННЯ ПЕДАГОГІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Питання професійного розвитку педагога у системі післядипломної педагогічної освіти набуває особливої актуальності в умовах соціальних трансформацій сьогодення та європейського вектору розвитку України. Спрямовання педагогічних працівників на професійне вдосконалення розвиває сферу самосвідомості педагога, його ціннісні орієнтації, які органічно входять у структуру педагогічної майстерності і є показником його успішного професійного розвитку.

Післядипломна освіта, за визначенням Н. Протасової, є системою навчання та розвитку фахівців з вищою освітою по: приведенню їх професійного рівня кваліфікації у відповідність до світових стандартів, вимог часу, індивідуально-особистісних та виробничих потреб; удосконаленню їх наукового та загальнокультурного (загальноосвітнього) рівня; стимулюванню та розвитку творчого і духовного потенціалу особистості, яке відбувається у спеціалізованих державних, приватних навчальних закладах та засобами самоосвіти і керується державними стандартами до фаху певних рівнів кваліфікації відповідно вимогам суспільно-економічного та науково-технічного прогресу [7].

На думку академіка І. Зязюна, поняття «навчання фахівця» означає не лише засвоєння ним суми знань та формування професійних умінь, але й розвиток професійно значущих рис характеру та здібностей, які «допоможуть настроїти особистість як інструмент педагогічного впливу на взаємодію з дітьми, батьками, колегами» [6, 5]. Тобто процес навчання у системі післядипломної педагогічної освіти та процесі підвищення кваліфікації повинен мати особистісну зорієнтованість.

Мета статті – показати, що позиція викладача, який працює із слухачами в системі післядипломної педагогічної освіти, впливає на характер взаємодії суб'єктів навчання і сприяє формуванню професійних цінностей педагога у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, за словами М. Коноха, у вищій школі відбувається пошук шляхів переходу до нової освітньої па-

радиками, що передбачає новий рівень освіченості окремої особи, досягнення принципово нових цілей освіти і суспільства в цілому [4, 95]. Це означає спрямованість процесу навчання на формування універсальних знань, загальної культури особистості, розвиток мислення, набуття власного досвіду у пізнавальному процесі, формування практично значимих умінь та навичок, котрі й складають загальну компетентність педагога фахівця і є основою системи його професійних цінностей.

У теперішній час особливу актуальність у системі післядипломної педагогічної освіти набуває навчання на засадах ділового партнерства через застосування інтерактивних прийомів у вивченні навчальних дисциплін, як основи ефективного навчання. Більшість викладачів-науковців вищої школи вважають, що з усіх складових ланок процесу навчання (мети, завдання, змісту, засобів, форм, методів, контролю і аналізу результатів) саме методи є вирішальною, найбільш мобільною й суб'єктивною умовою здійснення навчального процесу. Вдумливо добираючи та варіюючи методи і прийоми навчання, викладач може докорінним чином змінити ставлення суб'єкта навчання до процесу здобування знань, підвищити рівень його інтелектуальної активності та самостійності в ході опанування предметів з обраного фаху [1].

Прагнення до професійної самореалізації педагога через побудову власної системи цінностей висуває до професійної майстерності викладача системи післядипломної освіти певні вимоги:

- комунікативність, як здатність до передачі та отримання інформації, до взаємодії, до сприйняття один одного на основі взаєморозуміння;
 - самоорганізація та самодисципліна;
 - цілеспрямованість, стрессотривалість, здатність до ризику [5, 46].
- Тому для адекватного сприйняття інформації між викладачем і слухачем до складу методів навчання доцільно вводити спочатку комунікативну групу прийомів, а після них когнітивні інтерактивні прийоми.

Діючим засобом у виборі методів навчання у процесі підвищення кваліфікації педагогів є андрагогічний підхід у навчанні, за допомогою якого слухач може критично оцінити свій досвід у широкому соціальному аспекті, а викладач переосмислити своє рольове самовизначення.

В межах андрагогічної парадигми освіти, на думку С. Змійова, викладач є експертом в області технології навчання дорослих, організатором сумісної діяльності з тим, хто навчається, наставником, консультантом, співавтором індивідуальної програми навчання, творцем необхідних комфортних умов процесу навчання [3].

С. Вершловський вважає, що в системі освіти дорослих, викладач є, перш за все, організатором навчання дорослих, який вміє у своїй професійній діяльності грати основні три «ролі»:

– «*лікаря-психотерапевта*», який надає допомогу у відновленні мотивації до освітньої та професійної діяльності, у зниженні рівня стурбованості суб'єктів навчання;

– «*експерта*», який володіє змістом як андрагогічної, так і професійної діяльності тих, хто навчається;

– «*консультанта*», що володіє методологією андрагогічного супроводження процесу самоосвіти дорослих (підвищення кваліфікації, випереджальне навчання основам науково-дослідної роботи, допомога в створенні проектів професійного та особистісного розвитку тощо) [8, 34].

М. Громкова розглядає особливості діяльності викладача в андрагогічній моделі навчання через його професійну позицію. Вона виходить з того, що викладач є:

спеціалістом у певній галузі наукових знань, тому для слухачів він є джерелом нової інформації, консультантом;

психологом, який розуміє динамічний стан свідомості слухачів – орієнтується на те, чого вони хочуть (їх потреби), що вони знають (ступінь інформованості); що можуть розуміти, засвоювати, як спілкуватися; він вміє мотивувати, обирати спосіб подачі інформації, спілкування, прийнятний для слухачів;

педагогом, тобто він вміє вести за собою, підтягувати до власного рівня;

організатором, який управляє освітнім процесом, приймає рішення, встановлює правила взаємодії; задає організаційні форми і способи діяльності слухачів, у яких розвиваються їх здібності; він задає або авторитарний стиль спілкування, або здійснює модель соціального партнерства, співпраці [2, 237].

Необхідно зазначити, що андрагогічний підхід суттєво впливає і на тактику взаємодії того, хто навчається і того, хто навчає. Як зазначає Ю. Укке, «...головною метою діяльності викладача є полегшення навчання дорослого, в тому числі необхідність навчити його вчитися» [10, 100]. Саме в андрагогічній моделі на викладача покладаються дві основні функції: *планування та управління процесом і процедурами*, які можуть полегшити засвоєння змісту навчання через сумісну діяльність викладача і слухача й *відбір змісту, вказівок* на те, що і де можна придбати для того наряду з навчанням, який обирає слухач, які джерела необхідної інформації і де з ними можна ознайомитися. Таким чином, роль викладача у роботі зі слухачами системи післядипломної освіти скоріше організаційна, ніж повчаюча.

Основою продуктивного навчання з позицій андрагогіки як науки про навчання дорослих, стає сумісна діяльність слухача та викладача, активна участь того, хто навчається в обговоренні практичних ситуацій, використання власного досвіду, опора на свої життєві прин-

ципи, прагнення співвідносити навчальну ситуацію зі своїми цілями та завданнями.

Л. Шевчук використовує поняття «професійне спілкування», яке вона розглядає як особливий й дуже важливий для навчальної практики засіб вирішення її завдань. На думку вченої зміст професійного спілкування включає як передачу наукового знання та кращого практичного досвіду, так і постійне створення нового [11, 13]. Професійне спілкування налаштовує учасників процесу навчання на ефективний взаємозв'язок, спільну діяльність, що передбачає не тільки обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками, а також засвоєння змісту навчання, який неможливо передати звичними мовними засобами.

У практиці навчання в системі підвищення кваліфікації з діяльністю викладача пов'язується і така функція співпраці як функція *модерації*. З поняттям «модератор» асоціюються певні якості: інтуїції, уміння вести бесіду, дискусію, проявляти гнучкість, дипломатичність. Бути модератором значить ініціювати процес навчання, підвищення професійної майстерності, сприяти самоосвіті тих, хто навчається в групі, управляти ними на основі рівноправного партнерства через високу предметну й організаторську компетентність.

Застосування ідеї модерації в процесі підвищення кваліфікації педагога запропонували П. Браунке, У. Даушер, Г. Израель, Н. Поссе. Вони довели, що модерацію можна розглядати як форму підвищення кваліфікації, котра по новому висвітлює роль викладача. Як консультант викладач налагоджує контакти з групою, підтримує необхідну психологічну атмосферу в колективі; як керівник він управляє процесом навчання. Але основна його роль – наводити мости, встановлювати взаємостосунки в групі.

Таким чином, психологічному клімату при андрагогічному навчанні відводиться особлива увага, і це підтверджують у своїх роботах М. Ноулз, К. Роджерс, М. Громкова, Ю. Укке. М. Ноулз, серед основних аспектів результативності процесу навчання дорослих саме формування позитивного психологічного клімату в аудиторії визначив як основний.

К. Роджерс, американський психолог, зазначав, що для забезпечення в аудиторії клімату, який підтримує ріст, стимулює розкриття ресурсів людини, створює психологічну установку на розвиток, викладачу необхідні: повна щирість, безумовне позитивне ставлення до того, хто навчається й проявлення емпатії як уміння увійти в чужий світ, встати на позицію іншого, подивитися на все його очима [9]. Формуванню позитивного психологічного клімату у стосунках між викладачем і слухачем під час навчання сприяють: взаємна повага; рівноправні умови для усіх учасників: без змагань, оцінок, переваг; взаємна довіра; атмосфера

підтримки, допомоги, заохочування; безумовна відвертість, коли кожен може говорити, що думає і відчуває; постійна підтримка позитивних емоцій задоволення і радості пізнання, бажання збагачувати свій досвід; проявлення турботи і у створенні комфортних фізичних умов, і в організації навчального процесу.

Висновки. Освіта дорослих – це суб'єкт-суб'єктний освітній процес, ефективність якого визначається ступенем продуктивності освітньої взаємодії між викладачем і слухачами. Пріоритетним завданням викладача стає надання слухачеві коректної й своєчасної допомоги, яка дозволить вийти на той рівень розвитку, який є для нього бажаним. У такому випадку навчання здійснюється не просто як процес взаємодії того, хто навчає, і того, хто навчається, а як процес взаємодії, заснований на спільному розв'язанні проблем у контексті глобальних завдань. Тоді освітня діяльність переорієнтується на професійні й особистісні цінності.

Список літератури: 1. Бондар В.І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В.І. Бондар. — К. : Нові інформ. технології, 1996. — 67 с. 2. Громкова М.Т. Андрагогика: теория и практика образования взрослых : [учеб. пособие для системы доп. проф. образования] / М.Т. Громкова. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — 495 с. 3. Змеёв С.И. Технология обучения взрослых : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / С.И. Змеёв. — М. : «Академия», 2002. — 128 с. 4. Конох М.С. Формування нової філософії освіти в Україні. Соціально-філософський аналіз: [монографія] / М.С. Конох. — К. : Вища шк., 2001. — 233 с. 5. Образование взрослых: цели и ценности : под ред. Г.С. Сухобской, Е.А. Соколовской, Т.В. Шадринной. — СПб. : ИОВ РАО, 2002. — 188 с. 6. Педагогічна майстерність / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. — К. : Вища школа., 1997. — 349 с. 7. Протасова Н.Г. Андрагогічні принципи навчання в системі післядипломної освіти педагогів // Творча особистість вчителя: проблеми теорії й практики : зб. наук. праць ; редкол.: Н.В. Гузій (відп. ред.) та ін. — К. : УДПУ, 1997. — 319 с. 8. Рабочая книга андрагога / под ред. С.Г. Вершловского. — СПб. : Знание, 1998. — 199 с. 9. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс. — М. : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. — 480 с. 10. Укке Ю.В. Профессиональная самореализация личности и андрагогическая ориентация последипломного образования / Ю.В. Укке // Последипломное образование: потребности, проблемы, тенденции : сб. науч. тр. — М. : НИИВО, 1992. — 211 с. 11. Шевчук Л.І. Методологічні основи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі професійної освіти / Л.І. Шевчук. — Хмельницький : Видавець А. Цюпак, 2006. — 178 с.

ЭТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ТУРИЗМЕ

Данная работа не имеет цели предложить новые линии в педагогике или в философии педагогики, скорее это некоторые мысли по поводу того, что можно бы добавить в педагогический процесс современной культуры западного типа и украинской, в частности, чтобы сделать его как минимум, продуктивнее.

Для этого немного акцентируем педагогические ориентиры на подготовке специалистов в области туризма, что связано с характером работы на кафедре туризма и социальных наук ХТЕИ КНТЕУ. Специальность туризмоведа относительно нова в современной культуре, продиктована её потребностями не только в развитии туристической индустрии, но и в новых формах межкультурной коммуникации. Поэтому образованию, формированию личности туризмоведа как носителя культурных, этических (культурно и этически сориентированных) ценностей в ситуации «упадка культуры» (А. Швейцер) должно уделить особое внимание.

Общеизвестным является тезис о том, что в культуре происходит процесс материализации духовности, который не миновал и педагогику. Она становится все более «одномерной». Будучи духовно ущербным, отражая отчасти и теневую сторону прогресса познания и практики человека, педагогический процесс направляется на воспитание человека-вещи, формирование характеристик личности в таких условиях просто исключается.

М. Фуко, подчёркивая, что настоящее образование это путь к духовности и непрерывающаяся дорога познания, отмечал, что путь духовно-нравственного совершенствования «лежит через философию или воспитание *paideia*. ...Формировать, образовывать себя и заботиться о себе – эти два занятия суть взаимосвязаны»[4].

Немецкий философ П. Наторп развивает идею о том, что педагогика создается как наука о человеке, и поэтому может быть обоснована только философски. Такой подход помогает сформулировать цель воспитания и пути его реализации [2, с. 297].

У вышеназванных авторов (ряд которых можно продолжить), речь идет об этических принципах, которые должны вернуть себе свою роль в обществе, что в нашем контексте означает: снова (в обновлённом варианте) стать основой педагогики. Согласимся с А. Швейцером в том, что философские концепции, которые основывались на разуме, начиная

с XVII века, разрушили дом этических учений. Этические идеалы рационализма не могут теперь предоставить человеку защиту, поскольку философские идеи (имеется в виду метафизические) превратились в непроизводственный капитал. Философия в таком контексте не только не стала «домом этики», она не может предложить основания и педагогике, поскольку образование на протяжении всей своей истории занимает позицию между этикой и культурой. «Образование формирует и развивает интеллектуальный, духовный и нравственный, одним словом, «человеческий капитал» общества [3].

Кроме того, его роль в разы возрастает в условиях кризиса, а философские и этические идеалы формируются в условиях кризиса культуры именно в системе образования. Среди прочих учитывается и тот фактор, что субъектом образования является молодёжь, которая способна осознать, что мудрость будущего дня иная, чем мудрость вчерашнего.

Актуализировав (определённым образом) проблему философии образования вообще и проблематику формирования социально активного субъекта, в частности, перейдём к сокровищнице философских этических концепций, которые могут быть использованы для активизации духовных оснований как педагогики, так и философии.

Мы уже отметили, что педагогике необходимо обрести в современных условиях победы цивилизационных ценностей над культурными некую «духовную силу». О ней и поговорим.

А. Швейцер отмечал, что духовную силу мы обретаем лишь тогда, когда люди замечают, что мы поступаем не автоматически, ... Действуя по готовым рецептам, мы поступаем уже не как люди, а как исполнители, служащие общим интересам» [5]. Научить философски мыслить нельзя только с помощью педагогических «штампов». В образовательном процессе субъект образовательной деятельности должен обрести возможность жить в социуме, в нашем контексте это специалист в области туристической деятельности, которая в силу своей специфики представляет достаточно серьёзный фактор влияния на формирование культурных ценностей. Как запустить эти процессы и не допустить отрицательного результата образования и воспитания?

М. Фуко предлагает решение этой проблемы в области коммуникативной этики. Прежде всего, необходимо установить особую связь между субъектом и истиной, научить его так здраво рассуждать, чтобы субъект мог в случае необходимости адресовать это рассуждение самому себе. Для этого устанавливается особая форма трансляции знания — *parresia*. Этимологически *parresia* означает «сказать всё». Этот термин относится, по мнению М. Фуко, и к моральному качеству, и к технической процедуре. Однако, *parresia* означает не столько «сказать всё», сколько

искренность, свободу, открытость, благодаря которым человек говорит всё, что ему надо сказать, поскольку ему хочется это сказать в тот момент, когда он испытывает желание это сказать, и в той форме, в какой он считает необходимым это сделать. Для полной гарантии осуществления *paresia* в том, что человек говорит, должно действительно ощущаться его собственное присутствие. Добавим от себя – а не режим компьютерного общения. Открываясь Другому, тот, кто говорит, оказывает влияние через открытость собственной души. В истоках такой открытости – благородство, забота о Другом как важнейшей составляющей синергии. Глубинная сущность *paresia* – в тождественности субъекта высказывания субъекту поведения.

Образование в том смысле, которым его наделял Сократ, становилось основой для формирования мировоззрения: человек рождался для – *paideia*. Последователи Сократа оценивали её как высшее богатство и толковали как внутреннюю жизнь, духовность. Смысл пайдеи и состоял именно в том, что она позволяла человеку сохранять внутреннюю свободу в борьбе с угрожающими человеку стихийными силами.

Совет М. Фуко состоит в следующем: довести до автоматизма общепринятые моральные нормы, посредством которого происходит возвращение к античной «заботе о себе».

А. Швейцер предлагает в качестве спасительного этического средства – этику благоговения перед жизнью как универсальную, оптимистическую, гуманистическую, практически действующую. Критерием такой этики является различение добра и зла, что поможет, по мнению А. Швейцера, сохранить жизнь культуры. Новая общечеловеческая этика – это «душа культуры», которая в философии Аристотеля понималась как энтелехия – внутренняя сила, потенциально заключающая в себе цель и окончательный результат.

Но в наших размышлениях о философских основаниях «одухотворения» современной культуры и педагогики целесообразно обратиться к гуссерлевскому толкованию этого понятия. В отличие от своих предшественников, Э. Гуссерль рассматривал энтелехию не как акт или его результат, а как энергию воплощения, которая бесконечно разворачивается [1]. С точки зрения Э. Гуссерля, духовный образ – это явление философской идеи, которая имманентна истории европейской духовности, представляет собой её внутреннюю телеологию. Всему человечеству она демонстрирует себя как начало развития совершенно новой эпохи, которая формирует свою жизнь на основе идей разума. Духовный телос европейской части человечества, который включает в себя частичный телос отдельных народов и индивидов, принадлежит бесконечности, это – бесконечная идея, действие которой тайно осуществляют

тся всем духовным становлением. Философия – это первоначало европейского духа, с ним связано возникновение особого рода человека, который живёт в конечном мире, но сориентирован на полюсы бесконечности. В контексте педагогическом нам важно отметить, что энтелехия это процесс трансляции культурного импульса, бесконечно продолжающийся диалог культуры и личности, которая формируется, энтелехия заказывает мир образования.

А. Швейцер убеждён, что именно этика должна стать логически необходимым проявляющимся в нас принципом, для того, чтобы началось этическое углубление индивидов и неуклонный этический прогресс человечества. Пифагор, Сократ, Сковорода, наконец – слишком высокий идеал для современных трансляторов знаний, педагогов всех уровней. Но он должен иметь место, например, в качестве идеала, иначе трансляция духовных ценностей прекратится вообще. Тем более, что современный культурный человек, по мнению М. Фуко, носит маску раздвоенности, даже не осознавая этого.

Для того, чтобы, как минимум, бороться с раздвоенностью, за отделения «лика» от «личины», правда говорящего (педагога) должна обнаруживаться в его поведении и образе жизни. Нашей культуре не только явно не хватает учителей «От Бога», но и тех, кто способен изменить духовные основания современного образовательного процесса в масштабах культуры.

Если применить эти мысли к нашему, туризмологическому контексту, то очень хочется надеяться, что процессу изменения будут способствовать не только нравственные изменения трансляторов знаний, совершенствование образовательных технологий, но и духовные потребности самого субъекта образовательной деятельности, поскольку специалист в области туризма – это мостик меж– (внутри) культурной коммуникации. Эта надежда – сродни самой мечте А. Швейцера – создание культурного государства в соответствии с требованиями мышления благоговения перед жизнью.

Список литературы: 1. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология // Э. Гуссерль // Вопросы философии. – 1992. – № 7. – С. 136–176. 2. Наторп П. Избранные работы / П. Наторп // Издательский дом «Территория будущего», 2006. Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского» – 384 с. 3. Сухина В.Ф. О современной парадигме образования / Вестник национального технического университета «ХПИ» 5.2002 Харьков С. 3–5. 4. Фуко М. Забота о себе. История сексуальности. В 3-х т. Т. 3 / М. Фуко. – Киев: Дух и Литера, 1998. – 282 с. 5. Швейцер А. Благоговение перед жизнью./ А. Швейцер – М.: Прогресс, 1992. – 573 с.

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫЕ ОСНОВЫ ЧЕЛОВЕКА КУЛЬТУРЫ

Понятие «человек культуры» выражает взаимосвязь воспитания и культуры. Оно связано с процессом движения от освоения культуры предков к мировой культуре и осознанию своего места и роли по отношению к ней. Человек отождествляет себя с культурой, если разделяет её ценности как личные. Это предполагает определенные формы поведения в ситуации социального взаимодействия.

Формированию человека культуры активно способствует философия, важнейшая задача которой – воспитание творческих способностей личности.

Принципы толерантности и свободы личности являются основой существования демократического общества. Философия призвана помочь формированию и развитию в нашем обществе демократических установок.

Культура рассматривается как важнейший аспект жизни общества, связанный со способом осуществления человеческой деятельности. Сама эта деятельность стимулируется человеческой потребностью закрепить себя в вечности как свободное, индивидуальное существо. Современная философия культуры имеет в виду наличие в культуре неких универсальных структур, «форм», которые человек интерпретирует, наполняет своим содержанием. Так, для каждого человека красота, добро, истина – безусловные ценности. Но что такое добро и зло, например, человек вынужден решать сам, в каждой конкретной ситуации, выступая тем самым интерпретатором культуры.

Основные концепции современного воспитания человека культуры в своих главных чертах сформировались под влиянием философских идей, восходящих к античности. В Новое время Кант видел в образовании надежду человечества на совершенствование отдельного индивида и человеческого рода в целом. Человек способен к воспитанию себя и новых поколений, оно необходимо ему и в обучении и в самодисциплинировании. Обучаемость людей – залог исторического оптимизма, надежда человечества. Образование есть и категорическая обязанность общества перед каждым человеком, оно обязано приобщить человека к свободе. В прикладном аспекте свобода выступает как возможность и способность руководствоваться своим разумом. В силу этого права личности глубоко противна социальная практика, выражающаяся в запрете пользоваться разумом. Кант ценит свободу мысли, потому что благодаря ей «народ становится постепенно более способным к *свободе действий*». [2, с. 35].

Образование способно совершенствовать человечество, а перед ним, в свою очередь, встает задача самовоспитания, которое приведет людей к свободе. Кант пишет: «...при свободе нет ни малейшей надобности заботиться об общественном спокойствии и безопасности. Люди сами в состоянии выбраться постепенно из невежества, если никто не стремится намеренно удержать их в этом невежестве». [2, с. 34]. Главным аспектом воспитания, образования личности становится развитие нравственного мышления, чувств возвышенного и прекрасного, формирование доброй воли. По сути, все богатство человеческой души раскрывается в нравственности: ум должен быть нравственным, иначе он будет опасным; возвышенное и прекрасное надобно усматривать в нравственно добром, иначе душа страшна и ужасна; новое обязано свершаться по законам добра, иначе оно разрушительно. Кант показал, что в ходе обучения происходит непрерывное развитие и взаимодействие объективного и субъективного: социальный опыт превращается в ценности, убеждения, отношения, установки, знания, эмоции, надежды, мотивы, побуждения, мировоззрение, идеалы и качества личности – в личную культуру. Но личные интенции, развиваясь, приобретают объективный характер, выражающийся во вкладе личности в практику.

В воспитании человека культуры большую роль играет общение. По этому поводу Кант делает следующее замечание: «Человек своим разумом определен к тому, чтобы быть в общении с людьми и в этом общении с помощью искусства и науки повышать свою *культуру, цивилизацию и моральность* и чтобы ...стать, ведя деятельную борьбу с препятствиями, навязанными ему грубостью его природы, достойным человечества». [3, с. 578] Конечно, свою культуру человек повышает и с помощью философии.

Логика отечественной системы образования строилась в соответствии с административными запросами государства – для целей формирования «гармонично развитой личности», соответствующей социальным требованиям.

Недостатком современного образования является то, что оно чрезмерно рационализировано и вербализировано. Это приводит к формированию профессионально компетентного, но бездуховного индивида. Формы, методы, содержание образования, сохраняя традиционные для предшествующего периода цели, способы и средства своего осуществления, вступают в противоречие с укореняющимися тенденциям общественного развития.

Сегодня происходит смена антропологических оснований педагогики, складываются новые представления о человеке и образованности. Образованный, культурный человек – это не столько «человек знающий», сколько подготовленный к жизни, способный осмыслить в ней свое место, ориентирующийся в сложных проблемах современной культуры [1. с. 27].

Процесс обучения традиционно выражается преимущественно в приобретении знаний, умений и навыков путем последовательного накопления материала, в шаблонном его применении в различных видах деятельности. Такой подход достаточно эффективно реализовал себя в модели позднего социализма, но совершенно не вписался в структуру рыночной экономики. Классическая модель образования фактически исчерпала себя, она уже не отвечает требованиям, предъявляемым к образованию современным обществом и производством. В последние десятилетия интенсивно развивается такая молодая дисциплина, как философия образования. В ней активно обсуждаются фундаментальные педагогические идеи: идеал образованности, цели образования, рассматривается история образовательных систем, влияние философии на образование и т.д. Философия образования, интегрируя и конкретизируя теоретико-методологический аппарат общей философии и используя знания, накопленные специальными науками, вырабатывает отношение к педагогической действительности, ее проблемам и противоречиям, выдвигая возможные концептуальные варианты ее преобразования и наделяя эту действительность определенными смыслами.

Задача современной философии заключается в поисках новой мировоззренческо-методологической парадигмы, позволяющей адекватно осмыслить современную реальность и создавать стратегии созидания будущего и управления современным бытием. Востребованными становятся идеи, ориентированные на становление целостного нелинейного мировоззрения и трансляции его посредством механизмов образования и культуры. Проблема заключается в том, чтобы в процессе воспитания соединить в органическое целое знание мировоззренческое, научное, обыденное, интегрировать накопленную человечеством мудрость.

В русле новой философии образования ключевой задачей воспитания человека культуры выступает формирование ценностно-смысловых мотивов деятельности, лежащих в основе становления творческого потенциала обучаемого, переориентация педагогической практики на духовно-ценностные аспекты человеческой личности, возрождение гуманистических традиций.

Для европейской традиции базовыми являются идеалы образованности, сформированные ещё античной культурой. Отсюда в деле формирования человека культуры первостепенное значение приобретает освоение философского наследия.

По сей день актуальна сформированная в XIX веке философская концепция образования, которая во главу угла выдвигает самоформирование личности в актах самопознания культуры. Классическая парадигма образования в целом обеспечила успехи европейской цивилизации и куль-

туры. В практике всех европейских стран воплотилась общая и обязательная система начального и среднего образования, которая сформирована целым рядом мыслителей. На этом достижении мировой цивилизации основан весь дальнейший процесс формирования человека культуры.

В XXI ст. возрастает интерес к человеку культуры. Трансформация индустриальной цивилизации в информационное общество резко повышает роль индивидуальности, творческого начала в человеке. Исчезновение с исторической сцены доминирующих еще недавно тоталитарных режимов, тенденция перехода к социально ориентированному, демократическому и правовому обществу и в то же время проявления падения материального и социального статуса человека – вот противоречивые особенности современной эпохи. В этих условиях философская подготовка личности в рамках системы образования должна ориентироваться на человека высокой культуры, способного работать со знаниями, с разными типами мышления.

Внешние атрибуты западного мира, перенимаемые другими народами, не сделают их европейцами или американцами, потому что основой культуры являются язык, традиции и обычаи, религия, устоявшиеся духовно-нравственные ценности.

Список литературы: 1. Зотов А.Ф., Купцов В.И., Розин В.М., Марков А.Р., Шикин Е.В., Царев В.Г., Огурцов А.П. Образование в конце XX века (материалы круглого стола) // Вопросы философии. 1992. № 9. 2. Кант И. Ответ на вопрос: что такое Просвещение? // Соч. в 6-ти тт. – М., 1966. Т. 6. 3. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения // Соч. в 6-ти тт. – М., 1966. Т. 6.

*Харченко А.О.
м. Харків, Україна*

РОЗВИТОК ПРОГНОСТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЕКОНОМІСТІВ У СИСТЕМІ ЇХ ПІДГОТОВКИ

Загально визнана системна криза, яку протягом досить тривалого часу переживає наша країна, має цілу множину причин і широкий спектр проявів у різних сферах суспільного життя. Однак в її основі, на наше глибоке переконання, лежить непрофесіоналізм значної частини керівних кадрів, в першу чергу у сфері економіки. Дійсно, кожна зміна парламенту чи уряду супроводжувалася новою програмою, яка таврувала й відкидала всі ідеї і наміри попередників. При цьому хара-

ктерною рисою програм і кандидатів в депутати, і політичних партій постає переважання популізму з економічно необґрунтованими й безвідповідальними обіцянками виборцям. Щоправда, ці обіцянки забуваються вже на другий день після виборів, оскільки ніхто й не збирався всерйоз їх виконувати.

Взагалі ринкова економіка діє за своїми власними закономірностями, які істотно відрізняють її від так званого «дикого капіталізму» і у поєднанні з правовими нормами громадянського суспільства забезпечують нормальне функціонування і успішних розвиток як самого соціуму, так і економічної й соціальної його систем. Конкуренція при цьому активно сприяє інноваційним процесам і науково-технічним пошукам. До того ж, у більшості економічно розвинених країн тією чи іншою мірою діє система державного регулювання економіки, яка сприяє не лише належному виконанню її соціальних функцій, а й забезпеченню високої ефективності самої економіки. Істотну роль при цьому відіграють прогнозування та індикативне планування.

Перехід же нашої національної економіки до її функціонування на ринкових засадах, на жаль, був хаотичним і безсистемним. Вкрай необхідні реформи відкладалися, або проводилися половинчато. Відомі вітчизняні фахівці А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах та В.П. Семиноженко цілком справедливо підкреслюють, що «перехідний період був дуже важким для національної економіки, він відкинув нашу країну назад за всіма економічними і соціальними показниками» [1, с. 77]. На наше переконання, однією з причин цієї ситуації була й відсутність належного прогнозування розвитку тих подій і процесів, які складали сутність перехідного періоду. Його ж цілі не були достатньо чітко визначені при практично повній відсутності науково обґрунтованих прогнозів розвитку країни, що свідчить про непрофесіоналізм та безвідповідальність розробників програм.

Саме ця ситуація спонукає нас повернути особливу увагу до проблеми виявлення й розвитку прогностичних здібностей і відповідальності як вкрай важливих компонентів професійної і соціальної компетентності майбутніх економістів-менеджерів. Адже зовсім не випадково М.М. Гуревичов, А.В. Долгарєв, С.М. Пазиніч і О.С. Пономарьов вказують, що «теорія і практика управління соціальними системами переконливо свідчать про необхідність раціонального поєднання у загальній структурі професійної діяльності керівника завдань як *поточного*, так і *перспективного* характеру». Вчені при цьому зазначають, що «перші з них стосуються процесів повсякденного функціонування організації, тоді як другі визначають процеси її стратегічного розвитку» [2, с. 214].

Роль прогностичних функцій у професійній діяльності економіста стає дедалі все більш значущою. Тому в нашому університеті ведеться підготовка фахівців за спеціальностями «Економічна кібернетика» та «Управління проектами». Навчальні плани цих спеціальностей передбачають істотне місце математичній підготовці майбутніх економістів, формуванню у них умінь з побудови математичних моделей економічних систем та процесів, що відбуваються в них, а також з перевірки адекватності цих моделей.

Слід відзначити й важливу виховну роль вказаних умінь. Справа в тім, що завдання, які виконують студенти в ході навчально-виховного процесу, звичайно носять навчально-прикладний характер і тому вимагають вкрай відповідального ставлення до свого виконання. Викладачі особливу увагу приділяють слідуванню за тим, щоб студенти чітко розуміли фізичний та економічний сенс тих змінних, що використовуються у їх моделях, і характер взаємозв'язків між ними. Лише за таких умов у них формується належний рівень професіоналізму, здатний забезпечити їм конкурентоспроможність на сучасному вкрай складному ринку праці й робочої сили.

Особливого значення набуває формування у них чіткого розуміння того, що в процесі становлення і розвитку ринкових відносин в Україні всі економічні процеси істотно ускладнюються. Ось чому успішне розв'язання кожної конкретної ситуації вимагає ретельного її аналізу та обґрунтування, вимагає прогнозування її розвитку. Не випадково свого часу один з класиків наукового менеджменту А. Файоль стверджував, що управління – це в першу чергу передбачення, а передбачати вже майже означає діяти. Як пишуть Т.Г. Морозова і А.В. Пікулькіна, економічні проекти і угоди, спрямовані на отримання прибутку, на зростання рентабельності чи завоювання ринку, вимагають попереднього осмислення у формі прогнозу або програми дій, що є основою задуму і надійності отримання бажаного результату [3]. Тому ми й прагнемо орієнтувати майбутніх економістів на ретельний аналіз складних проблемних ситуацій, які можуть відбуватися в різних економічних системах і впливати на характер їх функціонування і напрямки розвитку.

При цьому ми виходимо з того, що, як пишуть В.М. Геєць, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк зі співавторами, «економічне прогнозування повинне ґрунтуватися на принципах системності, погодженості, варіативності, безперервності, верифікованості й ефективності» [4, с. 15]. Тому уявляється цілком очевидним, що прищеплення студентами належних навичок розробки прогнозних моделей виступає надзвичайно важливим елементом не тільки їх професійної підготовки, а й їх особисті-

сного розвитку та виховання у них професійно і особистісно значущих особистісних рис і якостей. Йдеться в першу чергу про оволодіння ними методологією навчально-пізнавальної діяльності й навичками її практичного застосування в процесі формування свого професіоналізму. Ця методологія ґрунтується не просто на сприйнятті тієї чи іншої інформації, а на глибокому розумінні її сутності.

Саме така парадигма розуміння і постає основою серйозного підходу студентів до побудови економіко-математичних моделей. Його супроводжує і прищеплення студентам почуття їх особистої відповідальності за якість та достовірність результатів, що будуть отримані за допомогою цих моделей. Особливо це стосується прогностичних моделей, мистецтво побудови яких вимагає як глибоких знань сутності економічних процесів, так і розвинених прогностичних здібностей. Важливість результатів застосування цих моделей зумовлена тим, що на їх основі звичайно здійснюється вибір того чи іншого варіанту управлінських рішень дій з певної множини можливих альтернатив.

Необхідність рішучих дій, спрямованих на відродження національної економіки й забезпечення її інноваційного розвитку вимагає від вищої школи формування принципово нової генерації економістів-менеджерів, професійна компетентність яких поєднується з високими моральнісними і вольовими якостями, з наполегливістю й відповідальним ставленням до своєї діяльності. Вони можуть і повинні стати надійним кадровим забезпеченням завершення трансформаційних процесів в Україні та її виходу на європейські стандарти якості виробництва і добробуту населення. Однак це вимагає, щоб і рівень професійної підготовки цих економістів відповідав високим європейським стандартам. Основною передумовою такої підготовки виступає її практична спрямованість і цілісність навчально-виховного процесу.

Список літератури: 1. Інноваційна стратегія українських реформ : монографія / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах, В.П. Семиноженко. – К.: Знання України, 2002. – 336 с. 2. Професійна культура менеджмента в умовах інноваційного розвитку : монографія / М.М. Гуревичов, А.В. Долгарєв, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов; за заг. ред. О.С. Пономарьова. – Харків: НТУ «ХП», 2010. – 240 с. 3. Прогнозирование и планирование в условиях рынка : учеб. пособие / Под ред. Т.Г. Морозовой, А.В. Пикулькина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 318 с. 4. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник / В.М. Геєць, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк, В.В. Іванов та ін.. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2005. – 396 с.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІСНІ ОСНОВИ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Сучасний етап історії людської цивілізації характеризують такі динамічні процеси, як стрімке зростання обсягів науково-технічних знань та прискорення циклу їх трансформації у виробничі технології, швидка зміна продукції й істотне загострення конкуренції. Ці процеси накладають свій відбиток на всі сфери людського життя, в першу чергу на освіту й управління соціальними системами. За цих умов традиційні підходи до їх здійснення вже перестають відповідати суспільним вимогам і реаліям сучасності. Саме тому як освіта, так і управління перебувають сьогодні в активному пошуку нових шляхів і методів, нових засобів і способів діяльності, які були б здатні забезпечувати належний рівень їх ефективності. Вони фактично опинилися у стані розробки, апробації і впровадження нової парадигми як освіти, так і управління. На наше глибоке переконання, такі пошуки можуть дати плідні результати при системному використанні принципів адаптивності.

Ми свідомо пов'язуємо між собою освіту й управління, ці, на перший погляд, досить віддалені одна від одної сфери суспільного життя з таких міркувань. По-перше, обидві вони відіграють надзвичайно важливу роль як у забезпеченні нормального функціонування суспільства, так і у виборі стратегії й характеру його перспективного розвитку. По-друге, в самій системі освіти тісно переплітаються між собою безліч різноманітних процесів, які вимагають належного управління як необхідної умови їх внутрішньої узгодженості та спрямованості на досягнення цілей освіти. По-третє, саме в системі освіти, перш за все у вищій школі, отримують належну професійну й управлінську підготовку майбутні фахівці, в тому числі й керівники, формуються їх світогляд і морально-етичні принципи, розвивається загальна і професійна культура.

Нарешті, по-четверте, сьогодні навчально-виховний процес практично у всіх ланках системи освіти, як і управління персоналом, мають здійснюватися на основі адаптивного підходу. В освіті він означає, що зміст навчального матеріалу і характер його викладу мають пристосовуватися до того, як учні чи студенти його сприймають, розуміють і засвоюють. В управлінні адаптивний підхід означає зміну характеру і структури управлінського впливу залежно від реакції керованої системи з метою збереження характеру її функціонування або успішного досягнення її оптимального стану й ефективного виконання нею заздалегідь визначених завдань при різних змінах зовнішніх умов.

Приваблива можливість отримання бажаної ефективності результатів та відповідність методології адаптивного підходу світовим тенденціям загальної демократизації суспільного життя привертають до проблем його застосування цілком зрозумілу увагу багатьох серйозних дослідників. Як приклад, можна назвати хоча б роботи Т.А. Борової, Н.М. Бояринцевої, Т.М. Давиденко, Д.І. Дзвінчука, Г.В. Єльнікової, С.М. Мітіна, Г.А. Полякової, П.І. Третякова, Л.М. Фесик, Т.І. Шамової та інших. В них сформовано теоретичні засади адаптивного управління освітніми процесами, професійним розвитком і змістом діяльності педагогічних працівників, показано переваги адаптивного підходу. Активно розробляються і впроваджуються в освітню практику та управління нею адаптивні педагогічні технології.

Слід, на наш погляд, необхідно в першу чергу підкреслити необхідність в застосуванні адаптивного управління, в тому числі в освітній практиці, у зв'язку зі швидким і у більшості випадків важко передбачуваним характером тих змін, що відбуваються у різних сферах суспільного життя й істотним чином впливають на еволюцію як суспільних вимог стосовно цілей, змісту і характеру освіти, так і освітніх потреб самих учнів і студентів та міри усвідомлення ними цих потреб. Особливо слід зазначити, що в умовах все більш виразних процесів становлення інноваційного типу світового розвитку потреба до адаптивних технологій освіти і управління нею стрімко зростатиме.

Адже, як цілком справедливо зазначають М.М. Гуревич, А.В. Долгарєв, С.М. Пазиніч та О.С. Пономарьов, «успішне формування і особливо реалізація стратегії уніфікаційного розвитку можливі лише за умови формування його належного кадрового забезпечення. Тому необхідність переходу до інноваційного типу світового розвитку ставить перед системою вищої освіти низку принципово нових завдань». Автори підкреслюють, що «новизна, складність і надзвичайно висока відповідальність цих завдань вимагають побудови і впровадження нової освітньої парадигми, яка б передбачала зміну цілей, змісту і характеру освіти, забезпечувала інноваційний розвиток самої освіти» [1, с. 111]. Ми впевнені, що така парадигма обов'язково має включати механізми адаптивного управління навчально-виховним та іншими процесами, які у своїй цілісній сукупності характеризують сучасний освітній простір.

Сутнісні характеристики сучасного стану розвитку теорії адаптивного управління в освітніх системах розглядалися й нами. В одній з наших робіт, зокрема, зазначалося, що «вивчення теоретичних засад адаптивного управління підтверджує впевненість у його спрямованості на розвиток гуманістичних засад управлінського процесу, у центрі якого знаходяться людські стосунки, взаємоузгодженість праці, саморегуляція

та самоорганізація його учасників. Воно поєднує зовнішнє управління й самоуправління, спрямовуючи процеси за природним шляхом здійснення». При цьому ми спеціально підкреслювали, що «за умовами введення адаптивного управління в систему управління вищим навчальним закладом можна спостерігати значний розвиток науково-педагогічного колективу, тому що спрацьовують механізми саморозвитку людини, які впливають на продуктивність роботи. Необхідно поширювати застосування теоретичних основ адаптивного управління у практичній діяльності навчальних закладів усіх рівнів» [2, с. 31].

Це уявляється тим більш необхідним, оскільки йдеться, як вірно зазначає В.Д. Базилевич, «про якісну зміну функціональної ролі вищої школи, яка із транслятора знань та генератора специфічних навичок і вмінь перетворюється на безпосереднього виробника інновацій та активного учасника процесу їх трансформації в нові продукти, технології та послуги» [3, с. 31]. Природно, що ця трансформація створює принципово нові, причому динамічно мінливі, умови функціонування вищої школи. За цих умов якісне управління функціонуванням можливе лише на основі адаптивного підходу.

В той же час ми глибоко впевнені у тому, що для успішного здійснення адаптивного управління вкрай необхідною є організація спеціальної не лише професійної, а й методологічної підготовки всього науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів і в першу чергу керівників всіх рівнів. Дійсно, ефективне застосування принципів адаптивного управління можливе тільки за умови належного урахування відомих синергетичних закономірностей самоорганізації, саморозвитку і самоуправління складних соціальних систем та їх гармонійного поєднання з науково обґрунтованими методами управління спільною діяльністю великих і малих груп людей. Це повною мірою стосується й управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, їх вихованням, соціалізацією та особистісним розвитком.

Сьогодні, в умовах гуманізації й демократизації освіти, впровадження її бінарного суб'єкт-суб'єктного характеру особливо важливо правильно обирати й застосовувати методи і прийоми адаптивного управління. Тому не можна не погодитися з Т.А. Боровою, яка розглядає адаптивне управління в системі вищого навчального закладу як цілеспрямоване, системне управління, що ґрунтується на відкритій взаємодії учасників управлінського процесу і спрямоване на досягнення кінцевого результату у нестабільній ситуації [4, с. 12]. На жаль, тут відсутня згадка про необхідність високої відповідальності й вимогливості педагогів за забезпечення належної якості діяльності студентів та формування їх професійної і соціальної компетентності. Крім того, ми впевне-

ні, що надзвичайно важливого значення набуває також функція вищої школи та її педагогічного складу за прищеплення самим студентам розуміння сутності адаптивного управління й уміння успішно здійснювати його у своїй майбутній професійній діяльності.

Належне ж володіння методологією адаптивного управління дозволяє гнучко змінювати підходи й використовувати засоби залежно від конкретної аудиторії, індивідуальних особливостей студента чи певної нестандартної педагогічної ситуації, яка може виникнути й досить часто виникає в навчально-виховному процесі. Саме завдяки можливостям адаптивного управління такі ситуації вдається не просто ефективно розв'язувати, а й накопичувати досвід їх розв'язання й формувати у студентів розуміння того, як їх треба розв'язувати. Водночас вони впевнюються у відповідальному ставленні викладача до своєї професійної діяльності й до забезпечення якості їх фахової підготовки.

При цьому надзвичайно важливо відчувати ту тонку межу між гнучкістю як основною ознакою адаптивного управління та ліберальним ставленням до своїх студентів та оцінки результатів їх навчально-пізнавальної діяльності, яке межує з безвідповідальністю. Принциповість, послідовність та справедливість педагога мають бути певними запобіжними механізмами в процесі практичного застосування ним технології адаптивного управління. Памя'таючи про це у своїй професійній діяльності, він може довести до певного автоматизму норми застосування адаптивних педагогічних технологій.

Аналогічно можна стверджувати, з іншого боку, що принциповість та вимогливість педагога як неодмінні професійно значущі його риси і якості не повинні забувати про необхідність доброзичливості й людяності у відносинах зі студентами. І ці якості також мають бути домінантними в процесі вибору того чи іншого варіанту рішення при реалізації стратегії адаптивного управління. В такому разі викладач свідомо підвищує рівень своєї педагогічної майстерності, загальної і професійно-педагогічної культури. Ці ж чинники виступають потужним засобом ефективності його виховного впливу на студентів.

Якщо ж його досвід, майстерність і рівень взаємовідносин зі студентами дозволяють викладачеві цілком свідомо і цілеспрямовано дещо відкрити деякі свої професійні секрети, рівень довіри студентів до нього як до особистості, професіонала й педагога істотно зростає, а використання адаптивних методів педагогічного впливу на студентів істотно полегшується. Це ще більш сприяє підвищенню якості їх професійної підготовки.

Список літератури: 1. Гуревичов М.М. Професійна культура менеджера в умовах інноваційного розвитку: монографія / М.М. Гуревичов,

А.В. Долгарев, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов; за заг. ред. О.С. Пономарьова. – Харків: НТУ «ХПІ», 2010. – 240 с. 2. Романовський О.Г. Сутнісні характеристики сучасного стану розвитку теорії адаптивного управління в освітніх системах / О.Г. Романовський, М.К. Чеботарьов // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2014. – № 1. – С. 26–33. 3. Базилевич В.Д. Зміна базової парадигми економічної освіти – основа забезпечення сучасного рівня підготовки спеціалістів / Віктор Базилевич // Вища школа. – 2009. – № 9. – С. 31–35. 4. Борова Т. А. Теоретичні засади адаптивного управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу : монографія / Т.А. Борова. – Харків, 2011. – 380 с.

*Черванёва З.А.
г. Харьков, Украина*

ИСКУССТВО КАК СРЕДСТВО ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Искусство всегда занимало и до сих пор занимает одно из важнейших мест в духовной жизни людей. Эта значимость его была отражена ещё в философско-эстетических концепциях древних греков, в трактатах Платона и Аристотеля. Каждая последующая эпоха вносила свой вклад в постановку и решение названной проблемы. Но никогда она не была так актуальна и животрепещуща, как сейчас, когда множество людей озабочено материальным обеспечением своей жизни в ущерб духовному. Духовное же обогащение человека происходит посредством искусства, которое способно воздействовать на различные сферы психической деятельности, формировать в человеке чувства и разум, волю и поведение, нравственные принципы и эстетические идеалы, творческое мышление, гуманность, способность владеть своими чувствами, научное мировоззрение. Если у человека отсутствует духовность, он превращается в животное или уподобляется автомату. Духовность – это качество, которое развивалось с самого зарождения культуры, в процессе жизни многих поколений. Она – результат победы культуры над биологическими влечениями и стадным инстинктом, результат преодоления вещного фетишизма, агрессивности, страха и лени. На протяжении культурной истории происходила трансформация как общества, так и психического облика человека. Основной смысл этой трансформации – превращение выработанной обществом духовной культуры во внутреннее достояние личности, духовное становление человека, обретение им самого себя. Духовное совершенствование человека – длительный и не-

прерывный процесс, который не ограничивается формальным обучением, он должен перерасти в саморазвитие и самовоспитание.

Источником духовного обогащения человека является искусство. Его влияние на него широко и универсально. Искусство возвышает и облагораживает человеческую душу, приподнимает над серостью и будничностью жизни. Оно вдохновляет и заставляет по-новому смотреть на мир, более пристально вглядываться в него. Благодаря искусству мы полнее, ярче, с новой стороны воспринимаем явления, которых до этого почти не замечали.

С помощью искусства мы можем открыть в себе ещё не осознанные чувства и побуждения, вывести на свет и истолковать то, что «конспиративно» живёт в нас, ещё не понятое и не осмысленное. Искусство обостряет впечатлительность, вызывает в душе человека целую гамму настроений и чувств: восхищение и возмущение, веселье и печаль, симпатию и неприязнь. Эстетические чувства пробуждают нравственные и интеллектуальные стремления. Как утверждал Т. Шевченко, высокое искусство сильнее действует на душу человека, нежели сама природа. Природа, писал Пруст, как она есть на самом деле, – это природа, увиденная поэтически. Поэзия – не добавка к природе, поэтически увидеть – значит увидеть так, как есть на самом деле [1].

«Искусство – одна из форм общественного сознания, специфический род практически-духовного освоения мира. В этом плане к искусству относят группу разновидностей человеческой деятельности – живопись, музыку, театр, художественную литературу (которую иногда выделяют особо) и т. п., объединяемых потому, что они являются специфическими художественно-образными формами воспроизведения действительности. В более широком значении слово «Искусство» относят к любой форме практической деятельности, когда она совершается умело, мастерски, искусно в технологическом, а часто и в эстетическом смысле» [2].

Главная функция искусства заключается в том, что оно познает и творит мир, изображает человека во всех его возможных связях с миром, эстетически представляет его материальные и духовные, возвышенные и низменные стороны. В нашу эпоху ценность искусства как средства воспитания и просвещения возрастает в связи с быстрым развитием науки и техники. Усиливая технико-экономическую мощь человека, наука развивает в личности прежде всего рациональную сторону, а каждая отдельная отрасль науки охватывает лишь определённую область действительности. Искусство же призвано формировать и воспитывать целостного человека, а широта охвата жизни в нём поистине безгранична. Объект искусства – вся общественно-историческая деятельность людей, все многообразие их стремлений, чувств, переживаний.

Искусство является результатом и важнейшим аспектом социализации. В нем можно выделить три стороны. Во-первых, раскрытие духовных потенций: интеллекта, памяти, мышления, восприятия, фантазии. Во-вторых, усвоение духовных ценностей, обогащение духовного мира человека. Общество заинтересовано в том, чтобы человек усвоил прежде всего те духовные ценности, те знания и навыки, которые необходимы для профессиональной и общественной деятельности. Но ведь человек, живущий только профессиональными интересами, неизбежно будет чувствовать свою узость и неполноту существования. Понимая это, он не ограничивается усвоением необходимых знаний. Духовные интересы побуждают его осваивать классическое культурное наследие, знакомиться с культурой других народов, разбираться в искусстве. И лишь достойное, истинное искусство позволяет человеку ориентироваться в усложняющейся жизни современности, правильно интерпретировать жизненные процессы, справляться со своими профессиональными обязанностями.

Третья сторона в искусстве – творчество. Искусство служит незаменимым средством развития творческих способностей.

В искусстве наиболее полно воплощается творческая сущность человеческого бытия, в нем максимально используется сила воображения, которое Эйнштейн считал реальным фактором научного мышления. Искусство пробуждает в человеке творческое начало в самом широком смысле этого понятия. Его духовные богатства умножают творческий потенциал человека, развивая те качества, которые нужны для творчества в любой сфере деятельности. Величественный гимн творчеству создал Ромен Роллан: «Радость, бешенство радости – солнце, озаряющее все, что есть, и все, что будет, – божественная радость творчества! Все радости жизни в творчестве. Любовь, гений, труд – все это вспышка сил, вышедших из единого пламени... Творить – значит убивать смерть» [3]. Творчество, производимое по законам красоты, вызывает восхищение. Эту мысль глубоко и точно выразил А.М. Горький. «Под красотой, – писал он, – понимается такое сочетание различных материалов, – а также звуков, красок, слов, которое придаёт созданному – сработанному – человеком мастером форму, действующую на чувство и разум как сила, возбуждающая в людях удивление, гордость и радость перед их способностью к творчеству» [4]. Творчество – это и есть подлинное самоосуществление и самоутверждение человека. Возможность проявить индивидуальные склонности в творчестве делает человека уверенным в себе, психически уравновешенным. Творчество даёт высшее духовное удовлетворение, активизирует и организует личность. Развитие творческих качеств является важной задачей воспитательного процесса, в котором немаловажное место занимает искусство.

Творчество и приобщение к искусству – процесс взаимообразный. Чтобы обучиться творческой деятельности, нет иного пути, кроме практического решения соответствующих задач. Здесь велико значение приобщения к художественному творчеству. Практические занятия искусством непосредственно развивают творческие навыки (здесь возможности искусства поистине беспредельны), создавая привычку и потребность общения с профессиональным искусством, воспитывают эстетическую восприимчивость, что, в свою очередь, тоже подготавливает человека к творческой деятельности.

Известно, что искусство оказывает глубокое, комплексное воздействие на человека: на его вкус, чувства, настроение. Оно становится одним из существенных стимулов человеческого поведения, развития эстетических потребностей личности. Умение чувствовать и понимать красоту мира оказывается и устойчивой потребностью искать её, возвращаться к ней, создавать её. И это зависит от активности индивида, от его вкуса и творческих усилий. Вполне очевидно, что эффективность воздействия искусства на человека возрастает, если оно созвучно внутреннему миру и эстетическим идеалам его. Правильно воспринимать искусство может лишь человек, испытывающий потребность в прекрасном. Человек приземлённый, отягощённый грузом серого и безобразного, воспринимать красоту вряд ли может.

Эстетическое отношение различных людей к искусству неодинаково. Оно может обуславливаться разными психологическими установками.

Одни люди чувствуют и осознают прекрасное как в жизни, так и в искусстве. Они обладают вкусом и способны судить об эстетическом уровне произведений. Другие способны видеть прекрасное в жизни – в труде, в природе, в человеческих отношениях, но мало чувствительны к прекрасному в искусстве.

В зависимости от уровня эстетического развития, различаются два типа личности – с активным и пассивным восприятием искусства. У активных непосредственный, действенный отклик следует немедленно, восприятие искусства сопровождается пробуждением творческих потенций. От эстетического переживания сразу же осуществляется переход к жизненной практике. Пассивный же тип человека, хотя и способен переживать и усваивать эстетические ценности, но лишён творческих побуждений. Специфика эстетического восприятия связана также с преобладанием определённой психической сферы: рациональной, эмоциональной или интуитивной. У одних восприятие искусства начинается с рассудочного понимания содержания, у других – с непосредственно-эмоционального ощущения, т.е. с волнения и удовольствия. Третьи воспринимают искусство глубоко и непосредственно, но их внимание на-

правлено в первую очередь на красоту формы, на мастерство и совершенство техники исполнения.

Сила воздействия искусства на наше сознание зависит от многих факторов: от развитости человека, от его художественной образованности, культуры, степени причастности к искусству, от состояния в данный момент, от психологического типа его личности, от того, какой конкретный объект воплощает в себе прекрасное и каково отношение человека к этому объекту, от того, насколько человек готов воспринять искусство. Один поздний греческий автор – Дион Хрисостом – сказал о произведениях Гомера: «И мальчику, и мужу, и старцу он даёт то, что каждый в силах взять у него» [5]. И это очень верная мысль: искусство даёт каждому человеку столько, сколько он способен взять.. Сама же эта способность определяется глубиной собственного восприятия, серьёзностью отношения к искусству, широтой познаний, определяющих содержание собственного мышления.

Восприятию искусства способствует также внимательное отношение к окружающей жизни. Все, что мы наблюдаем вокруг себя – шум ветра, гул моря, еле слышные капли начинающегося дождя, выразительность человеческой речи, её интонационное богатство – весь мир звуков и зрительных впечатлений подготавливают нас к восприятию искусства.

Особое значение имеет настрой, который подготавливает встречу с прекрасным. Здесь важным оказывается всё: и с каким настроением мы пришли в театр, филармонию, оперу или в картинную галерею, и как на нас действует общая обстановка, и насколько серьёзно наше желание обогатить свой внутренний мир новыми впечатлениями.

Испытывать волнующее чувство ожидания, или, на языке науки, иметь установку на восприятие, – это уже значит внутренне подготовиться к встрече с искусством, создать для себя самого условие его понимания. Бывает так, что первоначально произведение оказывается неясным по смыслу, непонятным, оставляет зрителя равнодушным. Это означает, что он не готов к его восприятию. В этом случае необходимо вновь и вновь «приходить на свидание» с искусством, всматриваться в полотна мастеров живописи, снова и снова возвращаться к произведению, повторно его изучать, внимательно рассматривать, читать, и лишь постепенно придёт опыт, позволяющий его понять и оценить. Так, И.В. Гёте, например, писал: «Со мной случалось и случается до сих пор, что произведение изобразительного искусства с первого взгляда не нравится мне потому, что я не дорос до него; но, если я надеюсь извлечь из этого пользу, я стараюсь приблизиться к нему, и тогда не бывает недостатка в радостнейших открытиях; я познаю в предметах новые свойства, а в себе – новые способности» [6].

Существуют различные виды искусства, которые по-разному осуществляют задачу воспитания эстетической культуры человека; Это связано с различиями содержания, формы, способов воздействия и восприятия каждого искусства [7]. И в этом смысле выделяется такой вид искусства, как изобразительное. К нему относятся скульптура, живопись, графика. Большинство учёных относят сюда и литературу.

В отличие от искусств, изображающих предметный мир, есть другая группа, в которой превалирует воспроизведение чувств, эмоциональных процессов, всей сферы душевных переживаний человека. К ним можно отнести музыку, танец, прикладные искусства. Достаточно сильно и разносторонне воздействуют на эстетическую культуру человека синтетические искусства – театр, телевидение, кино. Каждый вид искусства с особой силой воздействует на какую-то грань человеческой души, на какую-то сторону действительности, что и определяет его особую и неповторимую ценность для человека. Разные виды искусства как бы дополняют друг друга, но не могут заменить один другого. Многообразие видов искусства проистекает как из многогранности объективной действительности, так и из богатства духовного мира человека, многогранности его психики, подлежащей выражению в искусстве.

Для развития духовного мира человека, приобщения его к искусству необходимо целенаправленное эстетическое воспитание, раннее знакомство с классическими произведениями. Причём, воспитывать человека надо начинать с самого раннего возраста. Ещё Л.Н. Толстой писал: «Разве не тогда я приобретал все то, чем живу теперь, и приобретал так много, так быстро, что всю остальную жизнь я не приобрёл и одной сотой того? От пятилетнего ребёнка до меня – только шаг. А от новорождённого до пятилетнего – страшное расстояние». [8]. Кто ещё в детстве и юности столкнулся с прекрасным, быстрее и глубже воспринимают и понимают искусство. Однако это вовсе не значит, что взрослому человеку безнадежно учиться. Учиться можно и нужно в любом возрасте и постоянно, ибо духовное обогащение не происходит при эпизодическом, кратковременном общении с искусством.

Организация и обучение эстетической деятельности только тогда оказывается эффективной, когда в результате целенаправленного педагогического процесса у воспитуемых выработана установка на неё как лично значимую. И только тогда искусство войдёт в жизнь человека, станет его постоянным спутником и сделает его жизнь полнее и ярче.

Список литературы: 1. Мамардашвили М.К. Лекции о Прусте. – М., 1995. – С. 191. 2. Философский словарь. – С. 223. 3. Роллан Р. Собр. соч. В 20 т. – Т. 2. – Л., 1931. – С. 15. 4. Горький А.М. Собр. соч. В 30 т. –

Т. 27, 1953 – С. 5. 5. Памятники позднего античного ораторского и эпистолярного искусства – М., 1964. – С. 11. 6. Гёте И.В. Об искусстве. – М., 1936. – С. 328–329. 7. Каган М.С. Морфология искусства. – Л., 1972. – С. 21. 8. Толстой Л.Н. Соч. В 12 т. – Т. 10. М., 1963. – С. 537.

*Черкашин А.І.
м. Харків, Україна*

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ І ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ

Актуальність дослідження обумовлена зростаючими вимогами до професійної підготовки майбутніх правоохоронців у вищих навчальних закладах МВС України. Найважливішою умовою для досягнення успіху формування особистості правоохоронців завдяки комплексу потенційних можливостей навчально-виховного процесу у ВНЗ МВС України є, як показують сучасні дослідження та практичний досвід науково-педагогічного складу міліцейських вишів, глибокі професійні знання і врахування індивідуально-вікових особливостей курсантів як суб'єктів психолого-педагогічного впливу.

Вікові особливості молоді як комплекс фізичних, пізнавальних, інтелектуальних, мотиваційних, емоційних властивостей, притаманних більшості осіб цієї соціально-демографічної групи досліджували такі вчені, як Б. Ананьєв, О. Бекас, О. Бондаренко, О. Винославська, О. Гайворонська, М. Гамезо, І. Кон, Ю. Кулюткін, Л. Орлова, Я. Петров, А. Петровський, Є. Рибалко, Ю. Самарин, О. Степанова, І. Філіна та ін. Предметом їх дослідження були в першу чергу психологічні процеси людини, характерні для даного періоду вікової періодизації, які визначають та впливають на ефективність провідних видів діяльності молоді, її соціалізацію, міжособистісну взаємодію її представників тощо.

Разом з тим, на нашу думку, сьогодні недостатньо уваги приділяється специфічним особливостям покоління молоді на рубежі XX-XXI століть, стану сформованості особистісних якостей у домінуючій більшості її представників під впливом досягнень науково-технічного прогресу, оригінальних історичних умов сьогодення (економічних, соціально-культурних, політичних та екологічних факторів і процесів, які відбуваються в Україні та у світі, тощо). Зрозуміло, що при порівнянні, наприклад, систем особистісних цінностей молоді початку XX і XXI століть вони суттєво відрізнятимуться між собою. А це, в свою чергу, визначає різне ставлення молодих людей до навколишньої дійсності, трудової діяльності, навчання, організації власного життя тощо.

Відповідно, метою статті було визначено дослідження динаміки соціально-психологічних і індивідуальних якостей курсантів ВНЗ МВС України. Загальновідомо, що у психологічній роботі з людьми потрібно приділяти значну увагу вивченню їх якостей, індивідуальних властивостей, рис та особливостей. Щоб успішно діяти з певними шансами на психолого-педагогічний успіх, офіцеру-вихователю потрібно знати той об'єкт (курсантів), на який належить впливати. Розвиваючи це теоретико-методологічне положення, сучасна психологічна наука особливу увагу звертає на необхідність планування та здійснення виховної роботи з врахуванням особливостей сучасної курсантської молоді, фахової спрямованості навчання, рівня особистісного розвитку, життєвого досвіду та соціального статусу у колективі навчальної групи. Педагоги-практики відзначають, що з молоддю не можна працювати так, як з людьми більш старшого віку. З курсантською молоддю, яка навчається професії, потрібно працювати інакше, ніж з робітничою. Саме у роботі з молоддю дорослими (батьками, викладачами, керівниками курсантських підрозділів тощо) найчастіше допускаються певні психолого-педагогічні помилки.

Об'єктом виховного впливу у ВНЗ МВС України є курсанти, яких варто розглядати як особливу соціальну групу сучасної молоді. Характеризуючи соціально-психологічний портрет особистості правоохоронця як об'єкта психолого-педагогічного впливу у ВНЗ МВС України, важливо мати на увазі наступне [3, С. 147].

По-перше, курсанти ВНЗ МВС України є носіями всіх тих загальних рис, які характерні для сучасної людини гуманного суспільства. В ході демократичних перетворень у країні молода людина стає головною фігурою цих соціально-політичних перетворень. Соціальні риси особистості виступають основою для формування майбутнього фахівця, є такими, що визначають її духовний світ, поведінку та діяльність курсантів впродовж їх навчання у міліцейському виші.

По-друге, на формування соціально-психологічного образу курсантів в значній мірі має сприятливу дію характер служби та навчання. Для юнака чи дівчини служба в ОВС України є школою життя і морального загартування, в процесі якого у них активно продовжують формуватися загальнолюдські цінності, переконання, погляди на життя, складається характер і соціальна зрілість особистості в цілому. Своїм призначенням, змістом, громадською значущістю, правовою регламентацією, комплексом оновлених матеріальних, технічних, організаційних та соціально-психологічних чинників процес виховання у ВНЗ МВС України загартовує молодих людей соціально, політично, морально та фізично.

По-третє, існують ряд особливостей у курсантів залежно від курсу (року навчання), набутого індивідуального соціального досвіду, сімей-

ного стану, рівня вихованості, попередньої здобутої освіти, фізичного розвитку, впливу курсантських колективів та інших чинників. Ці особливості знаходяться в складній діалектичній єдності і взаємозв'язку, виступають комплексно.

На основі проведеного аналізу літературних джерел та інтернет-ресурсів серед особливостей сучасного покоління молоді, яка навчається у ВНЗ МВС України, науково-педагогічному складу міліцейського вишу необхідно вміти враховувати наступні їх особистісні характеристики: 1) нетерплячість – результатів вони прагнуть негайних; 2) адаптивність – вони швидко реагують на найменші зміни; 3) інноваційність – вони завжди в пошуку більш швидкого, ефективного та зручного способу виконання завдання; 4) ефективність – спроможні досягти максимальних результатів за мінімальний час та з мінімальними зусиллями; 5) життєрадісність – охоче вчаться долати труднощі; 6) експресивність – свої думки вони висловлюють прямо, сміливо й голосно; 7) відстороненість – у стандартних і звичних процесах вони не зацікавлені, «хрестові походи» за ідеї та принципи їх смішать: «міленіуми» – не борці, вони прагнуть створювати, а не руйнувати; 8) скептичність – вони не вірять автоматично тому, що чують або читають; 9) неповажність – вони впевнені, що всі мають їх поважати, а от на їхню повагу потрібно ще заслужити.

Розглянемо специфічні характерні соціально-психологічні особливості курсантів ВНЗ МВС України як представників сучасного покоління молоді, на формування особистості яких впливають встановлені відомчі настанови та вимоги службово-професійної діяльності правоохоронця.

Передусім в духовному образі курсантів відображується вплив сучасних перетворень, які відбуваються у всіх сферах життя суспільства. Сім'я, школа, виробничий колектив, вся система політичної (ідеологічної) роботи держави і громадських організацій формують у них загальні для більшості населення держави риси: високу свідомість, відданість служінню Батьківщині і Президентові України, почуття обов'язку та відповідальності, високі моральні якості.

У юнацькому віці неминучі підвищений інтерес до питань взаємовідносин статей, прагнення до знайомства з представниками протилежної статі. Почуття дружби та любові молодими людьми глибоко і гостро переживаються. Ось чому навіть незначні негаразди у стосунках з представником протилежної статі можуть зробити сильний вплив на психічний стан курсанта, відобразитися на результатах його навчання та несення служби. На старших курсах певна частина курсантів одружується, створює сім'ю.

Все це зобов'язує безпосередніх керівників курсантських підрозділів, науково-педагогічний склад ВНЗ МВС України спрямовувати інтерес підлеглих з питань любові і взаємовідносин статей шляхом вихо-

вання у них почуття серйозного, відповідального ставлення до сімейного життя. Це особливо важливо, коли у сучасній відеопродукції має місце пропаганда сексу, порнографії, насильства, особливо у зарубіжних фільмах. У плані статевого (сексуального) виховання курсантів позитивно зарекомендували себе освітньо-виховні лекції, диспути та бесіди на морально-етичні теми, зустрічі з психологами, сексопатологами, діячами літератури і мистецтва, медичними працівниками. Необхідно для курсантів періодично організовувати молодіжні вечори, дискотеки, де вони можуть познайомитися з представниками протилежної статі із інших (наприклад, цивільних) навчальних закладів[1, с. 13].

На кожному курсі навчання вирішуються різні за своєю складністю навчальні, службові та виховні завдання. Для цього необхідно чітко за роками навчання уявляти особливості курсантів, які характеризують найбільш загальні риси їх професійно-морального становлення на цьому етапі розвитку. Врахування загального і особливого у вихованні курсантів надає цій роботі конкретності, цілеспрямованості, сприяє підвищенню її якості та дієвості.

Розглянемо особливості курсантів кожного курсу навчання та їх вплив на зміст і методику психолого-педагогічного впливу.

Перший курс є практично для всіх курсантів найскладнішим і найважчим періодом навчання та проходження служби. Пояснюється це тим, що на цьому курсі юнак остаточно визначається з обраним шляхом здобуття професії правоохоронця, проводить важливу для себе перевірку індивідуальних сил та здібностей, волі та характеру. Курсанти вперше у своєму житті зустрічаються зі значними труднощами – новою обстановкою міліцейського навчального закладу, який знаходиться на значній відстані від регіону їх проживання, підвищеними вимогами до навчання порівняно і ЗОШ та необхідністю врахування особливостей спільного проживання зі своїми теперішніми товаришами (незнайомими до цього часу людьми), з невідомими їм раніше умовами життєдіяльності ВНЗ МВС України.

Роботу з курсантами першого курсу офіцери-вихователі спрямовують на прискорення їх адаптації до умов навчання та служби у міліцейському виші, на формування у них позитивних звичок поведінки та необхідних установок. Від керівників курсантських підрозділів, науково-педагогічного складу в цьому плані вимагається надання допомоги правоохоронцям у виробленні навичок та умінь, необхідних для навчання у відомчому навчальному закладі зі статутним розпорядком дня, в оволодінні навчальними дисциплінами. Необхідно сформувати у курсантів навички та уміння слухати лекції, правильно їх конспектувати, самостійно вивчати рекомендовану літературу, готуватися до практичних занять, семінарів, складання підсумкових модульних контролів (заліків та екзаменів).

Курсанти другого курсу навчання вже мають певний досвід навчання у ВНЗ МВС України та несення служби. Перший рік навчання дає багато чого з точки зору всебічного розвитку особистості: придбані необхідні навички навчання згідно встановлених вимог навчального закладу, отримані певні знання з багатьох дисциплін, закінчився період адаптації до життя у ВНЗ МВС України, курсанти стали впевнено керуватися вимогами Присяги працівника ОВС і відомчих (військових) статутів з питань несення служби та професійного навчання, дотримання службової дисципліни, зміцнилися моральні погляди курсантів, розширився їх світогляд, загартувалися воля і характер, стали наочними перші результати роботи з формування службово-професійних якостей. Курсанти загартувалися й фізично, покращилась їх стройова виправка.

Третій курс навчання – вже старший курс. У духовному розвитку і професійній підготовці, у світогляді, поглядах та поведінці курсантів відбуваються значні якісні зміни. Працівниками ОВС чітко усвідомлюється мета навчання – продовжувати свою фахову підготовку у ВНЗ МВС України, всебічно готувати себе до діяльності працівника ОВС. Курсанти в змозі самостійно вирішувати багато питань свого життя і діяльності курсантського колективу. На третьому році навчання значно більшою мірою простежуються успіхи та недоліки кожного курсанта чи курсантського колективу у навчанні, службі, у формуванні професійних якостей. Працівниками ОВС засвоєний великий обсяг знань з різних профільних та спеціальних предметів. Повнішим та змістовнішим став їх науковий світогляд, зміцнилася життєва позиція, сформувалися багато службово-професійних навичок і умінь. Судження курсантів стають глибшими та змістовнішими, з багатьох питань суспільно-громадського життя знання переросли в міцні переконання.

Курсантські колективи третього року навчання характеризуються високим ступенем згуртованості. У них складаються міцні дружні взаємини на здоровій моральній основі, в колективі панують та діють позитивні традиції, що є предметом особливої гордості. Громадська думка колективу стає багато в чому основним регулятором поведінки курсантів, позитивно впливає на навчання і службу. У курсантських колективах третього курсу переважає піднесений робочий настрій, здоровий гумор, суперництво між підрозділами із питань навчання, служби, спорту, культурно-масової роботи. Чітко визначається роль і місце в колективі кожної мікрогрупи, її лідерів. Практика виховання курсантів у міліцейському виші показує, що правильно чинять ті керівники курсантських підрозділів, які перед застосуванням заходів психолого-педагогічного впливу до курсанта, що провинився, радяться з молодшим начальницьким складом, активом, всім колективом

навчальної групи, зважають на їх думку. Всі позитивні моменти в діяльності колективу дозволяють командирам, науково-педагогічному складу активніше опиратися на нього у вихованні невстигаючих (недостатньо вихованих) курсантів.

Третій курс – якісно новий етап професійного навчання і виховання курсантів, який закладає фундамент компетентності правоохоронця із обраної спеціалізації, сприяє у процесі вивчення навчальних дисциплін творчому, комплексному та осмисленому використанню здобутих фахових знань як на практичних заняттях, так і в процесі проходження виробничої практики.

Офіцери-вихователі мають приділяти пильну увагу самовихованню правоохоронців. Спільно з курсантами вони визначають якості особистості, над розвитком яких слід працювати надалі, намічають конкретні шляхи, способи самовиховання, постійно здійснюють керівництво цим процесом, залучають до виховання працівників ОВС громадські організації ВНЗ МВС України, актив і весь науково-педагогічний колектив міліцейського вишу [2, С. 54].

Вивчення психології курсантських колективів четвертого курсу свідчить про послаблення внутрішньо колективних зв'язків внаслідок зростання кількості сімейних курсантів, орієнтацією на проходження служби за місцем комплектації. Але зате в житті і діяльності курсантів зростає роль і вплив мікрогруп. Одні мікрогрупи зміцнюються, інші розпадаються і створюються нові, змінюється характер взаємодій між ними.

В цілому, успіх у вихованні курсантів випускного курсу зумовлюватиметься демократичним стилем керівництва з властивим йому розвитком самодіяльності і вихованням відповідальності у працівників ОВС за свої дії та вчинки. Відповідно, опираючись на результати проведеного аналізу літературних джерел, можна стверджувати, що представники сучасного покоління молоді мають багато як позитивних якостей, так і негативних, які необхідно враховувати як обов'язкову умову при організації їх всебічного виховання у ВНЗ МВС України.

Список літератури: 1. Бандурка О.М. Основи педагогічної техніки : навч. посібник для магістрантів, аспірантів, докторантів та викладачів вищ. навч. закл. України / О.М. Бандурка, В.О. Тюріна, О.І. Федоренко. – Х. : Титул, 2006. – 176 с. 2. Бандурка О.М. Основи психології і педагогіки : підручник / О.М. Бандурка, В.О. Тюріна, О.І. Федоренко. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 335 с. 3. Вайда Т.С. Основи виховання працівників ОВС / Т.С. Вайда, А.І. Черкашин, В.В. Доценко : практичний посібник [Текст]. – Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. – 318 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В ПРОЦЕССЕ ИХ ПОДГОТОВКИ

В современном образовательном пространстве одной из целей деятельности педагога является реализация личностно-ориентированного подхода в воспитании и обучении. Логично предположить обстоятельство нравственного обогащения педагога, внутренняя личностная позиция которого должна быть четко ценностно определена. Сущностной характеристикой педагогической деятельности в целом является ее гуманистическая направленность на человека как высшую абсолютную ценность. Профессиональная деятельность педагога априори представляет ключевую системообразующую ценность во взаимосвязи с фактором воспроизводства жизненных ценностей. В этом случае ключевым положением является смысловое наполнение содержания педагогического образования ценностным отношением студентов к будущей профессиональной деятельности на основе духовно-нравственного воспитания. Оно связано с изучением различных систем ценностей, определяющих развитие гуманистической направленности личности будущих педагогов, формирование у них определенной модели поведения в процессе коммуникативного взаимодействия и межличностного общения с обучающимися. В результате этого происходит процесс трансляции общечеловеческих ценностей. В условиях происходящих современных социально-экономических преобразований особый интерес представляется в изучении ценностных ориентаций тех социально-профессиональных групп, которые оказывают непосредственное влияние на духовное обновление общества. Существующая система ценностей, действующих в общественном сознании, составляет важный элемент деятельности людей и оказывает непосредственное влияние на процесс преобразования их жизни. В связи с этим значительно возрастает роль педагога, его знаний и его культуры мышления, системы ценностей и профессионализма. Претерпела изменения и роль высшего педагогического образования, которая заключается не только в «подготовке специалиста», а и в «воспитании профессионала», т.е. прежде всего, личности во всей полноте ее личностного духовного богатства и индивидуального своеобразия. В свою очередь данная ситуация актуализирует для студентов необхо-

димось разработки своей собственной «траектории личностно-профессионального саморазвития», которое неосуществимо без интериоризации профессиональных ценностей.

Будущему педагогу еще во время обучения в учреждении высшего образования необходимо выявить закономерности самосовершенствования, самокоррекции и самоорганизации деятельности под влиянием новых требований, идущих как извне, от профессии и общества, так и изнутри, от собственных интересов, потребностей и установок, осознанием своих собственных способностей и возможностей. Поэтому особую актуальность приобретает сознательное и эмоциональное принятие будущими педагогами избранной профессии, которая должна приносить высшее удовольствие, составлять смысл и счастье жизни. Личностные качества педагога могут содействовать или препятствовать продуктивному решению педагогических и учебных задач, что позволяет говорить о профессионализме педагогической деятельности. Успешность деятельности педагога, по мнению М.А. Данилова, зависит не только от его личностных качеств, от его научно-теоретической подготовки, но и от его педагогического мастерства [4, с. 256]. Среди слагаемых педагогического мастерства особое место занимают следующие профессионально-значимые общие педагогические умения: гностические, проектировочные, конструктивные, организаторские, коммуникативные. С точки зрения профессионализма наиболее значимой стороной деятельности педагога является коммуникативная сторона, поскольку ее результатами являются новообразования духовного характера личности обучающихся: представления, идеи, черты характера, интересы, приобщение каждого к ценностям другого. Важным условием успешного профессионального становления будущего педагога является формирование ценностного отношения к педагогической деятельности. Сущность ценностного отношения к будущей профессиональной деятельности педагога характеризуется переходом структурных составляющих профессионализма, определяемых как социально-значимых педагогических ценностей в личностные, а также в дальнейшей их реализацией в деятельности. К сожалению, приходится констатировать проблему формирования опосредованного отношения будущих специалистов к педагогической профессии, которое осуществляется путем усвоения ценностных стандартов, переданных через обучение, воспитание, другие системы коммуникаций. Сложившиеся ценностные представления выступают в качестве критериев профессионального становления. Специфика их проявления у будущих педагогов в том, что они не проверены собственным трудовым опытом, именно поэтому не входят глубоко в личностные подструктуры, вследствие чего и отличаются большей подвижностью. Однако, не-

смотря на это, ценностные ориентации служат так называемыми «регулятивами», определяющими поведение личности в ситуации выбора, выступая для нее своего рода ориентирующим контекстом. В зависимости от иерархичности профессиональных ценностей происходит заполнение мотивационного поля личности, которая динамично и гибко обозначает цели, а также средства их достижения. Профессиональные ценности, доминируя в целостной структуре ценностей, детерминируют проявление высоких духовных ценностных ориентаций в сферах семьи, быта и досуга [2, с. 27].

Рассматривая основы аксиологической концепции личностного развития будущих педагогов, мы выделили важнейшую составляющую этого процесса – воспитание студентов следует рассматривать через призму усвоения системы ценностей. Стоит отметить основные составляющие аксиологического воспитания современных студентов педагогических специальностей, которые включают в себя:

1. Ценностную систему (сущность заключается в интериоризации ценностей: совесть, долг, свобода, добро, красота, земля, семья, ребенок, мир, природа, труд, патриотизм, гуманизм, общность).

2. Ценностное отношение к педагогической деятельности (понимание того, что ценность есть сформированность интересов, мотивов, потребностей будущих педагогов как источника личностного и профессионального смысла в педагогической деятельности).

3. Личностный смысл как сущностная составляющая ценностного отношения к педагогическому труду (качественное освоение аксиологически значимого содержания педагогического образования).

4. Образовательные технологии поэтапного формирования ценностных смыслов педагогического образования (творческий диалог преподавателей и студентов педагогических специальностей через формирование основных понятий педагогической деятельности, а также основных представлений о ценностной сущности профессии педагога, практико-ориентированный характер освоения ценностей педагогической деятельности) [1, с. 80].

Таким образом, цель воспитания и образования студентов педагогических специальностей – формирование личности педагога-профессионала, для которого высшей ценностью является человек. На наш взгляд, процесс формирования ценностного мировоззрения личности будущего педагога должен включать в себя такие аспекты профессиональной подготовки, как:

- формирование духовных идеалов;
- приумножение духовных ценностей;
- духовное саморазвитие;

- участие в различных творческих процессах;
- создание воспитывающей среды.

Таким образом, в основе аксиологического направления подготовки современного будущего педагога лежат следующие признаки:

- аксиологическая составляющая является как смыслообразующим компонентом целостной педагогической системы;
- ценностные ориентации есть основная составляющая системы профессионально-педагогической культуры;
- педагогическая аксиология представляет собой совокупность смыслообразующей, оценивающей, ориентационной, нормативной, регулирующей, контролирующей функций, что позволяет решать приоритетные задачи современного образования;
- педагогическая аксиология в качестве исходных регуляторов использует принципы гуманизма, комплексности, соответствия, динамизма, эмоциональной открытости, иерархичности, отражающие основные аксиологические идеи, что создает основу для творческого преобразования педагогического процесса;
- в качестве феномена педагогической аксиологии выступает понятие «ценность», которое имеет собственную многоуровневую структуру: значение, отношение, цель, принцип, норма, идеал, оценка.
- главной характеристикой педагогической деятельности является духовность как синтез умственных и нравственных характеристик личности, основа творческой работы педагога, которая включает в себя политические, экологические, нравственные, эстетические, художественные ценности.

Для профессиональной деятельности будущего педагога, как и для любого другого специалиста, характерно следование общечеловеческим ценностям, таким как, ценности этической ответственности перед избранной профессией, а также ценностям, связанным с потребностью в самореализации, самоутверждении и самосовершенствовании личности специалиста, а также в достижении высокого профессионализма деятельности.

Задачей воспитания в духе общечеловеческих ценностей является формирование соответствующей направленности личности.

Г.Г. Сергеичева определяет направленность личности как «взаимодействие доминирующих отношений к людям, обществу, коллективу, труду, самому себе». Направленность личности как психическое образование состоит из трех взаимосвязанных компонентов: познавательного (знания, убеждения, взгляды), действенно-практического (умения, навыки, привычки, черты характера), эмоционально-волевого (стремления, чувства, потребности, интересы). Тем не менее, возможно выде-

лить одну, главную характеристику общечеловеческих ценностей, проявляющуюся во всех других и являющуюся основой формирования ценностной направленности личности. Такой характеристикой является отношение к людям.

Таким образом, профессиональные ценности составляют ядро, ведущий компонент профессионального самосознания, отражающий субъективное отношение будущего педагога и выступающий необходимым условием саморазвития и самореализации его личности [3, с. 26]. Работа по оптимизации процесса формирования профессионально-значимых ценностей у будущих педагогов в учреждении высшего образования опирается, как правило, на учебную деятельность студентов, их самостоятельную исследовательскую деятельность (Н.В. Кузьмина, И.Ф. Исаев, В.Э. Тамарин, Е.Н. Шиянов и др.). Вместе с тем подчеркивается, что эффективность процесса формирования профессионально-ценностных ориентаций у будущих педагогов можно ожидать лишь при организации комплексного и системного воздействия различных факторов во всех видах деятельности студентов.

Список литературы: 1. Абдулина О.А. Личность студента в процессе профессиональной подготовки // Высшее образование в России. – М., 1993. – № 3. – с. 78–81. 2. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е.В. Бондаревская, И.А. Колесникова, Л.М. Митина // Педагогика. – 1997. – № 4. – с. 54–59. 3. Кобелева О.В. К вопросу о формировании жизненных ценностей у молодежи. //В сб.: Национально-региональный компонент образования в условиях его стандартизации. – Бирск, 1997. – С. 24–27. 4. Мясичев В.Н. Психология отношений / В.Н. Мясичев. – Л.: ЛГУ, 1998. – 368 с.

*Шаполова В.В.
м. Харків, Україна*

МОДЕРНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Сьогодні як ніколи раніше прогресивність будь-якого суспільства визначається перш за все рівнем розвитку особистості. Цей чинник є головним важелем подальшого прогресу, а розвиток особистості, в свою чергу, визначає освіта. Перед вищими технічними навчальними закладами сьогодні постають більш жорсткі вимоги щодо підготовки нової генерації управлінських кадрів. Отже сучасна освіта повинна бути на-

правлена, перш за все, на розвиток особистості людини, розкриття її можливостей, талантів, становлення самосвідомості, самореалізації.

Не випадково Міністерство освіти і науки України в керівних документах постійно вимагає від системи освіти пошуку шляхів підвищення ефективності навчання. Це в повній мірі відноситься і до підготовки майбутніх менеджерів.

Саме тому гостро актуальними стають проблеми розробки:

- нового змісту, методів і засобів навчання;
- значного поглиблення теоретичної бази знань;
- посилення прикладної спрямованості навчання;
- удосконалення педагогічної майстерності викладачів;
- відповідного дидактичного і науково-методичного забезпечення навчального процесу та його психолого-педагогічного обґрунтування;
- розкриття творчого потенціалу студентів та викладачів у відповідності до їх нахилів, запитів і здібностей.

Безумовно, одним з найважливіших шляхів підвищення якості освіти любого молодого фахівця і, безумовно, майбутніх менеджерів, є приведення змісту освіти у відповідність до тих вимог, які висувають сучасні економіка, бізнес і т.і. Це обумовлено тим, що сучасна цивілізація вступила в новий – інноваційний тип прогресу. Тобто це такий період розвитку суспільства, що несе в собі високий динамізм, швидку зміну знань, інформації, технологій.

Змінюваність стає не винятком в житті людини і суспільства, а повсякденною характеристикою життя. Тому слід формувати людину, здатну і психологічно і професійно жити і діяти в постійно змінюваному середовищі.

Для цього необхідно змінити саму направленість навчального процесу. Не тільки творче засвоєння базових знань, а й реалізація інших функцій. Зокрема, треба навчити людину навчатися впродовж життя, виробляти уміння, навички і потребу робити це. А також – навчити використовувати отримані знання в практичній діяльності: професійній, суспільно-громадській, побуті.

Тобто формувати знаннєву людину, для якої знання є методологічною основою життя і діяльності. Тільки таким чином ми зможемо утвердити в Україні суспільство знань.

Важливе місце у вирішенні проблем суспільства належить майбутнім менеджерам які володіють професійними знаннями і навичками, мають високий рівень відповідальності і корпоративної культури, які є показником ефективності та конкурентоспроможності самого менеджера особисто та зменшення ризиків діяльності організації в цілому.

Це завдання може бути виконано лише за умови приведення зміста освіти до сучасних потреб суспільства.

Зміст освіти – це науково-обґрунтована система дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і кваліфікаційних рівнів.

Як зазначено в «Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» зміст освіти визначається освітньо-професійною програмою підготовки, структурно – логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого навчального закладу і відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах [7].

«Енциклопедія освіти» видана Національною Академією педагогічних наук України трактує зміст освіти як структуру, зміст і обсяг навчальної інформації, засвоєння якої забезпечує особі можливості здобуття освіти і певної кваліфікації. Під змістом освіти автори енциклопедії розуміють обумовлену потребами суспільства систему знань, умінь і навичок особи, її професійні, світоглядні і громадські якості, що мають бути сформовані у процесі навчання з урахуванням розвитку суспільства, науки, техніки, технології, культури, мистецтва [2].

Отже одним з головних завдань є – модернізація освітньо-професійних програм підготовки фахівців. Модернізація навчальних програм – має на меті, перш за все підвищення ефективності освітнього процесу, гарантування підготовки високоосвіченого, компетентного, відповідального фахівця. Тобто її головним результатом повинно стати досягнення нової якості освіти, яка б відповідала вимогам сучасного суспільства.

Основними джерелами змісту вищої освіти є соціальний досвід людства, який має своє відображення у матеріальній і духовній культурі. Обсяг і характер змісту освіти визначається цілями і завданнями, що відповідають потребам суспільства, типом і рівнем освітньої установи, змістом навчальних дисциплін, а також віковими і пізнавальними можливостями тих, що навчаються» [2].

Виділяють три рівні формування змісту освіти: перший – системне узагальнення уявлення у вигляді теоретичних засад; другий – реалізується на рівні навчальної дисципліни; третій – у навчальному матеріалі, фіксованому в підручниках і посібниках [2].

Відомі вчені М. Скаткін, І. Лернер, В. Краєвський та їх послідовники у своїх наукових працях орієнтувалися на засвоєння знань, формування умінь, способів діяльності та узагальнені способи діяльності. За їх думкою, зміст освіти є соціальний досвід людства, який педагогічно адаптований та тотожний за структурою, але не за обсягом, матеріальній і духовній культурі суспільства. Його структурними елементами є: досвід пізнавальної діяльності, формою результатів якого є знання; дос-

від здійснення відомих способів діяльності – у формі уміння діяти за зразком; досвід творчої діяльності – у формі вміння приймати ефективні рішення в проблемних ситуаціях; досвід здійснення емоційно-ціннісних відносин – у формі особистісних орієнтацій [1. С. 6.; 5].

Згідно із Законом України «Про вищу освіту», під професійною підготовкою мається на увазі здобуття кваліфікації за відповідним напрямом або спеціальністю [3].

Проблеми змісту професійної підготовки у своїх наукових працях вивчали відомі вітчизняні та зарубіжні науковці: С. Гончаренко, Р. Гуревич, І. Зязюн, С. Ледньов, І. Лернер, М. Лещенко, В. Краєвський, Н. Ничкало, О. Савченко, М. Скаткін, Б. Сусь, Т. Стефановська, Г. Тарасенко та інші.

У їх наукових працях великий обсяг відводиться змісту підготовки фахівця, говориться про необхідність розглядати процес формування змісту освіти як цілісну, комплексну проблему, а розв'язання цієї проблеми необхідно здійснювати на засадах ґрунтовних теоретико-методологічних підходів.

Виходячи з головних принципів формування змісту підготовки менеджерів освіти, а саме: «його відповідність потребам суспільства; діалектичну єдність змістової та процесуальної сторін навчання; структурну єдність змісту підготовки менеджерів освіти на різних рівнях його формування», можна зробити висновок, що на складові змісту професійної підготовки менеджера перш за все впливають потреби суспільства [4. С. 10–11].

Сьогодення вимагає від освітніх закладів підвищення професійної підготовки висококваліфікованих менеджерів, здатних застосовувати отримані в університеті знання при виконанні обов'язків з конкретної спеціальності, практично вирішувати середньостатистичні завдання обраної професії, підвищувати рівень своєї професійної майстерності, ефективно адаптуватися до швидких змін та досягати поставлених цілей не втрачаючи культурної, ціннісної, особистісної складової їх професійної діяльності.

Нові соціально-економічні пріоритети розвитку сучасних організацій, установ загострюють увагу на необхідності формування високого рівня корпоративної культури майбутніх фахівців як складного особистісного утворення, зокрема менеджерів.

Безперечним є той факт, що корпоративна культура відіграє велику роль не тільки у професійній сфері, але й в інших сферах життєдіяльності особистості фахівців.

Постає проблема в удосконаленні змісту професійної підготовки майбутніх менеджерів з метою цілеспрямованого формування у них корпоративної культури.

Виходячи з вищенаведеного, концепція змісту професійної підготовки майбутніх менеджерів базується на засвоєнні педагогічно-адаптованого, соціального, управлінського та культурного досвіду.

Основними елементами цього досвіду, який має відображення в змісті професійної підготовки майбутніх менеджерів, виступають:

- загально-професійні знання (забезпечення майбутнім менеджерам уявлення про сучасну картину світу та про особливості їх професійної діяльності);

- формування вмінь та навичок здійснення відомих загально-людських та професійно-управлінських способів діяльності, напрацювання досвіду вирішення нових професійних проблем, який вимагає самостійного, творчого перетворення здобутих раніше загально-наукових, спеціальних, професійних знань, умінь та навичок в умовах професійної соціалізації;

- формування зацікавленості до професійної діяльності та усвідомлення значущості корпоративної культури майбутніх менеджерів, як професійно-важливого особистісного утворення.

Загальновідомо, що навчальна програма – найважливіший складник системи освіти, це нормативний документ, який не тільки спрямовує але дещо і обмежує діяльність викладача й студента. Від неї безпосередньо залежить якість освіти. На одному з методологічних семінарів «Проблеми якості освіти: теоретичні і практичні аспекти» В.Г. Кремень зазначив, що серед багатьох проблем сучасного навчального процесу як одна з головних виділяється проблема неповної відповідності базових знань, відображених у програмах і підручниках, сучасним досягненням науки, тому створення нових навчальних програм і підручників, спричинене переходом до нового змісту, мусить усунути ці вади. Такий перехід має привести до оновленого, сучасного типу освіти та розумінням її якості, що відповідає теперішньому часу [6. С. 5–18].

У педагогічній роботі при підготовці до реалізації навчального плану, існує практика створення нових навчальних і робочих програм, які впроваджуються у навчальний процес для досягнення педагогічних цілей, або модернізація, доповнення вже існуючих навчальних і робочих програм, які наповнюються необхідним змістом.

Беручи до уваги вищезазначене, ми прийшли до висновку, що удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх менеджерів з метою цілеспрямованого формування у них корпоративної культури відбудеться за рахунок модернізації вже створених навчальних програм гуманітарного циклу.

Це обумовлено їх теоретичним та практичним наповненням, а також можливістю скорегувати навчальний процес таким чином, щоб,

не руйнуючи звичайного педагогічного процесу, ввести теоретичний матеріал та практику націлену на розкриття та формування корпоративної культури майбутніх менеджерів. На даний момент у циклі навчальних дисциплін відсутні теми, спеціально спрямовані на формування корпоративної культури у ВТНЗ. Перш ніж внести суттєві корективи у програму педагогічних дисциплін, необхідно провести детальний аналіз змісту та цілей цих дисциплін. Також, доцільним буде проведення консультацій з провідними представниками професорсько-викладацького складу з метою ознайомлення з особливостями викладання цих дисциплін.

При формуванні корпоративної культури у майбутніх менеджерів у ВТНЗ можуть використовуватися такі форми аудиторної і позааудиторної роботи майбутніх менеджерів, як: лекції, практичні заняття, семінари, контрольні роботи, консультації. Вибір дисциплін обумовлений також кількістю годин, передбачених для їх вивчення.

Таким чином було проаналізовано та зроблено висновок про можливість та доцільність удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх менеджерів з метою цілеспрямованого формування у них корпоративної культури за рахунок модернізації, наповненню та впровадженню вже створених навчальних програм гуманітарного циклу.

Список літератури: 1. Браже Т.Г. Современная аттестация учителей: цели и тенденции / Т.Г. Браже // Педагогика. – 1995. – № 3. – С. 69. 2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний редактор В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с., С. 321. 3. Закон України «Про освіту» № 76-VIII від 28.12.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> 4. Князев А.М. Социальные компоненты личности как объект оценивания / А.М. Князев, Е.В. Немцова, С.Н. Палецкая // Проблемы качества образования: материалы XV Всероссийской научно-методической конференции. – М. : МГПУ. – 2006. – С. 10–11. 5. Кравченко Л.М. Наукові основи підготовки менеджера освіти у системі неперервної педагогічної освіти : дис. ... на здобуття наук. Ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Любов Миколаївна Кравченко. – 2009. 6. Кремень В.Г. Якісна освіта в контексті загальноцивілізаційних змін // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – К., 2007. – № 2 (55). – С. 5–18. 7. «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» наказ МОН, № 161 від 2.06.93 р

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

При обучении иностранных студентов преподавателю необходимо строить педагогическое общение с учетом ряда факторов, основным из которых является специфический межкультурный характер общения иностранных студентов с преподавателем.

Особое место педагогическому мастерству в процессе обучения иностранных студентов на факультете международного образования НТУ «ХПИ» отводится начальному этапу обучения иностранных студентов, который является сложным и неоднозначным периодом адаптации и социализации. К его особенностям следует отнести новую социокультурную среду, значительные психологические, эмоциональные и физические нагрузки, интенсивный характер обучения, профессиональную направленность обучения, значительную учебную занятость студентов, преемственность на горизонтальном и вертикальном уровне, то есть между предметами и между этапами; координация обучения между учебными дисциплинами.

Преподавателю, работающему с иностранцами, необходимы такие качества, как коммуникабельность, умение справиться со стрессом, умение преодолевать психологические барьеры в общении.

Таким образом, педагогическое общение преподавателя и иностранных студентов – не только обмен учебной информацией, но и взаимодействие педагога и учащихся, направленное на образование, воспитание и развитие студентов-иностранцев. В нем заключены резервы совершенствования учебно-воспитательного процесса и развития основ межкультурной компетентности иностранных учащихся. При этом между иностранным студентом и преподавателем факультета существуют субъектно-субъектные отношения, и иностранный студент является самостоятельным равноправным субъектом.

В процессе педагогического общения преподаватель решает педагогические задачи, дает иностранным студентам общие и профессиональные знания, организует их учебную и внеучебную деятельность, удовлетворяет их потребность в общении, создает благоприятную эмоциональную атмосферу в аудитории, помогает избежать конфликтов, в том числе и межкультурного характера. Можно утверждать, что главным в педагогическом общении с иностранными студентами должно стать повышение педагогического мастерства преподавателей как суммы педагогических умений, знаний и способностей.

Итак, педагогическое общение в иностранной аудитории – специфическая форма взаимодействия субъектов межкультурного общения преподавателя и иностранного студента. Оно формируется на основе владения преподавателем специальной технологии общения, зависит от его педагогического мастерства и направлено на образование, воспитание и развитие иностранного студента. В нем заключены резервы совершенствования учебно-воспитательного процесса и развития основ межкультурной компетентности как студента, так и преподавателя.

Мы считаем, что педагогическому общению преподавателей и иностранных студентов присущи все основные характеристики общения: взаимодействие субъектов общения (в нашем случае – преподавателя и иностранного студента), социокультурная сущность общения, его функциональность. Структурной составляющей общения является коммуникативный акт, а функциональной его единицей – коммуникативная задача. Педагогическое общение в данном случае является социально-ролевым педагогическим взаимодействием, которое направлено на формирование умений и навыков межкультурной коммуникации.

При моделировании педагогических ситуаций необходимо считаться с национальным менталитетом иностранных учащихся. Наибольшие трудности возникают на этапе довузовской подготовки – периоде адаптации и социализации иностранных студентов. Особые требования должны предъявляться к формированию интернациональных групп, в которых межкультурное общение возникает ежедневно.

Организация профессионально-педагогического общения с иностранными студентами требует от преподавателя совершенствования психолого-педагогической подготовки и достаточных теоретических знаний в области этнопсихологии и этнопедагогики [1, с. 18].

Обучение – это система совместной деятельности преподавателя и студента, это система подачи материала с помощью различных дидактических средств, как традиционных, так и инновационных.

Уменьшение количества аудиторных занятий, предусмотренных учебными планами для студентов-иностранцев, привело к увеличению объема самостоятельной работы студентов. Самостоятельная работа – это вид работы, который представляет большие трудности как для студентов, обучающихся на родном языке, так и для студентов-иностранцев. [2, с. 75].

Многолетний опыт работы со студентами-иностранцами позволяет сделать выводы о том, что только активизация познавательной деятельности студентов с использованием современных инновационных учебных технологий позволяет решить создавшуюся проблему.

Хорошо зарекомендовали себя такие методы, как: опорные конспекты лекций; учебные тесты; тематические презентации; предметные олимпиады; студенческие научные конференции.

Действенным стимулом для активизации познавательной деятельности иностранных студентов является научно-теоретическая конференция (НТК). В своих докладах студенты раскрывают дополнительные вопросы к основному учебному материалу, показывают свое умение владеть научным стилем языка. Мы считаем, что подготовка студентов к участию в НТК развивает исследовательские навыки, активизирует мышление, формирует коммуникативную компетенцию. В свою очередь, такая нетрадиционная форма контроля знаний обеспечивает обратную связь «преподаватель – студент», что способствует оперативному выявлению степени усвоения материала.

Работа по подготовке и проведению НТК предполагает координацию работы преподавателей-предметников и преподавателей русского языка, которые готовят студентов к восприятию новой научной информации, помогают избежать языковых трудностей [3, с. 237].

Ориентация в работе с иностранными студентами на такие методические концепции, как межкультурная коммуникация, диалог культур, личностно-ориентированное обучение делают студента как языковую личность, носителя определенной культуры центром учебного процесса.

Культурологическая модель обучения предусматривает не просто передачу знаний, а и организацию совместной учебной деятельности, в которой иностранный студент является активным участником диалога культур.

Особую рельефность во внеаудиторную воспитательную работу вносит организация тематических вечеров, которые проводят все три кафедры факультета международного образования.

На факультете международного образования, где обучаются носители нескольких культур, образуется особая культурная среда, в которой соприкасаются образцы этнического поведения, моральные ценности, присущие разным народам, проявляются особенности национального характера. Роль преподавателя при этом – создание предпосылок для диалога, а не конфликта культур.

Традиционно первым внеаудиторным мероприятием является Новогоднее поздравление. Иностранные студенты в костюмах деда Мороза, Снегурочки, скоморохов и других персонажей народных сказок обходят все аудитории факультета, деканат, разыгрывая сценки из народных сказок, поздравляя преподавателей и студентов с Новым годом. Это первое знакомство студентов-иностранцев с элементами украинской и русской культур.

Оригинальный урок-концерт «Весна с географией» «проходит в первых числах марта. Студенты, проучившиеся на факультете уже не-

сколько месяцев, свободно и уверенно рассказывают по-русски о своих странах, исполняют национальные песни и танцы. Это не просто концерт, а мини-спектакль, со своей фабулой и даже театральной интригой. Важным результатом урока-концерта является и то, что в процессе репетиции иностранные студенты из разных академических групп становятся дружным коллективом, ибо ничто так не сплачивает, как общая творческая цель [4, с. 80].

Таким образом, межкультурное обучение – это образовательно-развивающий процесс, в ходе которого обе культуры (родная и иноязычная) играют существенную роль и проявляются как культурные удаления и культурные сближения, в результате чего, по мнению А.Л. Бердичевского [5, с. 63], возникает третья культура, характеризующаяся новым взглядом на собственную личность и промежуточным положением между родной и иностранной культурой.

На кафедре естественных наук факультета международного образования разработана комплексная программа по использованию элементов дистанционного образования в процессе обучения иностранных студентов. Программа включает в себя электронные учебные курсы; компьютерные обучающие программы; программно-дидактические тесты; учебные видеофильмы; задания для самостоятельной работы; виртуальные модульные и контрольные материалы; электронные учебники.

Электронные компоненты учебно-методических комплексов по предметам естественнонаучного цикла (материалы для самостоятельной работы студентов по естественнонаучным дисциплинам и обязательные домашние задания) размещаются на сайте кафедры естественных наук по адресу: <http://podfak-ken.blogspot.com>. Использование личных компьютеров студентов дает возможность более эффективно использовать учебное время, расширив его за счет самостоятельной работы во второй половине дня.

Студенты могут работать дома, выполнять задания, присылать их на специально созданный электронный адрес кафедры. Преподаватель проверяет, анализирует ошибки, оценивает выполненные задания и, в случае необходимости, предлагает выполнить дополнительные задания для закрепления изученного материала. Общение студента и преподавателя происходит через электронную почту, чат, Skype [6, С.104–105].

Наиболее эффективной формой учебных занятий для студентов-иностранцев является комбинированная форма – лекционно-практическое занятие, проводимое методом беседы. На таком занятии сообщаются знания в объеме, определяемом учебными программами, вырабатываются базовые умения: умение формулировать выводы, применять понятия, законы, теории для объяснений явлений природы, решать различные типы задач, пользоваться справочной литературой [2, с. 76].

Преподаватели факультета международного образования НТУ «ХПИ» стремятся к созданию такой среды обучения, в которой иностранный студент получает возможность развивать интерес к учебе, овладевает языком специальности, навыками самостоятельной работы для решения учебно-профессиональных задач и знакомится с будущей специальностью.

Список литературы: 1. Филимонова Н.Ю., Романюк Е.С., Тулупникова Т.Ю., Щукина Н.В. Особенности работы со студентами-иностранцами из стран Африки, Азии, Ближнего Востока, Латинской Америки (довузовский этап) : учеб. пособие: ВолгГТУ. – Волгоград, 2008. – 80 с. 2. Захарова В.Н. «Использование инновационных технологий – средство повышения эффективности обучения студентов-иностранцев». // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: Тези XVIII Міжнародної науково-практичної конференції. 5–6 червня 2014 року. Харків: Колегіум, 2014. – 188 с. 3. Лисачук Л.Н., Семянникова Н.Л. «Некоторые формы внеаудиторной работы с иностранными студентами». // Первая Международная научно-методическая конференция «Язык и специальность: актуальные проблемы обучения иностранцев в высшем учебном заведении». Тезисы докладов. – Харьков: ХНУРЭ. – 2010. – С. 236–237. 4. Нагайцева Н.И., Снегурова Т.А., Виктор О.М. «Роль внеаудиторной работы в формировании адекватной языковой личности иностранца на начальном этапе обучения». // Обучение иностранных студентов в высшей школе: традиции и перспективы: Междунар. науч.-метод. конф. – Х.: НТУ «ХПИ», 2013. – С. 78–81. 5. Бердичевский А.Л. Современные тенденции в обучении иностранному языку в Европе. // РЯЗР. – № 2. – 2002. – С. 59–65. 6. Лапузина Е.Н., Стрельченко А.Й. «К вопросу об использовании элементов дистанционного образования при обучении иностранных студентов». // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: Тези XVII Міжнародної науково-практичної конференції. 6–7 червня 2013 року. Харків: Вид-во ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 188 с.

РОЗДІЛ 3

СПАДКОЄМНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОГО ПРОГРЕСУ

*Дворкін І.В.
м. Харків, Україна*

БАГАТОЕТНІЧНА ПАРАДИГМА ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У сучасній українській історіографії розвивається дискусія про доцільність перегляду традиційної – національної – парадигми історії України, і заміни її багатоетнічною. Традиційна парадигма історії України сформувалася наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Вона мала протистояти панівному на той час імперському наративу та доводити тяглість та давність історії України у порівнянні з історією Росії. Українська історія, згідно з поглядами істориків того часу, простежується від часів Київської Русі. Завдячуючи Михайлові Грушевському, історія українців Російської та Австро-Угорської імперій була об'єднана.

У 1990-х рр., після здобуття Україною незалежності виникла необхідність формування українського національного наративу, створення власної концепції національної історії, стрижнем якої, природно, були саме українці, а їх сусіди часто або практично не помічалися, або представлялися противниками в боротьбі за створення української держави. У середині 1990-х рр. з'являються перші вітчизняні синтетичні розвідки з історії України, які прагнули «об'єктивно та неупереджено», на основі архівних матеріалів, що стали доступні історикам, а також надбань переважно дорадянської та діаспорної історіографії висвітлити історію новоствореної держави. З одного боку, українська історична наука звільнилась від російсько-центричного підходу, проте чимало хиб народницької та державницької історіографії кінця ХІХ – початку ХХст. знайшли свої відображення в сучасних історичних працях.

Чимало сучасних українських та західних істориків України підіймають питання про ревізію класичної парадигми національної історії, закликають «переписати» історію України з огляду, серед іншого, на багатоетнічний підхід.

Як зазначає канадський дослідник Степан Величенко, після Першої світової війни, у країнах Заходу національно окреслені історичні дослідження наражалися на критику за те, що виправдовували агресив-

ний націоналізм, переносили пізніші етнополітичні розмежування в минуле, а також ігнорували національні групи. У Північній Америці та Західній Європі було створено міжнародні комісії, покликані усунути зі шкільних підручників історії націоналістичні упередження із метою зменшення ймовірності його використання для потреб екстремізму чи шовінізму. Після 1991 року це переписування поширилося на колишні країни радянського блоку. Протягом останніх десятиліть XX століття науковці почали «денаціоналізувати» свої національні історії, залучаючи до неї національні меншини, етнічно змішані регіони, досліджувати міграції тощо [1, с. 29].

Історики, які досліджують можливості застосування багатоетнічного підходу до вивчення історії України відзначають як позитивні, так і негативні риси цієї парадигми. Як пише відомий американський дослідник, професор Гарвардського університету Сергій Плохій, спираючись на поважну думку автор одного з небагатьох нарисів багатоетнічної історії України Андреаса Каппелера, «...неможливо написати історію державних інституцій, економіки, торгівлі або міських центрів України, зосереджуючи увагу лише на українцях. Вони, безперечно, становили більшість у сільській місцевості, однак у містах, де переважали росіяни, євреї, поляки та німці, були в меншості. З одного боку, було б нечесно стверджувати, що в українському національному наративі немає місця меншинам. Однак зазвичай їх зображали агресорами, гнобителями та експлуататорами, у боротьбі з якими і народилася українська нація. Сьогодні можна відзначити певні позитивні зрушення в досліджуванні та писанні багатоетнічної історії України. Йдеться, зокрема, про поступове усвідомлення того, що меншини слід включити в новий наратив української історії – і не як «інших», а як складник колективного «ми», важливий елемент української історії, який відрізняв її від історії інших земель» [2, с. 27.].

Сергій Плохій, зазначає, що історію України слід переосмислювати, задля того, щоб подолати обмеження, накладені на неї спочатку імперською, а потім національною парадигмою. Такий підхід дозволить включити українську історію в історію Східної Європи та всього європейського континенту. Написання багатоетнічної історії України є, одним зі способів подолати недоліки національного наративу української історії. Це дасть і політичну, і наукову користь. Такий підхід, якщо його ширше застосувати у конкретно-історичних дослідженнях, обіцяє не тільки політичну, але й наукову користь. Він дасть змогу скласти істотно багатшу мозаїку української історії та в ідеалі замінити конфронтацію різних етнічних наративів їх співіснуванням. Однак написання багатоетнічної історії не означає вихід за рамки національ-

но-етнічної парадигми. Це, радше, диверсифікація підходу, а не відмова від нього [2, с. 28, 30].

Натомість, як зазначає Андреас Каппелер, багатоетнічний підхід має ті самі слабкі сторони, що й етнонаціональний, бо так само може впадати в примордіалізм, мислити в телеологічних термінах і маргіналізувати неетнічні групи та інституції. На думку ж Степана Величенка «переписування» історії України не має бути радикальним, зважаючи на те, що Україна лише нещодавно здобула незалежність й запровадження нового підходу до викладу історії України не може бути деполітизованим. Відповідно, дослідник вважає, що історія України має розроблятися як «ненаціоналістичний варіант національної історії» [1., с. 28; 2., с. 29].

Чи не першою роботою, написаною з огляду на багатоетнічні історію України, стала написана у 1994 р. праця видатного австрійського історика Андреаса Каппелера «Мала історія України» (українською опублікована у 2007 р.). Дослідник розглядає історію України не лише як історію етнічних українців, але й інтегрує до неї представників інших націй, що жили в Україні. У перемові до українського видання А. Каппелер підкреслює, що відмова від ексклюзивної концентрації на історії етнічних українців повинна посилити поняття політичної або громадянської державної нації, закріплене в Конституції України. Відмова від етнічної нації і поворот до багатоетнічної політичної нації, на думку автора, повинна стати засобом для подолання численних сучасних конфліктів і зміцнення молодого української демократії [3, с. 8].

Дослідник розглядає історію України як історію простору, в якому більшість населення складали українці. Водночас їхню історію не можна розглядати окремо від історії інших етнічних груп (євреїв, поляків, росіян, німців, греків, вірменів, болгар і румунів), які жили в Україні. Хоча, «на передньому плані» залишається історія більшості населення – українців [3, С. 12, 16].

Ще одним прикладом висвітлення багатоетнічної історії України є синтетична праця канадського вченого Павла-Роберта Магочія «Україна: історія її земель та народів», вперше виданої у 1996 р. та перевиданої у 2010 р. (українською книга видана у 2012 р.). Попередні виклади української історії автор називає радше історією українського народу, а не історію території, яку охоплює сучасна Україна. Народи, що проживають на території України разом з українцями розглядаються автором як невід'ємна частина української історії, а не просто як супротивники етнічних українців у їхній віковій боротьбі за національне виживання. Такий підхід до викладу української історії, «написа-

ного іноземцем для іноземців», важливий через те, що Україна подібно до більшості європейських держав охоплює та охоплювала в минулому різноманітні народи [4, с. V–VI].

У сучасному українському академічному середовищі певний час відбувається дискусія відносно того, що саме і яким чином потрібно викладати у шкільному та вузівському курсах історії України.

Важливим аспектом зазначеної дискусії є багатоетнічна складова у курсі історії України. У другій половині 2000-х рр. група істориків, очолювана професором Н. Яковенко, за ініціативи Українського інституту національної пам'яті проаналізувала шкільні підручники з історії та запропонувала власний проект «Концепції та програми викладання історії України в школі». Важливим аспектом цього підходу є висвітлення історії національних меншин України. Так, Н. Яковенко у ході полеміки з професором Ю. Мициком зазначає: «Нагадаю очевидне: книжка зветься «Історія України», а не «Історія українців». Немає жодного сумніву, що стрижнем оповіді в ній мусить бути український етнос як серцевина держави та її титульне ядро. Водночас шкільній історії не годиться стерилізувати український простір. Адже тут поруч з українцями віддавна жили й інші етнічні спільноти, а підруничкову оповідь адресовано дитині будь-якої національності, причому суспільство зацікавлене, аби й вона усвідомила свою причетність до спільного минулого. Це відповідало б як актуальним політичним потребам, так і вимогам сучасної дидактики, заснованої на повазі до «іншого». І то вже не кажучи про культурні здобутки іншоетнічних груп, які теж є надбанням сьогоденної України» [5].

Серед реалізованих проєктів, що поставили собі за мету висвітлити багатоетнічну історію України варто назвати посібник для учнів, підготовлений Всеукраїнською асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба» – «Разом на одній землі. Історія України багатокультурна» [6].

Таким чином, ми бачимо, що в сучасній українській історіографії триває дискусія про доцільність дослідження та викладання історії України під кутом зору багатоетнічної парадигми. Новий підхід, звичайно, має як плюси, так і недоліки. Більшість дослідників, вважають, що в історії України має бути місце для народів, що жили та живуть в Україні, проте українці мають залишатися провідними акторами української історії.

Список літератури: 1. Величенко С. Чи можливо тепер науково переписувати історію підросійської України? // Критика. – 2009. – вересень – жовтень. 2. Плохій С. Між історією та нацією: Павло-Роберт Маго-

чий і переосмислення української історії // Критика. – 2011 – Вересень – жовтень. 3. Каппелер А. Мала історія України. – К., 2007. 4. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель і народів. – Ужгород, 2012. 5. Концепція та програми викладання історія в школі (проекти) / Упоряд. Н. Яковенко, Л. Ведмідь. – К., 2009 // <http://keui.files.wordpress.com/2011/03/koncerpcija.pdf> 6. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна. Посібник для учнів // <http://www.novadoba.org.ua/ukr/together-on-the-same-land-book>

*Єремєєва І.В.
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНІ НОРМИ ТА ПОВСЯКДЕННА ПОВЕДІНКА АКТРИС НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В другій половині ХІХ на початку ХХ ст. театр посів важливе місце в житті Наддніпрянської України. Його сприймали як певний інструмент просвітництва, називаючи подекуди навіть «другим університетом». Не дивно, що за такого статусу театру серед жителів міста помітно зріс інтерес до акторів, їх приватного життя та моральних якостей.

У театрі акторами захоплювались і схилялись перед їх талантом, однак, по за його межами публіка зазвичай кардинально змінювала своє відношення до кумирів. Народні чутки приписували працівникам сцени низьку культуру, пияцтво, а нерідко і розпусну поведінку. У харків'ян широкою популярністю користувалися анекдоти про легковажність «служниць Мельпомени». Жарти із місцевих журналів висміювали кількість їх романів, наполягали на несумісності понять «порядність» і «талант», смакували брудні подробиці інтимних зустрічей актрис зі своїми «прихильниками». У журналі «Настоящее жало» друкувалися, наприклад, такі анекдоти: «У антрепренера. Мать: Мне бы очень хотелось пристроить мою Лёличку к театру, но прошу вас сказать откровенно, есть ли у нее талант. Если нет, то лучше она останется порядочной девушкой» [1, с. 6]; «За кулисами. – Слышала новость? Наша инженерю влюбилась в 1-го любовника! – В первого? Взор говорите, при мне он у неё уже 5-й!» [2, с. 6]; «В уборной актрисы. – Барыня, там какой-то барин просил позволения к вам войти. – Нельзя! Так и скажи – нельзя! Ты, кажется, и сама видишь, что я недостаточно раздета, чтоб принимать своих поклонников!» [3, с. 5]

Поряд з тим, очевидна й гостра зацікавленість суспільства «делікатними подробицями» життя акторок. Сам тон «газетних» усмішок, ніби то доброзичливий, позбавлений різко негативних висловів і неприє-

мних порівнянь, демонструє поблажливість соціуму до «невеличких» вад і слабкостей представниць професії.

Усі перипетії життя легковажних актрис у Харкові розкрив у романі «Господа Головлёвы» М.Є. Салтиков-Щедрін [4]. Від імені молодих жриць Мельпомени, сестер Анненьки та Любіньки, письменник так описує їх буденне життя: «Мы не в Москве, а в Харькове, поступили на сцену в театр... Вчера первый снег выпал, и мы с здешними адвокатами на тройках ездили; один на Плеваку похож – чудо, как хорош! Поставил на голову стакан с шампанским и плясал трепака – прелесть как весело! Другой – не очень собой хорош... [Мы] почти каждый день проводим то с офицерами, то с адвокатами. Катаемся, в лучших ресторанах обедаем, ужинаем и ничего не платим...». Новоспечені актриси також з гордістю хвалилися подарунками від своїх багаточисельних кавалерів у вигляді грошей і з жалем констатували: «...адвокаты иногда фальшивые деньги дают, так нужно быть осторожной». Чому саме і за які чесноти чоловіки проявляли до них таку щедрість сестри Головлєви не згадували, однак про це годі й говорити. Посилує ефект постійної атмосфери розгулу в харківському періоді життя героїнь і те, що лист обірвано буквально на півслові, за яким слідує поспіхом дописане наостанок: «Прощайте, приехали наши кавалеры, опять на тройках кататься зовут». М.Є. Салтиков-Щедрін не дарма демонструє нісенітну нерозбірливість юних актрис (вони «то з офіцерами, то з адвокатами», то з веселим та вродливим, то з не надто гарними залицяльниками), оскільки жінки «низького пошибу» насправді раділи будь-яким прихильникам, аби тільки вони їх розважали і сплачували рахунки.

Коло шанувальників подібних безпринципних кокеток складали «вершки» місцевої публіки – адвокати, лікарі, вдалі комерсанти, вищі військові чини, представники губернської влади [5, с. 341]. Для них актриси були своєрідним модним аксесуаром, що підкреслював високий суспільний статус чи принаймні слугував підтвердженням посвяченості у модні тенденції та світське життя міста.

Жінки ж використовували покровителів переважно для покращення матеріального становища. Яскравим прикладом масштабів меценатських витрат на актрис і їх моральних якостей є звичайна телеграма пошукового відділу м. Харків, що зберігається у Державному архіві міста Полтава [6, арк. 126]. В ній коротко повідомлялося: «...сегодня вечером в гостинице «Гранд Отель» у артистки Тамары Грузинской обманым образом взято кольцо с бриллиантом стоящее 10.000 рублей херсонским купцом Иваном Ивановичем Шмидт около 30 лет...». Вже з кількох рядків стає очевидним те, що актриса із славетним ім'ям легендарної цариці Грузії не бідувала: жила в одному з кращих готелів та ще й мала прикраси, вартість яких складала 100 середніх місячних зарплат

пересічної артистки (8 років роботи!). Однак чеснотами актриса Тамара, на відміну від своєї монаршої тезки, скоріш за все, не відрізнялась. Чого варта лише ціна вкраденої прикраси! Мало вірогідно, щоб вона була придбана широко невідомою актрисою Тамарою Грузинською на власні кошти – занадто вже каблучка дорога. Відтак, перстень – явно подарунок заможного «поціновувача творчості» театральної діви. Крім того, компрометуючим є й факт присутності в дамській оселі стороннього чоловіка в пізню годину, адже в той час подібні візити суспільною мораллю не схвалювались, одразу кидаючи тінь на репутацію жінки. Нічний гість актриси мав 30 років і явно був франтом – носив чорну, схожу на боярську, шапку та, як зазначено в телеграмі, «шубу чи пальто». Імпозантний одяг чудово підкреслював зовнішність писаного красеня середнього зросту з волошковими очима і руським волоссям, чий образ завершували невеликі грайливо завиті догори вуса. Зважаючи на це, залишається тільки здогадуватись, яким саме «оманливим способом», користуючись покровом ночі, цей красунчик міг взяти у «гостинної» актриси каблучку.

Подібне оточення вимагало від працівниць сцени нічного способу життя, а розгульна атмосфера підживлювалась алкоголем. Розпуста, пиятика і, як наслідок, загублена репутація, нездійснені мрії, розтрачені молодість і талант ставали головною причиною самогубств серед розбещених актрис. Однак несправедливо стверджувати, що легковажна поведінка більшості актрис була продиктована суто їх морально-етичними якостями. У циркулярній записці міністерства внутрішніх справ губернаторам, градоначальникам та Варшавському обер-поліцмейстеру підкреслювалось: «...совращение девушек и женщин на путь разврата в большинстве случаев является последствием неблагоприятно сложившихся для них условий жизни и безвыходного материального положения, вызываемого затруднительностью приискания каких-либо занятий и что таким тяжёлым положением пользуются с успехом неблагонамеренные лица для вовлечения упомянутых женщин в порочную жизнь...» [7, арк. 70]. Такими «неблагонамереными лицами» часто виступали антрепренери. Наприклад, контракт київського міського саду «Шато» зобов'язував актора не лише виконувати професійні обов'язки на сцені, а й «...підкорятися всім приписам і розпорядженням, що походять від ... дирекції» [8, арк. 7]. Серед таких «розпоряджень» адміністрації театрів нерідко зустрічались накази бенкетувати з відвідувачами в буфеті задля отримання більших доходів від торгівлі. Додатковим видом примусу став обов'язок актриси мати гарний костюм, платити музикантам, капельмейстеру та за користування гримеркою. Все це і змушувало їх київського «сімейного» саду розваг «посилено торгувати своїм тілом» [8, арк. 19]. В Харкові також існувало багато подібних садів, а тому цілком ймовірно, що і тут актриси жили і працювали в схожих умовах.

Між тим, огульне «шельмування» театральних акторок не завжди було справедливим. Існували серед них і жінки принципово іншої поведінки. Вони, зазвичай, жили більш ніж скромно, уникали пишного оточення, вечори проводили за читанням чи вивченням ролей, свій театральний гардероб шили власноруч, але гідно відкидали аморальні залицяння чоловіків [9, с. 58–65]. Саме такою, «позбавленою вульгарної буденності», російський юрист А.Ф. Коні згадував М.Г. Савіну – видатну актрису, що починала свій творчий шлях у Харкові [10]. Але і такі артистки в очах широкого загалу були далекі від норм панівної в той час релігійної моралі, оскільки Православна Церква засуджувала акторство взагалі [11].

Таким чином, в харківських театрах співіснували актриси різної репутації. Одні з них не вирізнялись високими моральними якостями і через важкі умови життя та праці нерідко кидалися в обійми заможних покровителів. Інші вели належний пристойний жінці спосіб життя й були високоморальними особами. Втім, безжальна громадська думка, підсилена церковною мораллю, міцно накладала на актрис клеймо маргіналок, не вникаючи в нюанси їх особистого життя.

Список літератури: 1. У антрепренера // Настоящее жало. – 1907. – № 5. – С. 6. 2. А-ндръ. За кулисами / А-ндръ // Настоящее жало. – 1907. – № 4. – С. 6. 3. В уборной актрисы // Настоящее жало. – 1906. – № 31. – С. 5. 4. Салтыков-Щедрин М.Е. Господа Головлёвы [Електронний ресурс] / Е.М. Салтыков-Щедрин. – Режим доступа: <http://bookmate.com/#!/d=vXf8HITL>. – Доступ 11.09.14 г. 5. Х. Сцена и проституция / Х // Театр и искусство. – 1910. – № 16. – С. 340–341. 6. Дело сыскного отделения Полтавской городской полиции // Держархів Полтавської області, ф. 758, оп. 1, сп. 9. 1085 арк. 7. Наряд бумагам, принятым к сведению // Держархів Харківської області, ф. 180, оп. 1, сп. 30, 238 арк. 8. Дело по жалобе жителей г. Киева на администрацию театров Шато и Аполло за допущение там разврата и эксплуатации хористов и певцов // ЦДІА м. Київ, ф. 442, оп. 641, сп. 622, 25 арк. 9. Савина М.Г. Горести и скитания. Записки / М.Г. Савина. – Л.-М.: Государственное издательство «Искусство», 1961. – 140 с. 10. Коні А.Ф. Савина и Тургенев [Електронний ресурс] / А.Ф. Коні // Воспоминания о писателях. – М.: Правда, 1989. – Режим доступа: http://azlib.ru/k/koni_a_f/text_0300.shtml. – Доступ 12.10.13 г. 11. Чудновцев М.И. Церковь и театр. Конец XIX – начало XX вв. [Електронний ресурс] / М.И. Чудновцев. – М.: Наука, 1970. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/Chudn_ChurTeat.php. – Доступ 17.10.14 р.

ЗЕМСЬКІ ШКІЛЬНІ БІБЛІОТЕКИ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Протягом другої половини ХІХ – початку ст. земська школа стала одним з основних типів початкових навчальних закладів, у яких могли здобути початкову освіту діти селян Наддніпрянщини та Слобожанщини. Ведучи мову про стан навчально-методичної бази в земських школах, неможливо оминати увагою таке важливе питання як розвиток бібліотечної справи в цих закладах. Сучасні українські дослідники здійснювали спроби аналізу ролі земств у розвитку бібліотечної справи [1; 2], втім її становище у земських школах Харківської губернії є недостатньо висвітленим.

Серед повітових земств Харківської губернії у 1860-х рр. лише Куп'янським було здійснено кроки до її організації та упорядкування. Вироблені повітовою управою «Правила для сільських бібліотек» покладали обов'язок завідування ними на вчителів. Матеріальне забезпечення формування й поповнення фондів брала на себе управа [3, С. 59–61]. Поступово губернське та решта повітових земств теж активно включились у справу розвитку шкільних бібліотек. На початку 1880-х рр. майже всі двокласні народні училища губернії (Мурафське, Котельвське, Білопільське, Ново-Катеринославське, Біловодське) мали в своєму складі учнівські бібліотеки, послугами яких нерідко користувались школярі з сусідніх населених пунктів. В однокласних училищах ситуація була набагато гіршою. Станом на 1882 р. бібліотеки мали лише декілька з них [4, С. 37–38].

На межі ХІХ і ХХ ст. губернське та деякі повітові земства почали здійснювати стабільні асигнування на розвиток бібліотечної справи [5, с. 90]. У 1880 р. почав діяти книжковий склад при Харківській губернській земській управі, на початку ХХ ст. функціонував аналогічний заклад при Куп'янському земстві, однією з функцій яких було забезпечення народних читалень, у тому числі шкільних, відповідною літературою за пільговими цінами [6; 7, с. 97]. Особливого піднесення розвиток шкільної бібліотечної справи в губернії досяг на початку ХХ ст. Цьому сприяло набуття місцевим самоврядуванням досвіду в справі розбудови народної освіти, а також збільшення урядового фінансування галузі. Щорічні витрати на утримання шкільних бібліотек і поповнення їхніх фондів у повітових земствах сягали 300-1000 карбованців. У 1902 р. 233 народних училища губернії мали учнівські бібліотеки. Найкращим положення було у Вовчанському (30), Зміївському (45), Куп'янському (48),

найгірше – у Лебединському (3) та Валківському (5) повітах. Кожна бібліотека в середньому мала біля 200 найменувань книжок. Чимало земських учителів-завідувачів бібліотек скаржились на незадовільний стан книг і брошур. Через це в одній з 11 бібліотек Богодухівського повіту книги взагалі не видавались, а вчитель лебединського училища назвав свою шкільну бібліотеку «мотлохом» [7, с. 94].

Протягом 1910-х рр. поряд зі зростанням кількості шкільних бібліотек відбувався процес їх трансформації в народні, спровокований виданням 9 червня 1912 р. «Правил для народних бібліотек при початкових навчальних закладах», згідно з якими шкільні читальні підпорядковувались училищній інспекції. Губернське та повітові земства, не бажаючи втрачати контроль над своєю креатурою, здійснили ряд заходів для приведення бібліотек при школах у відповідність до вимог «Височайшого повеління» від 2 грудня 1905 р., згідно з яким бібліотеки підпорядковувались своїм засновникам і перебували у відомстві Міністерства внутрішніх справ. На початку ХХ ст. у Харківській губернії щорічно розпочинало роботу декілька десятків нових земських бібліотек [8, с. 109], у 1916 р. функціонувало 892 таких заклади [9, арк. 2]. Майже 90% бібліотек розташовувались школах, являли собою одну або дві книжні шафи [10, арк. 43–44].

Учительські відділи бібліотек, які складались з методичної та наукової літератури, створювались з метою підвищення педагогічної майстерності викладачів земських училищ. Валківським повітовим земством у 1913 р. було відкрито чотири пересувні учительські бібліотеки, фонд кожної з яких складався з 86 праць із педагогіки та психології. Протягом першого року свого існування бібліотеки функціонували при земських школах у Новій Водолазі, Високопільлі, Старому Мерчику та Новій Комишеватій [11, с. 4]. Їх послугами користувалась 61 особа, протягом року було здійснено 376 видач.

Плідною була взаємодія земських установ губернії з Харківським товариством грамотності в справі поповнення фондів шкільних бібліотек. У 1873 р. товариством було відкрито книжковий склад [12, арк. 1], а через дев'ятнадцять років засновано Комітет з устрою сільських бібліотек [7, с. 97]. Учителі могли як безпосередньо мати справи з книжковим складом, закупаючи в ньому підручники, посібники й літературу для позакласного читання, так і отримувати книги, оплачені земством [12, арк. 2]. Зокрема, протягом лютого – жовтня 1912 р. губернською управою в книжковому складі Харківського товариства грамотності було придбано 4160 примірників книг [13, арк. 14–25, 31].

Міністерство народної освіти періодично видавало списки дозволеної та рекомендованої для використання в початкових школах літера-

тури, аналогічні списки книг для народних бібліотек формувались Міністерством внутрішніх справ. У фондах земських шкільних бібліотек була представлена навчально-методична, релігійна, художня література, наукові, науково-популярні, а також розраховані на школярів і «читача з народу» роботи з історії та природознавства, довідкові й енциклопедичні видання [14, арк. 1–3].

Ознайомлення учнів земських шкіл Харківщини зі здобутками художнього слова сприяло їх естетичному розвитку, розширенню світогляду. До каталогу училищних бібліотек входили казки народів Росії, казки Г.-Х. Андерсена, Братів Грим, Ш. Перро, пам'ятки народного епосу, поезії О. Пушкіна та М. Лермонтова, деякі твори Л. Толстого, І. Буніна, І. Тургенєва, В. Короленка, М. Гоголя. Можливостей ознайомлення із українським друкованим словом у школярів було значно менше. В деяких бібліотеках були наявні видання повісті «Маруся» М. Вовчка, а також окремих творів Т. Шевченка [15, арк. 6–11]. Щоправда, у 1914 р. більшість із них, зокрема поеми «Катерина», «Невільник», драму «Назар Стодоля», було вилучено зі шкільних бібліотек [16, арк. 1].

Протягом 1907–1916 рр. Харківське губернське земство здійснювало передплату для народних і шкільних бібліотек, а також до шкіл, які їх не мали, періодичних видань – журналу «Хлібороб», а також однієї з місцевих газет на вибір. Станом на 1915 р. 60 % училищ отримували газету «Южный край», 23 % – «Харьковские губернские ведомости», решта – газету «Утро» [17, арк. 1–6, 45–47;].

Важливість розвитку бібліотечної справи при земських училищах полягала в тому, що вона розглядалась як один з головних засобів зміцнення зв'язків населення зі школою та запобігання рецидиву неписьменності в її випускників [18, арк. 3]. Учителі неодноразово доводили до відома земських управ і Харківського товариства грамотності інформацію про великий попит учнів і випускників шкіл, а також письменних селян на літературу [19; 20].

Станом на 1914 р. бібліотеками Валківського та Ізюмського повітів користувались 9134 і 6984 читачі відповідно. Їх розподіл за віком та за рівнем освіти наведено у таблицях:

Повіти	Вік читачів (рік)			
	до 13	13-17	18-50	більше 50
Ізюмський	44,3%	35%	19,9%	0,8%
Валківський	49,7%	32,9%	16,8%	0,6%

Повіти	Категорії читачів				
	Учні земських шкіл	Випускники земських шкіл	Особи, що не закінчили школу	Випускники парафіяльних шкіл	Інші
Ізюмський	36,2%	30,4%	26,8%	1,7%	4,9%
Валківський	49,6%	31,6%	18,8%		

У Валківському повіті 59,7 % читачів земських бібліотек проживали на відстані менше однієї версти від них, 23 % – на відстані в 1–2, 11,8 % – 2–3 версти, решта – на відстані більше трьох верст [11, с. 104–109]. Абсолютну більшість читачів земських бібліотек складали учні та випускники сільських училищ, бібліотека давала можливість письменним селянам, як дорослим, так і підліткам, підтримувати зв'язок зі школою, розширювати свій світогляд завдяки книзі. Віддаленість земських шкіл і бібліотек від місця проживання селян була для останніх серйозною перешкодою на шляху до знань.

Отже, розвиток бібліотечної справи у земських школах Харківської губернії відбувалось паралельно з розбудовою мережі народних училищ. Він був запорукою забезпечення належного рівня навчального процесу, сприяв посиленню зв'язків школи із сільським населенням, розглядався органами самоврядування й педагогічною громадськістю як засіб запобігання рецидиву неписьменності.

Список літератури: 1. Гуз А.М. Розвиток бібліотечної справи земськими установами на території України у другій половині XIX– на початку XX ст. / А.М. Гуз // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 50. – С. 63–66. 2. Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.): автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / П.І. Рогова. – К., 2004. – 20 с. 3. Журнали и приложения к ним чрезвычайного Купянского уездного земского собрания с 15 по 18 декабря 1867 года / Купянское уездное земское собрание. – Харьков, 1868. – 144 с. 4. Доклады губернской земской управы 1882 года по народному и ремесленному образованию в Харьковской губернии с приложением отчёта о деятельности книжного склада за 1881 год при Харьковской губернской земской управе / Харьковская губернская земская управа. – Харьков, 1882. – 42 с. 5. Журнали чрезвычайного губерн-

ского земского собрания 16 декабря 1905 года с приложениями к ним и сводом постановлений / Харьковское губернское земское собрание. – Харьков, 1906. – IV, 79 с. 6. Отчёт по операциям книжного склада Купянского уездного земства за 1910 год / Купянская уездная земская управа. – Купянск, 1911. – 35 с. 7. Состояние начального народного образования в Харьковской губернии за 1902 год / Харьковское губернское земство. – Харьков, 1904. – 251 с. 8. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1909 год / Харьковское губернское земство. – Харьков, 1912. – IX, 140, 189 с. 9. Держархів Харківської області, – Ф. 266, – Оп.1, Спр. 3030, 98 арк. 10. Держархів Харківської області, – Ф. 51, – Оп.1, Спр. 147, 116 арк. 11. Отчёт Валковской уездной земской управы по народному образованию за 1914 год / Валковская уездная земская управа. – Валки, 1914. – II, 153 с. 12. Держархів Харківської області, – Ф. 200, – Оп.1, Спр. 16, 9 арк. 13. Держархів Харківської області, – Ф. 200, – Оп.1, Спр. 406, 34 арк. 14. Держархів Харківської області, – Ф. 266, – Оп.1, Спр. 3020, 6 арк. 15. Держархів Харківської області, – Ф. 266, – Оп.1, Спр. 3018, 101 арк. 16. Держархів Харківської області, – Ф. 266, – Оп.1, Спр. 3023, 3 арк. 17. Держархів Харківської області, – Ф. 266, – Оп.1, Спр. 3056, 57 арк. 18. Держархів Харківської області, – Ф. 200, – Оп.1, Спр. 56, 28 арк. 19. Харьковские губернские ведомости. – 1894. – 3 апреля. 20. Харьковский листок. – 1905. – 9 января.

*Мороз В.М.
м. Харків, Україна*

ПИТАННЯ СПАДКОЄМНОСТІ ЩОДО ПРОЦЕСУ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗМІСТУ ІУДЕЙСЬКОЇ ДОКТРИНИ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

Серед найбільш поширених визначень сутності спадкоємності як процесу соціального розвитку, можемо виділити тлумачення яке було надано Осічніюком Ю.В. у такому вигляді «спадкоємність – це система зв'язків і відносин, сутність якої полягає в тому, що при переході від одного ступеня розвитку до іншого чи від однієї системи до іншої зберігається частина змісту, що пов'язує попередній з наступним моментом розвитку» [7]. Цілком очевидно, що в процесі спадкоємності, як правило, зберігається певний концепт відповідного явища (системи, феномену) у вигляді базової структурної (ідеологічної, духовної, ментальної, історичної тощо) одиниці. Отже, спадкоємність означає, що розвиток явища (системи, феномену) відбувається не на пустому місці, а перш за все на передумовах, які були закладені у межах старого.

Проблематика спадкоємності історичного досвіду, як фактору розвитку соціального прогресу, з огляду на багатогранність прояву свого складного змісту, має майже необмежену кількість напрямів щодо організації досліджень сутності та змісту проявів окремих елементів системи наукового знання. Кожен з цих напрямів може різнитись не лише за галуззю наукових знань (соціально-економічні, державно-управлінські, психолого-педагогічні тощо науки), а у тому числі і за компетенційним колом їх позиціонування. Крім того, одне і те саме явище (феномен), з огляду на систему природу свого походження, може бути розглянуто відразу у межах змісту декількох споріднених наук з одночасним багатовекторним позиціонуванням у площині окремої функціональної групи. У межах цієї публікації ми розглянемо питання спадкоємності щодо процесу трудової діяльності людини в контексті змісту іудаїзму, як одного з напрямів релігійно-культурологічної доктрини людства.

Як відомо, вперше питання впливу системи цінностей на трудову поведінку людини було досліджено Вебером М., який виокремив у світових релігіях етнічний компонент. На переконання філософа, трудова активність людини (практичні імпульси до дії) більшою мірою визначається системою цінностей конкретного суспільства, соціальними нормативами і трудовими традиціями які були сформовані протягом цивілізаційного розвитку [8, с. 185]. У цьому випадку, система цінностей особистості (суспільства) розглядається як універсальна мотиваційна структура, яка формується під впливом національно-культурного колориту. Вебер М., визначаючи важливість впливів релігій на становлення та розвиток суспільно-економічних відносин звернув увагу, що саме детермінанти символічної системи багато у чому обумовлюють ефективність виробництва.

У межах наших попередніх публікацій, в контексті проблематики конфесіонального впливу на трудову діяльність особистості, нами були розглянуті основні напрями прояву окремих релігійних доктрини [4, 5]. Разом з тим, питання місця та ролі праці у межах релігійно-культурологічного світогляду іудаїзму, залишились поза увагою наших наукових пошуків.

З огляду на предмет нашої уваги, вважаємо не варто погоджуватись з думкою Окольської Л.О., про те що система поглядів у межах іудаїзму не є такою складною як у християнстві [6, с. 165]. Скоріше навпаки, християнство приймаючи догми Старого Заповіту щодо уявлення про працю як про покарання і священний обов'язок людини, втратило принципово важливі положення про визначення місця та ролі труда в житті людини. У цьому сенсі, цікавою та неупередженою є теза Горького М.: «... мені відомо, що деякі з великих мислителів Європи вважають

єврея, як психічний тип, культурно вище, красивіше російського. Я думаю, це вірна оцінка; оскільки я можу судити – євреї більше європейці, ніж росіяни, хоча б тому, що у них глибоко розвинене почуття поваги до праці і людині». Хоча це порівняння має опосередковане відношення до предмету нашої уваги (євреї не завжди є іудеями; руські не завжди є православними; православ'я є лише однією з гілок християнства), але разом з тим, саме через відношення до праці Горький М. визначає різницю між відповідними світоглядними парадигмами носіями яких є конкретні народи [1]. У 1885 році німецько-єврейський союз Німеччини оприлюднив «Принципи єврейського вчення про моральність», серед яких є така норма: «Іудаїзм наказує: почитати труд, приймати участь особистою фізичною або духовною працею у суспільній діяльності, шукати життєвих благ у постійності праці і творчості. Він (Бог) вимагає тому, догляду за нашими силами і здібностями, вимагає їх діяльного застосування та вдосконалення. Він забороняє кожне пусте, не засноване на праці задоволення, неробство в надії на допомогу інших» [2, с. 7–8]. В контексті сучасного розуміння сутності та змісту трудового потенціалу ця теза є досить актуальною. Тут міститься прямий наголос на необхідності збереження якісної складової трудового потенціалу – «догляд за нашими силами і здібностями», використання – «діяльного застосування» та розвитку можливостей людини – «вдосконалення». У межах вище розглянутих релігійних світоглядів ми не могли спостерігати такого безпосереднього акцентування уваги на проблематиці формування, використання та розвитку трудового потенціалу людини. Нагадаємо, що вище (у межах католицизму та православ'я такий наголос був зроблений лише у межах притчі про таланти – (Мф. 25.24–25). Для порівняння світоглядних орієнтацій православ'я та іудаїзму, в контексті порушеного питання, вважаємо за можливе ще раз звернутися до творчої спадщини Горького М., який з приводу шанування праці євреями та їх відношення до власних трудових можливостей, звернув увагу на те, що: «Це прекрасно, мудро і як раз те саме, чого бракує нам, руським. Якби ми вміли виховувати наші неабиякі сили і здібності, якби хотіли діяльно застосовувати їх у нашому невлаштованому, непорядному житті, надмірно насиченому пустою балаканиною та примітивною філософією, яка все більше і більше насичується вельми нерозумним вихвалянням ... Десь у глибині душі руської людини – не залежно від того чи є вона паном чи є мужиком – живе маленький і поганий біс пасивного анархізму, який навіює нам недбале і байдуже ставлення до праці, суспільства, народу, до самих себе. Я впевнений, що мораль іудаїзму дуже допомогла б нам побороти цього біса, якщо ми самі хочемо подолати його» [1]. Залишаючи по за увагою дискусійність змісту вище наведеної тези, вважаємо за не-

обхідне, виділити ті принципові аспекти іудаїзму, які у межах порушеного питання, можуть впливати на процес формування, використання та розвитку трудового потенціалу особистості як одного з елементів системи спадкоємності історичного досвіду.

По-перше, принциповою відмінністю іудаїзму по відношенню до праці є те, що ця система світогляду не лише звертає увагу на необхідність продуктивної праці, а ще і наголошує на необхідності любити цю працю, тобто бачити в ній не лише джерело задоволення матеріальних потреб, а і самостійну цінність. Наприклад, Леві І. наводить таку тезу в контексті коментарів до Мішни (частина Усної Тори): «Навіть тому, хто має незалежне джерело доходу, краще працювати – бо тоді він буде працювати не заради грошей, а з любові до праці» [3].

По-друге, іудаїзм не містить конкретного посилення щодо первинності трудової діяльності перед духовною (труда перед молитвою). В цьому контексті, Леві І. визначив існування своєрідного конфлікту на рівні віруючої людини. З одного боку, людина за вченням повинна як можна більше часу свого життя присвячувати вивченню Тори: «...І розмірковуй про неї (про Тору) вдень і вночі» – книга Йогошуа (1.8) або «...витрачай менше часу на бізнес, але займайся Торою» – трактат Аво-та (4.10), але з іншого боку: «... піди до мурашки, ледарю, подивись на шлях її, і зробишся мудрим» – книга Мішлей (6.6) [3]. Саме у межах питання взаємного позиціонування труда та молитви, в контексті змісту метафори Владики Панкратія «молитва і труд – це два весла», ми можемо провести умовну паралель між іудаїзмом та православ'ям. Така схожість поглядів розкривається через аналогічну до метафори Владики Панкратія іудейську притчу, зміст якої стосується також вибору між молитвою та працею в контексті питання пріоритетності тієї чи іншої дії. Метафорою стає стежка яка тягнеться між двома дорогами, з яких одна з вогню, а інша зі снігу. Якщо йти занадто близько до вогню, то можна обпектись, якщо наблизитись до снігу – замерзнеш. На питання «так що ж робити?», дається відповідь щодо необхідності рухатись таким чином, щоб не обпектись вогнем і не замерзнути від снігу.

По-третє, трудова діяльність розглядається не як засіб для виховання душі та джерело страждань без яких за доктриною православ'я не можливо потрапити в Царство Боже, а скоріше як життєва необхідність, цінність якої полягає лише у можливості вирішення конкретної проблеми. Тобто труд не є самостійним благом і не є прямим служінням Богу (тут слід згадати про протестантську течію у християнстві, а саме її догмат: труд – це молитва). Разом з тим, Танах (єврейська назва Святого писання – Старий Заповіт) містить норму, за змістом якої ми таки можемо визначити незначне превалювання труда над молитвою. Напри-

клад, Леві І. цитує такий вислів Рава Іцхака Гутнера: «Більш великим є той, хто живе від праці рук своїх, ніж той, хто боїться Неба» [3].

По-четверте, слід звернути увагу, що світоглядна концепція іудаїзму не лише вимога від людини любові до праці, а наполягає на тому, щоб праця виконувалась творчо та приносила задоволення. В цьому контексті не аби якої значущості набуває вибір напрямку професійної діяльності. Для порівняння згадаємо, що: православна доктрина в загалі не приділяє достатньої уваги цьому питанню; католицизм – закріплює людину у межах відповідного стану, а отже визначає обмежене коло напрямів професійної діяльності; протестантизм, у свою чергу, не передбачає, а ні множини альтернатив для вибору людиною напрямку професійної діяльності, а ні можливості подальшої зміни цього напрямку на інший (за винятком декількох конкретних ситуацій). З огляду на те, що труд повинен доставляти людині радість не лише у вигляді результатів, а і у якості самого процесу, іудаїзм приділяє значну увагу вибору професії. Саме через призму професійної діяльності відбувається формування системи цінностей людини та програмується відповідна модель її майбутньої поведінки.

По-п'яте, на відміну від інших релігійних доктрин, іудаїзм приділяє значну увагу питанням профорієнтації особистості. Наприклад, Раббі Меір бар Цві-Гирш Маргаліот звертає увагу на необхідності ретельного вибору професії яка повинна відповідати особистим якостям людини та не порушувати її душевний спокій. Цікавим є факт порівняно чіткої конкретизації суб'єкту профорієнтаційної та навчальної діяльності: «людина має обов'язково навчити свого сина чистому та легкому ремеслу». Схоже за змістом посилання ми можемо знайти у настановах царя Шломо: «...У тій же мірі, в якій (батько) повинен навчати його (сина) Торі, він зобов'язаний навчити його і ремеслу» [3]. Про значущість професійної підготовки свідчить і той факт, що навіть у шаббат (тут у значенні суботи як знаку заповіді єврейському народу) батько може домовлятися про організацію навчання свого сина ремеслу. Крім того, якщо батько під час навчання свого сина за певною спеціальністю, вдарив його та цей удар став причиною смерті дитини, то батько звільняється від заслання, тобто такий вчинок з боку батька не розглядався як злочин. Отже, професійна діяльність повинна приносити задоволення людині (не суперечити прагненням душі та відповідати ціннісним орієнтаціям особистості) та при цьому не виснажувати її (ремесло не повинно забирати всі сили).

По-шосте, в системі поглядів іудаїзму як релігійного вчення, труд повинен бути не лише творчим (тут мається на увазі творчість як можливість удосконалення предмету праці та засобів виробництва), а ще і незалежним. Людина повинна бути вільною від необхідності споживати

так званий хліб сорому (мається на увазі отримання засобів до існування не через працю, а через дар, подання, милостиню тощо). Тобто труд повинен повністю забезпечувати можливість існування людини. Показово у цьому сенсі є вчинок Рави бар Йосефа бар Хами, який наполягав на тому, щоб його учні не приходили на заняття по вивченню Тори у нисані (припадає на період березень – квітень) та тишреї (припадає на період вересень – жовтень). Саме на ці місяці за єврейським календарем припадає найбільша кількість сільськогосподарських робіт. Результатом такого вивільнення часу було те, що учні мали можливість присвятити весь час трудовій діяльності, оплата за яку саме у ці періоди, була максимальною. Далі учні поверталися до вчителя та продовжували своє навчання, але вже без відриву на трудову діяльність, тому що грошей, які були зароблені (приблизно за два місяці) цілком вистачало для забезпечення життєдіяльності людини протягом року. Тобто, чесним трудом людина могла не лише уникнути необхідності споживання «хлібу сорому», а і забезпечити гідний рівень існування.

З огляду на вище наведене, можемо констатувати, що саме у межах іудаїзму, в контексті концепції формування, використання та розвитку трудового потенціалу, створено найбільш сприятливі умови для його розвитку. Крім того, слід звернути увагу, що дослідження питань спадкоємності, у тому числі і з огляду на зміст та процес трудової діяльності людини, найбільш доцільно проводити через призму релігійно-культурологічної доктрини людства, адже саме історично обумовлені способи буття людини та її традиції світосприйняття – є домінуючими елементами в системі забезпечення збереження змісту загальних тенденцій та спрямованості суспільного розвитку.

Список літератури: 1. Горький М.О евреях (публицистика) (Электронный ресурс) / М. Горький / Русская литература: Русская классика // Онлайн библиотека «Libru.org» – Режим доступа: http://www.libru.org/russian_classic/gorkiy_m/o_evreyah.4571/ 2. Зайчик Ц.Р. Этика иудаизма: Очерки / Зайчик Ц.Р. – М.: МААЯН, 1994. – 16 с. 3. Леви И. Принимая вызов эпохи. Беседы об иудаизме / Иегуда Леви (пер. с ивр. Н. Пурера, лит. ред. Д. Бен-Даниэля). – Иерусалим: АМАНА, 1998. – 120 с. 4. Мороз В.М. Порівняння православної та католицької релігійно-культурологічних доктрини у межах їх впливу на формування трудового потенціалу особистості / В.М. Мороз // Економіка і управління: теорія та практика: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 12–13 вересня 2013 р. – Дніпропетровськ : «Герда», 2013. – 226 с. – С. 127–131. 5. Мороз В.М. Трудовий потенціал у межах протестантської релігійної доктрини, як об'єкт державного управління та підсистема корпоративної ку-

льтури організації / В.М. Мороз // Корпоративна культура організацій ХХІ століття: збірник наукових праць X Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (15 жовтня 2013 р., м. Краматорськ). – Краматорськ : ДДМА, 2013. – 188 с. – С. 55–62. 6. Окольская Л.А. Эволюция трудовых ценностей и норм в Западной Европе / Окольская Л.А. // Социологические этюды: сборник статей. – М.: Институт социологии РАН, 2006. – С. 163–182. 7. Осічнюк Ю.В. Філософія: навч. посіб. / Осічнюк Ю.В. – К.: Атіка, 2003. – 464 с. 8. Рахманов А.Б. «Хозяйственная этика мировых религий» Макса Вебера: субъективные и объективные предпосылки создания, анализ концепции / А.Б. Рахманов // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2009. – № 4. С. 184–199.

*Мотенко Я.В.
м. Харків, Україна*

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр. У ЗАКОРДОННІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Використання здобутків зарубіжної історіографії стало важливою складовою сучасних історичних досліджень, присвячених добі Української революції 1917–1921 рр. Так, наприклад, В.Ф. Верстюк і В.І. Семененко неодноразово звертаються до історичних праць, що були опубліковані в Польщі, Великобританії, Франції. [1, 2]. О.В. Козеродом була здійснена спроба історіографічного дослідження групи закордонних видань, що висвітлюють перебіг Громадянської війни в Україні у 1919–1920 рр. [3, 4].

У пропонованій роботі ставиться мета здійснити короткий історіографічний огляд джерел присвячених висвітленню подій 1917–1921 рр. в Україні та надрукованих за межами СРСР і пострадянського простору. Наявну літературу з тематики дослідження можна умовно поділити на дві групи. До першої віднесено праці вчених Західної Європи і США. Другу групу складають праці представників української діаспори. До найзмістовніших досліджень з першої групи джерел належить праця доктора Джеймса Мейса «Комунізм і дилеми національного визволення. Національний комунізм в Радянській Україні 1918–1933» [5]. Вивчаючи процес виникнення, становлення і розвитку націонал-комунізму в Україні, автор обрав предметом свого дослідження стосунки Комуністичної Партії України (боротьбистів) з іншими політичними організаціями, що боролися за владу в Україні під час Громадянської війни. На думку дослідника КПУ(б) була однією з найвпливовіших партій Української ре-

волюції 1917–1921 рр., оскільки прагнення боротьбистів створити Українську Радянську Республіку з власним незалежним від Москви центром управління народним господарством відповідало інтересам більшості українського селянства [5, р. 60–61]. Неможливість поєднання в політиці й на практиці вимог Української революції з основними принципами політичної доктрини більшовизму стала, на думку автора, головною причиною самоусунення КПУ(б) з політичної арени в березні 1920 р. [5, р. 62]. Торкаючись аграрного питання, Дж. Мейс доводить, що українське селянство сприймало політику воєнного комунізму, як утиск не лише власних економічних, а й національних прав, оскільки надзвичайні продовольчі заходи в Україні, значною мірою, здійснювались російськими продзагонами [5, р. 65–66]. Таким чином, автор вказує на тісний зв'язок соціальних і етнічних протиріч, що накопичились в Україні на той час. Аналізуючи аграрну політику КП(б)У, дослідник піддає нищівній критиці практику створення комбідів і комнезамів [5, р. 66–67]. Саме впровадження цих органів влади на селі в поєднанні з продрозкладкою і створенням комун Дж. Мейс вважає головними причинами виникнення широкомасштабного антикомуністичного селянського повстанського руху в Україні [5, р. 65]. В зв'язку з цим автор відкидає твердження про бандитський характер махновського руху і наголошує, що ліквідувати повстанство більшовики змогли лише після введення НЕП [5, р. 65–66].

Проте, відзначаючи позитивні риси даної наукової роботи, не можна не звернути увагу на надто побіжне висвітлення автором заходів, безпосередньо пов'язаних з вирішенням земельного питання в Україні. Сконцентрувавши свою увагу на політичному аспекті цього питання, автор явно знехтував історико-економічним аналізом даної проблеми, не використавши у роботі статистичних матеріалів, що, з огляду на об'єм і якість джерельної бази монографії, було цілком можливим.

До наукових праць узагальнюючого характеру належить монографія професора історії Неапольського університету Андреа Граціозі «Нова, унікальна держава. Дослідження радянської історії, 1917–1937» [6]. Вказана праця є спробою розкрити основні напрямки політичного, економічного і соціального розвитку земель колишньої Російської імперії протягом перших двадцяти років після падіння династії Романових.

У своїй праці А. Граціозі приділяє значну увагу подіям, що відбувались в Україні у 1918–1922 р. На основі аналізу документів ВУНК (Всеукраїнської Надзвичайної Комісії) автор приходить до висновку, що українські селяни були введені в оману спокусливими обіцянками російських більшовиків [6, р. 72]. Підтримавши у збройній боротьбі спочатку РКП(б), а згодом КП(б)У, українське селянство, несвідомо зрадило власні економічні й національні інтереси [6, р. 72–73]. Дослідник, використовуючи істори-

ко-порівняльний метод при вивченні селянських повстань в Україні й Росії, намагається довести, що головною складовою тодішнього громадянського конфлікту було протистояння широких селянських мас і урядових структур [6, р. 73]. А. Граціозі вважає, що, поряд з причинами економічного характеру, важливим фактором у загостренні збройного протистояння в Україні були й етнічні протиріччя. З одного боку, ситуацію погіршувало українофобство керівного ядра РКП(б) й КП(б)У, з іншого, давалися взнаки антисемітські настрої серед українського селянства. Причиною юдофобства українського селянина автор називає активну участь євреїв в більшовицьких каральних органах і заходах, спрямованих проти православної церкви [6, р. 88]. Проте, віддаючи належне сумлінності дослідника у вивченні національного, політичного, мілітарного аспектів селянського повстанського руху в Україні, потрібно вказати на поверховість висвітлення автором процесу аграрних перетворень, зокрема історії створення колективних сільських господарств.

Серед робіт з другої групи джерел привертає увагу наукова розвідка «Нова Україна» доктора Луки Мушича, головного редактора газети «Свобода» (офіційного друкованого органу Української Національної Асоціації). Аналізуючи роботу Л. Мушича потрібно вказати на її тенденційність. Події Української революції 1917–1921 рр. автор висвітлює з позиції відвертого прибічника внутрішньої і зовнішньої політики Української Центральної Ради. Л. Мушич дає виключно позитивну характеристику діяльності М.С. Грушевського, В.К. Винниченка, С.В. Петлюри, водночас піддаючи нещадній критиці внутрішню і зовнішню політику гетьмана Української Держави П.П. Скоропадського [7, р. 551–574]. Для Л. Мушича ключовим моментом у вирішенні долі Української революції є збройне протистояння армії УНР і РРФСР. Автор відводить українському селянству другорядну роль в подіях Громадянської війни. Л. Мушич оминув своєю увагою такі питання як: ідеологія селянського повстанського руху та аграрні заходи тогочасних державних утворень в Україні. Єдиний селянський лідер, котрий удостоївся згадки в праці Л. Мушича є Н.І. Махно. Автор характеризує його як «селянського анархіста», видатного організатора «анархічних селянських банд», що тривалий час воювали на півдні України проти всіх режимів [7, р. 556–557]. Автор не приховує своїх антипатій до більшовиків, проте не вдається до аналізу їхніх економічної і політичної програм. Відсутнє в праці Л. Мушича і висвітлення проблеми українського націонал-комунізму.

Панас Феденко, викладач Українського Вільного Університету у Празі, у своїй праці «Україна. Її боротьба за свободу» висвітлив внутрішньополітичну і зовнішньополітичну діяльність Української Центральної Ради. Автор ставить перед собою мету довести західному читачеві, що

українці належать до державних націй, а їхня держава була знищена внаслідок інтервенції збройних сил більшовицької Росії [8, р. 19–20]. Висвітлюючи хід подій 1917–1920 рр. П. Феденко акцентував головну увагу на мілітарному і дипломатичному аспектах Української революції. Аграрна проблематика розглянута вкрай поверхово. Автор констатує факт негативного ставлення селянства до великого поміщицького землеволодіння [8, р. 24]. Саме невдоволення українського селянства спробами відновлення поміщицьких латифундій режимом гетьмана П.П. Скоропадського П. Феденко вважає однією з головних причин падіння Української Держави. Автор відзначає невдоволення аграрного населення України продовольчими реквізиціями як німецьких і айстро-угорських окупаційних військ, так і більшовицьких продзагонів [8, р. 24–28].

Однак автор не розкриває протиріч між національною і соціальною складовою селянського руху в Україні, уникає детального вивчення земельного питання, замовчує факти, що свідчать про підтримку значною частиною українського селянства окремих положень аграрної політики більшовиків. Відсутність науково-довідкового апарату теж не прикрашає роботу П. Феденка.

Вигідно відрізняється від вищерозглянутих робіт праця Джона Решетара «Українська революція 1917–1920 рр.» [9]. Спираючись на широке коло джерел, Дж. Решетар ставить перед собою мету визначити головну причину поразки українського національно-визвольного руху в Громадянській війні. Об'єктом дослідження автор обрав широкий спектр політичних, економічних, культурних стосунків, що склалися між етносами, які населяли Україну у 1917–1920 рр. Дж. Решетар приходить до висновку, що головною причиною поразки спроб відновити українську державність була «національна несвідомість» українського селянства. [9, р. 319–320]. Дж. Решетар вказує на те, що головним імперативом для українського селянина було забезпечення прожиткового мінімуму, задоволення культурних потреб мало для нього другорядне значення. Ситуацію погіршували консервативність світогляду українського селянина і його негативне ставлення до міського середовища. Автор наголошує, що головною складовою ідеології селянського руху в Україні було прагнення захистити власні місцеві інтереси, часто нехтуючи інтересами загальнонаціонального масштабу [9, р. 320–321]. Саме поєднання егоїзму українського селянина з його неграмотністю, на думку Дж. Решетара, призвело до прагнення вирішити земельне питання шляхом радикальних перетворень. Нездатність українського селянства усвідомити, що його економічні інтереси може захистити лише власна держава, Дж. Решетар вважає головною причиною виникнення махновщини. Розглядаючи економічні, політичні і культурні заходи махновців, автор змушений констатувати,

що ідея анархізму виявилися для селянина значно привабливішою ніж ідея української державності [9, р. 250–251].

Таким чином, зарубіжні історики і представники української політичної еміграції визначають хронологічні межі Української революції 1917–1920 рр. або 1917–1921 рр. Спільним для закордонних історичних праць є одностайна критика більшовицьких аграрних перетворень в Україні. Загальним недоліком розглянутих робіт є слабкий історико-економічний аналіз аграрної проблеми в Україні на початку ХХ століття. Важливе місце в даних наукових роботах посідає питання етнічних протиріч. Більшість авторів акцентують увагу на російсько-українському і україно-єврейському етнічних конфліктах, вказуючи на їх економічні, політичні і національно-культурні передумови.

Список літератури: 1. Верстюк В.Ф. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні. 1918–1921 / В.Ф. Верстюк. – К. : Наукова думка, 1992. – 368 с. 2. Семененко В.І. Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917–1922 роки) / В.І. Семененко. – Х. : Основа, 1995. – 400 с. 3. Козерод О.В. Громадянська війна в Україні в 1919–1920 рр. в зарубіжній історіографії (60 ті – початок 90-х рр.) Вісник ХДУ / О.В. Козерод. // Історія України. – 1996. – № 387. – С. 143–151 4. Козерод О.В. Зарубіжна історіографія білого руху в Україні в 1920-ті рр. / О.В. Козерод. // Збірник наукових праць ХДПУ ім. Г.С. Сковороди: серія «історія та географія». – 1999. – № 3. – С. 33–40 5. Mace, James E. Communism and the dilemmas of national Liberation National Communism in Soviet Ukraine 1918–1933 / James E. Mace. – Cambridge, Massachusetts, 1983. – XIV, 334 p.; 6. Graziosi, Andrea A new, peculiar state. Explorations in Soviet History, 1917–1937 / Andrea Graziosi. – Westport, Connecticut, London. – 2000. – 272 p. 7. Myshuh, L. Resent Ukraine / L. Myshuh. // Hrushevsky, M.A History of Ukraine. – Archon books, 1970. – P. 551–574 8. Fedenko, P. Ukraine. Her struggle for freedom / P. Fedenko. – Augsburg: Free Ukraine, 1951. – 80 p. 9. Reshetar, John S., Jr. The Ukrainian revolution, 1917–1920 / John S., Jr. Reshetar. – Princeton, 1952. – 363 p.

*Озерский Ю.И.
г. Харьков, Украина*

ГЕРОИЗМ НАРОДА ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ НА ПРИМЕРЕ СОТРУДНИКОВ ХПИ

Совсем скоро придет день, который ознаменует 70 лет со дня окончания страшной войны. Она не обошла ни одну семью в нашей стране. Не стали исключением и семьи сотрудников ХПИ. К сожалению, ни су-

дѣбы наших ветеранов, ни их военные подвиги за исключением работы [1], нигде не описывались. Да и в указанной работе акцент сделан на научных достижениях ветеранов, а не на их участии в боевых действиях.

Имя И.В. Рыжкова, лауреата Ленинской премии в представлениях не нуждается. Но мало кому известна его военная судьба.

С началом войны молодого человека призывают в армию. Он попал служить в 7-ую летную школу [2]. Но сказалась внезапность нападения немцев и ошибки в стратегическом планировании личного состава Сухопутных войск Красной Армии. 7-ую летную школу, как и многие другие летные школы расформируют. Ивана Васильевича перебросили в Московскую школу связи, которая была эвакуирована в Сызрань. По окончании школы новоиспеченный связист служит в 85 – стрелковом полку, обеспечивая связью войска Резервного фронта. Иван Васильевич с июня 1942 года в течение 11 месяцев учится в Первом Гвардейском Ульяновском Краснознаменном танковом училище. [2, л. 2]. Кроме отличного диплома он получает офицерское звание младшего лейтенанта (приказ № 0390 Командующего бронетанковыми и механизированными войсками Красной Армии от 28 августа 1943 года [2, л. 1]) и должность командира танка [3, л. 8].

С сентября по ноябрь 1943 года двадцатилетний юноша воюет со своим экипажем в 18-м танковом полку на Южном (с 20 октября 1943 года – 4-м Украинском фронте), освобождает Новороссийск и Таманский полуостров, затем на два месяца его перебрасывают в резерв. В феврале 1944 года Ивана Васильевича в составе своего подразделения перебрасывают на Ленинградский фронт, где он сражается в составе 260-го танкового полка прорыва до июня 1944 года, освобождая Ленинград от блокады и отбрасывая противника на 200–300 км от города. За успешное выполнение заданий командования он получает орден Красной звезды № 2724760 [2, л. 6]. В июне 1944 года в ходе операции на Карельском перешейке в танк, которым командовал Иван Васильевич, попал кумулятивный снаряд. Из всего экипажа в пять человек выжили двое – сам Рыжков, получивший ранение лица, и наводчик орудия...

С июня по сентябрь 1944 года Иван Васильевич находится на лечении в Ленинградском эвакуационном госпитале № 3412, где заботливые руки ленинградцев, навсегда освобожденных от блокады, лечивают обгорелого танкиста, делают пластическую операцию на лице, помогают ему выздороветь и поскорее вернуться в строй [3, лл. 8, 19].

Ожоги были значительными, обгорелый комбинезон пришлось отрывать от кожи, как говорится, «с мясом», не считая раздробленной челюсти. Уже много лет спустя Иван Васильевич долго стеснялся раз-

деваться при купании и предпочитал безлюдные места – на его тело, покрытое шрамами, сразу обращали внимание.

Кроме того, был зацеплен левый глаз [3, л. 21]. Видел им Иван Васильевич едва ли наполовину. Уже это давало возможность комиссоваться по ранению. Но молодой офицер правдами и неправдами успешно проходит медицинскую комиссию для отправки на фронт. Впрочем, это было относительно нетрудно – приказа Верховного Главнокомандующего об обязательной отправке танкистов на фронт после выписки из госпиталей никто не отменял...

В госпитале И.В. Рыжков получает орден Отечественной войны второй степени № 906848.

С сентября 1944 года командир танкового взвода Иван Рыжков в составе 31-го отдельного танкового полка вначале Ленинградского, а затем – Второго Прибалтийского фронтов освобождает Ленинградскую и Псковскую области, а затем – Прибалтику. В конце октября 1944 года командир танкового взвода Иван Рыжков снова горел в своем подбитом танке и был эвакуирован в Свердловск в эвакуационный госпиталь № 1709, где и лечился до июля 1945 года [3, л. 8]. Кроме того, осколки металла рассекли голень левой ноги и вызвали ограничение движения голеностопного сустава [3, л. 22]. (Даже четверть века спустя, в 1970 году, врачебная комиссия Харьковского областного военкомата находит «ограничение движения в левом голеностопном суставе с обширными рубцами в области голени с умеренным нарушением функции конечности» [3, л. 26]).

Именно тогда в русом чубчике простого русского парня появились седые волоски, которые со временем перекрасили в серебро весь его чуб. В госпитале И.В. Рыжков получает второй орден – Отечественной войны первой степени № 261098.

За время боевых действий Иван Рыжков сменил более десяти боевых машин. В июле 1945 года Военно-врачебная комиссия признает Ивана Васильевича непригодным к строевой службе и демобилизует, как инвалида Отечественной войны в связи с невозможностью продолжать прохождение службы по состоянию здоровья [3, л. 8].

Армейская служба не принесла Ивану Рыжкову ни чинов (он навсегда остался младшим лейтенантом бронетанковых войск), ни высоких орденов (в наградных листах его представляли к более высоким по Статуту орденам – Красного Знамени, например. Но утверждение «боевых наград не имеет» приводило к награждению более младшими орденами, например, орденом Красной Звезды вместо ордена Отечественной войны и орденом Отечественной войны вместо ордена Красного Знамени.)

Не давали ему и служебного роста. Казалось бы, фронтовой офицер с обширным боевым опытом должен бы командовать подразделени-

ями, а не самому лезть на рожон. Но Иван Васильевич был не из тех, кто искал легких путей в жизни. Почти всю свою фронтовую службу он провоевал командиром взвода в танковом полку прорыва, то есть первым шел на прямые выстрелы 76 мм орудий противника, прорывая пути наступления героической русской пехоте.

Ему удалось уцелеть. А вот 97 % его ровесников отдали за Победу самое дорогое, что есть у человека – собственную жизнь! Вечная им память!!!

Кавалер ордена Красной Звезды и двух орденов Отечественной войны инвалид войны И.В. Рыжков год учительствует в родной семилетке, преподавая физику и математику, а затем (в 1946 году) поступает в Харьковский механико – машиностроительный институт.

В 1950 году Харьковский механико – машиностроительный институт входит в состав Харьковского Политехнического института (ХПИ), который Иван Васильевич и заканчивает с отличием в 1951 году. А дальше была защита диссертации, присуждение Ленинской премии и заведование кафедрой литейного производства и проректорством ХПИ по научной работе.

Но воевали не только совсем молодые люди. Воевали и преподаватели ХПИ. Например, ассистент Николай Николаевич Анащенко ушел добровольцем на фронт, а демобилизовался в 1945 году в звании майора [4, л. 4], заместитель декана Metallургического факультета доцент Семен Федорович Василенко к концу войны стал генерал – майором артиллерии и дальнейшую службу проходил, как заведующий кафедрой Артиллерийской академии в Москве [5, л. 11]. Причем, Семен Федорович имел право на броню, как кандидат наук и доцент, но предпочел уйти на фронт добровольцем.

Н.Н. Анащенко – кавалер ордена Красной Звезды и двух орденов Отечественной войны II степени, впоследствии декан Metallургического факультета и заведующий кафедрой технологии металлов ХПИ. С.Ф. Василенко – кавалер ордена Отечественной войны I степени, ордена Суворова II степени и ордена Кутузова II степени.

Можно отметить, что именно поколение этих тогда еще молодых ребят спасло мир от фашизма. Они не искали себе материальных благ, не говорили громкие слова о патриотизме. Они защитили Родину!

Иван Васильевич Рыжков, Николай Николаевич Анащенко, Семен Федорович Василенко, как и миллионы их сверстников, грудью встали на защиту Родины. Абсолютное большинство их сверстников погибли на полях сражений. Полученные на фронте навыки они блестяще применили в мирной жизни, защитив диссертации и став руководителями факультетов, кафедр и проректором ХПИ.

Список литературы: 1. Журило А.Г. Выдающиеся металлурги и литейщики Харьковщины. Краткие очерки. / А.Г. Журило, Д.Ю. Журило. – Х. : Підручник НТУ «ХПІ», 2013. – 260 с. 2. Архив НТУ «ХПІ». Дело № 100434. Рыжков И.В. 3. Архивное дело И.В. Рыжкова в Киевском районном комиссариате гор. Харькова. 4. Архив НТУ «ХПІ». Дело № 88276. Анащенко Н.Н. 5. Архив НТУ «ХПІ». Дело № 8845. Василенко С.Ф.

*Пігарєва К.В.
м. Харків, Україна*

ВЗАЄМОДІЯ КЛАСИЧНИХ ТА ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ЯК ФАКТОР ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Розвиток конкуренції та приватної ініціативи, необхідність широкого впровадження сучасного обладнання та прогресивних технологій зумовили потребу в нових підходах до підготовки фахівців. У сучасних умовах про адекватність підготовки випускника вищого навчального закладу економічним та соціальним потребам ринку праці можна говорити лише в тому випадку, якщо вона буде ґрунтуватися не тільки на організаційних нововведеннях, але і на змінах по суті – у змісті, методах та технологіях навчання.

Сьогодні найбільш результативними є технології, що дозволяють організувати навчальний процес з урахуванням професійної спрямованості навчання, а також орієнтацією на особистість учня, його інтереси, схильності та здібності.

Будь-які інновації в галузі освіти ґрунтуються на застосуванні класичних методів навчання та їх модифікації.

Метод навчання – це вплив викладача на учня (слово «учень» тут і далі застосовано в широкому значенні, мається на увазі не лише вихованець середньої школи, а будь-яка особа, що отримує освіту, насамперед – студент), спрямований на вирішення завдань освіти, виховання і розвитку в процесі навчання.

Традиційні методи навчання базуються на інформаційно-ілюстративній діяльності викладача і репродуктивній діяльності студента. Студент знайомиться з невідомими йому фактами, шляхом міркувань, дій, вирішуючи задачу, осмислює їх і застосовує. При цьому у студента працює в основному асоціативна пам'ять, так як знання даються в готовому вигляді.

До традиційних методів навчання відносяться:
– лекції;

- семінари;
- навчальні кіно- та відеофільми.

Класичні методи мають ряд недоліків навіть в тому випадку, якщо лектор має найвищу кваліфікацію. Комунікація під час лекції в основному є односторонньою, і винятки становлять лише ситуації, коли лектор відповідає на запитання слухачів. Здебільшого студенти слухають, дивляться і, якщо не довіряють своїй пам'яті, конспектують за лектором, практично не маючи можливостей зворотного зв'язку, практики або контролю правильності розуміння викладеного матеріалу [1]. Засвоєння матеріалу в значній мірі залежить від характеристик досліджуваного матеріалу (зміст, складність, структурованість) і від того, наскільки широко під час лекції використовуються наочні засоби.

Перенесення знань, отриманих в ході лекції, в робочі умови залежить від того, наскільки структурованим є навчання і наскільки воно орієнтоване на практику. Традиційні методи не дозволяють враховувати різний рівень знань, професійного досвіду і здібностей учнів, і темп подання матеріалу визначається викладачем для групи в цілому. Незважаючи на ці недоліки, класичні методи використовуються найбільш часто при передачі і закріпленні найрізноманітніших знань. Багато поколінь студентів вчилися і продовжують вчитися, здебільшого отримуючи знання під час лекцій та семінарів, і те, що саме ці методи навчання на сьогоднішній день залишаються переважними, доводить їх достатньо високу ефективність.

Для того, щоб нівелювати перераховані вище недоліки класичних методів навчання і виконати необхідну умову сучасної парадигми освіти (готувати не вузьких спеціалістів, а скоріше стратегів, здатних на ризик, які вміють робити швидкий вибір і максимально рішуче діяти навіть в стресовій ситуації), необхідно доповнювати традиційні методи навчання інноваційними. Головна мета впровадження інноваційних методів в систему підготовки студентів полягає в тому, щоб розгорнути і реалізувати інтелектуальний потенціал нації, держави, суспільства. Саме такі методи створюють умови для формування і закріплення професійних знань, умінь і навичок у студентів, сприяють розвитку професійних якостей майбутнього фахівця. Використання викладачами інноваційних методів в процесі навчання сприяє подоланню стереотипів у викладанні різних дисциплін, виробленню нових підходів до професійних ситуацій, розвитку творчих, креативних здібностей студентів.

Ефективними формами навчальної роботи по впровадженню в освітній процес інноваційних процесів і формуванню ключових професійних компетенцій майбутніх фахівців є застосування різних активних форм і методів навчання: створення проектів, підготовка публічних ви-

ступів, дискусійне обговорення професійно важливих проблем, навчання у співпраці, створення проблемних ситуацій, підготовка професійно спрямованих відеофільмів і презентацій і т. д. Перехід від інформаційно-пояснювального навчання до інноваційно-дієвого пов'язаний із застосуванням у навчальному процесі нових комп'ютерних та різних інформаційних технологій, електронних підручників, відеоматеріалів, що забезпечують вільну пошукову діяльність; а також передбачає розвиток і особистісну орієнтацію [2]. Виходячи з цього, на сьогодні можна відзначити різні інноваційні методи навчання студентів. Зокрема, це проблемна та ігрова технології, технології колективної та групової діяльності, імітаційні методи активного навчання, методи аналізу конкретних ситуацій, метод проектів, навчання у співпраці, креативне навчання, інноваційна освітня проектна діяльність, лекція-прес-конференція, лекція-бесіда, лекція-візуалізація, лекція-диспут і т. д.

Як показує практика, використання інноваційних методів у професійно орієнтованому навчанні є необхідною умовою для підготовки висококваліфікованих фахівців. Використання різноманітних методів і прийомів активного навчання пробуджує у студентів цікавість до самої навчально-пізнавальної діяльності, що дозволяє створити атмосферу мотивованого, творчого навчання і одночасно вирішувати цілий комплекс навчальних, виховних, розвиваючих завдань.

Однак повністю відмовитися від класичних методів навчання, замінивши їх інноваційними, ми вважаємо недоцільним.

Педагогічні інновації аж ніяк не означають забуття досвіду традиційної педагогіки. В елітних європейських школах, в країнах-лідерах сучасної освіти не поспішають відмовлятися від традиційної педагогіки, абсолютно виправдано діють за принципами «не нашкодь» і «квапся повільно». Класична педагогіка – це, в першу чергу, багатовікова практика, перемога в самому жорсткому природному і штучному «відборі», мільярди учнів і мільйони педагогів у всіх країнах світу, акуратно розроблені, когерентні навчально-методичні комплекти за всіма існуючими галузями знань [3].

Предметний підхід, класно-урочну систему, пояснювально-ілюстративний метод навчання, орієнтацію на міцні знання основ наук, на формування системного, теоретичного мислення, на авторитет високої культури і особистості педагога – рано «списувати з корабля сучасності». І незважаючи на велику кількість плюсів продуктивних (інноваційних) методів навчання, їх неодмінно повинні доповнювати репродуктивні (традиційні) методи навчально-виховної роботи. Учень, який володіє діяльнісними методами, але не має відповідного «знаннєвого», предметно-фактичного багажу приречений на досить посередню оцінку,

з усіма можливими наслідками. Цінність ясних, системних знань в постмодерністському світі, котрий наразі переживає «дефолт інформації», буде тільки зростати.

Разом з тим, не можна заперечувати якісний стрибок в генезі інформаційних технологій, закривати очі на кардинальну зміну «соціальної ситуації розвитку» (Л.С. Виготський) сучасних дітей. Не можна не бачити очевидного – людство взагалі, і молода генерація зокрема, проходять якусь (не до кінця ще усвідомлену) «точку біфуркації», глобального переосмислення, здавалося непорушних постулатів минулого [4].

Світ вступає в нову якість. Система освіти повинна знайти адекватні відповіді на виклики часу.

Спираючись на міцний науковий фундамент (величезний евристичний потенціал в сучасних умовах, безперечно, мають ідеї культурно-історичної, діяльнісної психології), черпаючи високі зразки педагогічної майстерності із скарбниць традиційної педагогіки, будучи відкритими до самого передового світового досвіду, сучасна вища школа повинна здійснити справжню модернізацію.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасне навчання має відбуватися з застосуванням широкої палітри форм організації навчального процесу. Крім традиційної лекційно-семінарської форми, діяльність з освоєння програми курсової підготовки повинна протікати у вигляді: колективних обговорень; практичних занять; мозкового штурму; психолого-педагогічних майстерень; складання загальних та індивідуальних проектів настанов, повчань і дидактичних діалогів; обговорення та захисту індивідуальних проектів; аналізу аудіо та відеоматеріалів, стенограм занять.

При вмілому поєднанні класичних та інноваційних методів, навчання цілком може бути і проблемним, і пошуковим, і діалогічним, і діяльнісним – тобто таким, що включає студента у світ теоретичних зв'язків і відносин об'єктивної реальності. Майбутнє за творчим синтезом традиційної та інноваційної парадигм організації навчально-виховного процесу.

Список літератури: 1. Крившенко Л.П. Педагогика: учеб. / Л.П. Крившенко. – М.: ТК Велби Прспект, 2005. – 432 с. 2. Осмоловская И.М. Инновации и педагогическая практика. / И.М. Осмоловская// Народное образование. – 2010. – № 6. – С. 182–188. 3. Скрипко Л.Е. Внедрение инновационных методов обучения: перспективные возможности или непреодолимые проблемы? / Л.Е. Скрипко // Менеджмент качества. – 2012. – № 1. – С. 76–84. 4. Телегин М.В. Апология традиционного обучения. / М.В. Телегин. – М.: Де Ново, 2011 – 384 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ ХАРКОВА

Формування міських районів нерозривно пов'язано зі становленням міського середовища Харкова. Самою природою місто було розділено на три частини: Нагірну (Центральну або Середню), Залопанську та Захарківську. Такий поділ було зафіксовано у джерелах у квітні 1804 року за губернаторства І.І. Бахтіна [4, арк. 2–2зв.]. В межах цих частин діяв поділ на поліцейські дільниці. Харків з 1868 року ділився на 12 таких дільниць, по 4 у кожній частині міста [26, с. 427]. Слід зазначити, що назви цих дільниць переважно відповідали назвам центральних вулиць, де вони розташовувались, наприклад, Михайлівська, Німецька, Рибна, Катеринославська та інші [25, с. 131–136]. У 1875 році кількість поліцейських дільниць скоротилась до шести [26, с. 382–385]. Також паралельно існував поділ Харкова у судовому відношенні, за дільницями мирових суддів та судових слідчих [25, с. 140–141]. Поділ на церковні приходи вперше було зафіксовано у праці Д.І. Багалія. Цей список з 10 приходів датують 1724 роком [2, с. 33–34]. З 1897 року з'явився поділ Харкова за податковими дільницями [27, с. 464]. Аналізуючи дані наведені у Харківських календарях за 1870–1912 рр., приходимо до висновку, що кожна установа запроваджувала свій поділ міста на певні частини і користувалась ним. Універсального адміністративного поділу не існувало. Разом із цим, сформувалися природно-історичні райони міста. Їх територіальні межі та назви не були зафіксовані в офіційних документах аж до початку ХХ ст. Однак назви цих районів використовувались у повсякденному житті та закріпились у свідомості городян. Переважно райони у своїй назві відображали рельєф місцевості, зберігали імена колишніх власників земель тощо. Їхня кількість не була сталою, оскільки місто розширювалось, поглинаючи прилеглі селища, назви яких ставали джерелами до номінації нових міських районів. Вперше статистичний відділ Харківської міської управи районував місто за матеріалами перепису 1912 року, виділивши 21 район [24, с. 231–232]. До Центральної частини міста входили Нагірний, Журавльовський, Центральний та Піски. У Захарківській частині виділилися Старомосковсько-Михайлівський, Іскринський, Чугуївський, Уральський, Качанівський, Нетеченсько-Воскресенський, Москальовський, Зміївський, Павловський райони, Сабурова дача та район Паровозобудівного заводу. Залопанська частина міста включала у себе Катеринославсько-Благовіщенський, Холодногір-

ський, Лисогірський, Панасівський, Гончарівський і Новоселівський райони [18, с. 6]. Певні назви збереглися до сьогодні, деякі поглинув час, проте, спостерігаємо, що у повсякденному житті харків'яни часто-густо користуються саме природно-історичними термінами вказуючи на той чи інший район.

Після встановлення радянської влади у Харкові були запроваджені зміни в адміністративному поділі Харкова. Це було пов'язано з діяльністю районних Рад та комітетів. У межах міста 5 квітня 1920 року з'явилися Райревкоми: Петинсько-Журавлівський, Основ'янсько-Холодногірський та Іваново-Лисогірський [8, арк. 79]. Також було визначено їх кордони [7, арк. 15] та належність до них конкретних вулиць [6, арк. 16–17]. Ради робітничих депутатів з однойменними назвами існували ще з лютого 1919 року [28, с. 101]. Слід зазначити, що хоча вказані органи були створені на певних територіях, не всі вони офіційно входили до міської межі. Для здійснення аналізу стану міського господарства, визначення щільності населення, рівня забезпеченості містян житлом, кількості будинків тощо, продовжувало використовуватись природно-історичне районування міста [24, с. 106–108].

За даними всеросійського перепису 1897 року населення міста становило 173 989 чоловік [18, с. 152], а у 1920 році цей показник збільшився до 270 тисяч мешканців [29, с. 12]. У зв'язку з цим актуальним для Харкова стало розширення міської межі та зміни в адміністративно-територіальному поділі міста. В останнє ж межі міста переглядалися аж у 1897 році [4, арк. 569–572]. У березні 1923 року адміністративно-господарське управління селищем біля станції Основа було передано Харківському міськвиконкому [10, арк. 22]. Наступного 1924 року було встановлено нову міську межу Харкова. Згідно з постановою Харківського губвиконкому в межі міста було включено Померки, Сокольники, Основу, Залютино, Шатилівку, Павлівку, Лису Гору, Тюріну Дачу, Нову Баварію, Рубанівку, Липову Рощу, Ясну Поляну та інші приміські хутори та райони [9, арк. 77–78]. Це принесло певні зміни у районуванні міста. Відбулися територіальні зміни у Холодногірсько-Основ'янському районі. З нього було виділено окрему Основ'янську районну раду, куди було включено території хуторів Основа, Качанівка, Диканьовка тощо [15, арк. 153–153 зв.]. Також було розширено межі Івано-Лисогірського району, куди додалися Залютино, Лиса Гора тощо. В джерелах зустрічається у відповідності до цих територій назви Іванівський або Залізничний район [15, арк. 153–153 зв.; 28, с. 215]. Нову Баварію, Липову Рощу, Ясну Поляну було включено до складу Червоно-Баварської районної ради [15, арк. 153–153 зв.]. Необхідно було маркувати міський простір у відповідності до державної ідеології, тому

приймаються рішення про перейменування районних рад у пролетарсько-революційному дусі. У вересні 1924 року Петинсько-Журавлівський район було перейменовано у Червонозаводський. Тут були зосереджені найбільші харківські заводи – Харківський Тракторний завод, «Серп і молот» тощо [20]. У жовтні 1924 року Основянсько-Холодногірський район було перейменовано у Жовтневий [19]. На засіданні Президії Харківської міської ради робітничих та червоноармійських депутатів 1929 року Івано-Лисогірський район було перейменовано у Ленінський [22]. Слід наголосити, що окрім перейменування районів переглядалися їхні межі. Зокрема, з Петинсько-Журавлівського району з часом викристалізувалися Червонозаводський, частина Держинського, Сталінського та Кагановичського районів Харкова.

У квітні 1931 року було утворено Тракторобудівельну районну раду (ХТЗ) [11, арк. 53]. Постановою Президії Харківської міської ради від 3 квітня 1935 року району і районній раді ХТЗ надано ім'я С. Орджонікідзе, оскільки саме тут було розташовано однойменний завод [13, арк. 18, 30]. З 1 вересня 1935 року до складу міста було передано Немишлянську сільраду, що увійшла до райради Орджонікідзевського району [13, арк. 27–29]. На засідання президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 4 серпня 1932 року було прийнято рішення щодо створення у місті Харкові двох нових районних рад – у Держинському та Червонозаводському районах [16, арк. 109].

Отже, згідно з офіційним повідомленням Харківської міської ради станом на 17 жовтня 1934 року у місті Харкові сформувалися наступні адміністративно-територіальні райони: Держинський, Жовтневий, Ленінський, Червонозаводський, Червонобаварський, Тракторний. Було окреслено було їхні межі [12, арк. 55–57].

Однак, місто як динамічна система продовжує своє зростання, вимагає пошуку нових ефективних підходів у міському управлінні. Наслідком цих процесів є, в тому числі, формування нових адміністративно-територіальних одиниць. На засідання Президії Харківської міської ради від 4 січня 1938 року у відповідності до постанови ЦВК УРСР було вирішено утворити два нових адміністративних райони – Кагановичський та Сталінський. Також було уточнено й затверджено нові межі районних рад міста Харкова [14, арк. 7, 31–32]. З метою розукрупнення Жовтневого та Ленінського районів, покращення обслуговування населення, роботи установ та виробництва виконком Харківської області затвердив рішення виконкому міста Харкова від 8 березня 1940 року про утворення Комінтернівського району та зміни меж Червонозаводського, Жовтневого, Ленінського і Червонобаварського районів [17, арк. 1–2]. У результаті цих змін в адміністративно-територіальному поділі Харкова

на 1940 рік склалися наступні райони: Держинський, Жовтневий, Кагановичський, Комінтернівський, Ленінський, Орджонікідзевський, Сталінський, Червонозаводський, Червонобаварський. У зв'язку з деєталінізацією, що розгорнулася в СРСР у другі половині 50-х – на початку 60-х років за культурної мапи Харкова зникли маркери, пов'язані зі сталінською епохою. Так, 21 жовтня 1957 року Указом президії Верховної ради Української РСР Кагановичський район було перейменовано у Київський [21], а у 1961 році зник і Сталінський район, який перейменували у Московський [23]. У 1959 році на засіданні обласного комітету Комуністичної партії України було прийнято рішення про укрупнення Жовтневого району, і включення до його складу Червонобаварського району міста Харкова [5, арк. 57]. Останні зміни в адміністративно-територіальному поділі Харкова відбулися у 1973 році, коли було створено на землях Комінтернівського, Орджонікідзевського та Московського районів Фрунзенський адміністративний район [1, арк. 169–170].

Таким чином, становлення адміністративного районування міста Харкова відбувалося протягом тривалого часу, та не було позбавлене труднощів та плутанини. У дореволюційному Харкові взагалі був відсутній універсальний поділ міста. Кожна установа на власний розсуд встановлювала внутрішньоміські кордони певних територій й використовувала їх у своїй роботі. З приходом радянської влади ситуація почала змінюватися. Проте до того часу поки адміністративний поділ став чіткий і зрозумілий, пройшло близько 20 років. Формування адміністративних одиниць Харкова відбувалося синхронно з формування місцевих органів виконавчої та партійної влади. Сьогодні у Харкові склалась система адміністративного поділу у складі 9 міських районів.

Список літератури: 1. Архів Харківської міської ради. Ф. 1, оп. 5, спр. 65. 2. Багалеї Д.І. Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования. – Репринтное издание. – Т. 1. – Х., 2004. – 572 с. 3. Держархів Харківської обл., ф. 3, оп. 10, спр. 200. 4. Держархів Харківської обл., ф. 45, оп. 4, спр. 9321. 5. Держархів Харківської обл., ф. П-2, оп. 5, спр. 802. 6. Держархів Харківської обл., ф. Р-183, оп. 1, спр. 39. 7. Держархів Харківської обл., ф. Р-183, оп. 1, спр. 123. 8. Держархів Харківської обл., ф. Р-203, оп. 1, спр. 41. 9. Держархів Харківської обл., ф. Р-203, оп. 1, спр. 1588. 10. Держархів Харківської обл., ф. Р-203, оп. 2, спр. 59. 11. Держархів Харківської обл., ф. Р-408, оп. 8, спр. 210. 12. Держархів Харківської обл., ф. Р-408, оп. 8, спр. 809. 13. Держархів Харківської обл., ф. Р-408, оп. 10, спр. 42. 14. Держархів Харківської обл., ф. Р-408, оп. 10, спр. 662. 15. Держархів Харківської обл., ф. Р-845, оп. 2, спр. 479. 16. Держархів Харківської обл., ф. Р-3770, оп. 1, спр. 74.

17. Держархів Харківської обл., ф. Р-3858, оп. 2, спр. 188. 18. История города Харькова XX столетия / [А.Н. Ярмыш, С.И. Посохов, А.И. Эпштейн и др.]. – Х., 2004. – 685 с. 19. Октябрьский район. Историческая справка: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biblioteka-franka.edu.kh.ua/istoriya_oktyabrjskogo_rajona/istoricheskaya_spravka. 20. О районе: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/ru/gorodskaya-vlast/ispolnitelnyie-organyi/rajonnyie-administraczii/chervono-zavodskij-rajon/o-rajone.html>. 21. О районе: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/gorodskaya-vlast/ispolnitelnyie-organyi/rajonnyie-administraczii/kiievskij-rajon/o-rajone.html>. 22. О районе: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/ru/gorodskaya-vlast/ispolnitelnyie-organyi/rajonnyie-administraczii/leninskij-rajon/o-rajone.html>. 23. О районе: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/gorodskaya-vlast/ispolnitelnyie-organyi/rajonnyie-administraczii/moskovskij-rajon/o-rajone.html>. 24. Харків: Збірник архівних документів і матеріалів / [упоряд. О.С. Гнезділо та ін.; ред. А.І. Епштейн]. – Харків, 2004. – 314 с. 25. Харьковский календарь на 1870 год. – Репринтное издание. – Х., 2010. – 408 с. 26. Харьковский календарь на 1873 год. – Х., 1872. – 560 с. 27. Харьковский календарь на 1897 год. – Х., 1897. 28. Харьковщина в период гражданской войны и иностранной интервенции 1918–1920 гг. Сборник документов и материалов. – Х., 1973. – 321 с. 29. Статистика Украины. – № 16. – Серия I. Демография. – Т. 1. Вып. 5. – Х., 1922.

*Телуха С.С.
м. Харків, Україн*

РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ЖИТТІ ХАРКІВСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На початку ХХ ст. Православна церква продовжувала відігравати помітну роль у суспільно-політичному житті українського народу. В часи буремних років революцій та Першої світової війни, духовенство Харківської єпархії намагалися організувати не лише духовно-моральну атмосферу у суспільстві, адже служителі церкви піклувалися про матеріальне забезпечення населення, займалися влаштуванням шпиталів, розселенням біженців, переведення учнів з зони бойових дій до навчальних закладів Харківської єпархії, збором благодійницької коштів на користь армії тощо.

Окремо слід відобразити принципову позицію митрополита Антонія (Храповицького) (перебував на чолі Харківської єпархії протягом 1914–1918 рр.) щодо Першої світової війни. Парадоксально, але Анто-

ній, який, насамперед, був духовною особою, несподівано виправдовував факт зовнішньополітичної агресії, цілеспрямовано шукаючи у війні релігійний підтекст і вважаючи, що «при існуючих на той час обставинах» виникла гостра необхідність захисту православ'я саме військовим шляхом. В одному зі своїх виступів він виклав доволі оригінальну та навіть наївну думку про те, що «якби російський народ міг вбити німецького чи австрійського імператора, то б не проливалась невинна кров мільйонів людей, не тіснились би наші брати по вірі і по нації – галичани, але поки це неможливо, єдиним виходом була саме війна» [7, с. 5]. Крім того, намагаючись виправдати участь Росії у війні, Антоній всіляко підкреслював її роль у захисті південних і західних слов'ян, зокрема, сербів. Це переконливо свідчить про абсолютну підтримку митрополитом офіційної версії приєднання імперії до воєнних дій та навмисне ігнорування ним справжніх, колоніальних претензій царського уряду.

Ініціативи харківського архієрея та духовенства були спрямовані на благодійництво. Так, 19 січня 1916 р. Антоній прочитав лекцію на тему «Патриарх Никон», збір коштів з якої пішли на облаштування біженців, що прибули до Харкова [7, с. 5]. На початку війни допомога йшла на користь населення Галичини та Волині, які опинилися в окупації. 19 листопада 1914 р. за його ініціативою у Харкові був організований збір пожертвувань на їх користь [8, с. 6; 13; 17].

Завдяки губернській пресі, збереглися відомості про панахиди та молебні, які відправлялися в православних храмах Харкова. 25 серпня 1914 р. в Покровському монастирі Антоній відслужив панахиду та заупокійну літургію по загиблим російським воїнам [12, с. 3]. 7 грудня 1914 р. в Покровському монастирі Антоній, разом з монастирським духовенством, відслужив панахиду по покараним австрійцями за вірність православ'ю та Росії православним священикам в Галичині, М. Сандовичу та В. Богатирці [12, с. 3].

Православне духовенство опікувалося львівськими гімназистами, які опинилися в скрутному становищі після захоплення австрійськими військовими Галичини. Джерела вказують про сприяння їх зарахуванню до Харківської духовної семінарії, виділенню для них окремих пільг та матеріальної допомоги, а також клопотання архієрея про заснування гуртожитків для семінаристів – біженців [10; 11].

Харківський архієрей не цурався і особистих жертвувань, так 5 жовтня 1914 р. митрополит Антоній асигнував 600 крб. на користь Казанської та Київської духовної академії з метою оплати за навчання учнів із числа галичан і волинців [13, с. 3].

На особливому рахунку Харківської єпархії була опіка над дітьми, які залишилися в результаті бойових дій без батьків, дітьми-

інвалідами чи хворими. Митрополит Антоній всіляко допомагав світським організаціям, які займалися благодійницькою діяльністю. В період Першої світової війни в Російській імперії та в Харківській губернії зокрема, спостерігався великий процент смертності серед дітей. За наказом митрополита Антонія 18 січня 1915 р. розпочався тарілковий збір пожертвувань членами харківського відділу «Союзу для боротьби з дитячою смертністю в Росії» церковними старостами та парафіянами [3, арк. 2]. Завдяки діяльності харківського духовенства та організованого ними збору пожертвувань в храмах єпархії було зібрано 74 крб. 65 коп., які були передані на користь організації «Братської дружини», яка піклувалася про сиріт та дітей – жебраків [4, арк. 1,7]. На початку серпня 1917 р. відбувся черговий збір пожертвувань на користь Товариства Червоного Хреста для лікування дітей хворих на проказу [5, арк. 6; 1].

Митрополит Антоній закликав харків'ян брати більш активну участь у благодійних заходах, приділяти особливу увагу біженцям, особливо дітям, батьки яких загинули на війні, були ув'язнені або страчені [14, с. 3]. Коли 16 грудня 1914 року до Харкова прибуло 83 сироти, вони за вказівкою Антонія (Храповицького) були розміщені в будинку міського Єпархіального жіночого училища [6, с. 5]. 6 лютого 1916 р. в Помірки прибула чергова партія дітей, які залишилися без батьків із притулку Товариства взаємодопомоги трудящих жінок з селища Високого [6, с. 6]. 112 дітей було розселено в притулку Харківського учбового округу [17, с. 6]. Митрополит в черговий раз звертаючись до населення міста закликав брати нещасних сиріт на виховання і намагатися замінити їм батьків [6, с. 5]. На його заклик негайно відгукнулися близько 30 чоловік, які виявили бажання прийняти на виховання дітей, насамперед малюків віком від двох до п'яти років [14, с. 5; 9].

Харківське духовенство піклувалося про дітей з психологічними вадами, дітей – калік, та хворих на епілепсію. З дозволу та благословення митрополита Антонія на Хрестопоклінній неділі (8–15 березня 1914 р.) було проведено збір в церквах єпархії під час всіх богослужінь на користь Братства в честь Цариці небесної для опікування над «дітьми – ідіотами» та епілептиками [6, арк. 6].

Таким чином, в складні воєнні часи духовенство Харківської єпархії на чолі з її керманичем Антонієм (Храповицьким) виступали ініціаторами низки благодійницьких заходів. Ця діяльність мала значні практичні результати, була поширеною серед харків'ян та жителів всієї єпархії, та охоплювала різні напрямки, включаючи допомогу військовим, дітям та людям, які найбільше її потребували.

Список літератури: 1. Борьба с детской смертностью // Южный край. – 1914. – 14 января 1915 г. – С. 6. 2. В пользу бедного населения Галичины // Южный край. – 1914. – 19 ноября. – С. 6. 3. Державний Архів Харківської області (ДАХО). Ф. 40. – Оп. 100. – Спр. 566. – Арк. 1, 2, 13. 4. ДАХО. Ф. 40. – Оп. 100. – Спр. 2090. – Арк. 1, 7. 5. ДАХО. Ф. 40. – Оп. 104. – Спр. 982. – Арк. 6, 7, 8, 11, 18, 25. 6. ДАХО. Ф. 40. – Оп. 104. – Спр. 456. – Арк. 4, 6, 9, 15, 18. 7. Лекция Преосвященного Антония // Южный край. – 1914. – 24 октября. – С. 5. 8. Лекция архиепископа Антония // Южный край. – 1916. – 19 января. – С. 5. 9. Местная хроника // Южный край. – 1914. – 18 декабря. – С. 5. 10. Общежитие для учащихся беженцев // Южный край. – 1916. – 23 февраля. – С. 5. 11. Пособия учащимся // Харьковские губернские ведомости. – 1914. – 5 октября. – С. 5. 12. Панахиды по павшим в бою воинам // Харьковские губернские ведомости. – 1914. – 26 августа. – С. 5. 13. Пожертвования Архиепископа Антония // Харьковские губернские ведомости. – 1914. – 28 июля. – С. 5. 14. Помощь Галичанам // Южный край. – 1914. – 25 ноября. – С. 6. 15. Прибытие сирот из Галичины // Южный край. – 1914. – 16 декабря. – С. 5. 16. Приют для детей жертв войны // Южный край. – 1916. – 17 февраля. – С. 6. 17. Сбор разоренному краю // Южный край. – 1914. – 22 ноября. – С. 3.

*Харламов М.І.
м. Харків, Україна*

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ З ПОЖЕЖАМИ НА ХАРКІВЩИНІ В ПЕРІОД НЕПУ

Наша держава на теперішній час переживає вельми складні часи. Системна криза захопила більшість сфер життєдіяльності нашого суспільства. В тому числі проблемними є питання боротьби з пожежами в країні взагалі, та у Харківській області зокрема. Регулярно вогонь знищує велику кількість майна, гинуть люди. На нашу думку, було б доречним звернення до історичного досвіду боротьби з пожежами у нашому краї, зокрема до вирішення проблем з ліквідації стихійних лих у період нової економічної політики (1921–1927 рік). Слід зауважити, що дана проблематика є новою в історіографії, наше дослідження спирається переважним чином на архівні джерела.

Ще 20 серпня 1920 року Раднарком УСРР вніс постанову про поліпшення боротьби з пожежами на території України. В місцях розташування військових складів, лісових масивів та державних підприємств оголошувалася трудова пожежна повинність на населення, що прожива-

ла на території, близькій до важливих об'єктів, створювалися спеціальні трудові пожежні дружини. На усіх військових складах та підприємствах створювалися пожежні комітети (пожкоми), що займалися питаннями організації пожежної безпеки. До комітетів у складі трьох осіб входили – представник заводського комітету, представник від комісії з охорони праці та член найближчого губернського або повітового пожежного відділу. На військових складах замість представника від комісії праці перебував військовий комісар [1, арк. 39].

Виплачувати заробітну платню примусово-добровільним вогнеборцям повинні були зацікавлені у пожежній безпеці своїх будівель державні і комерційні установи та відомства. При чому загальне керівництво справою боротьби зі стихійними лихами в регіонах покладалося на офіційні державні вогнеборчі установи – губернські та повітові відділи по боротьбі з пожежами. Окрім того пожежні відділи контролювали процеси навчання та тренування добровільних пожежних дружин. Ці процеси були характерні в першу чергу для Харківської губернії, оскільки у той період громадянська війна на нашій території була завершена.

У лютому 1923 року у м. Харкові відбулася I Харківська Губернська пожежна конференція. Після доповіді завідувача губернським пожежним відділом Рижова про стан пожежної безпеки в регіоні, стало зрозуміло, що боротьба з пожежами на Харківщині у перші роки НЕПу велася достатньо ефективно. Кількість пожеж у 1922 році скоротилася на 80 % порівняно з 1921 роком, стрімко зростала кількість добровільних пожежних товариств та організацій. Конференція постановила кілька важливих резолюцій: «1. Нормальним штатом пожежних відділів в округах визнати – один завідувач, два пожежних інструктори, один діловод. 2. В усіх волостях округів повинні бути призначені волосні пожежні старости, виключно з комнезамників... 4. Протипожежні заходи повинні здійснюватися згідно правил Всеукраїнського надзвичайного пожежного комітету та постанов Народного комісаріату праці, з оглядом на характер роботи підприємств та місцевих умов. 5. Особливу увагу на підприємствах (млинах, лісопилках, пробкових та механічних заводах, зсипних та сінних пунктах) слід звернути увагу на виробничу пил (мучну, пробкову, вугільну, залізну тощо) і не допускати її скопління через високу пожежну небезпеку. 6. Для евакуації робочих з приміщень установ на випадок пожежі, звернути увагу на облаштування запасних виходів з вогнетривкими залізними драбинами... 8. Для боротьби з індивідуентністю населення у справі проведення протипожежних заходів визнати необхідним влаштування по містах і селах губернії лекцій та бесід на пожежні теми з населенням. 9. Видання необхідної кількості пожежних плакатів, листівок та пожежних пам'яток для розповсюдження се-

ред населення. 10. Облаштування пересувної губернської пожежної виставки. 11. Видання та широке розповсюдження серед населення проти-пожежних правил у будівельній справі та переваг вогнетривкого будівництва. 12. Зобов'язати пожежні підвідділи губернії та округів висвітлювати в пресі найбільш значних прикладів необережного поводження з вогнем.» [2, арк. 176]. Як бачимо, в резолюції були зазначені достатньо ефективні та різноманітні заходи з попередження стихійного лиха.

На початку 1920-х років відчувалася гостра нестача продовольства в країні, тому особливу увагу пропонувалося звертати на збереження хліба, зокрема на Харківщині. В циркулярі Харківського губернського виконавчого комітету до волосних та повітових виконкомів від 17 липня 1922 року зазначалося, що усім уповноваженим державним органам необхідно звернути увагу на забезпечення протипожежних заходів з охорони зсипних пунктів, зернових елеваторів та інших зерноскладищ. Окрім того пропонувалося взяти під контроль місця збору та збереження об'ємного фуражу та сіна. Було дано розпорядження про встановлення пожежної охорони у таких місцях та забезпечення їх усім необхідним для ефективного гасіння можливих пожеж [3, арк. 50].

У м. Харкові регулярно скликалися комісії з боротьби з пожежами при оружному виконавчому комітеті. Так 22 червня 1926 року представники губернського пожежного відділу т. Михайлов та Білоусов зробили доповідь про стан пожежної справи у м. Харкові та його районах. Згідно наданих даних кількість пожеж зросла, але при цьому було пояснено, що це відбулося за рахунок територіального збільшення Харківської округи та за рахунок більш точної інформації про пожежі в регіоні. Цікавою є інформація про причини пожеж. У 1923–1924 роках 15 % пожеж сталися через несправне опалення, 22 % – через підпал, 17 % – необережне поводження з вогнем, 49 % – причини не з'ясовані. У 1924–1925 роках кількість підпалів зросла – 48%, несправне опалення – 6,5 %, необережне поводження з вогнем – 6,5 %, 33 % – причини не з'ясовані [4, арк. 338].

У 1926–1927 роках комісія з боротьби з пожежами при Харківському губвиконкомі запропонувала ряд заходів з попередження вогняного лиха: «1. Посилити контролюючу роботу пожежних підвідділів. 2. Посилити адміністративні покарання та притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності осіб та закладів, винних у пожежах... 4. Попередження міліції, у зв'язку з неактивною боротьбою проти паліїв. 5. Запропонувати брандмайорам надати план дій з покращення заходів з пожежної безпеки. 6. Провести ряд учбових тривог для перевірки бойової готовності та технічного стану пожежних команд. 7. Дати наказ управлінню залізничного транспорту про заборону використання для власних потреб резервів, призначених для пожежної охо-

рони. 8. Дослідити стан мисливських магазинів у співпраці з міліцією. 9. Запросити у окружного інженера відомості про пожежний стан розважальних місць та місць загального використання та про проведені протипожежні заходи. 10. Заборонити використання залізних печей у будинках з центральним опаленням. У випадку відсутності центрального опалення встановити чіткі правила встановлення та використання залізних печей. 11. Виділити кошти на придбання механічної драбини. 12. Наказати брандмайору вести чітке керівництво, інструктування та спостереження за діяльністю добровільних пожежних дружин... 14. Наказати брандмайору посилити заходи з пожежної безпеки на підприємствах та продовжити придбання пожежного реманенту. 15. Заборонити театрам та кінотеатрам установку додаткових стільців та лавок. Контроль залишити за міліцією. 16. Активізувати розгляд справ про підпали у компетентних органах. 17. Позачергово надавати засоби з боротьби з пожежами пожежним командам. 18. Запропонувати районним виконкомом активізувати роботи по боротьбі з пожежами на селі та взаємодії з добровільними пожежними дружинами. 19. Активізувати роботу з населенням, з метою їхнього залучення до боротьби з пожежами. 20. Забезпечити регулярне відвідання пожежними інспекторами районів губернії, з метою кращого контролю за протипожежними заходами. 21. Розподілити пожежний реманент серед господарств волості та контролювати його використання та справність. 22. Зробити запит до окружного виконавчого комітету про закупівлю протипожежного устаткування. 23. Організувати похідні пересувні майстерні з ремонту пожежного реманенту в сільській місцевості. 24. Підвищити заробітну платню пожежним інструкторам у районах. 25. Виділити кошти на зібрання з'їздів районних та окружних пожежних працівників, з метою підвищення кваліфікації працівників. 26. Виділити необхідні кошти в кредит для придбання пожежного реманенту для сільських господарств округу строком на 5 років. 27. Запровадити широке розповсюдження літератури з протипожежних заходів серед сільського населення. 28. Заохотити нещодавно створені добровільні пожежні дружини (виплата премій, безоплатне придбання реманенту тощо). 29. Виділити кошти для школи пожежників при 6 пожежній частині м. Харкова, з метою покращення кваліфікації пожежних. Надсилати для навчання здібних робітників з районів округу. 30. Видання єдиного зразка облікових бланків для Держстраху, Комгоспу та Статбюро, розсилка по місцях для легшого обліку та перерахунку. 31. Запропонувати керівництву округу проконтролювати діяльність окремих регіонів, що недостатньо піклуються про стан пожежної безпеки (м. Ахтирка). 32. Послати запит до Держстраху, з метою отримання більшої кількості асигнувань на купівлю пожежного

реманенту та пожежних автомобілів. 33. Використати пожежні насоси зі складів Комгоспу для передачі їх населенню. 34. Сконцентрувати управління пожежної інспекції в одному місці, з метою безперервної роботи окружного інспектора при виїздах в райони. 35. Встановити оружний телефон при центральній пожежній частині для оперативного зв'язку з районами округу. 36. Звернути увагу на завод «Стекло Мерефа», як пожежонебезпечний»[5, арк. 339].

Як ми бачимо історичний досвід боротьби з пожежами харківських вогнеборців є вельми різноманітним та ефективним, оскільки вже наприкінці 1920-х років на початку 1930-х років кількість пожеж на території нашого краю суттєво знизилася.

Спсиок літератури: 1. Державний архів Харківської області . – Ф. Р – 422: Харьковский губернский пожарный отдел, г. Харьков (1922). – оп. 1, спр. 2. Документы об усилении противопожарной безопасности (постановления, циркуляры, распоряжения), 1922 год, – 39 арк. 2. Державний архів Харківської області . – Ф. Р – 1639: Протоколы заседаний Изюмского оружного партийного комитета, окружной налоговой инспекции (1922–1923). – оп. 1, спр. 7. Постановление первой Харьковской губернской пожарной конференции (февраль 1923 г.), 1923 год, – 176 арк. 3. Державний архів Харківської області . – Ф. Р – 422: Харьковский губернский пожарный отдел, г. Харьков (1922). – оп. 1, спр. 2. Документы об усилении противопожарной безопасности (постановления, циркуляры, распоряжения), 1922 год, – 50 арк. 4. Державний архів Харківської області . – Ф. Р – 531: Харьковский окружной исполнительный комитет, г. Харьков (1925–1926 г.). – оп. 1, спр. 607. О центральных и губернских комиссиях по борьбе с пожарами, 1926 г., – 338 арк. 5. Державний архів Харківської області . – Ф. Р – 531: Харьковский окружной исполнительный комитет, г. Харьков (1925–1926 г.). – оп. 1, спр. 607. О центральных и губернских комиссиях по борьбе с пожарами, 1926 г., – 338 арк.

*Хіріна Г.О., Лантух А.П.
м. Харків (Україна)*

ПРЕЗЕНТАЦІЯ НАСТУПНОСТІ У ВИКЛАДАННІ СВІТОГЛЯДНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МЕДИКО-ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРОФІЛЮ УКРАЇНИ ВІД ХІХ ДО ХХІ СТ. (на прикладі Харкова)

Невід'ємною складовою сучасної вищої освіти України є діяльність кафедр соціально-гуманітарного циклу. Без сумніву, вони відігра-

ють дуже важливу роль у процесі формування інтелектуальної еліти нашого суспільства. Однак, виникає питання, коли починається історія існування у вузах кафедр, що займалися формуванням світогляду молоді, як вони називалися і які предмети читали? Навіщо вони були потрібні у вищих навчальних закладах медико-фармацевтичного профілю, у чому полягає наступність їх діяльності протягом ХІХ – початку ХХІ ст.?

Історію всіх світоглядних кафедр у Харкові можна представити такою схемою: кафедра богослов'я – кафедра філософії – кафедра марксизму-ленінізму – кафедра історії КПРС, філософії й наукового комунізму – кафедра суспільних наук (варіанти: соціально-економічних або гуманітарних наук, філософії, українознавства, політології, історії України й т.п.). Сьогодні в більшості вузів мають узагальнену назву – кафедри суспільних наук, однак останнім часом спостерігається виділення в окрему структурну одиницю кафедри філософії.

Типовим прикладом таких метаморфоз може служити історія кафедри філософії й соціології Національного фармацевтичного університету (НФаУ), яка багато в чому відбиває складну й суперечливу історію нашої країни ХХ в. Історія кафедри філософії й соціології НфаУ, як і багатьох інших кафедр вузів Харкова, своїм коріннями йде в історію ХНУ ім. В.Н. Каразіна (Імператорського Харківського університету). Кафедра пройшла непростий шлях розвитку й різних реорганізацій. У радянський період в організаційній структурі й змісті роботи переважали ідеологічні фактори. Але самої головної складовій у роботі кафедри завжди залишалися люди – викладачі, що прагнули поділитися зі студентами всіма своїми знаннями, навчити молодих людей думати й займати активну життєву позицію, виховати в студентстві любов і повага до майбутніх пацієнтів. Кафедра росла, поповнювалася новими викладачами, що мали більш високу наукову кваліфікацію й професіоналізм, зміцнювалася матеріально-технічна база, удосконалювалися методики викладання, мінялися форми виховної роботи, але головний об'єкт уваги кафедри – студент – завжди залишався незмінним. Такий підхід – данина традиції, закладеної ще в ХІХ ст. на кафедрах Імператорського Харківського університету.

Якщо спеціальні науки роблять із людини фахівця, то філософія покликана, насамперед, затверджувати у фахівці людину. Вочевидь, тому традиції викладання світоглядних дисциплін ідуть своїми коріннями в минуле. Ідеологічна складова вищої освіти була завжди, у різні епохи вона виглядала по-різному, але ціль одна – сформувати певні світоглядні установки, що відповідали історичному етапу розвитку суспільства. За всіх часів філософія, і її складові елементи, такі як богослов'я, логіка, етика, естетика, історія культури становили основу світогляду людини, і одночасно були предметами викладання у вищій школі. Цікавої пред-

ставляється проблема поступової трансформації й певної наступності богослов'я, історії словесності й законів Російської імперії, що викладалися в XIX ст., у філософію, історію, культурологію, правознавство й політологію початку XXI сторіччя.

Виникає питання: коли вперше з'явилися в програмах викладання вищої школи України предмети світоглядної орієнтації, гуманітарно-суспільного циклу, які ми сьогодні називаємо суспільними науками? На перший погляд, відповідь дуже проста – після 1917 р. і встановлення радянської влади. Однак, у результаті детального вивчення навчальних планів і програм Харківського університету (сьогодні ХНУ ім. В.Н. Каразіна), можна затверджувати, що перші подібні предмети з'явилися одночасно з виникненням університету, а саме в 1804–1807 рр. Вітчизняні університети із самого початку свого існування готували не просто вузьких фахівців, а займалися вихованням інтелектуальної еліти суспільства. Довгий час філософія як предмет викладання в боротьбі завоювала своє місце в навчальних планах вищих навчальних закладів. У зв'язку з бурхливим розвитком науки в XIX ст. з новою силою встала проблема взаємовідношення віри й знання, релігії й філософії, а від розв'язку цього питання прямо залежала проблема необхідності й доцільності викладання в університетах філософії. Суперечка в підсумку закінчилася на користь філософії, що міцно зайняла почесне місце в навчальних планах усіх вузів.

З 1811 р. веде свою історію медичний факультет Харківського університету, де також навчалися й фармацевти. Для всіх студентів медичного факультету обов'язковим предметом викладання були богослов'я й церковна історія, про що свідчить зроблений нами детальний аналіз навчальних планів медичного факультету («Огляд предметів викладання в Харківському університеті») з 1839 по 1917 рр. і ряду інших документів, що стосуються предметів медичного факультету більш раннього періоду. Відповідно до університетського статуту 1804 р. на відділенні (факультеті) моральних і політичних наук повинні були бути створені кафедри богослов'я догматичного й повчального й кафедра тлумачення Священного писання й церковної історії. Але окремо ці кафедри не існували, а спочатку їх існування в Харківському університеті була проблема із заміщенням кафедри (не було завідувача кафедри й штатних викладачів).

За університетським статутом 26 липня 1835 р. на всіх факультетах, у тому числі й на медичному, відповідно до п. 14 Статуту «для догматичної й повчальної богослов'ї, церковній історії й церковного правознавства визначається особлива, що не належить ні до якого факультету, кафедра для всіх взагалі студентів грекоросійського сповідан-

ня» [1]. Створення цієї першої загальноуніверситетської кафедри поклало початок викладанню предметів загальногуманітарного, філософського й суспільствознавчого циклу у ВНЗ Харкова. Дана традиція викладання богослов'я й існування загальноуніверситетської кафедри богослов'я була продовжена Університетським статутом 18 червня 1863 р.: «§18. Для студентів православного сповідання всіх факультетів полягає при кожному університеті особлива кафедра богослов'я» [2]. До 1858 р. богослов'я викладалося по 3 години на тиждень протягом двох семестрів 1-му курсу, а з 1858–1859 навчального року по 4 години на тиждень. Крім того, обов'язковими предметами для всіх студентів-медиків і фармацевтів була логіка, що читалася до 1849 р., історія російської словесності (до 1846 р.), Основні закони Російської Імперії, Державні установи й Закони про стани, Лікарське законодавство.

На початку XIX ст. першою філософською світоглядною дисципліною були богослов'я й церковна історія, тому що релігія відіграла найважливішу, домінуючу роль у формуванні світоглядних, етико-естетичних орієнтацій людини. Богослов'я було і є частиною філософського знання.

Історія викладання даних предметів дуже цікава, тому що вона пов'язана з іменами дуже талановитих викладачів і вчених Харківського університету позаминулого століття. Першими викладачами богослов'я у Харківському університеті були священики – протоієреї Панас Могилевський, Іоанн Зимін, Павло Лебедев, Василь Добротворський, Тимофій Буткевич, Микола Стеллецький. Кожний із викладачів, що викладав на медичному факультеті Харківського університету, був неординарною особистістю, часом зі складною долею, але кожний викладач залишив свій незгладимий слід у формуванні світоглядних засад майбутніх лікарів і фармацевтів.

До 1850 р. у Харківському університеті існувала кафедра філософії, яку деякий час очолював Матвій Миколайович Протопопов, що викладав студентам-медикам ази філософії й богослов'я, але після її скасування викладання філософських дисциплін, елементів філософського знання перейшло до викладачів кафедри богослов'я. Практично всі професори кафедри богослов'я, починаючи з 1850 р. у курс богослов'я включали елементи й філософії, і логіки, і етики, роблячи упор на християнську етику.

Після Жовтневої революції й зміни влади в Україні кафедра богослов'я в Харківському університеті була ліквідована, і до початку 20-х років викладання яких-небудь загальнофілософських дисциплін не було.

Ще однієї навчальною дисципліною у студентів-медиків Харківського університету в XIX ст. була історія російської словесності, вихо-

дячи зі змісту якої, вона може вважатися прообразом сучасної історії культури. На жаль, небагато відомо про викладання цього предмета. Нами встановлене, що даний предмет читався приблизно з 1811 р. по 1845–1846 рр. студентам 1-го курсу медичного факультету по 3 години на тиждень. Зміст даного предмета визначити досить складно, достеменно відомо, що у 1839–1840 навчальному році ад'юнкт Амвросій Метлинський викладав студентам 1-го курсу медичного факультету по 3 години на тиждень «Теорію Прозаїчних творів, пояснюючи теоретичні поняття розборами найважливіших прадавніх і нових Письменників, при чому буде користуватися різними письменниками, дотримуючись плану Твору Гиллебранда. Також буде вправляти своїх слухачів усіх факультетів у творах і перекладах» [3]. В 1843–1844 навчальному році «екстраординарний професор, Семен Семенович Лук'янович буде перекладати студентам 1 курсу всіх факультетів Саллюстія й Цицерона, по змінно, по 2 години на тиждень» [3, с. 10], а «ад'юнкт А.Л. Метлинський буде викладати історію російської словесності, по власному конспекту, студентах 1-х курсу всіх факультетів, займаючись розбором творів їх, також по 3 години на тиждень» [4]. Можна вважати, що викладання історії словесності з елементами історії світової літератури й розбором творів давньоримських філософів заклало традиції викладання історії світової й вітчизняної культури студентам медико-фармацевтичного профілю, повною мірою, що ствердився лише в 90-е роки ХХ ст. і активно триваючої сьогодні.

Обов'язковими предметами для студентів медичного факультету були «Основні Закони Російської Імперії, Установи й Закони про стани» і предмет «Лікарське законодавство». Предмет «Основні Закони Російської Імперії, Установи й Закони про стани» читався викладачами кафедри енциклопедії законодавства й державних законів Російської імперії М.П. Клобуцьким (до 1842 р.), А.І. Палюмбецьким (до 1850 р.), Д.І. Каченовським (1850–1854 рр.), А.М. Станіславським (з 1855 р.). Даний предмет був прообразом сучасного предмета правознавства або Конституційного права.

Таким чином, традиції викладання світоглядних дисциплін, закладені в ХІХ ст. у Харківському імператорському університеті, живі й активно творчо розбудовуються в діяльності сучасних кафедр суспільних наук Харківських вузів медико-фармацевтичного профілю. Це живе свідчення наступності історичного досвіду в справі формування світоглядного потенціалу майбутніх лікарів і фармацевтів сьогодення.

Список літератури: 1.Електронний ресурс: <http://letopis.msu.ru/documents/2123>; 2. Електронний ресурс: <http://letopis.msu.ru/>

documents/2760. 3. Електронний ресурс: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/1280> Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1839–1864 академические годы / Харьковский Императорский университет. – Харьков : В Университетской типографии, 1839–1863 . – Конвюлот. 1840–1841 гг. – С. 10–11. 4. Електронний ресурс: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/1280>

*Шишкіна Є.К.
м. Харків, Україна*

НАУКОВИЙ АНАЛІЗ ЛЬВІВСЬКИХ ВИДАНЬ І. ФЕДОРОВА

Сучасну Україну, як і будь-яку іншу країну світу важко уявити без продуктів друкарської діяльності. Стрімкий розвиток поліграфічного виробництва викликає все більший інтерес суспільства та фахівців до історії книгодрукування і особливо до постаті найвідомішого друкаря східнослов'янських земель І. Федорова.

Дослідженню друкарської справи І. Федорова присвячені наукові праці С.Ю. Бондасюка, Я.П. Запаско, Я.Д. Ісаєвича, Є.Л. Немировського, В.В. Німчука, А.С. Зернової, І.І. Огієнко [1–7]. Наукові роботи, в основному, розкривають історію життя та діяльності друкаря, менша увага в них приділяється джерелознавчому аналізу видань І. Федорова та технічним особливостям роботи Львівської друкарні.

Метою даного дослідження є здійснення наукового аналізу книг І. Федорова, виданих ним у Львові в 70-х рр. XVI ст.

В рамках мети виділені наступні завдання дослідження:

1) проаналізувати питання датування львівських книгодруків І. Федорова;

2) визначити роль львівських видань І. Федорова в розвитку книгодрукування кириличним шрифтом та формуванні східноєвропейської друкарської традиції;

3) дослідити значення роботи І. Федорова в формуванні української традиції оформлення друкованих видань.

І. Федоров розпочав свою діяльність у Львові на початку 1573 р. Він заснував друкарню, яка залишалась важливим центром книгодрукування з кінця XVI до кінця XVIII ст. Першою книгою, виданою І. Федоровим у львівській друкарні, став «Апостол». Він був найдавнішим точно датованим виданням на українських землях. Залишились свідчення, що готувати видання І. Федоров розпочав 25 лютого 1573 р. 15 лютого 1574 р. книга вийшла в світ [1, с. 18].

«Апостол» мав регулярну фоліацію у 262 аркуша. Він був надрукований у форматі in folio (в лист, шляхом фальцювання в один згин). Набірний текст поєднувався з гравірованими на дереві заставками, ініціалами, рядками в'язі, кінцівками, ілюстраціями-дереворитами [8].

Львівське видання «Апостола» відрізнялось від московського книгодрука 1564 р. вступом та післямовою. Книга була надрукована тим же шрифтом, містила ті ж заставки та ініціали, що й московське видання «Апостола». На початку книги на звороті першого аркуша замість заголовка І. Федоров розмістив герб. Він був взятий з заблудівської «Псалтирі з Часословцем», а декоративна рамка фронтисписа – з московського «Апостола» [9, с. 94]. Далі йшов вступ, а за ними гравюра апостола Луки. Вона була виготовлена спеціально для львівського «Апостола», а обрамлення для неї було взято з московського видання. За гравюрою починався основний текст [8].

Особливо треба відзначити прагнення І. Федорова полегшити користування книгою: розділи відкривалися великою заставкою, заголовком, в'яззю і ініціалом, зміст кожного розділу починався з нового рядка, на полях міствся довідковий матеріал, покажчики і примітки.

Орнамент львівського Апостола був представлений заставками, кінцівками, орнаментальними рамками-роzetками, в'яззю, великими візерунковими ініціалами. Одинадцять заставок були вирізані з українських або західноєвропейських зразків, стилістично пристосованих до інших заставок.

Завершувало видання зображення двох гербових щитів: між стилізованими гілками і листям, квітами і плодами вставлений герб міста Львова і сигнет І. Федорова. У нижній частині сигнета стояло ім'я типографа «Иоанн Федорович – Друкарь Москвитин» [10, с. 84]. У післямові під назвою «Сия повесть, откуда начася и како свершися друкарня сия» розповідалось чому і як друкарська справа була перенесена з Московської держави у Литву [10, с. 81]. Збереглося 118 примірників книги.

У 1574 р. І. Федоров видав «Буквар» для навчання грамоті. Видання містило інформацію про місце і час друку книги [11]. Однак в ньому було зазначено тільки рік видання (в «Апостолі» ж вказувалась точна дата), через що в науковому світі розгорілась дискусія стосовно питання першості. Для доказу своїх теорій дослідники використали текст післямови «Букваря», в якому І. Федоров обіцяє продовжувати друкарську діяльність. Одні вчені трактують слова друкаря як обіцянку випустити у найближчому майбутньому ще одну книгу, якою і став «Апостол». Інші стверджують, що І. Федоров говорив про продовження друку підручників. В цьому випадку «Апостол» вийшов раніше, а традиція друкування підручників знайшла своє продовження пізніше в Острозі.

Так чи інакше, «Буквар» був першою друкованою східнослов'янською книжкою світського призначення. Посібник був спрямований на засвоєння особливостей граматики церковнослов'янської мови у східнослов'янській редакції [6, с. 86]. З «Букваря» розпочалась друкарська граматична традиція, яка збереглась в східнослов'янських букварях аж до XVIII ст.

На першій сторінці «Букваря» було подано азбуку, яка пізніше використовувалась і у інших навчальних посібниках. З певними змінами (вилученням окремих літер, введенням нових знаків) вона збереглась в абетках усіх країн, які користуються кирилицею. Далі азбука наводилась також у зворотному порядку, а потім – впереміш. Після абетки розміщались вправи для читання складів – були подані дво- і три-літерні сполуки. Наступні три розділи книги були спрямовані на вивчення систематичної граматики (відмінкові форми дієслів (однина, двоїна, множина) в теперішньому часі; дієслова у формах 2-ї особи однини наказового і дійсного способів; відмінкові форми іменників та похідних від них прикметників; читання слів під титлами тощо). Після граматичних вправ в книзі був розміщений перший азбучний текст для зв'язаного читання – акровірш [11].

Другу частину книги І. Федорова складали щоденні молитви, які представляли собою тексти для читання та заучування напам'ять. Далі йшли звернення до дітей про корисність навчання, морально-етичні настанови з біблійної «Книги приповістей Соломонових» та звернені до батьків уривки про виховання дітей з послань апостола Павла.

Широкий науковій громадськості «Буквар» І. Федорова став відомий у 1954 р. Сьогодні він зберігається у бібліотеці Гарвардського університету США [6, с. 87].

Підводячи загальні підсумки наукового аналізу львівських книгодруків І. Федорова, можна зробити наступні висновки:

1) видання І. Федорова поки є єдиними друкованими виданнями, що збереглися до сьогоднішнього дня і мають точне датування;

2) друкарська діяльність І. Федорова залишила слід у поліграфічній традиції всіх східнослов'янських народів, ним були відлиті кириличні друкарські шрифти, які стали зразком для майбутніх друкарів;

3) І. Федоров зіграв важливу роль у формуванні основ оформлення українських друкованих книг: в українських виданнях було використано велику кількість нових елементів – кінцівок, друкарських знаків (сигнетів), титульних сторінок, оздоблених гравійованою рамкою (фототю), виливних складальних прикрас.

Список літератури: 1. Бондасюк С.Ю. Общерусский первопечатник Иван Федоров и основанная им братская Ставропигийская печатня

во Львові / С.Ю. Бондасюк. – Львів : Издание ставропигийского института, 1931. – 79 с. 2. Запаско Я.П. Видання Івана Федорова / Я.П. Запаско, Я.Д. Ісаєвич. – Л. : Вища школа, 1983. – 206 с. 3. Ісаєвич Я.Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні / Я.Д. Ісаєвич. – Львів : Вища школа, 1975. – 150 с. 4. Зернова А.С. Начало книгопечатания в Москве и на Украине / А.С. Зернова. – М. : Тип. б-ки им. Ленина, 1947. – 105 с. 5. Немировский Е.Л. Начало книгопечатания в Москве и на Украине : жизнь и деятельность первопечатника Ивана Федорова / Е.Л. Немировский. – М. : ГБЛ, 1975. – 197 с. 6. Німчук В. Буквар Івана Федорова / В. Німчук. – К. : Дніпро, 1975. – 200 с. 7. Огієнко І. Історія українського друкарства / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1994. – 448 с. 8. Апостол. / Зібрання ХДНБ ім. В.Г. Короленка. – Львів : Друкарня Івана Федорова, 1574 р. – 262 с. 9. Шустова Ю.Є. Символика львовського ставропигийського братства / Ю.Є. Шустова. // Гербовед. – 2005. – № 2. – С. 94. 10. История книги на Руси / Сост. А.А. Бахтиаров. – Санкт-Петербург : Изд. Ф. Павленкова, 1890. – 282 с.; 11. Буквар Івана Федорова : 2 вид. / Факсимільне видання – Київ : «Дніпро», 1975. – 15 с.

*Якуба А.О.
м. Харків, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОСВІТИ В ХАРКОВІ У ХІХ – поч. ХХ ст.

Проблема з'ясування передумов виникнення та становлення системи спеціалізованої фармацевтичної освіти, особливо у регіональному дискурсі, є маловивченою та недостатньо висвітленою, тому автор спробує розглянути ці аспекти на прикладі стану фармацевтичної освіти Харківщини у ХІХ – на початку ХХ ст.

Окремі аспекти обраної нами теми знайшли своє висвітлення у роботах таких українських та російських дослідників, як М. Сятиня, І. Бойчук, М. Губський та ін. [1; 2; 23].

До відкриття Харківського університету в 1805 році, який став центром вивчення освіти, започаткуванням багатьох наук, в тому числі і фармації, передові діячі українського суспільства неодноразово підіймали питання про необхідність розповсюдження вищої освіти.

Вже на початку ХІХ століття була досить значна потреба в кваліфікованих фахівцях, і проблема отримання вищої освіти в Росії визнавалася вже на державному рівні завдяки імператору Олександру І. Про це свідчать затверджені урядом Олександра І «Предварительные правила народного просвещения» в 1803 році, в яких йшла мова про

одночасне відкриття університетів в Петербурзі, Вільно, Казані та Харкові [6, с. 9].

Харків на той час входив в межі Російської імперії та мав досить вигідне географічного розташування, бо знаходився саме на перетині торгових шляхів. Таким чином, Харків стає батьківщиною першого українського університету.

В 1805 році на кафедрі під назвою «лікарського речовинослів'я, фармації і лікарської словесності» розпочали викладати фармацевтичні дисципліни, а саме фармацію та фармакологію. Але потрібно зауважити, що окремої спеціальності «фармація» в університетах Росії не було. Дані дисципліни входили в складову частину медичної освіти та викладалися для студентів – медиків. Тільки в Медично-хірургічній академії в Петербурзі 1808 року було відкрите відділення підготовки фармацевтів. Через чотири роки навчання їм присвоювалося звання «кандидат фармації» [4, с. 57–63].

На початку XIX ст. Харківський університет був єдиним на Півдні імперії. Лише йому в межах цього регіону дозволялося приймати іспити на вищі фармацевтичні звання, видавати відповідні свідоцтва. У § 105 статуту Харківського університету від 1804 року це право було закріплене [3, с. 8].

Таким чином, після відкриття Харківського університету розпочинається викладання фармацевтичних дисциплін та взагалі початок фармацевтичної освіти.

Відбулися певні зміни з появою окремої кафедри фармації та фармакогнозії. Вагому роль у її становленні відіграв перший завідувач, магістр фармації, професор А.Д. Чиріков. Він же очолював і фармацевтичну лабораторію, особисто вів практичні заняття з фармації для провізорів і аптекарських помічників. Таким чином, науково-дослідна робота вийшла на новий етап розвитку. В цей період часу, а саме в 1890 роках, з'являються імена М.О. Валяшка та Н.П. Красовського, які в майбутньому стануть відомими в галузі фармації.

Магістр фармації, професор М.О. Валяшко в 1910 році повернувся із-за кордону, де переймав досвід постановки фармацевтичної освіти, відвідуючи провідні хімічні та фармацевтичні інститути Німеччини. По приїзду організував у фармацевтичній лабораторії Харківського університету наукові експерименти, які змінили всю постановку науково-дослідної роботи та вивели її на високий рівень.

В 1911 році професор М.О. Валяшко поставив питання про розширення приміщень під лабораторію. Необхідність в першу чергу була пов'язана з розширенням навчальної програми, а значить і збільшенням кількості студентів та слухачів. На 24 робочих місцях кожного дня займалися 40–50 фармацевтів в дві зміни. В звіті про стан

і діяльність Імператорського Харківського університету за 1909 рік зафіксовано, що в першому півріччі працювало 513 студентів-медиків, 43 слухачі фармацевтичних курсів і 264 фармацевти, які складали іспити на звання.

Умови лабораторії не відповідали вимогам пожежної безпеки, так як не було змоги розмістити прилади один від одного на потрібній відстані для приготування препаратів, а це в свою чергу спонукало відкласти проведення дослідів вченими на період канікул студентів.

М.О. Валяшко розробив план двоповерхового будинку для фармацевтичної лабораторії, який у 1913 році разом із проектом спорудження ряду навчальних корпусів був поданий радою університету до Міністерства народної освіти на розгляд. Задовольнити потребу в будівництві не вдалось, бо це було пов'язано з початком Першої світової війни. В цей період вчені М.О. Валяшко та М.П.Красовський як члени «Товариства наукової медицини та гігієни» разом з іншими почали виготовлення лікарських препаратів [6, с. 337].

Період війни став продуктивним у галузі фармацевтичної освіти та науки, тому що виникла потреба саме у кваліфікованих фармацевтах та виготовленні ліків для армії.

Обсяг студентів у 1916 році складав уже 700 фармацевтів, яким було потрібно складати іспит у фармацевтичній лабораторії, а також при лабораторії стали виготовляти ліки. Тому виникла нагальна потреба у розширенні приміщень лабораторії та придбанні лабораторного устаткування.

Висновки. Таким чином, на початку XX століття гостро постала потреба реформи фармацевтичної освіти. Досить застаріла та не досконала система, по якій навчалися студенти, не відповідала тогочасним вимогам науки. Тому що на той час підготовка в даній галузі здійснювалася на основі положень 1845 року. А це не співпадало з реаліями того часу в країні. Також зросла кількість бажаючих здобути вищу фармацевтичну освіту.

Питання про реформу цієї освіти підіймалося на фармацевтичних з'їздах, де говорилося про необхідність створення самостійного фармацевтичного відділення. Перша світова війна не дозволила створити правильно обладнану фармацевтичну лабораторію, а також відкрити при фізико-математичному факультеті хіміко-фармацевтичні курси. Кваліфіковані знання фармацевтів були необхідні на фронті та в тилу. Реформа вищої освіти не була здійснена в зв'язку з гострою ситуацією в Росії. В виниклій ситуації задовольнити потребу у підготовці фахівців-фармацевтів міг тільки спеціалізований навчальний заклад.

Список літератури: 1. Бойчук І.Д. Передумови виникнення і становлення системи підготовки фармацевтів в Україні / І.Д. Бойчук // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Львів, 2007. – № 4. – С. 186–196. 2. Губський І.М. Аптечна справа в УРСР / І.М. Губський. – К.: Здоров'я, 1964. – 137 с. 3. Історія Національного фармацевтичного університету: люди, події, факти. / за заг. Ред. В.П. Черниха. – Х.: Золоті сторінки, 2005. – 624 с. 4. Сало В.М. Роль Петербургской Медико-хирургической академии в подготовке фармацевтических кадров в России / В.М. Сало // Труды Всесоюзного науч.-исслед. ин-та фармации. – М., 1977. – Т. XIV. – С. 57–63. 5. Сятиня М.Л. Фармацевтична справа в Україні: минуле, сьогодення, день прийдешній / М.Л. Сятиня. – К., 1998. – 335 с. 6. Харьковский государственный университет 1805–1980. – Харьков, 1980. – 153 с.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ І СУЧАСНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

*Артемова Т.И.
г. Киев, Украина*

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ: ЦЕННОСТНЫЕ ОСНОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Рыночная трансформация системы общественного хозяйства Украины в контексте евроинтеграции предполагает становление соответствующей современным требованиям совокупности институтов и достижение определенных социально-экономических стандартов. Одной из важнейших международных инициатив в области гармонизации функционирования современного гражданского общества является концепция социальной ответственности организации. Указанная концепция в форме стратегического проекта глобального сообщества конца XX – начала XXI вв. реализуется преимущественно посредством разработки национальных и международных стандартов поведения и отчетности бизнес-структур. В Украине различные аспекты социальной ответственности хозяйствующих субъектов исследуются в работах Д. Баюры, П. Буряк, Е. Гришновой, А. Колота, С. Лукина, И. Малик, С. Мельник, М. Мурашко, Н. Супрун, Ю. Уманцева, Г. Чередниченко и других авторов. В то же время фундаментальные научные исследования в русле указанной проблематики только набирают силу. Их актуальность обуславливается тем, что адаптация института социальной ответственности организации к реалиям современной рыночной среды в Украине могла бы стать действенной предпосылкой восстановления отношений доверия между субъектами всех уровней хозяйствования. Прояснение истоков идеи социальной ответственности организации, ее институционального содержания составляет цель настоящей статьи.

Понятие «социальная ответственность организации» в современном экономико-правовом лексиконе отождествляется преимущественно с социальной ответственностью бизнеса. В то же время в самом широком смысле понятие «организация» отображает динамические закономерности функционирования, поведения, взаимодействия элементов биологических, социальных, технических объектов и соотносится с понятиями структуры, системы, управления. Действительно, *организация*

(франц. *organisation*, от позднелат. *organizo* – сообщаю стройный вид, устраиваю) есть, во-первых, внутренняя упорядоченность, взаимодействие относительно дифференцированных и автономных частей целого; во-вторых, совокупность процессов (действий), ведущих к согласованности между частями целого; в-третьих, объединение хозяйствующих субъектов, совместно реализующих некоторую программу (цель) на основе установленных правил и процедур.

В русле отечественной політико-экономической традиции организация трактовалась, прежде всего, как *организация производства* – форма, порядок соединения вещественного и личного элементов процесса производства в целях обеспечения выпуска высококачественной продукции, повышения производительности труда, эффективности использования ресурсов. Организационно-экономическая структура производительных сил, включающая общественное разделение труда, специализацию, кооперирование, комбинирование, отображала «макроэкономическое» видение процессов общественного производства в условиях индустриального общества. В ходе рыночного реформирования хозяйственного комплекса актуализировалась проблема организационного обустройства и поведения субъектов микроэкономического уровня. Их исследованием активно занималось неоклассическое направление в экономической науке, однако, в традициях указанного подхода, фирмы и домохозяйства (впрочем, так же, как и государство) позиционировались преимущественно как некие монолитные субъекты-акторы рыночных взаимодействий. Кроме того, в 1980-е – 1990-е гг. индустриальные страны в ходе информационной и технологической революций претерпели существенную трансформацию всех сфер общественной жизнедеятельности, что актуализировало значимость «институционального взгляда на мир». Такой «взгляд» сконцентрировался на организационных структурах хозяйствующих субъектов.

Несмотря на то, что понятие «институт» достаточно широко используется в научном и деловом лексиконе, в трактовке его содержания до сих пор сохраняются существенные разногласия. По мнению специалистов, главный водораздел проходит между пониманием институтов как устойчивых норм и правил, определяющих поведение людей и их объединений, и как организаций, к числу которых относятся фирмы, домохозяйства, государство, партии, профсоюзы и т.д. По существу две данные позиции, как можно предположить, не противоположны, а дополняют друг друга. Такая точка зрения находит отображение в современной литературе: «нормы и правила можно рассматривать как простые институты по отношению к организациям – сложным институтам» [1, с. 51], пишут, в частности, Ю. Ольсевич и В. Мазарчук. Организации

как хозяйствующие субъекты, следовательно, базируются на комплексной системе норм и правил.

До недавнего времени категория «социальная организация» наиболее активно использовалась в социологической науке и системе менеджмента. Одной из ее разновидностей социальной организации является трудовая организация. В социологии трудовую социальную организацию, как правило, идентифицируют посредством выполняемых ею трудовых функций, социальной основы – трудового коллектива, организационных форм (предприятие и учреждение). Основное внимание при анализе трудовой организации уделяется аспектам ее эффективного социального функционирования: сплоченности, стабильности, трудовой и общественной активности, дисциплинированного взаимодействия работников и пр. Однако указанные аспекты односторонне отображают содержание трудовой организации как предприятия или учреждения, не затрагивая сущности ее экономической природы.

Неоклассическая экономическая теория достаточно полно исследовала суть и функции фирмы (предприятия) как субъекта экономических отношений, но из поля ее зрения ускользала социальная составляющая указанного субъекта. И лишь со второй половины XX в. институциональное направление в науке «раздвинуло» рамки фирмы как объекта-точки рыночного пространства в глазах неоклассического подхода и сформировало представление о фирме как планирующей системе, организуемой технократией (Дж. Гелбрейт), организационной системе контрактных отношений (О. Уильямсон), организации, минимизирующей транзакционные издержки (Р. Коуз), организации – средоточии социально-экономической информации (К. Менар) и др. Институциональный подход в науке, таким образом, объединил доселе разрозненные социальную и экономическую стороны фирмы, трансформировал ее в социально-экономическую организацию.

Аналогичным образом подверглись видоизменению и другие субъекты рынка – домохозяйства и государство. Таким образом, экономический мир в контексте институциональной его интерпретации предстает многомерным пространством – наполняется социально-экономическими организациями различной степени сложности. В идеале каждая такая организация представляет собой социум в миниатюре; она обладает четкими границами, социальным расслоением, является носителем целого спектра социальных ролей и статусов, отличается характером выполняемых социально-экономических функций, опирается на собственные органы власти и формирует систему социально-экономических отношений между внутренними субъектами и во внешней среде.

Так как фирма во всем многообразии ее организационно-правовых форм остается первичным системообразующим звеном современной рыночной экономики, то именно она становится инициатором реализации концепции социальной ответственности организации. Наиболее распространенной организационно-правовой формой бизнес-деятельности сегодня является корпорация, поэтому инициатива социальной ответственности организации реализуется преимущественно в форме «социальной ответственности корпорации» (Corporate Social Responsibility – CSR), которая, учитывая интересы общества, берет ответственность за результаты своей деятельности по отношению к потребителям, партнерам, собственным работникам и акционерам, местным жителям, обществу в целом. Концепция социальной ответственности применима, однако, к любой частной компании, занимающейся бизнесом, а в более широком контексте – к деятельности любого рыночного института (сложной социально-экономической организации), в том числе, к бесприбыльным организациям, предоставляющим некоммерческие услуги, а также административным органам власти [2, с. 78].

Консультативная группа специалистов при Международной организации по стандартизации определяет стратегию социальной ответственности как «сбалансированный подход, в рамках которого организации решают экономические, экологические и социальные вопросы таким образом, чтобы приносить пользу людям, жителям местных сообществ и обществу в целом» [3, с. 27]. При этом объектом социальной ответственности является так называемый стейкхолдер (stakeholder) – «заинтересованная сторона» – лицо или группа лиц, имеющих определенный интерес в действиях организации. Как правило, к числу объектов социально ориентированного бизнеса относят собственный персонал компании, потребителей продукции и услуг, представителей смежных организаций, жителей прилегающих территорий, граждан, требующих специального внимания со стороны общества и др.

Как отмечают специалисты, концепция социальной ответственности бизнеса выходит за рамки обязательств организации соответствовать в своей деятельности установленному законодательству определенной страны и предусматривает добровольные действия фирмы по улучшению качества жизни своих работников и членов их семей, равно как и жителей местной территории и общества в целом. Существует достаточно примеров добровольного взятия на себя известными фирмами бремени социальной ответственности, причем указанное «бремя» оборачивается для них неоспоримыми конкурентными преимуществами вследствие уменьшения количества возбуждаемых судебных исков и разбирательств, укрепления имиджа торговой марки, уменьшения теку-

чести кадров, сохранения лояльных работников, расширения рынков сбыта, увеличения числа инвесторов и партнеров.

Вместе с тем, в начале XXI века в отношениях рыночных субъектов в ходе реализации концепции социальной ответственности бизнеса наметились противоречивые тенденции. Выяснилось, что проблема социальной ответственности по-разному воспринимается в обществе государством, гражданами, самими корпорациями. Ряд громких корпоративных скандалов конца XX – начала XXI вв, в значительной мере ослабил отношения доверия в обществе. Ответом на глобальную тенденцию дестабилизации финансово-экономической сферы стало усиление давления на корпорации в развитых странах с целью повышения их социальной ответственности посредством новых общественных инициатив, законов и нормативных документов (стандартов SA – 800, ISO – 2600 и других).

В контексте мирового опыта важнейшими направлениями адаптации института социально ответственной организации к социально-экономическим условиям современной Украины могли бы стать меры по обеспечению гарантий прав собственности и условий безопасного ведения бизнеса, укрепления оснований независимой судебной системы, законодательное формирование прозрачных условий для социальной деятельности, вычленение стратегических и тактических приоритетов социальной ответственности организаций, внедрение в практику компаний стандартов социальной отчетности, принятых в Европейских странах.

С общеметодологической точки зрения значительный интерес представляет норма добровольности принятия бизнесом бремени социальной и экологической ответственности. Почему корпоративные структуры «облачаются» в своеобразный Кодекс чести? – в глобальном измерении этот вопрос сегодня остается открытым. Известно, что в условиях рыночной экономики господствующими принципами хозяйствования являются свобода экономического выбора, проистекающая из частной собственности на ресурсы, и максимизация выгоды (для фирмы – прибыли). Что движет предпринимателями, которые руководствуются мотивами, противоречащими основным законам рынка (капитализма)? По мнению специалистов, возможно двоякое объяснение указанной проблемы: с позиций эгоизма и альтруизма. Так, П. Друкер отыскивает истоки социальной ответственности в начале XIX века в деятельности двух известных американских бизнесменов – Э. Карнеги и Дж. Розенвальда [4]. Э. Карнеги, будучи; стоял у истоков создания такого общественного института, как благотворительный фонд. Его примеру последовали другие американские бизнесмены (Л. Стэнфорд, Г. Хантингтон, Дж. Морган, Г. Фрик, Э. Мэллон, Рокфеллеры, Г. Форд), которые создавали «культурные памятники самим себе»; основанные

ими фонды существуют и поныне, часть их средств расходуется, в том числе, и на социальные нужды. У Дж. Розенвальд, напротив, направляя средства на повышение жизненного уровня местных жителей, расширял емкость рынка для сбыта собственных товаров.

Но сегодня, когда экономический мир становится многомерным, объяснить ответственную социальную мотивацию бизнеса исключительно принципами альтруизма и эгоизма становится весьма затруднительным. На наш взгляд, разрешение указанной проблемы требует новых подходов к пониманию социально-экономического института, которые позволят обосновать условия устойчивого развития социально-экономической системы в условиях нарастания глобальных вызовов, а вместе с тем и восстановить отношения доверия в обществе на длительную перспективу.

Список литературы: 1. Ольсевич Ю.О специфике экономических институтов социальной сферы / Ю. Ольсевич, В. Мазарчук В. // Вопросы экономики. – 2005. – № 5. – С. 50–64. 2. Конарева Л.А. Социальная ответственность организации: мировой опыт / Л.А. Конарева // США – Канада: ЭПК. – 2008. – № 12. – С. 77–84. 3. Leonard D. Corporate Social Responsibility / D. Leonard, R. McAdam // Quality Progress. – 2003. – October. 4. Drucker P. The New Meaning of Corporate Social Responsibility / P. Drucker // California Management Review. – Vol. XXVI. – № 2. – 1984. – Pp. 53–63.

*Архиереев С.И.
г. Харьков, Украина*

ДВОЙСТВЕННЫЙ ХАРАКТЕР СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Социальная ответственность с одной стороны представляет собой феномен, характеризующий индивида, а с другой – общество. Поэтому социальная ответственность характеризуется, как человеческим, так и социальным капиталом, в чем уже проявляется определенная *двойственность* этого явления. Однако проведенные исследования показывают, что двойственность кроется и в самом социальном капитале, которая раскрывается не только через его наличие, но и как отсутствие асоциального капитала [1].

Таким образом, при анализе социальной ответственности ее *истинная двойственность* проявляется в наибольшей степени в дихотомии асоциального и социального капитала. Категории социального и асоциального капитала описывают капитал, при функционировании ко-

торого наблюдаются первичные последствия для других субъектов, в первом случае – позитивные, во втором – негативные. Естественно, за рамками этих последствий остаются наиболее распространенные индивидуальные (обособленные) цели капитала и средства их достижения, которые можно назвать соционейтральными. При этом функционирование того или иного вида капитала не исключает наличия внешних эффектов, которые не следует путать с прямыми результатами. Типичным примером соционейтральных результатов является транзакция в ее идеальном понимании, а такого капитала – транзакционный капитал.

Социальный человеческий капитал оказывается смешанной категорией, относящейся к человеческому капиталу, но характеризуемой выраженными социальными чертами. Что же касается собственно социального капитала, то, по нашему мнению, в его основу должно быть положено понятие взаимодействия, то есть интеракции. Носителем его являются не отдельные люди, а общество или социальные группы.

В исследовании European Social Survey [2] комплекс отношений институционального капитала исследовался более полно и достаточно регулярно. Это исследование ценно тем, что с некоторыми оговорками среди его данных можно найти определенное соответствие и социальному, и асоциальному капиталу. Необходимо, конечно, предположить, что данные опросов объективно отражают действительное положение дел в обществе и учитывать, что они могут быть использованы только для оценки указанных показателей.

Комплекс отношений институционального капитала связан со следующими двумя вопросами этого социологического исследования. Первый из них такой: большую часть времени люди стремятся помочь другим или главным образом заботятся о себе? Этот вопрос непосредственно связан с распространенностью социального человеческого капитала, который в данном случае определяется нами по результатам функционирования капитала в виде позитивных эффектов у других субъектов.

Второй же звучит следующим образом: большинство людей пытаются извлечь из вас выгоду или пытаются быть справедливыми? Этот вопрос, напротив, может быть использован для оценки степени распространенности асоциального человеческого капитала, который также определяется по результатам функционирования капитала. В данном случае последствия в виде негативных эффектов у других субъектов противоположны результатам функционирования социального капитала. Отметим, правда, что шкала ответов по данному вопросу строится таким образом, что соответствует отсутствию асоциального капитала, а не его наличию. Обращает на себя внимание, что эти два вопроса сформулированы как субъективная оценка характеристики других субъектов.

В связи с этим целесообразно использовать ответы на оба вопроса для оценки реальной институциональной среды. Используемая база данных дает возможность определять соответствие ответов на разные вопросы. Анализ этой связи, как и предполагалось, позволяет сделать вывод, что взаимосвязь распространенности социального и отсутствия асоциального капитала (идентичны 43,7 % оценок, идентичные и ближайшие к ним – 69,8 %) оказалась в Украине слабее обратного соотношения – отсутствия асоциального капитала и распространенности социального капитала (соответственно 44,7 % и 73,2 %). Поскольку вторая взаимосвязь несколько более сильная, можно надеяться, что по мере роста социального капитала распространенность асоциального капитала будет сокращаться.

Для стран Европы соответствующие значения составили 32,0 % и 61,0 % для прямой против 33,2 % и 62,1 % для обратной взаимосвязи, то есть тенденция взаимосвязи двух видов капитала была такой же, как в Украине. Более выраженный характер этой взаимосвязи в Украине вызван высокой степенью совпадения как позитивных ответов о распространенности социального и отсутствии асоциального капитала, так и негативных ответов об отсутствии социального и распространенности асоциального капитала.

Результаты социологических опросов создают определенные неудобства для экономического исследования вследствие отсутствия интегральных показателей, которые отражали бы распространенность в обществе того или иного феномена. В качестве такого показателя предлагаем использовать коэффициент, рассчитываемый в предположении, что индивидуальная оценка, выбранная при опросе, соответствует частоте столкновения индивидуума с анализируемым феноменом. Тогда, суммируя произведения величины групп с одинаковой оценкой на соответствующий ранг, получим показатель, характеризующий абсолютные данные распространения феномена в обществе. А определив его отношение к максимально возможному значению этого показателя, которое в случае использования результатов European Social Survey равно 1000, можно рассчитать коэффициент, показывающий относительное (по отношению к его максимально возможному значению) распространение феномена в обществе.

Предложенный показатель допускает и иные интерпретации его обоснования, которые, не противоречат предложенным принципам расчета. Благодаря введению такого показателя для оценки взаимосвязи видов институционального человеческого капитала помимо непосредственного сопоставления ответов на разные вопросы, можно воспользоваться расчетом корреляции предложенных коэффициентов.

Определение корреляции предложенных коэффициентов, рассчитанных для всего массива 35 стран Европы по данным последнего доступного года, подтверждает выявленные закономерности. Корреляция коэффициентов распространения социального и асоциального капитала равна – 0,935, то есть эти факторы в значительной степени являются зависимыми.

Отсутствие асоциального капитала представляет собой первую сторону социальной ответственности, а именно ответственность за последствия своих действий. В то же время социальный капитал более широко характеризует социальную ответственность как ответственность за все происходящее в обществе.

Однако независимыми, как можно было бы ожидать, эти стороны социальной ответственности являются лишь в небольшой степени. Оба феномена оказываются тесно связанными между собой, в чем раскрывается *двойственность социальной ответственности*, которая в большинстве случаев предстает в единстве представляющих ее сторон институционального капитала.

Список літератури: 1. Архієреєв С.І. Поєднання соціального й асоціального капіталу як критерій посттрансформаційного стану економіки // Економічна теорія – 2014. – № 1. – С. 24–36. 2. The European Social Survey [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.europeansocialsurvey.org>

*Вініцька С.Г.
м. Харків, Україна*

РОЗРОБКА КОНЦЕПЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Секція проблем економічного розвитку Харківського регіону (Харківська, Полтавська та сумська області) Північно-Східного наукового Центру НАН України плідно працює над удосконаленням теоретичного, методологічного і методичного забезпечення формування соціально-економічної політики. Секцію очолює д.е.н. проф., ректор Харківського національного економічного університету Пономаренко В.С. У 2011 р. науковцями Центру розроблено проект Концепції «Національної стратегії організації навчання, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців для запровадження ринкових умов господарювання у сфері житлово-комунального господарства України», яка була схвалена науково-технічною Радою Мінрегіонбуду України. [2, с. 5].

У 2012 р. на замовлення Харківської обласної державної адміністрації науковцями Центру розроблена «Концепція гуманітарної політики Харківського регіону», яка була схвалена Харківською обласною громадською гуманітарною радою та внесена на затвердження Харківській обласній раді.

Науковці центру плідно працюють над удосконаленням Концепції «Вища освіта як основа цивілізаційного розвитку держави: проблеми та перспективи», перший варіант якої був запропонований у 2010 р.

Відзначено, що система вищої освіти в Україні знаходиться у стані глибокої кризи, здійснювані реформи не дають очікуваних результатів. Вироблені конструктивні рекомендації міністерству освіти і науки, керівникам наукових установ та вузів.

Головний тезис: «Готувати генераторів нових знань і технологій, а не користувачів і споживачів!» [1, с. 187].

У 2013 р. науковці Центру здійснювали дослідження за фундаментальними і прикладними науково-дослідними темами, затвердженими НАН України: МОН України, за якими отримано нові результати, що мають теоретичне значення для розвитку економіки на макро-, мезо- та мікроекономічних рівнях та практичну цінність.

До таких тем належать наступні: прикладна тема МОН України № 43/2013–2014 «Формування концептуальних засад та методичного інструментарію прогнозування потреби національної економіки у фахівцях з вищою освітою з урахуванням трансформаційних перетворень національної економіки». Науковий керівник – д.е.н., проф. Пономаренко В.С. отримані результати полягають у такому:

- здійснено аналіз тенденцій розвитку світової освітянської простору, який дозволить визначити складно – структуровану систему джерел виникнення дисбалансу між випуском фахівців вузів та потребами й запитами ринку праці;

- узагальнено світовий та національний досвід та сучасне теоретико-методологічне підґрунтя прогнозування потреб у фахівцях з вищою освітою;

- визначені інструментами державного регулювання випуску фахівців на підставі моделювання пріоритетів розвитку національної економіки та її секторів;

- розроблено концепцію управління забезпеченістю у фахівцях з вищою освітою;

- розроблено складно структурований механізм управління забезпеченістю у фахівцях вищою освітою.

За науково-дослідною темою «Удосконалення мотивація працівників промислового підприємства засобом розробки системи колективного стимулювання (замовник ДП завод «Електроважмаш»), науковий

керівник д.е.н. проф. Лепейко Т.І., визначень особливості мотивації працівників сучасних підприємств, удосконалено понятійний апарат щодо сутності процесів мотивації та стимулювання, управління соціально-психологічним кліматом колективів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що їх використання дозволяє застосувати методичний підхід до виявлення та аналізу ціннісних орієнтацій працівників; застосувати заходи щодо зміни ціннісних орієнтацій працівників на потрібні-інноваційні; формувати соціальні пакети з урахуванням потреб працівників; розподіляти кошти фонду матеріального стимулювання серед структурних підрозділів підприємства на сонові їх вкладу узагальнені результати діяльності підприємства. за бюджетною науково-дослідною темою «теоретичні та методологічні засади управління трансформаційними процесами в соціально-економічних системах» (науковий керівник – д.е.н. проф. Гавкалова Н.Л., к.е.н. доцент Гордієнко Л.Ю.) здійснено обґрунтування теоретико-методологічних засад управління трансформаційними процесами в соціально-економічних системах та розробка організаційного механізму формування державного управління в Україні.

Зазначені пропозиції, висновки і наукові результати за кожною науково-дослідною темою впроваджені у роботу промислових підприємств Харківського регіону, органів регіонального управління і місцевого самоврядування, навчальні процеси підготовки бакалаврів і магістрів за економічними спеціальностями.

З проблем соціально-економічного розвитку регіону у 2013 р. були проведені наступні конференції:

- Розвиток України очима молоді: соціальні, економічні та правові аспекти (18.04.2013);
- Державне управління та державна служба (19.10.2013);
- Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики (24.05.2013)
- Актуальні проблеми економіки в умовах реформування сучасного суспільства (15.11.2013)

Пропозиції зазначених конференцій з вирішення проблем управління соціально-економічними відносинами, економікою країни, регіонів, окремих суб'єктів господарювання і висновки враховані у рекомендаціях конференцій, що направлені в органи державного і регіонального управління. [3, с. 40].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що Північно-Східний науковий центр знайшов своє місце у системі Національної академії наук України, плідно працює й приносить суттєву користь у розробці та впровадженні важливих концепцій соціально-економічної політики Харківського регіону.

Список літератури: 1. Капица П.Л. Комплексные научные проблемы. – М.: Издательство «Наука», 1998. – 187 с. 2. Концепція розвитку регіональної соціально-економічної та інноваційної системи Харківщини. / Під науковою редакцією д.е.н. проф. В.С. Пономаренка – Х.: В.Д «Інжек», 2013. – С. 5. 3. Північно-Східний науковий центр: вчора, сьогодні, завтра. / Науково-інформаційне видання / Укладачі: Бубенко Л.Т., Коюда О.П., Прядкін К.К. – Харків, 2011. – 40 с.

*Волюков В.В., Ларка М.І.
м. Харків, Україна*

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА НА БРЕНД-ОРІЄНТОВАНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОГО ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ

На кожному бренд-орієнтованому підприємстві, незалежно від його величини або значущості на ринку, існує необхідність проведення правильної лінії соціальної політики, оскільки соціальна діяльність – це необхідна умова досягнення генеральних цілей організації [1]. В цьому випадку необхідно підібрати фахівців, які відповідатимуть за розробку системи мотивації, за підбір потрібного персоналу та за роботу з людськими ресурсами в цілому. Значиму роль в соціальній політиці підприємства грають профспілки, які ставлять перед собою мету сприяння створенню для співробітника відповідних умов роботи і життя [2]. Соціальна політика підприємства умовно розділяється на внутрішню і зовнішню соціальну політику. В таблиці 1 розглядаються можливі ролі служби по роботі з персоналом у внутрішній соціальній політиці підприємства залежно від стадії його розвитку.

Таблиця 1 – Внутрішня соціальна політика підприємства за стадіями його розвитку

№ п/п	Найменування	Значення
1.	Допоміжна роль	1) Початкова стадія розвитку підприємства. 2) Діяльність служби в основному пов'язана з кадровим діловодством, обліком кадрів, трудовим законодавством (відділ кадрів). 3) Функції управління персоналом розподілені між лінійними менеджерами підприємства (навчання, підбір).

2.	Оперативна роль	1) Підприємство знаходиться у фазі зростання, інтенсивного розвитку бізнесу, функції по управлінню персоналом переходять до служби по роботі з персоналом. 2) Істотне збільшення повноважень. 3) Робота з «внутрішнім замовником» – топ-менеджмент, лінійні керівники. 4) Головний результат діяльності – вирішення оперативних завдань.
3.	Стратегічна роль	1) Служба по роботі з персоналом стає функцією бізнесу, працює ради досягнення стратегічних цілей підприємства – збільшення бренд-капіталу. 2) Всі HR-заходи розглядаються з позиції їх вартості і комерційної вигоди: кожна кадрова програма повинна приносити вигоду бренду. 3) Головне завдання – підвищення ринкової вартості бренду за допомогою інструментів управління персоналом, розвиток внутрішньої соціальної політики, створення системи оцінювання діяльності підрозділів.

Внутрішня соціальна політика підприємства впливає на корпоративну культуру і на формування свого бренду, при цьому відображаючи і реалізуючи філософію бренду і стиль управління брендом. До завдань бренд-менеджерів підприємства входить необхідність мотивувати працівників до спільних дій, використовуючи соціальну політику підприємства так, щоб результат їх праці, був направлений на збільшення бренд-капіталу підприємства. Внутрішня соціальна політика в бренд-орієнтованому підприємстві повинна включати, підготовку, підбір і розподіл персоналу, його оцінювання, перепідготовку і підвищення кваліфікації, створення систем матеріального стимулювання, захист прав працівників та їх сімей, пільги, оздоровлення тощо, як засіб формування і розвитку мотивації. Соціальна політика повинна приносити практичні результати в системі управління бренд-капіталом і сприяти організації загальної соціальної діяльності бренд-орієнтованого підприємства. На рис. 1 зображено стратегічні цілі соціальної політики підприємства.

Для сучасного менеджера на першому плані повинно стояти не лише етично-психологічний клімат в колективі та профілактика конфліктів [3] але і організація єдиної команди фахівців, здатної до креативного мислення в бізнесі. Не можна забувати і про те, що кадри підприємства грають основоположну роль в досягненні успіху бренду і повинні задовольняти наступним трьом ознакам: відносно стійка професійна кваліфікація працівника, який має спеціальну підготовку; постійний характер службово-трудової діяльності, яка є зазвичай основним джерелом його існування і життєзабезпечення; соціально-посадове положення

працівника в трудовому колективі, коли його діяльність фактично реалізує або забезпечує виконання функцій і завдань даної організації [4]. Лише в цьому випадку бренд-менеджер може розраховувати на успіх бренду підприємства і збільшення бренду-капіталу. В умовах динамічного розвитку ринків, соціальна політика підприємства повинна виходити із стратегії залучення перспективних і кваліфікованих фахівців не під конкретну програму, яку їм пропонується реалізувати, а під їх власну ініціативу – вони самі повинні створювати цікаві (у плані прибутковості) проекти, які відповідають їх можливостям. Соціальна політика підприємства має бути здатною забезпечити формування і розвиток внутрішньої бізнес-культури. Визнання загальних цінностей, як частини цінностей корпоративного бренду, його норм, традицій, сприйняття його повідомлень і спільності свідомості – один з найважливіших напрямків створення бренду та збільшення бренд-капіталу підприємства.

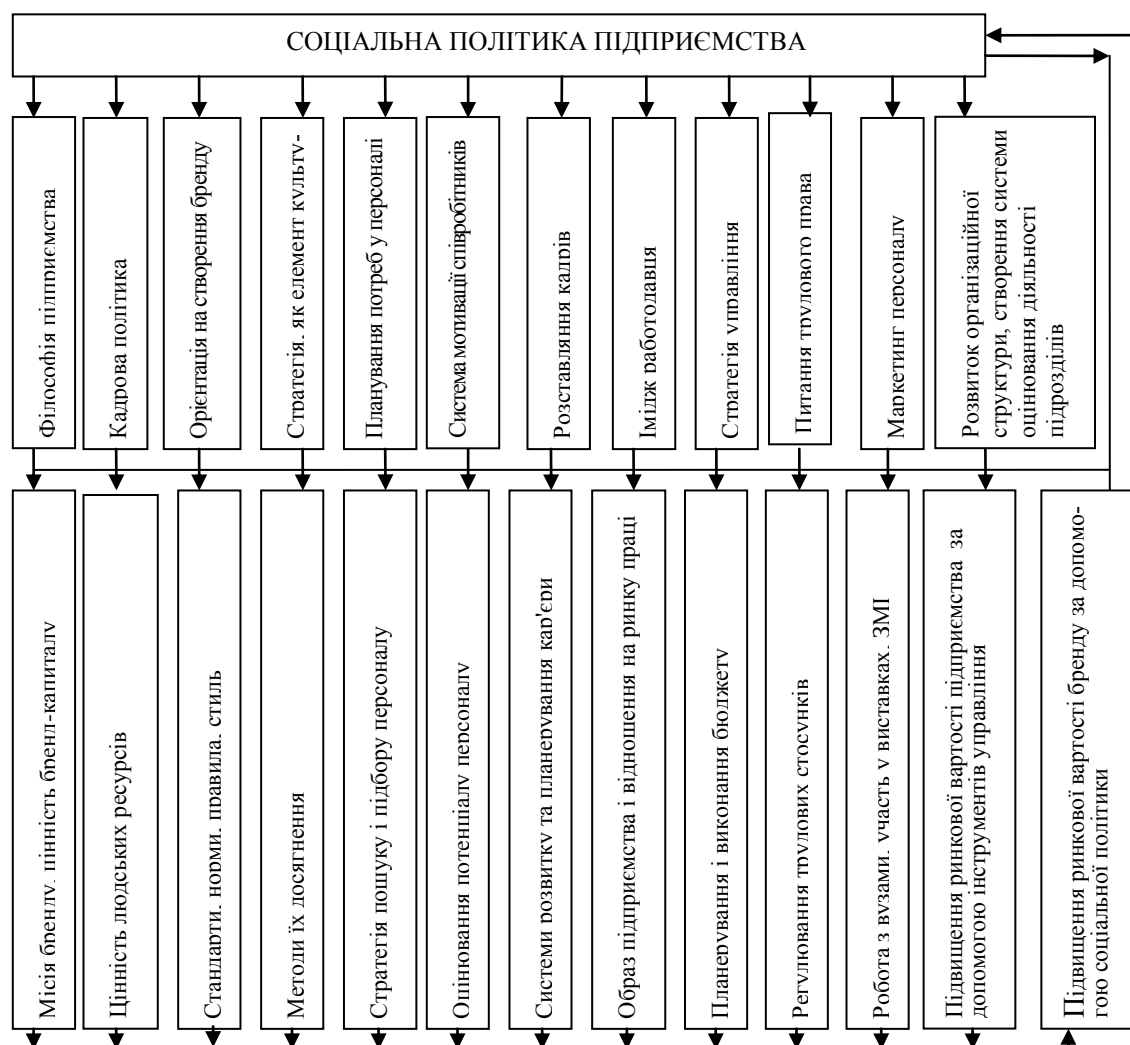

Рис. 1– Стратегічні цілі та мета досягнення соціальної політики бренд – орієнтованого підприємства

Корпоративна соціальна політика в брендінгу – одна із складових загальної бізнес-стратегії бренд-орієнтованого підприємства, формування якої включає постановку цілей та завдань, визначення технологій, що направлені на збільшення бренд-капіталу, визначення показників конкурентного статусу бренду, втілення стратегії в життя. Провідним чинником успіху рішення кожного з цих завдань є відповідно навчений фахівець. Отже, кожному менеджеріві необхідно усвідомити, що формування загальної соціальної політики підприємства – це процес, направлений на створення успішного бренду, збільшення бренд-капіталу підприємства і, як наслідок, збільшення прибутків. На рис. 2 відображено чинники, що впливають на соціальну політику відносно персоналу[5].

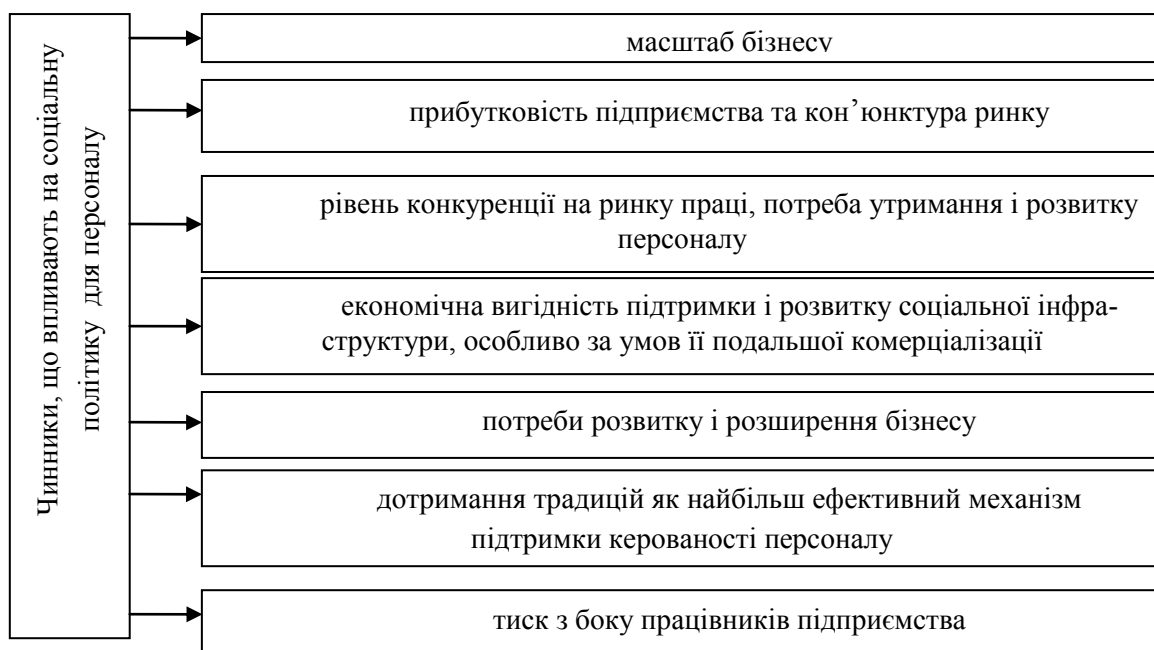

Рис. 2 – Чинники, що впливають на соціальну політику для персоналу

І в цьому процесі кожен співробітник підприємства повинен відчувати себе членом єдиної команди. Кожен повинен розуміти цілі бренду і приймати їх як свій власний капітал, який прямо або побічно приносить особисту вигоду або прибуток. Для створення такої єдності необхідна ретельно продумана і послідовна внутрішня соціальна політика і HR-професіонали. Для ефективної роботи підприємства в безперервно змінному ринковому середовищі життєво важливими межами є гнучкість управління, адаптивність підприємства, готовність співробітників до змін на ринку і уміння фахівцями долати складні ситуації в бізнесі. І соціальна політика підприємства повинна

допомагати вирішенню цих завдань. Інакше бренд підприємства не зможе взаємодіяти зі своїми споживачами, відповідати їх психологічним нормам, потребам їх соціального середовища. Особливу роль в позиціюванні бренду на ринку грає його пристосованість до ринку праці. Кожному бренд-орієнтованому підприємству слід цілеспрямовано працювати над своїм, так званим позитивним «іміджем працедавця». Соціальна політика підприємства нерозривно пов'язана з його корпоративним брендом, є частиною бренд-капіталу і повинна нести в собі інформацію про бренд, цінності організації, її місію, стратегії і доносити всі ці повідомлення до цільової групи тобто до потенційних співробітників. Підприємство має бути таким, що пізнається за своїм брендом. Образ його повинен відповідати очікуванням і цінностям співробітників та відповідати образу бренду. Маркетологам необхідно брати участь у виставках з кадрової тематики, днях кар'єри, публікувати статті в професійних журналах.

Робота по просуванню бренду на ринку, збільшенню бренд-капіталу має бути тісно пов'язана з чіткою концепцією загальної соціальної політики підприємства. Бренд-менеджерам, перш за все, необхідно проаналізувати ситуацію на підприємстві і його можливості, стратегію поведінки на ринку, його цінності і стиль управління та сформувати образ «ідеального співробітника», його професійну спрямованість, рівень освіти, особисті якості. Для будь-якого підприємства необхідно, щоб співробітники і кандидати свідомо робили свій вибір на користь даного підприємства, а не були б обдуреними помилковими обіцянками – це негативно відіб'ється на вартості бренду і зменшить бренд-капітал, що зрештою виллється в зменшення ринкової вартості підприємства, вартості його нематеріальних активів.

Підприємство, яке є орієнтованим на створення успішного бренду, збільшення власного бренд-капіталу, має так побудувати свою соціальну політику, щоб стало можливим створення умов для виявлення і розвитку кращих якостей співробітників і залучення необхідних трудових резервів. Організація, що має низький рівень соціального розвитку, особливо по розділу «Соціальний розвиток праці», не має права сподіватися на схвалення суспільства і управлінських структур різних рівнів до тих пір, поки цей показник не досягатиме нормативного значення. До таких організацій можуть бути застосовані відповідні санкції – аж до «соціального банкрутства» [6].

Для створення успішного бренду необхідна продумана соціальна політика, яка має бути направленою на збіг цінностей підприємства, його співробітників і корпоративної культури з цінностями і культурою споживачів. Проведення успішної соціальної політики підпри-

емства потребує серйозного професійного супроводу та інформаційної підтримки. Необхідно створювати постійний моніторинг результатів соціальної політики, активно використовувати інформаційну підтримку, вести постійну роботу з керівниками підрозділів і співробітниками, оскільки недолік інформації може породжувати негативні чутки та викликати відчуття хворої внутрішньої конкуренції. На підприємствах, де співробітники вимушені працювати в умовах жорстокої внутрішньої конкуренції між службами та підрозділами, це може призвести до лобіювання своїх особистих інтересів за рахунок колег і навіть за рахунок підприємства в цілому. З'ясування взаємин та інтриги можуть негативно відобразитися на розвитку бренду і збільшенні бренд-капіталу. Якщо на підприємстві немає чіткої і продуманої соціальної політики, а процес комунікацій недостатньо налагоджений, виникає безліч способів для порушення етики, корпоративних стандартів і соціальних норм, а корпоративні інтриги можуть привести до відтоку цінних співробітників. Ефективна соціальна політика на підприємстві, з точки зору бренду, повинна зводитися до, так званої, «стадії соціального партнерства». Тобто соціальної відповідальності: коли бренд, затвердившись в суспільстві і громадській думці, переходить до розвитку конструктивних соціальних зв'язків – до соціального партнерства зі всіма компонентами суспільного середовища. У цьому випадку «соціальна відповідальність» бренду перед споживачами – це оптимізація соціальних умов розвитку власного бренд-капіталу, і як наслідок, збільшення вартості бренду і підприємства в цілому.

Список літератури: 1. Гейц И.В. Льготы, гарантии и компенсации для работающих: учебно-методическое пособие / И.В. Гейц. – М.: Дело и Сервис, 2006. – 63 с. 2. Управление персоналом организации / Под ред. Базарова Т.Ю., Еремина Б.Л. – М.: ЮНИТИ, 2007. – 248 с. 3. http://www.plam.ru/bislit/brend_integrirovannyi_menedzhment/p9.php. 4. Сулемов В.А. Государственная кадровая политика в современной России: теория, история, новые реалии. М.: РАГС, 2005. С. 41. 5. Чирикоеа А. Бизнес как субъект социальной политики в современной России // Общество и экономика. – 2006. – № 9. с. 108. 6. Константинова Л.В. К понятию «социальная политика» в современной общественной теории / Л.В. Контантинова // Управленческое консультирование. – 2005. – № 2. – 117 с.

*Двинских В.Н.
г. Харьков, Украина*

СОЦИАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ КУРСА «СОВРЕМЕННЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ»

На старших курсах ряда экономических специальностей изучается новая дисциплина «Современные экономические теории», которой практически заканчивается общетеоретическая подготовка студентов по экономике. Цель курса – не просто углубление знания экономических теорий, а формирование современного творческого экономического мышления, подчиненного идеям гуманизма – выживанию человека на Земле. На основе изучения методологии и основных направлений экономической науки студенты приходят к пониманию логики ее развития и относительности теоретического знания. Сейчас есть ощущение того, что экономическая наука находится в предкризисном состоянии и потому грядут её парадигмальные изменения, отражающие особенности социально-экономических процессов интернационализации экономической науки в XXI столетии. Прослеживаются новые тенденции в её развитии. Углубляется дифференциация исследований, увеличивается количество конкурирующих теорий, идет относительное сближение экономических направлений, формируются новые теории конвергенции с учетом опыта реформ Китая, Вьетнама и даже Кубы и многое другое.

Заинтересованное изучение курса и понимание экономических процессов – условие подготовки высококвалифицированных специалистов, умело ориентирующихся в современных реалиях экономики Украины. Известно, что творческое мышление как проявление развитого сознания формируется под воздействием как объективных (реальный и виртуальный мир) так и субъективных (природные и приобретенные способности человека) факторов. В этой связи, развитию творчества студентов хорошо способствует проведение семинаров в форме «круглого стола», где в дискуссию втягиваются все студенты. Обсуждаются не только теории, их сильные и слабые стороны, но в тесной связи с социально-экономическими и политическими проблемами Украины и мира; студенты высказывают свое видение в решении экономических проблем. Силами студентов разработаны содержание и изготовлены стенды в аудитории кафедры по данной дисциплине. Студенты учатся на примере творческого подхода в науке самих ученых, разрабатывающих различные продуктивные способы исследования. Так Р. Фогель получил Нобелевскую премию в том числе за разработку контрфактических моделей, дающих возможность рассматривать альтернативное развитие экономики, отличной от реальной. Применительно к современной реальности продуктивно (по Р. Фогелю) ставить вопросы: «А что было б, если...»:

а) действительно проводились реформы по модернизации экономики Украины в 2010–2014 гг.;

б) снесет ли Украину волной деиндустриализации, если и дальше будут продолжаться боевые действия на юго-востоке страны?..

Пример творческого подхода показывает академик НАНУ А. Чухно, утверждавший еще много лет назад, что забвение принципов институционализма, опора на неолиберализм (изменение только отношений собственности – разгосударствление, приватизация, либерализация...) без модернизации экономики приведет к печальным последствиям – Украина стремительно деиндустриализируется и как следствие более 6 млн украинцев (почти треть трудоспособного населения) работает за рубежом [1]. Но Украину еще не поздно остановить к «сырьевому будущему», нужна реиндустриализация с привлечением иностранного капитала, – пишет Виктор Кривенко, руководитель НП «Индустриальные парки», НП «Технополис». Китаю уже выгодно размещать промышленное производство в Украине, т.к. стоимость рабочей силы в Украине в 2 раза меньше, чем в Китае [3].

Примером креативного, нестандартного мышления является статья американских ученых М. Блиса и Э. Лонергана. В связи с трудностями проведения политики в духе кейнсианства (из-за больших разногласий и оппозиции в парламенте) высказывают неординарные идеи относительно монетарной политики, необходимости её срочной модернизации.

«И время для инноваций настало. Сегодня Центральный банк пытается управлять экономикой XXI века при помощи набора инструментов, изобретенных столетие назад. Чрезмерная приверженность этой тактике приводит к тому, что Центральный банк проводит политику с ошибочными результатами. Все, что нужно, чтобы изменить этот курс – храбрость, ум и лидерские качества, помогающие решиться попробовать что-то новое»[4]. Храбростью успешного политика, как мы знаем, обладали Фр. Рузвельт, Л. Эрхард. Подобные качества необходимы и администрации НБУ.

Такие статьи, с одной стороны, помогают студентам глубже понять «хрестоматийные» доктрины, с другой – что поле для дерзаний в экономической науке и практике открыто. Подтверждается закономерность: после кризисов экономическая наука перестраивается. Студент начинает понимать, что жизнь намного богаче шаблонных инструментов теорий, необходимо творческое, без догматизации овладение ими.

В современной кризисной ситуации Украины главная идея кейнсианства – необходимость государственного регулирования экономики злободневна, что предполагает строгий контроль за расходованием бюджетных средств. Однако, несмотря на наличие большого числа конт-

ролирующих органов нет действенного контроля, отсюда коррупция, разворовывание бюджетных средств. Об этом пишет профессор д.э.н. В. Симоненко, бывший глава Счетной палаты. Воспитание студентов в рамках этико-правовых норм – долг преподавателей, иначе в стране и далее будет развиваться «авантюрный» (по М. Веберу), криминально-олигархический-бюрократический капитализм, вместо цивилизованного, «рационального».

Изучая экономические теории студенты формируют в себе гуманистический подход к будущей деятельности экономиста. Так в кейнсианстве делается акцент на обеспечение занятости населения; в теориях институционализма – на проблемах нищеты, формирования среднего класса как основы стабильности и процветания общества, контроля гражданского общества над исполнительной и судебной властью, роста сферы услуг, роли творческого человека в экономике, проблемы ответственности бизнеса и ученых за выживание человечества. На Западе для выработки практических рекомендаций социал-демократическими партиями, выступающими за построение социального государства, создана комиссия во главе с лауреатом Нобелевской премии по экономике Дж. Стиглицем. Такой опыт социал-демократизма неоценим для Украины, т.к. имеем массу социальных проблем: вопиющее социальное неравенство, стремление власти «сбросить» социальные расходы, финансирование науки и культуры; отсутствие гражданского общества, способного представлять непопулистские альтернативы; моральная и политическая деградация общества. К примеру, в западных странах лекарства облагаются налогом (НДС) по ставке 2 – 9 %, в РФ – 10 %, в Украине – 35 – 200 %. Но человек – мера всех вещей! Все можно подправить, но без человека – государство и другие формы бытия теряют смысл.

Сейчас главные задачи Украины – установление мира и стабилизация экономики. Но это сделать невозможно без компромисса с Россией и Европейским Союзом. Это объективная реальность и эмоции необходимо «поверять алгеброй», в противном случае кризисы могут развиваться не по расчетам экономистов. Необходим выбор оптимальной модели экономической безопасности Украины, позволяющей раскрыть сильные стороны и минимизировать слабости. Политический выбор в пользу ЕС сделан, но при этом должна быть создана новая модель отношений с Россией. Нельзя поддаваться романтическим аргументам, что ЕС решит все проблемы Украины. Это опасная иллюзия, чреватая коллапсом экономики и социально-политическим взрывом. Поэтому необходимо формировать у студентов творческий, гуманистический, строго выверенный научный подход к решению экономических проблем – залог их успешной профессиональной деятельности в будущем.

Список литературы: 1. А. Чухно: Институционализм: теория, методология, значение// Экономика Украины, 2012, № 9, 10. 2. А.В. Тонконотов – Культура человеческого мышления как социальный феномен// Социально-гуманитарные знания, 2013, № 4. 3. В. Кривенко: Или новая индустриализация, или сырьевое будущее// Зеркало недели, 2012, № 22(168), 21–27.06, с. 8. 4. М. Блис, Э. Лонерган: Меньше печатайте, больше перечисляйте// 2000, 2014, № 37 (713), 12–18.09.14, с. 4

*Дерід І.О.
м. Харків, Україна*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СІМЕЙНОМУ БІЗНЕСІ

На сьогоднішній день проблемі вивчення сімейного бізнесу присвячений цілий ряд досліджень. У законодавстві більшості країн немає визначення сімейного бізнесу, а якщо є, то зазвичай у вузькому його розумінні, яке стосується особливостей оподаткування лише суб'єктів малого бізнесу із учасниками з кола родини. Натомість, сімейний бізнес на сьогоднішньому етапі соціально-економічного розвитку є не тільки надзвичайно поширеним кількісно, але й втілюється в різноманітних організаційних формах, масштабах та сферах бізнесу. Сімейний бізнес у широкому розумінні в Європейському союзі на протязі останніх років охоплює від 65 до 80 % від загальної кількості компаній. І, при цьому, забезпечує в середньому 50 % загальної кількості робочих місць [1]. В Азії на 2013 р. до сімейного бізнесу відносилось більше 60 % від загальної кількості фірм у таких країнах як Індія, Філіппіни, Таїланд, Сінгапур, Малайзія, Індонезія, Гонконг, трохи менше 60 % – у Південній Кореї, 35 % – у Тайвані, 13 % – в Китаї [2]. У США сімейний бізнес взагалі складає 80–90 % від загальної кількості компаній [3].

Спираючись на результати існуючих досліджень та етимологію терміну сімейний бізнес, можна дійти висновку, що це діяльність, націлена на отримання прибутку, в якій задіяні кілька, а не один із членів родини (принаймні в майбутньому, якщо бізнес передається із покоління у покоління). Таким чином, перед дослідниками постає завдання визначити, яким чином члени родини задіяні у бізнесі. Трудова участь членів родини, що виконує головну роль в малому сімейному бізнесі, вочевидь, практично втрачає своє значення в масштабному бізнесі у вигляді великих, інколи міжнародних, корпорацій. Більшість дослідників концентрують увагу на двох проявах участі родини в бізнесі – власність та менеджмент [4, с. 35]. Існує багато варіантів участі членів родини у

власності та управлінні бізнесом та ще більше їх комбінацій. При цьому, оскільки практично ніде у світі сімейний бізнес не реєструється як специфічна форма організації бізнесу, в основі статистики та досліджень зазвичай лежать результати опитувань фірм. В процесі таких опитувань, проведених групою дослідників Бейлорського університету (США, штат Техас), виявилось, що цілий ряд підприємств, які на основі участі родини у бізнесі можуть бути класифіковані як сімейний бізнес, на практиці не позиціонують себе як сімейні [4]. Таким чином, стає очевидним, що окрім чисто економічної участі родини у бізнесі, необхідно досліджувати особливості поведінки членів родини при участі в бізнесі.

Серед особливостей поведінки учасників сімейного бізнесу зазвичай виділяють: втілення в одній особі бізнес-лідера та родинного лідера; високий рівень довіри; альтруїзм по відношенню до членів родини, а також до бізнесу як запоруки благополуччя родини; відчуття зобов'язання по відношенню до членів родини; планування на перспективу (в тому числі, заради майбутніх поколінь); любов до обраної справи; патерналістське ставлення лідера як до членів родини, так і до сторонніх робітників в сімейному бізнесі. Звісно, названі поведінкові особливості є бажаними, однак, далеко не завжди мають місце. Натомість, інші поведінкові реалії родини доволі часто руйнують сімейний бізнес: сімейні особисті конфлікти; проблемність звільнення учасника бізнесу з кола родини в разі його професійної непридатності та інше. Із поведінкового аспекту сімейного бізнесу впливає особлива форма соціальної відповідальності у сімейному бізнесі.

Оскільки сімейний бізнес різниться за масштабами, а отже і за формою участі родини у власності на засоби виробництва (найчастіше індивідуальна власність або акціонерна власність, де члени родини у сукупності володіють не менш як 25 % акцій із правом голосу), змінюються і концепції соціальної відповідальності у сімейному бізнесі. Проте, серед дослідників-теоретиків дуже популярною є гіпотеза, що сімейний бізнес в цілому приймає більш активну участь у відносинах із стейкхолдерами (зацікавленими сторонами) у порівнянні із несімейним бізнесом. Базується гіпотеза на тому, що оскільки сімейний бізнес утворюється внаслідок перетину двох інститутів – родини та бізнесу, відповідь такого бізнесу на потреби стейкхолдерів є порівняно більш комплексною [5, с. 243]. Бізнес сприймається невід'ємним від родини, а для родини є характерним бажання підтримувати своє «добре ім'я». В результаті, сімейний бізнес ініціює взаємодію із зацікавленими сторонами як внутрішніми, так і зовнішніми. Це проявляється у високому ступені соціальної відповідальності у сімейного бізнесу по відношенню до внутрішніх та зовнішніх стейкхолдерів. Що стосується внутрішніх стейкхолдерів, сі-

мейний бізнес краще взаємодіє з найнятими людськими ресурсами (це проявляється в лояльності до працівників, застосуванні гнучких графіків роботи, в періоди економічних криз такий бізнес намагається забезпечити стабільність зайнятості своїх працівників) та акціонерами (мета сімейного бізнесу, що полягає в примноженні статку родини на благо майбутніх поколінь, позитивно впливає на відносини із сторонніми акціонерами) [5, с. 245]. По відношенню до зовнішніх стейкхолдерів дослідники очікують від сімейного бізнесу активної взаємодії із суспільством в цілому (створення робочих місць, розуміння потреб суспільства), а також із постачальниками та покупцями, розуміння проблем навколишнього середовища [5, с. 245–246]. Однак, коли дослідниками було проведене вивчення даних за період із 2001 по 2010 роки стосовно корпоративної соціальної відповідальності 363 компаній із різних куточків світу (Європа, Північна Америка та Азіатсько-Тихоокеанський регіон), 58 із яких було ідентифіковано як сімейний бізнес, то результат виявився неочікуваним. Метою дослідження було визначити імовірність того, що сімейний бізнес складає групу компаній із високим рівнем корпоративної соціальної відповідальності, яку визначали по таких шести параметрах: людські ресурси (трудові відносини та умови праці), права людини, корпоративне управління, залученість у суспільне життя, навколишнє середовище, бізнес поведінка. Результати дослідження показали, що компанії сімейного бізнесу не характеризуються порівняно більш високим рівнем корпоративної соціальної відповідальності. Дослідження не виявило суттєвої різниці між сімейним та несімейним бізнесом в аспекті рівня корпоративної соціальної відповідальності [5]. На наш погляд, причиною таких результатів дослідження стає упущення із поля зору того факту, що вже вказувався нами вище, ідентифікувати бізнес як сімейний не можна, виходячи тільки із аспекту залучення родини у власність та управління. Важливим є поведінковий фактор: чи поводить себе бізнес як сімейний, чи ставляться учасники бізнесу до нього як до сімейного. У вище зазначеному дослідженні як сімейний розглядався усілякий бізнес, де хоча б 5 % капіталу належало родині, і в якому принаймні один член родини входив до складу топ-менеджменту [5, с. 249]. Малий бізнес не досліджувався, хоча саме там найбільша концентрація сімейних підприємств. Таким чином, на нашу думку, результати дослідження були викривлені через невірну добірку групи сімейних компаній. Навіть самі дослідники, коментуючи отримані результати, звернули увагу на те, що деякі компанії, які аналізувалися як сімейні, були на тій стадії свого життєвого циклу, коли вже починають в своїй більшості поводитися як несімейні компанії [5, с. 255]. Дійсно, результати дослідження сімейного бізнесу стверджують, що сімейний бізнес зазвичай

переживає кризу третього покоління. Третє покоління – це за своєю поведінкою вже не перше покоління, що об'єдналося ідеєю бізнесу, і де є яскравий лідер; і навіть не друге покоління, що зростало на прикладі першого покоління й бачило їх зусилля. Третє покоління – це зазвичай велика кількість кузенів та кузин, які не визнають лідерства одного із них або взагалі не мають зацікавленості в бізнесі. На цьому етапі сімейний бізнес може очікувати три основних сценарії: 1) закриття або продаж бізнесу; 2) наймання професійних менеджерів, що дозволяє нащадкам бути лише власниками (присутність, а не участь нащадків у бізнесі); 3) успішне подолання кризи у поєднанні із найманням професійних менеджерів у разі масштабності бізнесу, однак, із активною участю власників із кола родини. Перші два сценарії фактично ліквідують сімейний статус бізнесу.

Таким чином, на наш погляд, аналізуючи соціальну відповідальність у сімейному бізнесі, під сімейним слід розуміти лише той бізнес, що є сімейним і з точки зору власності, і з точки зору поведінки. А на поведінку, в свою чергу, значний вплив має покоління, яке займається бізнесом. Слід очікувати, що соціальна відповідальність сімейного бізнесу у першому-другому поколіннях доволі висока.

Крім того, характер соціальної відповідальності у сімейному бізнесі залежить від масштабів бізнесу. Малий сімейний бізнес, де більшість або усі робітники – члени родини, вирізняється міцністю зв'язки родина-бізнес, а тому тут можна розраховувати на високий рівень соціальної відповідальності у прояві, характерному для малого бізнесу. Що стосується великих корпорацій, які пережили кризу третього покоління і залишилися сімейними за концепцією, то тут, вочевидь, також можна очікувати на високий рівень соціальної відповідальності у напрямках трудових ресурсів, суспільства, навколишнього середовища – з причини «брендовості» родини; та у напрямку корпоративного управління – з причини присутності членів родини у раді директорів.

Як висновок зазначимо, якщо бізнес фактично є сімейним і за економічними, і за поведінковими характеристиками, то є усі умови стверджувати, що такий бізнес буде характеризуватися більш високим рівнем соціальної відповідальності порівняно із несімейним бізнесом аналогічних масштабів та строків присутності на ринку.

Список літератури: 1. Families in business for the long term [Electronic Resource]/ European Family Business. – Mode of access: <http://efb.clients.morris-chapman.net/publications/efb-policy-documents-studies>. 2. Family Business, a key driver of Asian economies [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.kpmgfamilybusiness.com/family-business-a-key->

driver-of-asian-economies/. 3. Family business facts, figures and fun [Electronic Resource]/ Conway Center for Family Business economies. – Mode of access: <http://www.familybusinesscenter.com/resources/family-business-facts/>. 4. Jess H. Chua. Defining the Family Business By Behavior [Electronic Resource]/ Jess H. Chua, James J. Chrisman, Pramodita Sharma.: Baylor University. – Mode of access: <https://faculty.utep.edu/.../11%20Defining%20t>. 5. Gérard Hirigoyen. The Corporate Social Responsibility of Family Businesses: An International Approach/ Gérard Hirigoyen, Thierry Poulain-Rehm// International Journal of Financial Studies. – 2014. – № 2. – pp. 240–265

*Жмілька Л.А.
м. Харків, Україна*

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ КОШТАМИ З УРАХУВАННЯМ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ

Дослідженню проблем теорії і практики управління оборотними коштами підприємства присвячено багато праць сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: М. Белухи, І. Бланка, А. Бородкіна, Є. Брігхема, Ф. Бутинця, М. Ван Бреда, С. Голови, А. Губачова, А. Гудзинського, К. Друри, Г. Кирейцева, М. Кужельного, В. Линника, Е. Мниха, В. Мосаковського, М. Пушкаря, П. Саблука, В. Савчука, Я. Соколова, В. Сопка, Дж. Фостера, Е. Хенриксена, Ч. Хорнгрена, Л. Шатковського, Н. Чумаченко та інших вчених.

Управління оборотними коштами підприємства – складний і трудомісткий процес, який охоплює належне компанії майно, що використовується протягом операційного циклу і забезпечує повне функціонування та максимально швидкий розвиток підприємства.

Під «системою управління оборотними коштами» підприємства розуміють функціональну єдність об'єкта системи управління (оборотні кошти та фінансові чи економічні відносини), суб'єкта системи управління (фінансово-економічна служба підприємства) та зовнішнього середовища [1].

Під «об'єктом управління оборотними коштами» розуміють елементи оборотних коштів, що характеризуються зміною величини та структури, а також фінансово-економічними відносинами, що виникають згідно з фінансово-економічними умовами функціонування підприємства.

Під суб'єктом системи управління оборотними коштами розуміють, як правило, спеціальну групу людей (фінансово-економічний відділ тощо), які приймають на себе відповідальність за прийняття обґрунтованих рішень, що сприятимуть підвищенню ефективності діяльності

підприємства. Основною метою його є підтримка встановленого та визначеного нормальним режиму функціонування об'єкта управління в умовах впливу зовнішнього середовища [1].

Сучасні економісти розглядають будь-яку економічну систему шляхом визначення системних об'єктів, їх властивостей та зв'язків, що виникають між ними. До системних об'єктів відносять вхід, процес, вихід, зворотній зв'язок та обмеження. Входом прийнято називатиме, що змінюється в результаті перебігу даного процесу. Під системою управління оборотними коштами розуміють величину та структуру елементів оборотних коштів, що були сформовані з метою їх використання в процесі господарювання. Виходом, при цьому, вважають, результат чи кінцевий стан процесу. Спроектуювавши це на систему управління оборотними коштами, можна встановити, що це показники використання оборотних коштів на кінець циклу. Зв'язок забезпечує узгодження входу та виходу процесу [3]. Система управління оборотними коштами підприємства представлена на рис.1.

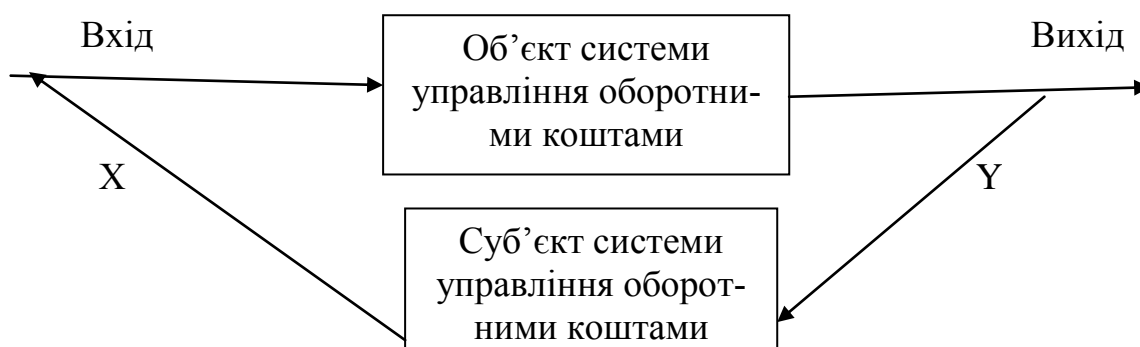

Рис. 1 – Система управління оборотними коштами підприємства (класичний цикл) [4]

У даній схемі X – це вплив зовнішнього середовища на об'єкт системи управління оборотними коштами-збурення, Y – реакція об'єкта системи управління оборотними коштами на збурення – управлінські впливи.

У системі управлінні оборотними коштами відбуваються три різні за змістом процеси: основний процес, зворотній зв'язок та обмеження. Основний процес перетворює вхід у вихід. Це діяльність суб'єкта управління, що забезпечує протікання матеріальних та фінансових потоків з метою досягнення основної мети організації – отримання прибутку. Зворотній зв'язок порівнює вибірку виходу з моделлю входу та виділяє відмінності, оцінює зміст розбіжностей, відпрацьовує фінансово-економічні рішення, впливає на основний процес системи управління оборотними коштами з метою зближення виходу і моделі входу.

До основних завдань системи управління оборотними коштами з використанням зворотного зв'язку належать: перебудова об'єктів, властивостей та зв'язків існуючої фінансово-економічної системи підприємства; перетворення виходу фінансово-економічної системи на вхід з метою регулювання моделі виходу та критеріїв дії фінансово-економічної системи; вплив на процес, що здійснюється, з метою збереження чи покращання дії існуючої фінансово-економічної системи підприємства; навчання та пізнання, які апіорі дозволяють розрізняти існуючий і бажаний стан фінансово-економічної системи підприємства.

Мета зворотного зв'язку – управління, що визначається як стан системи, коли вона знаходиться під контролем. Єдине призначення зворотного зв'язку – зміна процесу управління [2].

Обмеження системи управління оборотними коштами складається з мети (функції) цієї системи та примусових зв'язків (якостей системи). Примусові функції повинні порівнюватися з метою. Основною метою системи управління оборотними коштами є підвищення ефективності їх використання, прискорення оборотності. Основними факторами підвищення ефективності вважають: характер бізнесу; тривалість виробничого циклу; кількість та різноманітність споживаних видів ресурсів; географія контрагентів; система розрахунків; платоспроможність клієнтів; якість банківського обслуговування; темп зростання виробництва та реалізації продукції; інфляція.

Значний обсяг оборотних коштів, задіяних у виробничому процесі, різноманітність елементів, визначальна роль у прискорення обороту, забезпечення постійної платоспроможності обумовлюють складність завдань, пов'язаних з управлінням та використанням оборотних коштів.

У зв'язку з цим працівниками підприємства мають бути встановлені критерії чи стандарти ефективного функціонування системи управління оборотними коштами, частота порівняння фактичного стану функціонуючої системи з встановленими критеріями, розроблено механізм виявлення причин незадовільної роботи, а також механізм визначення характеру та часу необхідного управлінського впливу. Тому система управління повинна відповідати певним вимогам: між елементами оборотних коштів повинні існувати причинно-наслідкові зв'язки; система управління оборотними коштами має бути динамічною, тобто здатною змінювати якісний стан; оборотним коштам повинні бути притаманні параметри, впливаючи на які, можна змінити перебіг економічного процесу.

До цієї системи необхідно включати, по-перше, забезпечення керівництва підприємств, підрозділів і функціональних служб достатньою інформацією для прийняття обґрунтованих управлінських рішень та оперативного регулювання процесу трансформації елементів оборотних коштів; по-друге, визначення обґрунтованості розрахунку нормативу

оборотних коштів; спостереження і постійний контроль за фактичним рівнем оборотних коштів; по-четверте, виявлення відхилень елементів оборотних коштів від запланованого рівня як за місцями виникнення цих відхилень, так і на підприємстві в цілому; по-п'яте, виявлення внутрішньо-виробничих і внутрішньогосподарських резервів підвищення ефективності використання оборотних коштів.

В основу побудови механізму управління оборотними коштами підприємства покладено загальні принципи формування організаційно-управлінських структур, що забезпечують відповідальність всіх підрозділів підприємства.

Список літератури: 1. Бабич Л.М. Формування оптимальної структури оборотних коштів підприємств // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 9. – С. 12–23. 2. Кміть В.М. Системний підхід до управління накладними витратами підприємств // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 51–57. 3. Ніжник Н., Машков О., Мосов С. Системний підхід до керівництва організацією: функція мотивації // Вісник УАДУ. – 1998. – № 1. – С. 132–137. 4. Пан Л.В. Управління обіговими коштами підприємницьких структур // Фінанси України. – 2000. – № 6. – С. 96–98.

*Задорожний Г.В.
г. Харьков, Украина*

СВОБОДА-ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК ЛИЧНОСТНЫЙ ГЕНОМ РАЗВЕРТЫВАНИЯ ДУХОВНО- ПРАВСТВЕННОГО ХОЗЯЙСТВЕННОГО УНИВЕРСУМА В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ

Выход из современного длящегося глобального кризиса возможен только на основе кардинального изменения мировоззрения от неолиберальной теории-идеологии к парадигме *духовно-ноосферно-устойчивого развития*, где духовно-нравственные ценности и мотивы должны определять действия человека по преобразованию хозяйственного универсума. И хотя сегодня ставится вопрос о становлении эпохи нравственной экономики, когда целью, критериями развития следует видеть не «материю», а «дух», человека и его социальное бытие [7, с. 19], представляется, что не экономика, а хозяйство как целостная сфера жизнеотправления целостного человека должна стать главным объектом *человекомерного* научного познания.

Неолиберальные ценности: *свобода, выбор и успех*, которые в начале нового века приобрели статус *бездумной мантры* в процессе манипуля-

тивного формирования мировосприятия и упрощенного *потреблятского сознания*, не только *искажают целостную* реальность, но и *вредоносно* способствуют нарастанию рисков, угроз, опасностей, ведут к катастрофичным последствиям *техносной* человеческой деятельности, когда нравственные ценности, культурно-исторические святыни, сама единая триипостасная – *духовно-био-социальная* природа Чело-Века не только отодвигаются на задний план, но зачастую попросту игнорируются. Одной из главных причин такой кризисной ситуации функционирования человеческого сообщества представляется искусственно созданный и закреплённый в неолиберальном мировидении *разрыв свободы и ответственности* человека как базового субъекта хозяйственного жизнетворения.

За заглавным вопросом нынешней глобально-кризисной действительности: *быть или не быть... человечеству?*, фиксирующем необходимость реализации *императива выживания человечества*, сегодня во весь рост встает новый, уточняющий ***императив личностной ответственности***. Только превратив *ответственность личности в императив*, можно надеяться на возможность *выживания* человечества, на то, что человечество сможет иметь ***человечное*** будущее.

Одним из первых такой вектор осмысления современного бытия обосновал еще в 50-е годы XX века заведующий кафедрой этики Католического университета в Люблине Кароль Войтыла, ставший затем Папой Римским Иоанном Павлом II. «Именно в реализме как экзистенциальном требовании, перефразируем Канта, осуществляется связь человека с миром и Богом, иначе всё можно придумать, оправдать и от всего отказаться. Словно бы кантовский категорический императив с его призывом «действовать так, чтобы в своем лице никогда не относиться только как средству, но и всегда и как к цели», Войтыла *заменяет императивом реалистической ответственности*, подразумевающей *сиюминутную* – но перед *лицом вечности!* – осознанность присутствия в бытии, и в бытии Бога» [2, с. 12-13] (выделено мной – Г. З.).

Глубинные размышления по этому поводу позволило нам выдвинуть и изначально обосновать гипотезу об *исходно-человечном геноме «свобода-ответственность»* [см.: 6], развертывание которого посредством *целостной* жизнедеятельности человека равнозначно со-творению духовно-нравственного хозяйственного универсума. Раскроем несколько важнейших аргументов подтверждения выдвинутой гипотезы.

Во-первых, осознание кризисности, а кое в чем и катастрофичности ситуации конца прошлого и начала нынешнего века породили *сверхактуальную необходимость понимания* того, что «теперь же ***вся ответственность*** за состояние эко-био-антропосферы и Порядок в ней легла на плечи ***человека***. Цена экологической ***безответственнос-***

ти человечества возросла до *цены его собственного бытия*» [10, с. 55] (выделено мной – Г.З.). Эта цена вместе с тем становится прежде всего *ценой и платой за упрощенное преобразование внутреннего духовного мира человека*. Понимание *смысла* этой цены настоятельно задает *новый формат* миропостижения, в котором требуется *объединение* вопроса «Что я должен делать?» с вопросом «*Каким я должен быть?*». Здесь важно постоянно осознавать *грань перехода внешних практических действий во внутреннее самопостижение и смыслотворчество*, которые происходят в формате *свободы* и *ответственности*, их *неслиянного единства* и определяют *духовность* как таковую, т. е. способность *созидать свой внутренний мир*, «внутреннюю вселенную» личности, независимую от конъюнктурных обстоятельств наличной действительности. Поэтому «духовность – это всегда путь к самому себе, к своей личности, путь, наверное, самый долгий в человеческой жизни» [8, с. 235] и он *в каждой своей точке* должен сопровождаться *личной ответственностью* за свое житнетворчество.

Во-вторых, человек, познавая себя как *целостную личность*, свой внутренний духовный мир, с неизбежностью качественно меняет *сам формат осмысления ответственности*: он неизбежно предстает как *синкретично-целостный*, разворачивающийся на самых разных, но взаимосвязанных и взаимовлияющих уровнях – от *индивидуальной до универсальной ответственности*, которые как бы *оконечивают* всю сферу ответственности. Особенно четко такой формат видится в предметном поле *социальной этики*. «Обращение к социальной этике не значит, что речь идет здесь о коллективной этике *институций* как анонимной этике, где *исчезает* ответственность конкретного *индивида*. Социальная этика *не убирает индивидуальную*, а *очерчивает ее границы*, и наоборот, *индивидуальная этика очерчивает границы социальной этики*. Они должны взаимно ограничивать и дополнять друг друга, определяя *горизонты ответственности*: индивидуальной, институциональной, социальной и универсальной. Поэтому вопрос Канта *что я должен делать* не теряет своей актуальности, он только дополняется вопросом *что мы должны делать вместе*, как обосновать нашу общую ответственность, в которой была бы идентифицирована и индивидуальная ответственность, и чтобы эти ответственности соединились между собой и служили как обязанность всем нам?» [4, с. 24–25] (жирным курсивом выделено мной – Г.З.).

В-третьих, индивидуальная ответственность не может раскрываться *вне исследования внутреннего духовного мира личности*, ибо ответственность является *фундаментальным основанием-элементом* разворачивания-развития личности, ее *целостности*. Необходимо за бо-

лее поверхностно-схематичным понятием *индивидуальной* ответственности видеть глубинную **личностную ответственность**, а наглядной ареной ее *внешнего* развертывания-реализации (объективации) следует видеть **хозяйство** как *целостную сферу жизнеотправления* человека (Ю.М. Осипов).

При этом надо размыслительно понимать, что в *психосоциокультурной матрице* (И.В. Карпенко) *повседневности* всегда, в основном негласно, как бы по умолчанию, в осознании-действии человека присутствует духовное «пра-воспоминание» (М.К. Мамардашвили) *неслиянной соединенности свободы и ответственности*. Постигание *триипостасной* – духовно-био-социальной природы личности как творчески-ответственного «базисного» хозяйственного субъекта позволяет обоснованно говорить о «*геноме*», «*големе*» (включающем в органическом единстве *гены* – биологическое, *мемы* – культурное, *уны* – человеческое) **свободе-ответственности**, который именно *развертывается* в процессе жизнедеятельности личности в каждой ее *точке интенсивности* (М. К. Мамардашвили).

Именно **свобода-ответственность** является *исходно-первичной духовной мыслеформой*¹, которая развертывает **качественную** специфику **человека**, самореализует суть **человеческий** мир как целостную жизнедеятельность, где *ипостась ответственности* как бы конкретизирует-уточняет-наполняет *каждую точку реальности* **человечностью**. Приходит осознание и понимание, что, с одной стороны, «человек как свободное существо реализует свою *свободу через ответственность*. Поэтому ответственность прежде всего была связана со свободой отдельного человека. Определяя свою свободу, человек, и только он, признавал и свою собственную ответственность» [4, с. 182]; но, с другой стороны, «когда на первый план выходит дискурс *онтологии человека*, актуализируется проблема «промежуточных» форм реальности, т. е. *бытия*, о котором свидетельствует и которое удостоверяет цивилизация, подавая его в качестве *очеловеченной действительности*» [8, с. 28–29] (выделено мной – Г. З.).

Свобода-ответственность должна пониматься как *основополагающая духовно-нравственная ценность*, которая предопределяет и раз-

¹ «Сначала Земля была в стадии просто визуализируемой мыслеформы, и лишь затем в виде материи – посредством Духа, который пожелал этой материи стать» и «физический мир – это всего лишь небольшой эпизод в гораздо большем контексте жизни и что реальность прежде всего развертывается в нефизической области. Я не верю, что физическая реальность – источник бытия. Я думаю, что бытие, как и сознание, предшествуют физическому миру» [9, с. 340–341].

вертывает **ценностно-смысловой универсум** человека, а он (универсум) в рациональном или иррациональном варианте «репрезентирует человеческое присутствие в бытии, человеческое наполнение круга бытия, очеловеченную действительность» [8, с. 33].

В-четвертых, *свобода-ответственность* в таком понимании «я» (глубинно-сущностная предопределенность личности, ее геном и архетип) предстает именно *исходной точкой* пространства-времени, которая разворачивается в *физическом мире* прежде всего через *физические константы антропного принципа*, а затем и в пространственно-временном материально-вещном мире. Но *одновременно* эта исходная точка разворачивается и по *личностно-человечной, духовной «оси»*, представляя процесс *развертывания свободы-ответственности как сознательного человеческого творчества*. По сути, речь о разворачивании *единой предсущности*, но в разных объективированно воспринимаемых мирах: *физическом и духовном*. Здесь находится доказательство, что *физические константы* антропного принципа **обеспечивают разворачивание духовно-нравственной константы** [см.: 5] этого принципа, которая *исходно предзаложена* в свободе-ответственности как во *вневременном центре* человеческой-человечной личности.

Если о свободе написано много, то проблема ответственности только начинает осознаваться, а в ракурсе свободы-ответственности только лишь поставлена. Но в практическом плане важно, с одной стороны, исходить из реальных угроз национальной безопасности Украины, где в ходе опроса 79,8 % респондентов указали на непристязность быть социально ответственным человеком, 70,3 % считают, что в украинском обществе происходит реальная духовно-моральная деградация общества, девальвация социальных ценностей и установлений, а демократизация не приносит ощутимых результатов и имеет формальный, искусственный характер потому, что существует свобода без демократии, свобода без ответственности [3, с. 231, 233]. С другой стороны, для возрождения страны следует не только понимать роль свободы-ответственности в этом процессе, но и целенаправленно формировать такое понимание каждым украинцем и реализовывать в своей жизнедеятельности. Первоочередные усилия в этом плане должны приложить семья, образовательные учреждения, трудовые коллективы, собственники предприятий и предприниматели, общественные организации. Свободу-ответственность необходимо *пробудить* в каждом человеке, ибо безответственные решения и действия не просто искажают онтологическую реаль-

ность, но и делают трагической для человека и человечества действительность.

Для постижения проблемы *свободы-ответственности* необходимы *метафизические размышления*, ибо в своем ***неразделимом единстве*** *свобода-ответственность* покоится в глубинно-сущностной природе *личности*, *всецело* принадлежат сфере *духа*. Именно из этого единства свободы-ответственности должны исходить *все* глубинные *ценностные* установки личности, которые затем объективируются в ее хозяйственной жизнедеятельности. *Разрыв* свободы-ответственности порождает *все суетные* проблемы. *Потеря ответственности* – это *утрата* человеком способности к *истинному использованию свободы*. Свобода в отрыве от ответственности превращается во *вседозволенность*, рождает внутренне *разорванного*, как минимум, *раздвоенного* человека, который *не может жить полноценной жизнью*.

Список литературы: 1. Булгаков С.Н. Свет Невечерний. Созерцания и умозрения. – СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2008. 2. Войтыла Кароль (Папа Римский Иоанн Павел II). Личность и поступок: Антропологический трактат. – М.: Издательство Московского университета, 2010. 3. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки) / О.Ф. Новікова, М.Є Дейч, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром.-сті. – Донецьк, 2013. 4. Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. – К.: Лібра, 2010. 5. Задорожный Г.В. О нравственной константе антропного принципа и государстве гармонии как насущном проекте спасения-служения-возрождения украинской нации // Социальная экономика, 2011, № 2. 6. Задорожный Г.В., Колинко О.Г. Личностный архетип «свобода-ответственность» как истинное основание хозяйства и исток спасения человечества в XXI веке // Социальная экономика, 2013, № 2–3. 7. Колот А.М. Розвиток наук про працю та соціально-трудоі відносини на засадах міждисциплінарності // Соціально-трудоі відносини: теорія та практика: зб. наук. пр. / [голова редкол. А.М. Колот], 2014, № 2(8). 8. Крымский С. Экспликация философских смыслов. – М.: Идея-Пресс, 2006. 9. Талбот М. Голографическая Вселенная. – М.: ИД «София», 2005. 10. Толстоухов А.В. Глобальный социальный контекст и контуры эко-будущего // Вопросы философии, 2003, № 3.

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГЛОБАЛЬНЫХ ТНК В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В ЕС

Споры глобалистов и антиглобалистов относительно влияния процесса глобализации на характер развития мировой цивилизации отражают важнейший закон диалектики «единства и борьбы противоположностей». Сторонники глобализации видят расширение возможностей и перспектив мировой цивилизации в результате протекания данного процесса. Их аргументы базируются на получении выгод общества в силу ускоренного распространения информации во многих отраслях науки, все возрастающего использования новых коммуникационных и информационных технологий, расширения и либерализации международной торговли, ускорения движения капитала между странами, роста числа социальных преобразований и т.д. Но в то же самое время, все эти положительные последствия таят в себе и угрозы.

Критика глобализации строится на непризнании её положительных последствий. На сегодняшний день движущей силой глобальных экономических трансформаций являются транснациональные корпорации. Неоспоримо их доминирование в мировом производстве, торговле, инвестициях и передаче технологий. Заинтересованы они, прежде всего, в получении глобальной прибыли [1]. В определенных ситуациях их деятельность приводит к усугублению проблемы социальной дифференциации общества, экологической деградации вследствие неограниченной промышленной деятельности, к потере государствами контроля над финансовыми потоками, к возрастанию культов «материальных ценностей», к интернационализации преступности, к возникновению «двойных стандартов» в аспекте защиты прав человека, к унификации культурных, семейных, религиозных и национальных ценностей разных государств, и в конечном итоге, к возможной потере государством своего национального суверенитета.

Несмотря на свой радикальный характер взглядов, антиглобалисты довольно ощутимо влияют на процессы глобализации, ограничивая «аппетиты» транснациональных корпораций, контролируя и влияя на их деятельность, уменьшая своими требованиями и протестными движениями негативное воздействие ТНК на экономики большинства принимающих стран мира. Именно поэтому для дальнейшего поддержания равновесия в развитии мировой цивилизации очень важно сохранение двух данных тенденций: единства и борьбы.

Подписание соглашения Украины о формировании зоны свободной торговли со странами ЕС стало серьезным шагом на пути вовлечения нашей страны в глобализационные процессы. Результатом такого решения становится ускоренная транснационализация украинского бизнеса. При этом особо остро встает вопрос в настоящий момент об адаптации национальных предприятий к торговому режиму стран ЕС. Вопросы получения Украиной возможных статических эффектов в результате экономической интеграции с данным региональным интеграционным объединением стран довольно подробно рассматривался разными учеными в научных трудах. Но что же Украина сможет получить в долгосрочной перспективе от сотрудничества с ЕС?

Динамические положительные эффекты интеграции Украина сможет получить только в том случае, если, с одной стороны, сумеет свести к минимуму все недостатки процесса глобализации, с другой стороны, усилить и закрепить его положительное воздействие.

Важнейший экономический эффект от интеграции Украина сможет получить максимально используя преимущества «эффекта масштаба». Сокращение таможенных тарифов, устранение большинства таможенных процедур, привлечение иностранных инвестиций будет способствовать ускорению процессов международной торговли товаров и капитала, снижению их издержек, и, как следствие, росту отечественного производства. В настоящий момент общий уровень либерализации в Украине довольно низкий из-за существования ограничений нетарифного характера. Это выражается в многочисленных непрозрачных бюрократизированных процедурах, связанных с прохождением таможенных органов, оплатой внутренних налогов и сборов, несовершенством антимонопольного регулирования и т.д.

Кроме того, создание и привлечение новых технологий позволит более эффективно задействовать имеющиеся собственные ресурсы, расширить экспорт продукции с высокой степенью переработки сырья, получать стране сравнительные преимущества.

Первоочередной задачей на современном этапе является поддержание и развитие отечественных промышленных предприятий. Создание благоприятных условий для привлечения зарубежных инвестиций будет способствовать притоку прямых иностранных инвестиций, обновлению отечественной технологической базы, модернизации национальных промышленных компаний. При создании благоприятного инвестиционного климата большинство ТНК, осуществляющих инвестиции в отечественную экономику, скорее всего, увеличат свои объемы вложений в несколько раз. Основная ставка при этом должна быть сделана на привлечение новых технологий и повышению степени переработки сырья.

Второй важнейшей задачей для Украины является разработка и реализация в ближайшее время энергосберегающих технологий. Богатый опыт других стран в этом направлении позволит уменьшить зависимость нашей страны от импортных энергоносителей, уменьшить энергозатраты отечественных предприятий.

В период экономического кризиса и военных действий, как никогда, необходимо поддерживать совокупный спрос в экономике. В силу этого, необходимо создать благоприятные условия для отечественных предприятий, в том числе, венчурных компаний путем предоставления льготного режима налогообложения, амортизационных отчислений, кредитования и страхования.

Очень важно на данном этапе ограничить экспорт отечественного капитала за рубеж, поскольку львиная доля прямых инвестиций из Украины выводится с целью сокрытия и возвращается уже, как иностранные, для осуществления коррупционных и теневых операций [2]. Чрезмерный вывоз капитала за рубеж – это один из факторов ослабления курса национальной валюты, который способствует дестабилизации национальной экономики.

Вместе с тем, для снижения негативных последствий процесса глобализации, необходимо разработать кодекс четких правил поведения зарубежных компаний на территории Украины. Эти правила должны включать обязательные требования к охране окружающей среды, к соблюдению национального налогового законодательства, к соблюдению конкуренции, к уважению прав и свобод человека.

Таким образом, задачей государства является формирование условий для проявления положительных эффектов глобализации и сведения отрицательных последствий данного процесса к минимуму. Усиление положительного воздействия процесса глобализации на экономику Украины возможно путем создания благоприятных условий для получения преимуществ от глобализации не только транснациональными компаниями, но и предприятиями отечественного малого и среднего бизнеса. Уменьшение технологического разрыва с экономически развитыми странами и преодоление технологической отсталости должно быть приоритетным направлением современной национальной политики.

Литература: 1. Хелд Д. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Пер с англ. В.В. Сапова и др. – М.: Праксис, 2004. – С. 334. 2. В.Е. Куриляк, Е.В. Савельев Влияние глобализации на экономическое развитие Украины // irbis-nbuv.gov.ua

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛІЗАЦІЇ КАПІТАЛУ

Продуктивні сили сучасного суспільства, організовані за принципами постіндустріального технологічного способу виробництва, висувають вимоги до вдосконалення виробничих відносин. Змістом сучасного етапу трансформації виробничих відносин виступає їх соціалізація, зокрема відносин капіталістичної власності. Соціалізація капіталу відбувається за такими напрямками, як активізація соціального партнерства, посилення ролі соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) або корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), а також розвиток форм власності спільного неподільного типу присвоєння (державної, муніципальної, громадських об'єднань) і спільно-часткового типу присвоєння (акціонерної, кооперативної, власності товариств).

Концепція соціальної відповідальності бізнесу закріплена у міжнародних документах, таких як Глобальний Договір ООН 1999 р., Глобальна ініціатива із звітності (GRI), Міжнародний стандарт країн СНД «Социальная ответственность организации. Требования. CSR/КСО-2008», стандарт Social Accountability 8000. Близько сотні вітчизняних підприємств вже приєдналися до деяких подібних ініціатив.

Трактування сутності категорії соціальної відповідальності бізнесу достатньо відрізняються між собою. В основному у літературі існує позиція щодо належності цього поняття до сфери корпоративної культури, філософії, морально-етичних відносин [4, с. 155]; категорія пов'язується з ідеєю свободи або ототожнюється з моральними зобов'язаннями [2, с. 28]. Інші дослідники вбачають у СВБ та соціальному партнерстві форми прояву соціального капіталу, як сукупності «інститутів, відносин і норм, які формують соціальні взаємодії у суспільстві...» [1, с. 86]. Важливою є думка вчених [4, с. 163] про те, що соціальної відповідальності бізнесу навряд чи можна однозначно розглядати як виключно філософсько-моральну концепцію, оскільки збитки від соціально безвідповідальної діяльності підприємств є цілком матеріальними (невідповідність заробітної плати вартості робочої сили, зношування основних фондів, екологічна шкода, невиконання податкових зобов'язань і т. ін.).

На наш погляд, причини становлення та розвитку явища соціальної відповідальності бізнесу у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. лежать не стільки у площині філософських ідей або підвищення суспі-

льної свідомості, тобто факторів ідеального порядку, скільки у площині наступних об'єктивних матеріальних факторів.

1. Посилення конкурентної боротьби на національних та міжнародних ринках, що призводить до необхідності використання усіх доступних шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємства: посилення лояльності споживачів, підтримання позитивної репутації та іміджу, використання засобів реклами та PR. До речі, більше половини підприємств України (за опитуванням) також розглядають виконання вимог СВБ лише як влучний рекламний хід або можливість поліпшення іміджу [1, с. 91].

2. Спільний фактор виникнення для СВБ та соціального партнерства – необхідність поступок найманим робітникам з боку власників капіталу.

3. Підвищення ролі держави як законодавця, контролера, регулятора суспільних відносин, а також суб'єкта соціальної політики.

Хоча проаналізовані імперативні фактори формування СВБ забезпечують приєднання бізнесу в тій чи іншій мірі до цієї концепції, в той же час серед вчених лунає заклик трансформувати принципи СВБ з добровільної на обов'язкову основу, для чого пропонується використовувати систему показників виконання вимог СВБ, а також розробити відповідну законодавчу базу [4, с. 155–163].

На наш погляд, плідним є розуміння соціальної відповідальності бізнесу через взаємозв'язок із соціальним партнерством, на якому наголошують вчені [5, с. 80–91]. Дійсно, поряд із сучасними моделями та формами соціального партнерства, корпоративна соціальна відповідальність являє собою нову форму соціальної взаємодії, спосіб пошуку діалогу між зацікавленими сторонами (stakeholders) в рамках зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства. Серед основних напрямів СВБ звичайно називають підтримку найманих робітників, охорону довкілля, етику бізнесу. Тобто, з одного боку, СВБ охоплює коло відносин набагато ширше, ніж відносини між працею та капіталом, і тому є ближчим до умов такої форми соціального партнерства як «міжсекторне партнерство». «Міжсекторне партнерство» звичайно трактують як взаємодію між різними секторами у дво-, або тристоронньому форматі: у формі державно-приватного партнерства; співпраці підприємств та некомерційних громадських організацій; співпраці державних органів, комерційних підприємств та некомерційних організацій. З іншого боку, порівняно з соціальним партнерством, поняття СВБ акцентує увагу саме на соціальній відповідальності одної сторони перед іншими – капіталу перед робітниками та державою, і в цьому сенсі воно є дещо вужчим, ніж власне соціальне партнерство.

На структуру СВБ також існують різні точки зору. Так, часто вчені у структурі СВБ виділяють такі складові, як відповідальність перед споживачами, перед партнерами, перед персоналом, перед суспільством та екологічна відповідальність [2, с. 29]. Можливо, більш ємним є виділення дослідниками [5, с. 80–91] такої структури соціальної відповідальності бізнесу, яка передбачає, що підприємства несуть відповідальність за свою діяльність перед суспільством в цілому, окремими соціальними групами, державою та стейкхолдерами (а саме – замовниками, постачальниками, акціонерами, працівниками та ін.) та намагаються врахувати їхні інтереси.

Найважливішою і первісною складовою структури СВБ є відповідальність перед робітниками, яка є базовою компонентою внутрішньої СВБ. Належний рівень корпоративної соціальної відповідальності підприємства перед своїми робітниками забезпечується низкою взаємопов'язаних заходів, спрямованих на виконання багатьох соціальних обов'язків. Серед них, засновуючись на дослідженнях [2, с. 29], можна виділити, передусім, такі необхідні напрями, як стабільна виплата належної соціально значимої заробітної плати, забезпечення охорони праці, запобігання плинності кадрів та розширення кількості робочих місць. Ці найперші функції підприємництва можуть бути розширені за рахунок наступного рівня соціальних обов'язків: забезпечення гідних умов праці, соціальні гарантії, медичне та соціальне страхування.

Однак, на наш погляд, слід виділити і третій рівень соціальних обов'язків компанії перед робітниками, який акцентує увагу саме на поліпшенні лояльності персоналу, залученні найбільш кваліфікованих і ініціативних кадрів та спрямований на підвищення віддачі, відповідальності і автономності творчих робітників, що дуже важливо в умовах постіндустріального технологічного способу виробництва, заснованого на творчій праці. Успіх підприємства сьогодні залежить від впровадження інновацій, а нові ідеї створює людина-працівник, тому власник капіталу закономірно намагається створити для робітників найкращі умови праці і життя, з метою забезпечення народження нових прибуткових ідей саме на його підприємстві. Отже, сучасний найвищий рівень соціальних обов'язків капіталу перед робітниками передбачає вкладання коштів (а джерелом інвестицій є прибуток) у професійний та особистий розвиток самого працівника (підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів), а також у створення не тільки найліпших умов праці, але й життя (забезпечення житлом, лікування, організація культури та дозвілля). Цікаво, що подібні заходи по суті не нові – варто згадати обов'язковий розвиток соціальної сфери радянських підприємств. І не дарма О. Тоффлер, міркуючи про майбутнє праці, писав, що «ключ до

майбутнього праці полягає у розумінні того, що рутинна...робота не є більше ефективною». Тому що раніше «чим більше ви витискали піт з людей, тим більше грошей ви робили», але сьогодні «грубість у процесі праці вже не є прибутковою – вона є непродуктивною» [3, с. 252–254].

Значення соціальної відповідальності бізнесу саме для процесу соціалізації капіталу полягає, на наш погляд, також і у контексті, за виразом вчених, «встановлення досить жорстких обмежень процесу накопичення капіталу» [4, с. 163] за участі інституту соціального контролю та дієвої соціальної політики держави.

Таким чином, розвиток соціальної відповідальності бізнесу, тобто посилення соціальної компоненти у підприємницькій діяльності, яка традиційно спрямована передусім на максимізацію прибутку, є одним з вагомих напрямів соціалізації капіталу та соціалізації виробничих відносин в цілому, поряд із розвитком соціального партнерства та форм власності спільного неподільного і спільно-часткового типів присвоєння.

Список літератури: 1. Веремієнко Т.С. Соціальний капітал і соціальна відповідальність у міжнародному бізнесі / Т.С. Веремієнко // Економіка та підприємництво: зб. наук. праць / МОН України, ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана». – 2009. – Вип. 23. – С. 84–93. 2. Власова Т. Підвищення кваліфікації персоналу як складова соціальної відповідальності бізнесу / Т. Власова // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка (Економіка). – 2013. – № 148. – С. 28–31. 3. Тоффлер О. Будущее труда / О. Тоффлер // Новая технократическая волна на Западе / О. Тоффлер. – М., 1986. – С. 52–254. 4. Филиппова І.Г. Концепція оцінки соціальної відповідальності бізнесу / І.Г. Филиппова, В.Г. Сумцов // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2012. – № 2 (173). – С. 155–163. 5. Шедяков В. Розвиток соціального партнерства в контексті постіндустріальних трансформацій трудових відносин / В. Шедяков // Економіка України. – 2012. – № 10. – С. 80–91.

*Назаренко О.В.
м. Харків, Україна*

ПРО СОЦІАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Останні досягнення в сфері технологій створили єдиний глобальний ринок праці та капіталу. Машини замінюють різні види людської праці набагато інтенсивніше, ніж коли-небудь. Відтворюючи себе, вони одночасно збільшують обсяг капіталу. Отже, майбутнє належить не тим, хто надає дешеву працю або володіє звичайним капіталом – їх буде ви-

тісняти автоматизація. У виграші будуть ті, хто готовий впроваджувати інновації і створювати нові продукти, послуги та бізнес-моделі.

У майбутньому саме ідеї стануть реально дефіцитним виробничим чинником – більш дефіцитним, ніж праця і капітал разом узяті, а ті підприємства, які зможуть запропонувати дійсно хороші ідеї, отримають найбільший прибуток. Історія глобалізації продовжується, але гряде ще більш грандіозна фаза – історія автоматизації, включаючи штучний інтелект, робототехніку, цифрові технології, 3D-друк тощо. Це боляче вдарить по відносно некваліфікованих працівниках у країнах, що розвиваються.

Томас Пікетті у своєму бестселері «Капітал у XXI столітті» [1] доводить, що частка капіталу в економіці збільшується, коли рівень прибутковості капіталу перевищує загальний рівень економічного зростання, цю тенденцію він прогнозує і на майбутнє. «Поглиблення капіталу» (зниження витрат за рахунок економії праці, палива, сировини та матеріалів), яке передбачає Пікетті, буде прискорюватися і далі, поки роботи, комп'ютери та програмне забезпечення (як форми капіталу) все більшою мірою стануть замінити людську працю. Економісти С'юзанФлек, Джон Глейзер і ШонСпрейгу «Щомісячному огляді ринку праці», випущеному Бюро трудової статистики США в 2011 р., відзначали, що «частка праці в середньому становить 64,3 % у порівнянні з періодом 1947–2000 років. За останні 10 років ця частка досягла найнижчого показника в 2010 р. – 57,8 %» [2].

Який ресурс буде найбільш дефіцитним і власне найбільш цінним в еру, що наступила? ЕрікБринолфссон і Ендрю Макафі назвали її «Другою ерою машин», в якій тон задає розвиток цифрових технологій та пов'язані з ними економічні зміни [2]. Відповідно, не звичайна праця або звичайний капітал, а люди, які зможуть генерувати передові ідеї та інновації; люди з ідеями, а не рядові працівники і інвестори, стануть найбільш дефіцитним ресурсом.

Завдяки цифровій революції, щострімко розвивається, дизайн та інновації стали частиною експортного сектору глобальної економіки. Вони стикаються з такою ж конкуренцією, як і при трансформації сфері виробництва. Лідерство в дизайні та інноваціях залежить, у свою чергу, від рівня підготовки кадрів та підприємницької культури. Якщо розглянуті тенденції відносяться до розряду глобальних, то їх локальний ефект буде частково визначатися соціальною політикою та інвестиціями, які країни вкладають безпосередньо в освіту, а також в інновації та економіку в цілому.

В останні десятиліття навіть в університетській освіті найчастіше спостерігається пасивний обмін інформацією між викладачами та студентами, робиться наголос на зубріння.

У ХХІ столітті знання стають основним ресурсом, що забезпечує конкурентоспроможність працівника, підприємства, країни. На зміну століття інформатики прийшло століття освіти. У зв'язку з цим підвищується роль університетів як центрів ініціювання та розповсюдження нових знань у суспільстві. Місія університету – бути в авангарді науково-технічного прогресу, відповідати викликам процесу глобалізації. Підхід до університету як до генератора інновацій, креативних ідей та провідника високої культури і духовності вимагає активної діяльності щодо визначення пріоритетів розвитку суспільства.

Опитування експертів (див. рисунок 1) показує, що резерви вдосконалення процесу економічного навчання знаходяться у впровадженні інноваційного підходу, власних методик викладання, наукових розробок викладачів.

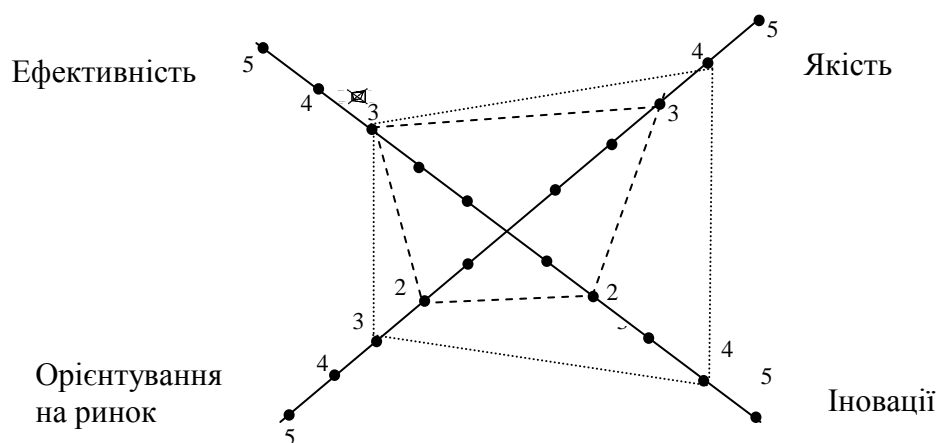

Рисунок 1 – Оцінка послуг кафедри експертним методом

П'ятибальна оцінка сучасного стану (пунктирна лінія) і оцінка перспектив розвитку економічної освіти (точкова лінія) свідчать про необхідність інноваційного підходу до діяльності кафедр та провідних викладачів. Саме інноваційний характер має використання методики ситуаційних вправ на прийняття управлінських рішень для формування креативного мислення студентів.

Роботодавці, зазвичай, не мають претензій до рівня знань економічних законів і категорій випускників вищих навчальних закладів, проте вони часто відзначають як недолік сучасної освіти відсутність у випускників впевненості та досвіду в інтеграції знань у процесі прийняття рішень. Сьогодні в бізнесі є одна константа – це зміни. Навички їх здійснення мають велику значимість для підприємців. Керівники підприємств віддають перевагу молодим фахівцям, які вміють «стукати у две-

рі», пропонуючи обґрунтування креативних планів організаційних змін в технології, рекламі, пропозицій щодо виходу на нові ринки тощо.

При цьому особливо цінуються якості справжніх лідерів, оскільки в умовах посилення глобальної конкуренції виграють підприємства, якщо стають найкращими в галузі завдяки сміливим, оригінальним рішенням лідерів. Відомо, що лідерами не народжуються, а стають. Виховати в собі лідера студентам допомагає вивчення дисципліни «Лідерство», що розвиває навички панорамного бачення перспектив бізнесу, ефективної поведінки в конфліктних ситуаціях, мотивації творчості і нестандартності мислення, виробляє навички усного спілкування, ведення дискусій, логіки та образності висловлення своїх ідей і вміння слухати колег.

Лідери відрізняються такими рисами як: рішучість, чесність, ентузіазм, креативність, аналітичні здібності. Економісти виділяють нові акценти лідерства: лідер – як дизайнер, що надихає колег власним баченням перспектив бізнесу, власними гідними цінностями; лідер – як учитель або дипломат, роз'яснює колективу переваги свого бачення перспектив бізнесу і вчить самостійності мислення інших; лідер – як слуга гідних цінностей, фірми, колективу однодумців[3].

В останні роки в українських університетах все ширше використовують методику ситуаційних вправ («casestudy» або кейсів) для забезпечення більш реалістичної основи при підготовці менеджерів-лідерів, які будуть працювати в умовах непередбачуваності глобального ринку, гострої конкуренції, мінливості внутрішнього і зовнішнього середовища. Вийшли з друку джерела [4, 5], автори яких використовують цю методику.

Ситуаційна вправа на прийняття рішення – це вид вправи, побудованої на реальній дилемі, яку розглядають з точки зору особи чи організації, що повинна прийняти певне рішення, пов'язане з цією дилемою, тобто з проблемою, для якої не існує простого рішення.

Дуже корисними є спроби студентів скласти і подати ситуаційну вправу на прикладі місцевих підприємств. Саме обговорення в малих групах проблем всім відомих підприємств проходить жваво, адже перспективи діяльності національних виробників стосуються кожного.

Перевагою використання ситуаційних вправ для студентів є розвиток навичок аналітичного, творчого мислення та усного спілкування, для викладачів – це створення більш якісних курсів, заснованих на практичних прикладах формулювання українських теорій менеджменту, для підприємців – це задоволення попиту в лідерах, які здатні сформулювати, висловити та відстояти свою думку, запропонувати нетрадиційні, часом неймовірні рішення.

Слід вважати за доцільне при підготовці кейсів сконцентрувати увагу студента на конкретно визначеній викладачем теоретичній про-

блемі дисципліни. Для цього студент повинен самостійно ознайомитися з теоретичними концепціями, знайти ілюстративні матеріали про підприємство, сформулювати питання до обговорення та можливі відповіді на них, надати поради до стратегічного аналізу «портфеля» бізнесу, аналізу стилю керівництва, змін організаційних структур тощо. Вирішення проблем, що виникають під час виконання ситуаційної вправи, націлює студентів на розгляд справедливого бізнесу, який приносить економічну користь суспільству і моральне задоволення його учасникам. Тому складання кейсів має метою пробудження інтересу саме до такого типу ведення бізнесу.

Подальше вдосконалення застосування кейс-методу в українській бізнес-освіті бачиться в його гнучкому поєднанні з іншими формами навчального процесу (онлайн-навчання, тестування, розв'язання задач, ділові ігри тощо).

Таким чином, сучасний світопорядок, який трансформує ринок продуктів і праці, потребує змін в освіті. Впровадження онлайн-навчання забезпечить доступ до кращого педагогічного складу, змісту і методів викладання незалежно від місцезнаходження учнів, а нові підходи на основі конкретних даних спрощують виявлення сильних і слабких сторін студентів та оцінювання їх успішності. Так можуть бути створені можливості для спеціальних програм навчання і постійного самовдосконалення студентів з використанням технологій зворотного зв'язку, які вже змінили сферу наукових відкриттів, торгівлю і виробництво.

Список літератури: 1. Thomas Piketty *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press, 2014. 2. Бринолфссон Э., Макафи Э., Спенс М. Новый мировой порядок – Электронный ресурс: <http://hvylya.net/analytics/society/novy-j-mirovoj-poryadok.html>. 3. Минцберг Г., Куинн Дж. Б., Гошал С. Стратегический процесс / Пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с. 4. Шеремета П.М., Каніщенко Л.Г. Кейс-метод: з досвіду викладання в українській бізнес-школі. – К.: Центр інновацій та розвитку, 1999. – 80 с. 5. Назаренко О.В. Стратегія підприємства: Навч. посіб. – Х.: Золоті ворота, 2003 – 144 с.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ З УРАХУВАННЯМ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ

Сьогодні спостерігається усвідомлення необхідності підвищення соціальної відповідальності підприємства перед суспільством й забезпечення конкретних соціальних потреб персоналу, споживачів, що обґрунтовує необхідність вивчення соціальної політики підприємства і ролі в ній людського фактору.

Стандарти корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), як правило, спрямовані на великі підприємства та транснаціональні корпорації і відображають їх діяльність за основними напрямками: умови праці, охорона здоров'я, система управління, оплата праці, відповідальне природокористування, робочий час, дотримання прав людини, недискримінаційна політика, взаємодія із суспільством і т.д.

Питання сутності та формування соціальної політики підприємства є важливими для підвищення якості трудового життя. Так проблеми розвитку соціальної відповідальності бізнесу знайшли своє відображення в наукових дослідженнях А. Россі, Т. Гейнеса, Б. Каліски. Формуванню соціальної політики та функціонуванню механізмів соціального партнерства присвячено труди Е. Лібанової, Н. Балтачєєвої, І. Бланк, В. Вовка, С. Мельника. Питання КСВ представлені в роботах М. Мескона, Т. Пітерса, Р. Уотермена, М. Фрідмана, Ф. Хедоурі, А. Колота, В. Євтушенко, В. Апопія, М. Бейкера, В. Валікова, О. Грішнєвої, та ін.

Мета роботи – розкрити особливості формування соціальної політики сучасного підприємства в умовах глобалізації економіки та розвитку соціального партнерства.

В той же час, ряд економік європейських країн базується на ідеї підприємницької економіки і фокусується на підприємницький сектор [1].

Вплив підприємницького сектора на розвиток суспільства стає все істотніше. Так, Литва може стати одним із прикладів, де ідея розвитку підприємництва стала державною ідеєю. Отже, питання корпоративної соціальної відповідальності набувають все більшої актуальності і значимості для малого та середнього бізнесу [2]. При цьому багатьом підприємствам може бути властива соціально відповідальна поведінка, яка може проявлятися як у забезпеченні населення товарами і послугами відмінної якості, організації нових робочих місць, забезпеченні безпеки на робочому місці, так і у власному сталому розвитку, екологічній без-

пеці та мінімізації використання природних ресурсів. Однак підприємства не ідентифікують таку поведінку з корпоративною соціальною відповідальністю, не декларують це і не усвідомлюють, як елемент корпоративної культури. Аналізуючи фактори успіху малого бізнесу, слід виділити його кадрову складову. Саме вона стає критичним ресурсом для успіху та розвитку бізнесу.

Таким чином, малі та середні підприємства роблять акцент на підвищенні кваліфікації співробітників, створенні ефективної мотиваційної системи та формуванні підприємницької культури. Термін «education enterprises» набуває все більшої актуальності і необхідну потребу для підприємств малого та середнього бізнесу [3]. Розкрити такий підхід можливо на прикладі Естонії. Держава створила систему консалтингової підтримки малого та середнього бізнесу за допомогою університетських структур, здійснюючи фінансування підприємств у вигляді цільових ваучерів номіналом 4000 євро один раз на рік. Як правило, для виконання такого виду робіт активно залучають студентів. Це призводить до вирішення подвійної задачі: забезпеченню креативними кадрами і зменшенню напруженості на ринку праці [4].

Такий підхід сприяє формуванню певної соціальної відповідальності бізнесу як по відношенню до власних співробітників, їх розвитку та створенню сприятливого середовища спілкування, так і по відношенню до університету і суспільству в цілому. Проектні університетські команди проводять тематичні дослідження, актуалізують питання КСВ, роблять впровадження реальними і надають підтримку малому і середньому бізнесу.

В той же час основними викликами для залучення малого та середнього бізнесу в середу корпоративної соціальної відповідальності є [5]:

- рішення першочергових задач бізнесу, які забезпечують його виживання;
- фактор часу і ресурсів, які можуть означати відсутність доступної зовнішньої підтримки;
- не розуміння бізнес-переваг, яким сприяє КСВ;
- орієнтація інструментарію та основних принципів організації КСВ на великий бізнес;
- відсутність систематичних стимулів для впровадження концепції КСВ з боку держави;
- необхідність створення адаптаційних програм за допомогою простих у використанні інструментів і алгоритмів, яскравих прикладів розуміння і результативності використання такого підходу.

Що може актуалізувати корпоративну соціальну відповідальність у підприємницькому секторі ?

По-перше, це можливість залучити й утримати цінних працівників, зменшення плинності кадрів, оскільки малий бізнес, як правило, базується на кількох ключових особах.

По-друге, можливість розробити та впровадити унікальні пропозиції продуктів і послуг, формувати свої конкурентні переваги, підвищувати ефективність, тим самим, сприяючи створенню власної позитивної репутації.

Також ініціативи, спрямовані на стимулювання участі малого та середнього бізнесу в КСВ повинні бути зрозумілими та легкими до впровадження і реалізації. Необхідне створення бази яскравих національних прикладів конкретних ініціатив по впровадженню систем КСВ, які демонструють поліпшення показників фінансово-господарської діяльності підприємницького сектора. Впровадженню стратегій КСВ можуть сприяти приклади, які демонструють збільшення прибутків і поліпшення показників бізнес діяльності. Також важливу роль повинні відігравати такі структури громадського сектору як: професійні асоціації, клуби підприємців та інші неформальні об'єднання, структури з розвитку та формування КСВ в малому і середньому бізнесі.

Соціальна політика підприємства має як внутрішній, так і зовнішній прояви. До зовнішніх складових КСВ відносяться, задоволення суспільних потреб у певних товарах і послугах, взаємодія з місцевими та регіональними громадами, розвиток соціальної інфраструктури, участь у реалізації територіальних соціальних програм. Головним внутрішнім елементом КСВ є соціальна організація трудової діяльності персоналу.

Таким чином, соціальна організація трудової діяльності персоналу на принципах КСВ та соціального партнерства сприяє підвищенню ефективності трудового потенціалу підприємства та є важливою складовою його сталого розвитку.

Список літератури: 1. Carroll, A. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance The Academy of Management Review, 4 (4), 497–505, <http://www.jstor.org/pss/257850>. 2. Adamoniene R., Astromskiene A. (2011) Application of the SocialSME method in the small and medium companies of Lithuania. *Ekonomika ir vadyba – Economics and management*, 16, 472–477. 3. COM (2001) 366 final. Green paper. Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility. Commission of the European Communities. Brussels, 18.7.2001. 4. Некоторые аспекты понятия «корпоративная социальная ответственность» и практики ее реализации // Корпоративная социальная ответственность бизнеса. Экспертная оценка и практика в Украине. Сборник статей и рекомендаций – К.: Тип. 000 «ОРАНТА», 2007. – С. 56–65. 5. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: Теорія і практика регулювання. Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 230.

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕС-СТРУКТУР ВО ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ С КЛИЕНТАМИ

Термин «социальная ответственность бизнеса» или как еще называют данный термин – «корпоративная социальная ответственность» появился сравнительно недавно.

Под социальной ответственностью понимают способ взаимодействия различных субъектов (индивидов, организаций), связанный с возложением обязанности что-либо сделать и предъявлением на этой основе требований к соответствующему субъекту, а так же применением санкций в случае их невыполнения. В более узком смысле понятие социальной ответственности относится к сфере формирования условий жизнедеятельности индивидов в обществе. Именно социальная ответственность выступает фундаментом социального государства как института.

По отношению к бизнесу данный термин стал применяться в 70-х годах XX столетия ведущими компаниями Великобритании и США. До этого существовали разрозненные позиции и стандарты в области корпоративного управления, касающиеся политики взаимоотношений с работниками, клиентами, поставщиками, корпоративной этики, подходов к охране окружающей среды. Осознавая необходимость объединения таких понятий как корпоративная политика, человеческий капитал, взаимоотношения компании с внешней средой и выработка системного подхода в этом направлении способствовали возникновению понятия «корпоративная социальная ответственность». Такая политика должна была быть связана с философией компании, ее маркетинговой стратегией и в то же время должна была отвечать положительным ожиданиям общества. Так же среди второстепенных и в тоже время немаловажных причин побудивших компании обратить более пристальное внимание на политику взаимоотношений с обществом можно выделить:

- усиление политического и правового давления со стороны государства;
- возросшая взаимосвязь между общественным мнением и уровнем корпоративных продаж.

К началу XXI века большинство крупных мировых компаний сформировали свою собственную политику корпоративной социальной ответственности. Кроме того, были созданы объединения компаний по развитию и продвижению корпоративной социальной ответственности. Таким образом, сформировалось несколько видов понятий данного термина:

1. Политика корпоративной социальной ответственности согласно ведущему объединению корпораций США Businessfor Social Responsibility – это взаимосвязь политики, практики, программ, которые интегрированы в процесс бизнеса, цепочки поставок, процедуры принятия решений на всех уровнях компании и включают ответственность за текущую и прошлую деятельность и будущее влияние деятельности компании на внешнюю среду.

2. Всемирный бизнес-конгресс: в докладе «Marking Good Business Sense», Ричард Уоттс, использовал следующее определение: «Корпоративная социальная ответственность – это постоянная приверженность бизнеса вести дела на основах этики и вносить свой вклад в экономическое развитие, в тоже время улучшать качество жизни как своих работников и их семей, так и общества в целом».

3. Greenpaper Европейского союза определяет корпоративную ответственность как «Концепцию, в рамках которой компании на добровольной основе интегрируют социальную и экологическую политику в бизнес-операции и их взаимоотношения со всем кругом, связанных с компанией организаций и людей». Такой подход принят большинством стран Европейского союза.

Таким образом, как видно из приведенных выше определений, сегодня не существует единого трактования корпоративной социальной ответственности. Но можно смело выделить единый подход в понимании этого термина: корпоративная социальная ответственность – это ответственность компании перед своими контрагентами и обществом в целом, а именно: ответственность компании во взаимоотношениях с партнерами, в отношениях с поставщиками и потребителями, ответственная политика в отношении своих рабочих и служащих, экологическая ответственность и ответственность перед обществом в целом. Общество влияет на эффективность деятельности бизнеса уровнем покупательной способности, качеством рабочей силы. Благоприятное социальное окружение способствует развитию бизнеса, который обеспечивает рабочие места, повышает качество товаров и услуг.

Словом, корпорации начали придерживаться принципов социальной ответственности исходя не только из благих намерений, но и из предпринимательской логики, определяемой целями увеличения прибыли.

История развития данной концепции в Украине насчитывает всего несколько лет. Однако, хотелось бы отметить, что данная проблема достаточно активно рассматривается крупными украинскими корпорациями и подразделениями международных компаний, в тоже время средний и малый бизнес, за редким исключением, работает «по-старинке».

К сожалению, несмотря на активное продвижение принятых за рубежом принципов ведения бизнеса, социальной активности в бизнес-

сообществе нашей страны, современные реалии жизни накладывают свои отпечатки на развитие данной концепции в Украине:

- исторические и географические особенности отдельных регионов страны (например, восток и запад Украины);
- особенности, связанные с менталитетом населения и традициями корпоративного управления (низкая социальная активность при высоких ожиданиях и требованиях со стороны населения);
- особенности, связанные с политической и экономической ситуацией в стране (высокий уровень бедности, низкая капитализация, отсутствие ресурсов на продвижение социальных программ и т.п.).

В тоже время стоит отметить, что украинские компании социальную ответственность рассматривают не столько как добровольный вклад в улучшение общественного благосостояния, сколько как инструмент повышения конкурентоспособности при взаимодействии с ключевыми заинтересованными сторонами. При этом можно утверждать, что существует взаимосвязь между сроком деятельности компании и уровнем ее ответственности. Так, уровень социальной ответственности повышается с увеличением срока существования компании, что напрямую связано с развитием бизнеса, увеличением бизнес-связей, заинтересованностью в появлении лояльных и постоянных клиентов, установлением сотрудничества с всеми заинтересованными сторонами. Таким образом, украинский бизнес, с одной стороны, стремится к внедрению международных норм и правил ведения бизнеса, а с другой стороны, вынужден лавировать в создавшихся непростых условиях хозяйственной деятельности.

Обобщая вышесказанное, хотелось бы отметить, что понятие корпоративной социальной ответственности опирается на **концепцию 3P**, заключающуюся в том, что руководитель организации должен уделять равное внимание *работе на прибыль (**profit**)*, *заботе о клиентах, партнерах и персонале (**people**)* и мероприятиям, направленным на *защиту окружающей среды (**planet**)*. А основными результатами правильной социальной политики компании станут перечисленные ниже факторы, которые, в конечном итоге, будут способствовать увеличению прибыли:

- укрепление доверия со стороны имеющих и будущих партнеров (клиентов и поставщиков) по бизнесу, которые будут охотнее строить деловые отношения на долговременной основе с социально успешными компаниями;
- возможность привлекать и удерживать квалифицированные кадры в условиях их острого дефицита;
- формирование вокруг предприятия зоны социального благополучия и соответствующего имиджа как среди потребителей товаров и услуг, так и среди бизнес-партнеров.

*Сычева О.В.
г. Рязань, Россия
Решетняк Н.Б., Попадинец Е.В.
г. Харьков, Украина*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Первые производственные предприятия, возникшие в ходе промышленной революции в Европе, воспринимались как машины или механизмы по производству прибыли для владельцев. Однако в ходе НТП в обществе сформировалось мнение, что отсутствие ограничений бизнеса ведет к серьезной социальной несправедливости и были введены ограничения относительно детского труда, минимальной зарплаты, охраны труда, запрете трестов и т.д. Одновременно потребители стали предъявлять претензии из-за монопольных цен, фальсификации товаров, нечестности, сговора, политического влияния, загрязнения среды и т.д. Все это привело к усилению контроля за деятельностью фирм, к переосмыслению места предпринимателей в обществе, их целей и допустимых средств. Сегодня особо популярными у отечественных и зарубежных представителей бизнеса стали заявления о реализации политики социальной ответственности. Появились такие понятия, как «социальные инвестиции», «социальная справедливость», «корпоративная социальная ответственность». Дискуссии по поводу социально-ответственного поведения бизнеса и власти ведутся как в развитых странах, так и в реформируемых, где переходные процессы, поиск собственной хозяйственной модели идут со значительными социальными издержками. Не являются исключением Россия и Украина.

Вопросы, связанные с оценкой социальных программ и эффективности корпоративной социальной ответственности привлекают внимание зарубежных и отечественных ученых. Следует отметить исследования И. Барбашина, И. Беляевой, С. Буко, С. Ивченко, П. Калиты, А. Клименко, В. Паниотто, В. Садкова, С. Титова и др.

Целью статьи стало выявление сущности и характерных особенностей корпоративной социальной ответственности в ходе трансформации экономической системы рыночного типа.

Дж. Гэлбрет, Р. Пиндайк, Ч. Тавел утверждают, что основной приоритет в выработке стратегии развития современная фирма должна отдавать обществу, называя социальную функцию наиболее важной для корпорации. Приоритет интересов всех членов общества, потребителей, сотрудников, акционеров и партнеров корпорации по бизнесу характе-

рен для современных течений неоинституционализма. Социальная ответственность бизнеса предполагает безопасность воспроизводства и развития общества, что возможно в нескольких аспектах: 1. обеспечение планового характера рынка, способствующее его лучшей управляемости и контролируемости для обеспечения социальной стабильности; 2. безопасность потребления обеспечивается за счет производства товаров по техническим и экологическим стандартам; 3. фирма непосредственно отвечает за безопасность сотрудников, гарантируя им рабочие места и доход. Для воспроизводства рабочей силы, для нормального труда работники нуждаются в определенных социально-бытовых условиях [1].

Тем не менее, в западной литературе выделяются два подхода к взаимоотношению работника и предприятия. Первый известен как «философия контракта», второй – «философия судьбы». В первом случае работника и фирму связывает только контракт, а все, что за его пределами – несущественно. Примером тому стали американские фирмы с их четкими инструкциями для персонала и ограниченными взаимоотношениями коллектива с руководством. По второму подходу работника и фирму связывает не контракт, а общая судьба. Будущее фирмы зависит от действий сотрудника, а будущее сотрудника определяется процветанием фирмы, что иллюстрируют японские компании, где неопределенность инструкций полностью компенсируется горизонтальным взаимопониманием, моральной ответственностью, чувством коллектива [3].

Социальная функция фирмы неразрывно связана с переосмыслением места человека в системе производственных отношений, когда во главу угла ставится не накопление материальных благ, а развитие человеческого потенциала [2]. Человек и его потребности и признаются содержанием современной социальной политики как на макро-, так и на микроуровне. Однако первые попытки обеспечить «социальную справедливость» были сделаны много ранее, еще социалистами-утопистами. В ходе становления капитализма предприниматели не особо беспокоились об условиях труда и жизни рабочих [3]. Первым применить принцип социальной справедливости на практике попытался Р. Оуэн в начале XIX в. Стремясь преодолеть острейшую нужду народа, Р. Оуэн, будучи управляющий текстильной фабрики в Нью-Ланарке, вводит технологические улучшения в производстве, устанавливает человеческие отношения с рабочими, повышает жалование, осуществляет техническую реорганизацию и социальные мероприятия: постройку жилья, снабжение продуктами, открытие больницы [4]. Ученый улучшает условия жизни рабочих, рассчитывая, что это сделает лучше самих людей. В результате этих новшеств растет производительность труда и прибыль фабрики [5]. Эксперимент по обеспечению социальной справедливости

показал, что улучшение жизни рабочих не сокращает прибыль предпринимателя, а наоборот, увеличивает.

Успешной стала и попытка соединения экономической эффективности и социальной справедливости, реализованная Г. Фордом в нач. XX в. в Детройте. Программа «пяти долларов в день» была направлена на улучшение материального и социального положения рабочих компании, справедливое распределение прибыли, создание среднего класса. Форд установил на своих заводах высокую заработную плату и 8-часовой рабочий день. Проводилось улучшение организации рабочих мест и повышение дисциплины. В итоге, с 1914 г. по 1917 г. общая сумма банковских вкладов рабочих увеличилась в 9,2 раза [6]. Социальные инициативы простимулировали объемы продаж автомобилей Ford и помогли компании справиться со многими проблемами, в частности сократить текучесть квалифицированных кадров. Повышение производительности в компании связывалось с применением новых технологий, улучшением качества сырья и материалов, а также с материальными стимулами и социальной работой. Рыночная философия Форда заключалась в следующем: повышение зарплат заставит рабочих лучше трудиться, и это поднимет доходы компании. Но была и другая причина революционного нововведения: гуманист Форд воспринимал рабочего как своего компаньона [7], потому хотел не просто получать прибыль, а «служить обществу». Так от организации исключительно экономической, Форд перешел к социальной организации, которая решает проблемы рабочих, воплощает на практике идеи социального партнерства, разделяя прибыли между всеми участниками производства, создающими богатство. Самая выдающаяся из достигнутых целей – это широкий общественный резонанс, оказавшийся лучше любой рекламы. За считанные дни узнаваемость бренда, рейтинг Г. Форда и сбыт товара многократно выросли.

Будучи экономическим институтом, фирма должна видеть в реализации социальной функции действенный фактор своего коммерческого успеха. Именно инвестиции в человеческий фактор являются самыми эффективными и рентабельными.

Корпоративную социальную ответственность можно рассматривать как частное урегулирование конфликтов интересов, возникающих между компаниями и обществом. По сути, бизнес и общество вступают в переговорный процесс, результатом чего становятся определенные действия со стороны бизнеса, называемые социальной ответственностью. Этот переговорный процесс редко принимает явные формы, хотя в развитых странах такое практикуется: например, «круглые столы», общественные дискуссии, слушания, кампании в прессе, по итогам чего фирмы принимают на себя оговоренные обязательства и получают «обществен-

ную лицензию», то есть согласие общества. При этом фирма или воздерживается от действий, которые воспринимаются обществом как нарушение экологических, социальных, экономических и других прав, или компенсирует причиненный ущерб за счет социальных инвестиций.

Среди множества определений социальной ответственности наибольшее признание получил Международный стандарт ISO 26000 от 2010 г., в соответствии с которым: «Социальная ответственность – ответственность организации за воздействие ее решений и деятельности на общество и окружающую среду через прозрачное и этичное поведение, которое содействует устойчивому развитию, включая здоровье и благосостояние общества; учитывает ожидания заинтересованных сторон; соответствует применяемому законодательству и согласуется с международными нормами поведения [8].

В практике многих трансформационных стран присутствуют попытки «стимулировать» фирмы к социальной ответственности извне, особенно со стороны власти [7], что безуспешно. Сегодня известны три основных подхода к вопросу социальной ответственности фирм: 1. единственная задача фирмы – рост прибыли (теория корпоративного эгоизма); 2. благотворительность и социальная ответственность – спутники богатства (корпоративный альтруизм); 3. рост прибыли и социальная ответственность неотъемлемо связаны. Так, известный американский бизнесмен Дж. Розенвальд сказал: «Вы должны быть способными делать добро, чтобы стать обеспеченными». Розенвальд купил разоряющуюся компанию по торговле товарами по почте и одновременно организовал обучение фермеров агрономии и земледелию. Через время, благодаря обеспеченным покупателям, компания стала процветающей [3, С. 176]. Способствуя повышению уровня жизни местных жителей, он расширил покупательную способность рынка для своих товаров. Многие современные бизнесмены Запада идут по его стопам и среди крупных корпораций растет число активных участников социальной деятельности.

Среди причины, побуждающих западные фирмы реализовывать идеи социальной ответственности:

- рост давления со стороны государства в виде жестких стандартов в сфере трудового законодательства, охраны окружающей среды;
- давление профсоюзов, особенно в охране труда и социальной политике;
- возросшая взаимосвязь между общественным мнением и уровнем продаж. Отношение к брэндру стало определяться имиджем компании, ее поведением относительно партнеров, работников, окружающей среды, общества;
- зависимость капитализации и репутации от социальной направленности фирмы. Нематериальные активы зарубежных компаний мно-

гократно превышают материальные. Так, у IBM это соотношение 69:17, у Coca-Cola – 96:4. Значительную часть нематериальных активов составляет стоимость бренда, зависящая от репутации и социально-ответственного поведения компании.

В Украине концепция корпоративной социальной ответственности получила исключительно теоретическое развитие. Украинские реалии в том, что работники получают крайне низкую заработную плату, имеют задолженности по ее выплате, бездейственны программы социальной защиты, высок удельный вес неквалифицированного труда, не соблюдается техника безопасности на производстве. Также в структуре занятых с 2000 по 2012 гг. сократилась доля квалифицированных специалистов при росте числа управленцев, работников торговли, представителей простейших профессий [9, С. 173]. Социальная ответственность бизнеса находится в зачаточном состоянии. Отечественные предприниматели, ориентируясь исключительно на текущую прибыль, сами обрекают бизнес на бесперспективность. Поэтому развитие фирмы необходимо рассматривать сквозь призму ее социальной ответственности, возможных социальных трансформаций общества через совместные усилия бизнеса и государства.

Список литературы: 1. Носова О.В. Економічна безпека підприємства в умовах мережевої економіки / Носова О.В., Маковоз О.С. // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук. пр. / Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Харків, 2012. – Вип. 1(15) Ч. 1. – с. 224–229. 2. Мехедова Т.М. Людський капітал: концепція, напрямки розвитку / Мехедова Т.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://school.xvatit.com/index.php?title>. 3. Захаров Н.Л. Управление социальным развитием организации / Захаров Н.Л., Кузнецов А.Л. – М.: Инфра-М, 2006. – 263 с. 4. Вилькоцкий В. Как в европейской Шотландии в 19 веке строили социализм / Вилькоцкий В. // Утопический социализм, Политиздат, – М.: Прогресс, 1978– 163с. 5. История человеческого общества: Роберт Оуэн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://clow.ru/world.html>. 6. Шпотов Б.М. Генри Форд: жизнь и бизнес / Шпотов Б.М. – М.: КДУ, 2005. – С. 145–146. 7. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения. Сегодня и завтра / Форд Г. – М.: АСТ, 2005. – 265 с. 8. Україна у 2012 р.: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку / За заг. ред. А.В. Єрмолаєвського. –2013. К.: НІСД. – 526 с. 9. Супян Н. Транснациональные корпорации в начале XXI в.: экономическая мощь и социальная ответственность (опыт Германии) / Супян Н. // Человек и труд, 2008. № 5. – С. 55–61.

*Шаши Л.И., Рябова Т.В.
г. Харьков, Украина*

КОРПОРАТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

Актуальность темы исследования обусловлена возрастающей ролью корпоративной социальной ответственности и повышением влияния бизнеса на общество. Обострение социальных проблем в Украине связано не только с кризисной ситуацией экономики, но и с чрезмерно затянувшимися реформами. Сложившаяся ситуация требует поиск новых путей и организационно-экономических инструментов достижения социального благополучия в обществе. Одним из таких способов является социальная ответственность бизнеса.

Теоретические и практические аспекты в области корпоративной социальной ответственности рассматривались в работах зарубежных и отечественных авторов М. Альберта, И. Ансоффа, Х. Боуэна, М. Бенофа, К. Дэвиса, Д. Карнеги, Дж. Поста, Дж. Старчера, М. Фридмана, Ф. Хедоури, Е. Балацкого, Ш.М. Валитова, А.Е. Костина, Н. Кричевского, В.А. Малыгина, И. Соболева и др. Однако ряд вопросов в рамках исследуемой проблемы остаются открытыми и требуют дальнейшего изучения.

Целью данной работы является исследование мировых и отечественных подходов к понятию корпоративной социальной ответственности, а также обоснование практической значимости влияния корпоративной социальной ответственности на эффективное взаимодействие предприятия с различными субъектами деятельности.

Мировой опыт доказывает, что корпоративная социальная ответственность бизнеса приводит к росту социально-экономического развития государства. Для Украины проблема корпоративной социальной ответственности играет важную роль в связи с переходом к социально ориентированной экономике, а также европейским вектором развития государства. Следует также отметить, что развитие международных отношений Украины и ее стремление к вступлению в европейское пространство требует полного переосмысления принципов функционирования бизнеса. Украине необходимо опереться на науку и интеллект, чтобы у нее появилась возможность догнать сегодняшний уровень экономического развития европейского общества [1, с. 118].

Корпоративная социальная ответственность (КСО) должна стать стратегическим подходом к управлению и должна определять круг обязанностей предприятия, которые требуют постоянного совершенствования и развития. Украинские предприятия, которые приняли решение исполь-

зовать КСО, получают преимущества не только внутри страны, но и достигают уровня международных бизнес – партнеров и конкурентов.

Вопросы КСО уже долгое время обсуждались не только среди представителей бизнеса, но и среди ученых. Принято считать, что одной из первых попыток реализации принципов социальной ответственности была социальная программа Г. Форда 1914–1920 гг., центральным пунктом которой было установление самой высокой в то время оплаты труда промышленных рабочих при соблюдении ими определенных условий, а также строительство малых предприятий в сельской местности.

В процессе эволюции концепции корпоративной социальной ответственности сформировались и три ее основные интерпретации.

Первая (классический подход) подчеркивает, что единственная ответственность бизнеса – увеличение прибыли для своих акционеров. Эта точка зрения была обнародована Нобелевским лауреатом по экономике М. Фридманом [2].

Вторая точка зрения, получившая название теории корпоративного альтруизма – заключается в том, что бизнес должен заботиться не только о росте прибыли, но и делать максимально доступным вклад в решение общественных проблем, повышение качества жизни общества, а также в сохранении окружающей среды [3, стр. 12–15].

Третья позиция представлена теорией «разумного эгоизма» – социальная ответственность – это бизнес, позволяющий сократить долгосрочные потери прибыли. Затраты на социальные и благотворительные программы сокращают текущую прибыль, но в долгосрочном периоде создают благоприятное социальное окружение и, как следствие, устойчивые прибыли, т.к. спонсорские и филантропические программы способствуют узаконенному снижению налогооблагаемой базы предприятия [4, с. 87–93].

В документах Европейской комиссии представлено определение социальной ответственности, как концепции, которая отражает добровольное решение компаний участвовать в улучшении общества и защите окружающей среды [5, с. 201]

Социальная ответственность также определяется как достижение коммерческого успеха с учетом этических ценностей и уважительного внимательного отношения к людям, сообществам и окружающей среде. Быть социально ответственным для предприятия означает соответствие действий бизнеса этическим, правовым, коммерческим и другим ожиданиям общества, а также принятие решений с соблюдением баланса интересов всех ключевых заинтересованных лиц и групп.

В дополнение к различным концепциям КСО в 90-х годах начало формироваться новое направление комплексного подхода к социальной

ответственности: количество социальных и благотворительных мероприятий начало расти и сосредотачиваться вокруг конкретной области, с которой были непосредственно связаны основные виды деятельности предприятия [6, с. 225].

Концепция КСО в компаниях разного уровня, различных сферах бизнеса включает разные компоненты. Самая широкая трактовка КСО включает в это понятие корпоративную этику, корпоративную социальную политику в отношении персонала и общества, политику в сфере охраны окружающей среды, принципы корпоративного управления, вопросы соблюдения прав человека в отношениях с поставщиками, потребителями, персоналом [7, с. 112].

Сегодня в США, странах Западной Европы основными приоритетами крупных корпораций являются: экономика, экология и социальная политика предприятия. Это включает совершенствование качества продукции, поддержание в хорошем состоянии окружающей среды, внедрение новых технологий и ресурсосбережение, развитие «человеческого капитала».

Социальная ответственность украинских предпринимателей остается еще на невысоком уровне. По оценкам специалистов, в конце 2009 г. более 60 % отечественных бизнесменов не считают, что их ответственность распространяется далее обеспечения условий труда для своих сотрудников [8]. По данным исследования, проведенного Partners for Financial Stability (PFS) Program, по итогам 2013 года на развитие персонала предприятия Украины расходовали до 50 % социального бюджета, из них одна треть шла на охрану здоровья и 15 % на обеспечение безопасных условий труда. При этом существенную долю расходов на развитие персонала составляют затраты на увеличение выплат персоналу в форме различных компенсаций и стимулирующих выплат. На внешнюю социальную политику в среднем отчислялось около 20 % средств, из них: на развитие местного сообщества – 10 %, на поддержку природоохранной деятельности и ресурсосбережение – 6 %, на обеспечение добросовестной деловой практики – 4 % [9]. Низкий уровень практики корпоративного управления и недостаточная обоснованность социальных отчислений в компаниях оказывает негативное воздействие на формирование социально ответственного поведения, а также способствует возникновению более крупных проблем системного характера на национальном и региональном уровне.

Таким образом, можно сделать вывод, что корпоративная социальная ответственность представляет собой важный инструмент деятельности предприятия. Анализ мирового и отечественного опыта показал, что преимущества, которые дает компаниям реализация стратегий КСО, включают в себя возросшее удовлетворение персонала, сокращение текучести кадров. Не внедряющие данную стратегию предприятия не отс-

леживают и не контролируют воздействие своего производства на общество и окружающую среду, а также не полностью реализуют свой экономический потенциал.

Внедрение стратегий КСО позволяет повысить производственную эффективность, а также конкурентоспособность в долгосрочной перспективе через механизм взаимодействия с субъектами деятельности за счет повышения уровня и качества жизни населения, роста взаимного доверия, реализации совместных управленческих решений и проектов предприятий и государства.

Список литературы: 1. Сидоров В.И. Единство традиций и инноваций в системе трудовой мотивации трансформационной экономики / В.И. Сидоров, Т.В. Тарасенко, Т.Е. Шедякова. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2009. – 335 с. 2. F. Milton. The Social Responsibility of Business Is to Increase its Profits. New York Times Magazine, September 13, 1970. 3. Benioff Marc , Southwick Karen Compassionate Capitalism How Corporations Can Make Doing Good an Integral Part of Doing Well, 2009. – 496 p. 4. Валитов Ш.М. Взаимодействие власти и бизнеса: сущность, новые формы и тенденции, социальная ответственность / Ш.М. Валитов, В.А. Мальгин. – М.: Экономика, 2009. – 208 с. 5. Социальная ответственность бизнеса. Корпоративная отчетность – новый фактор взаимодействия бизнеса и общества: сб. ст., лекций и выступлений / под. общ.ред. Л.Г. Лаптева.– М.: ЗАО «Деловой экспресс», 2004. – 310 с. 6. Саприкіна М.А. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінські практики : підручник / М.А. Саприкіна та ін. – К. : ТОВ «Фарбований лист», 2011. – 480 с. 7. Валитов Ш.М. Взаимодействие власти и бизнеса: сущность, новые формы и тенденции, социальная ответственность / Ш.М. Валитов, В.А. Мальгин. – М.: Экономика, 2009. – 208 с. 8. Институт социологии НАН Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: (<http://www.isoc.com.ua/institute>). 9. «Деловая неделя» – анализ политических, экономических событий в Украине и в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: (<http://www.dn-weekly.kiev.ua>).

*Шипилова М.В., Тимченко Ю.А.
г. Киев, Украина*

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА: ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Переход Украины на новый этап экономического развития, ее желание интегрироваться в мировое сообщество обуславливают необходимость

внедрения современной практики взаимодействия государства и бизнеса, а также бизнеса и общества. Эти отношения должны позволить повысить взаимную ответственность всех участников общественной жизни, создать условия для дальнейшего стабильного развития общества, основанного на учете значительного круга интересов. Поэтому на современном этапе целесообразно воспользоваться практикой развитых стран с рыночной экономикой, где такое понятие как «социальная ответственность бизнеса» (СОБ), не только теоретически исследуется, но и практически применяется в хозяйственной практике, с одной стороны, отображая взаимосвязи между обществом, бизнесом и государством, с другой – укрепляя их [1].

Вовлечение Украины в процессы расширения социальной корпоративной ответственности является важной проблемой, решение которой позволит направить украинский бизнес в русло глобальных мировых тенденций предпринимательства, повысить конкурентоспособность украинских компаний в условиях обостряющейся мировой конкурентной борьбы и поднять украинский бизнес на качественно новый уровень.

Цель данной работы – проанализировать проблемы становления социальной ответственности бизнеса и сформулировать возможные пути ее решения.

Понятие «социальная ответственность бизнеса» появилось в конце XX века в европейских странах, но в нашей стране первые разработки в этом направлении были намечены сравнительно недавно. Первоначально под социальной ответственностью понималась лишь политика отношений между работодателем и работниками, своевременная выплата заработной платы, уплата налогов и т.п. Сегодня это понятие несколько трансформировалось, появилось мнение о необходимости ведения бизнеса с учетом заботы об окружающей среде, а также подключился социальный аспект, в настоящее время являющийся неотъемлемой частью устойчивого развития.

Основными характеристиками социальной ответственности бизнеса является добровольность, интегрированность в бизнес-стратегию предприятия, системность, польза для всех заинтересованных сторон (сотрудников, потребителей, акционеров, общества, а также для самого предприятия), вклад в процесс устойчивого развития. При этом важно отметить, что социально ответственный бизнес, активно вовлеченный в благотворительность, ею не ограничивается.

Социальная ответственность бизнеса содержит в себе процедуры и практики компаний из семи аспектов деятельности: организационное управление; права человека; трудовые отношения; этическая операционная деятельность; защита окружающей среды; защита прав потребителей; развитие местных обществ и сотрудничество с ними [2].

В общем и целом, социально ответственный бизнес можно определить как предпринимательскую деятельность, в которой используются только такие способы получения прибыли, которые не приносят вреда людям, природе, обществу, а в некоторых случаях, возлагающую на себя часть функций государства в области социального обеспечения, здравоохранения, культуры, развития спорта, защиты окружающей среды и т.д. [4].

Подобная практика ведения бизнеса получает сегодня все большее и большее распространение в мире. Украина не является исключением. В стране постоянно увеличивается число социально ответственных компаний, вовлеченных в благотворительные программы, открывших свои собственные благотворительные фонды и реализующих стратегические благотворительные инициативы. Однако становление социальной ответственности отечественного бизнеса и предпринимательства по сравнению с развитыми странами заметно отстает. Потому социально активными предприятиями в Украине в основном являются филиалы и представительства крупных международных корпораций.

Основной причиной такой ситуации в Украине, по нашему мнению, является во многом отсутствие у отечественных предпринимателей элементарных навыков ведения цивилизованного бизнеса, существование в сознании общества стереотипа «аморальности бизнеса», а также отсутствие необходимой законодательной базы, поощряющей социально ответственный бизнес [1]. Более того, в условиях противостояния государства и (малого и среднего) бизнеса, свидетельством чего является ухудшение в течение последних лет индекса экономической свободы (со 135 места из 157 стран в 2007 году до 161 места из 177 стран в 2013 [3]), предприниматели не имеют возможности либо желания следовать принципам социальной ответственности.

Кроме указанных выше факторов институционального характера и макроуровня существует ряд факторов мезо уровня, которые не только не способствуют, но и тормозят становление социально ответственного бизнеса. Среди них непоследовательность органов местного самоуправления в содействии социальным инициативам предпринимателей, а также отсутствие значительного прогресса в создании благоприятного инвестиционного климата для прихода на локальные рынки и в конкурентные отрасли не только конкурентоспособных, но и социально ответственных субъектов предпринимательской деятельности.

В качестве путей решения поставленной проблемы можно выделить необходимость разработки и принятия четкой законодательной базы, которая создала бы правовые рамки социально ответственного поведения и была бы нацелена на его оптимизацию. Необходимой мерой является обеспечение государством строгого соблюдения существующих

законов, приведення всіх без виключення підприємств до рівню базової соціальної відповідальності. Більше того, вихідним умовою становлення моделі соціально відповідального бізнесу в Україні повинно стати не просто її законодавче оформлення і застосування до порушників цього законодавства державного примусу і покарання, а внутріотраслеве і внутріфірмне усвідомлення цінностей соціальної відповідальності, їх прийняття і реалізація в повсякденній діяльності. Іншими словами, неприйняття соціальної відповідальності як формального інституту, а усвідомлення її як неформальної норми на всіх рівнях формування. При цьому, важливе значення набуває необхідність проведення відповідної моральної підготовки керівників і менеджерів – лідерів українського бізнесу.

Виконання цих основопологаючих умов становлення соціальної відповідальності бізнесу в Україні дозволить поставити вітчизняне підприємництво на загальносвітову платформу ведення бізнесу і представити українські бізнес-структури як повноцінних і конкурентоспроможних партнерів.

Список літератури: 1. Корпоративна соціальна відповідальність: кому бути лідерами в ХХІ столітті [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL://<http://www.management.com.ua>. 2. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні / Видп. ред.: Ю. Саєнко. К.: «Батискаф», 2002. – 72 с. 3. Соціальна відповідальність бізнесу: проблеми формування в Україні [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: <http://www.csrjournal.com>. 4. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння і впровадження. К., 2005. – 41 с.

*Шкебій Г.П., Ларка М.І.
м. Харків, Україна*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У БІЗНЕСІ ТА ЇЇ МІСЦЕ В МАРКЕТИНГОВІЙ СТРАТЕГІЇ КОМПАНІЇ

Дослідження американського соціологічного центру GroupM показали, що більше ніж 50 відсотків респондентів віддають перевагу соціально відповідальній компанії та готові заплатити більше за товари/послуги такої компанії [1]. Саме тому маркетологам варто приділити значну увагу соціальній відповідальності при розробці маркетингової стратегії. Для того, щоб соціальна відповідальність була присутньою в щоденній діяльності компанії й відповідно стала практикою бізнесу, не-

обхідно мати соціально орієнтовану стратегію. Пропонуємо детальніше розглянути, що таке соціальна відповідальність у бізнесі.

Соціальна відповідальність є ідеєю, що непокоїла людство протягом багатьох минулих десятиліть. Нині значно зростає значення корпоративної соціальної відповідальності. Дана стаття присвячена сучасним проблемам та питанням, що постають у цій сфері.

Є кілька факторів, які пояснюють зростаючий інтерес до корпоративної соціальної відповідальності. Першим чинником є нові побоювання та очікування громадян, споживачів і державних органів, які пов'язані з проблемами глобалізації та промисловими змінами. Другим фактором є зростаючий вплив соціальних критеріїв на інвестиційні рішення окремих осіб та організацій, таких як інвестори або споживачі. Третім чинником є зростаюче занепокоєння з приводу погіршення стану навколишнього середовища та соціального становища. Це особливо важливо тому, що охорона навколишнього середовища та піклування про соціум стають сьогодні все більш значущими для всіх у суспільстві.

Традиційне визначення бізнесу зазначає, що компанії існують тільки для того, щоб забезпечити максимальний дохід акціонерам. В наші дні одні лише прибутки перестали бути єдиною метою компаній. Кореневі цінності будь-якої організації, що прагне захопити серця не тільки своїх споживачів але й стати привабливим місцем для шукачів роботи значно змінилися з часів тотальної індустріалізації та надвикористання природних ресурсів. Сучасність вимагає від компаній соціальної відповідальності, а отже соціальна відповідальність мусить бути присутньою в місії компанії. Соціальна відповідальність є складною філософською, морально-етичною та економічною проблемою успішного ведення бізнесу.

Успішний бізнес – це бізнес, що дає, а не забирає. Чим більше зусиль покладено для досягнення цілей, тим більша довіра від учасників бізнес-процесу. Якщо зусилля пов'язані з дотриманням принципів соціальної відповідальності – то мова вже йде про надуспішний бізнес. Такі компанії є ласими шматочками для партнерів, постачальників, преси, споживачів тощо. Згідно з опитуванням проведеним в 2014 році компанією Deloitte, більш ніж 50 відсотків респондентів прагнуть працювати на компанії, що спрямовані на розвиток суспільства і світу в цілому [1]. Такі соціально-етично спрямовані компанії дають молоді шанс не лише знайти хорошу роботу але й пов'язати свої життя з компаніями, що прагнуть вплинути на розвиток світу, що в свою чергу підвищує соціальну свідомість соціуму щодо локальних та глобальних проблем.

Крім звичайного продукту або товару, продаючи який фірми отримують прибуток, нині варто звернути увагу на соціальний товар.

Існує дуже багато прикладів соціального товару, наприклад чиста вода, чисте повітря, освіченість громадян і таке інше. Діяльність фірм, що базується на засадах соціальної відповідальності, – це завжди безпрограшний варіант, незважаючи на напрямки цієї діяльності. Методи можуть завжди змінюватися, так само як змінюється і світ. Визначити ж в якому напрямку соціальної відповідальності необхідно рухатися компанії можна на будь-якому етапі існування і розвитку. На нашу думку, для цього є два основні джерела натхнення – персонал та споживачі. До їхньої думки необхідно прислуховуватися, проводити опитування та аналізувати отримані дані. Також важливо самостійно аналізувати демографічні та психологічні зміни, світові тенденції, глобальні проблеми тощо.

Як правило, соціальна відповідальність виражається через різного роду благодійну діяльність та постійну діяльність в цьому напрямку. Плануючи таку діяльність, компанія має оцінити наступні фактори: розмір необхідних фінансових вкладень, масштаб діяльності (локальний, національний або міжнародний), провести порівняння своєї місії з місіями інших компаній, оцінити вплив такої діяльності на теперішнє та майбутнє, здійснити вибір цільових ринків найбільш підходящих для соціального звернення, оцінити наскільки соціальна діяльність компанії буде асоціюватись з її теперішнім іміджем. До напрямків цієї діяльності можна віднести наступне:

- боротьба за рівні права людини;
- створення кращих умов для працюючих;
- збереження рослинного та тваринного світу;
- збереження водного простору;
- підтримання клімату;
- вплив на якість їжі, її натуральність, екологічність;
- збереження лісів;
- боротьба проти бідності;
- захист соціально-незахищених верств населення та багато іншого.

Проте, на новітньому етапі розвитку людства, корпоративна соціальна відповідальність більше не визначається тим, скільки грошей компанія вкладає в благодійність, а своєю загальною участю в діяльності по поліпшенню якості життя людей. Корпоративна відповідальність стала значним предметом розгляду в міжнародному бізнес-співтоваристві і поступово стає основною діяльністю. Крім того, стає ясно, що організації можуть і мусять вносити свій вклад в їх індивідуальні багатства і загальне багатство спільноти.

Маркетологи повинні розробити таку стратегію соціально-відповідальної діяльності, яка була б довгостроковою, і не виглядала б як звичайна PR-акція. Цілі повинні бути реальними, логічно побудова-

ними та мотивованими. Соціально-етичний маркетинг має стати своєрідною філософією ринкових суб'єктів, коли всі вони (а не лише споживачі) прагнуть підвищити якість власного життя. Враховуючи складності з якими може бути пов'язаний соціально направлений маркетинг, важливо з самого початку обрати довгостроковий підхід, адже соціально-направлені програми, як правило, дають ефект не одразу. Чіткість мети також необхідно визначити з самого початку – яким буде соціальний «продукт», що його компанія планує «випускати»?

В якості компанії, яка в своїй діяльності керується принципами корпоративної соціальної відповідальності, можна навести приклад Харківської компанії «Zone 3000». Ця компанія стала одним з найкращих роботодавців міста Харкова у 2014 році, вона також є постійним учасником як благодійних акцій, так і інших соціально-направлених кампаній. Серед останніх подій, які відбулися у компанії, варто відзначити: концерт талановитих співробітників компанії для дітей з дитбудинків Харкова та Харківської області; збір коштів та іграшок для Богодухівського дитбудинку; збір теплого одягу та коштів для учасників антитерористичної операції на сході України; проведення ярмарки вакансій, завдяки якій більше 20 молодих людей знайшли робоче місце. Компанія і надалі продовжує розширюватись, залучати до співпраці соціально-свідому молодь та підвищувати соціальну свідомість існуючого персоналу.

Література: 1. <http://www2.deloitte.com/content/damDeloitte/global/Documents/About-Deloitte/gx-dttl-2014-millennial-survey-report.pdf>.

*Шкодін І.В., Фадєєнко В.Ю.
м. Київ, Україна*

УПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СИСТЕМУ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Наслідком глобальної кризи стала хвиля банкрутств і корпоративних скандалів, яка в черговий раз продемонструвала той факт, що топ-менеджери відповідальні за прийняті рішення не тільки перед акціонерами компаній, але й перед суспільством і державою. Отже, актуальною проблемою бізнесу стає зміна системи цінностей, ядром якої є не тільки економічна ефективність, а й соціальна справедливість. Таке уявлення цінностей призводить до виникнення принципово нової концепції в рамках корпоративного управління – концепції корпоративної соціальної відповідальності.

Щоб дослідити процес впровадження соціальної відповідальності в систему корпоративного управління, необхідно розглянути сутність корпоративного управління. Говорячи про корпоративне управління, зазначимо, що єдиного універсального визначення не існує. Міжнародна практика пропонує безліч варіантів. Так, наприклад, IFC (Міжнародна фінансова корпорація, група Світового банку) визначає корпоративне управління як систему взаємодії, яка відображає баланс інтересів органів управління, акціонерів та зацікавлених осіб, та спрямована на отримання прибутку у відповідності до діючого законодавства та з урахуванням міжнародних стандартів.

В основі концепції корпоративної соціальної відповідальності лежить принцип відкритості, об'єктивності та повноти інформації про діяльність корпорації. Взаємозв'язок корпоративної соціальної відповідальності та корпоративного управління можна провести за наступними напрямками: на рівні цінностей, на рівні розподілу компетенції та відповідальності, на рівні ризиків (управління нефінансовими ризиками).

Соціальна відповідальність розглядається не стільки як добровільний внесок у поліпшення суспільного добробуту та розвиток, скільки як інструмент підвищення конкурентоспроможності при взаємодії з ключовими зацікавленими учасниками корпорації. Працівники, як основні стейкхолдери, є найбільш систематичною причиною підвищення рівня соціальної відповідальності, однак у них недостатньо впливу. Бізнес-партнери, як основні стейкхолдери, не можуть сприяти підвищенню соціальної відповідальності бізнесу, так як мають недостатній вплив і права. Власники, як основні стейкхолдери, мають усі можливості для підвищення соціальної відповідальності, однак не виявляють достатньої наполегливості. Споживачі, як основні стейкхолдери, найбільш активно впливають на підвищення соціальної активності бізнесу, що пов'язано з високою залежністю від споживачів. Органи влади мають великі можливості, але недостатньо впливають на соціальну активність бізнесу [1].

На українських підприємствах важливо розуміти, що соціальна відповідальність не має бути піар-акцією, а системою управління ризиками, що спрямована на довгостроковий розвиток бізнесу і зростання його вартості на світових фінансових ринках. Принципи корпоративної соціальної відповідальності використовуються багатьма міжнародними компаніями для управління нефінансовими ризиками, які можуть вплинути на фінансові показники діяльності компанії в майбутньому.

Слід зазначити, що найважливішою умовою побудови ефективної системи соціальної відповідальності є модернізація системи корпоративного управління з раціональним, добре продуманим і несуперечливим розподілом повноважень та компетенцій між акціонерами, радою дире-

кторів і вищим менеджментом. Згідно з дослідженням компанії «Ernst&Young» [2], в переважній більшості опитаних корпорацій (94 %) є спеціальний комітет з корпоративної відповідальності, який підпорядковується безпосередньо раді директорів і проводить засідання не рідше одного разу на квартал. До складу ради директорів (71 %) компаній входить керівник, який займається питаннями корпоративної відповідальності і зниження шкідливого впливу на навколишнє середовище, а в 96 % компаній роботі комітету допомагає група співробітників, що відповідають за реалізацію політики чи окремих напрямків соціальної відповідальності.

Вважаємо, що з часом концепція соціальної відповідальності набуватиме все більшої популярності і довіри з боку бізнесу, суспільства і держави. Представники бізнесу усвідомлюють, що впровадження принципів соціальної відповідальності веде до серйозних переваг в довгостроковій перспективі, насамперед сприяє мінімізації ризиків. Системне впровадження принципів соціальної відповідальності позитивно впливає не тільки на ділову практику компаній, але й стимулює позитивні зміни в суспільстві. Ефект може виявлятися у вигляді зміцнення довіри і створення позитивного іміджу компанії серед представників спільноти. Результати зарубіжних досліджень показують, що за інших рівних умов, люди обирають ту компанію, яка, на їх думку, є соціально відповідальною. А надалі ці переваги трансформуються в дії – покупку акцій, придбання товарів і послуг, наймання на роботу [3–5].

Таким чином, сучасне управління компаніями переходить від концепції тотального управління якістю до соціально-орієнтованої концепції управління в рамках корпоративного управління, яка передбачає збільшення уваги до вимог різних зацікавлених сторін, під впливом яких знаходиться компанія, і до питань збереження навколишнього середовища.

Основною проблемою на шляху подальшого просування ідей корпоративної соціальної відповідальності є відсутність інституційної інфраструктури та законодавчого закріплення норм соціальної відповідальності. В першу чергу це пов'язано з неефективністю державних механізмів регулювання та відсутністю цивілізованих механізмів громадського тиску на бізнес і владу, відсутністю суспільних механізмів формування та артикуляції запитів суспільства.

В Україні слабо реалізований суспільний попит на соціальну активність приватного сектора: суспільний запит не сформульовано, публічні уявлення про справедливість спотворені, коло стейкхолдерів зводиться, в основному, до держави і власників, слабкі механізми розкриття інформації та суспільного визнання соціальної діяльності компаній.

Отже, підхід до корпоративної соціальної відповідальності в Україні повинен мати більш широкий і більш прагматичний характер.

Список літератури: 1. Гизатуллин А.В. Корпоративное управление, социальная ответственность и финансовая эффективность компании // Российский журнал менеджмента. 2007. Том 5, № 1. С. 35–66. 2. Управление корпоративной ответственностью – новый взгляд / Эрнст-энд-Янг (СНГ), 2008. 13 с. 3. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. М.: АСТ, 2004. 579 с. 4. Werther Jr. Strategic corporate social responsibility as global brand insurance // Business Horizons. 2005. 48. PP. 317–324. 5. Becchetti L. Corporate Social Responsibility and Corporate Performance: Evidence from a panel of US Listed Companies // CEIS Tor Vergata – Research Paper Series. Vol. 26. № 78. 2005.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ І МОРАЛЬНИСНИЙ СЕНС ФЕНОМЕНІВ ДУХОВНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Быков В.Ю.

Духовно-нравственная парадигма и информационно-образовательная платформа общества знаний.....3

Романовский А.Г.

«Иметь» или «Быть»16

Лозовой В.О.

Моральна культура особистості як серцевина її духовності.....20

Gabińska A.

Psychological determinants of mental health and social adaptation – the role of inner multiplicity and dialogical competencies in facilitating psychosocial adjustment24

Teresa Gardocka

Individual and State responsibility for the act of genocide29

Katarzyna Popiołek, Maciej Januszek

Tomn in crisis34

Панфилов Ю.И.

Духовно-нравственные аспекты формирования молодых специалистов39

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИСНИХ ОСНОВ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

Абакшина Н.А.

Взаимосвязь доверия к себе и доверия к миру у сотрудников исправительного учреждения и осужденных47

Акіменко Д.А.

Професійна соціалізація особистості в контексті формування майбутньої гуманітарно-технічної еліти51

Березка О.І.

Виховання відповідальності майбутнього інженера в процесі вивчення нарисної геометрії.....54

Бойчук Ю.Д., Науменко Н.В.	
Психолого-педагогічні аспекти формування духовного здоров'я дітей молодшого шкільного віку	58
Будник О.Б.	
Моніторинг духовно-моральної готовності майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності	62
Васянович Г.П., Онищенко В.Д.	
Ноологічні мотиви в філософсько-поетичній творчості Олександра Романовського	67
Васянович Г.П.	
Формування морально-правової відповідальності у майбутнього інженера	75
Гарник Л.П.	
Публічна дипломатія: історія, практика та відповідальність перед суспільством	81
Гаряева А.М., Курганская А.В.	
Основные аспекты формирования ценностного отношения к человеку у молодого поколения	90
Глазунова А.В., Чуйкова С.В.	
Формування духовно-моральних основ особистості підлітка-студента вищого навчального закладу І–ІІ рівнів акредитації	94
Грень Л.М.	
Роль комунікативної компетентності у формуванні майбутнього спеціаліста ВТНЗ	96
Громова І.О.	
Психолого-педагогічні аспекти формування соціально-особистісної компетенції в умовах суспільно-політичної кризи	100
Гура Т.В., Репко І.В.	
Духовність як основа відповідальності лідера	104
Демідова Ю.Є., Шультга Г.В.	
Екологічна освіта як передумова формування екологічної культури...	107
Денисенкова И.А.	
Роль преподавателя в формировании организованности будущих молодых специалистов рабочих специальностей.....	110
Долгарев А.В., Кравченко Э.А.	
Психологическая культура и ответственность руководителя.....	114
Дубініна О.М.	
Розвиток відповідальності «цифрового» покоління інженерних кадрів...	118
Заветный С.А., Гришин И.Я.	
Противоречия взаимодействия социального управления и личностного самоуправления и пути их разрешения	122

Ігнатюк О.А.	
Розвиток відповідальності та спрямованості на педагогічну діяльність магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи».....	127
Крутій О.М.	
Особистісні характеристики політичного лідера як чинник довіри до влади.....	131
Ланских М.В.	
Ответственность руководителя-лидера как условие эффективности его управленческой деятельности.....	136
Логовський І.М.	
Проблеми розвитку інформаційного простору України як чинника формування духовно-моральнісних якостей сучасного студентства....	139
Лук'янова Л.В.	
Психолого-педагогічні аспекти формування професіоналізму майбутніх медиків.....	143
Марченко О.О.	
Єдність духовно-моральнісних принципів і відповідальності у формуванні професійно-особистісного іміджу інженерів-механіків	147
Михайличенко В.Е.	
Лидерство в малых социальных группах и основные направления его изучения.....	152
Непран Н.В.	
Ценности образования в формировании профессионализма и ответственности специалиста	157
Новаковська І.В.	
Моральні якості фахівців робітничих професій як необхідна складова професійної компетентності	161
Осипова С.К.	
Соціально-практична спрямованість професійної підготовки фахівців економічної сфери	165
Пазиніч С.М.	
Відповідальність педагога – субоснова стабільного розвитку суспільства.....	168
Панченко О.І.	
Формування професійного мислення інженерів-механіків доби техногенної цивілізації	173
Паньків М.М.	
Професійна модель фахівця туристської галузі в сучасній освіті	176

Паршина Н.О., Сухоруков В.А.	
О значимости гуманитарных составляющих современного высшего образования для формирования конфликтологической компетенции учащихся в процессе межкультурной коммуникации	180
Петренко М.В.	
Взаємодопомога і відповідальність (психологічний аспект)	185
Пилипко Е.В.	
Гипотеза структуры сознания.....	190
Полякова Н.В.	
Технологія проведення нарад у системі підготовки нової еліти	194
Пономарьов О.С.	
Формування духовності й відповідальності в системі завдань вищої школи	198
Резнік С.М.	
Цінності вищої освіти в сучасному трансформаційному суспільстві...204	
Репко І.П., Одарченко В.І.	
Вплив особистості викладача на формування духовно-моральних якостей молоді.....	207
Решетняк С.Б.	
Запобігання плагіату як чинник формування соціальної відповідальності студентів.....	211
Романов Ю.А.	
Формирование социально-личностных компетенций в рамках применения компетентностного подхода в преподавании студентам-иностранцам	215
Романовський О.Г., Гончаренко Т.Є.	
До питання переходу спеціальних кафедр до викладання фахових дисциплін англійською мовою	219
Сладких И.А., Полянская И.В.	
Психолого-педагогические аспекты формирования гражданского осознания личности в XXI веке.....	223
Соловьева Л.В.	
Конфликтоустойчивость как важная составляющая процесса адаптации арабских студентов в вузах Украины	226
Снегурова Т.А.	
Ответственность педагога в вопросе воспитания у студенческой молодёжи этнической толерантности.....	231
Смирнова М.Є.	
Вплив викладача на ціннісні орієнтири навчання педагогів у системі післядипломної освіти	235

Федотова Е.В.	
Этический взгляд на образовательные технологии в туризме.....	240
Фирсова Л.В.	
Духовно-нравственные основы человека культуры	244
Харченко А.О.	
Розвиток прогностичних здібностей і відповідальності економістів у системі їх підготовки.....	247
Чеботарьов М.К.	
Духовно-моральнісні основи і відповідальність у системі адаптивного управління.....	251
Черванёва З.А.	
Искусство как средство духовного развития личности	255
Черкашин А.І.	
Динаміка розвитку соціально-психологічних і індивідуальних якостей курсантів ВНЗ МВС України.....	261
Черняк Ю.Г.	
Теоретическая сущность формирования ценностного отношения к профессиональной деятельности у будущих педагогов в процессе их подготовки.....	267
Шаполова В.В.	
Модернізація навчальних програм майбутніх менеджерів у процесі формування корпоративної культури	271
Щербаков В.И.	
Педагогическое мастерство в процессе обучения иностранных студентов	277

РОЗДІЛ 3

СПАДКОЄМНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОГО ПРОГРЕСУ

Дворкін І.В.	
Багатоетнічна парадигма висвітлення історії України	282
Єремєєва І.В.	
Моральні норми та повсякденна поведінка актрис Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.	286
Жуков С.М.	
Земські шкільні бібліотеки Харківської губернії у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.	290
Мороз В.М.	
Питання спадкоємності щодо процесу трудової діяльності людини в контексті змісту іудейської доктрини світосприйняття	294

Мотенко Я.В.	
Українська революція 1917–1921 рр. у закордонній історіографії	300
Озерский Ю.И.	
Героизм народа во Второй мировой войне на примере сотрудников ХПИ	304
Пігарєва К.В.	
Взаємодія класичних та інноваційних методів навчання як фактор особистісного розвитку майбутнього фахівця.....	308
Тахтаулова М.Ю.	
До питання про формування адміністративних районів Харкова	312
Телуха С.С.	
Роль православної церкви в житті харківського суспільства в роки Першої світової війни.....	316
Харламов М.І.	
Історичний досвід боротьби з пожежами на Харківщині в період НЕПу	319
Хіріна Г.О., Лантух А.П.	
Презентація наступності у викладанні світоглядних дисциплін у вищих навчальних закладах медико-фармацевтичного профілю України від XIX до XXI ст. (на прикладі Харкова).....	323
Шишкіна Є.К.	
Науковий аналіз львівських видань І. Федорова.....	328
Якуба А.О.	
Організація фармацевтичної освіти в Харкові у XIX – поч. XX ст.....	331

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ І СУЧАСНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Артемова Т.И.	
Социальная ответственность бизнеса в условиях глобальных вызовов: ценностные основания исследования.....	335
Архиереев С.И.	
Двойственный характер социальной ответственности	340
Вініцька С.Г.	
Розробка концепцій соціально-економічної політики Харківського регіону	343
Воліков В.В., Ларка М.І.	
Соціальна політика на бренд-орієнтованому підприємстві в системі цінностей сучасного ведення бізнесу	346

Двинских В.Н.	
Социальные вопросы преподавания курса «Современные экономические теории».....	352
Дерід І.О.	
Соціальна відповідальність у сімейному бізнесі.....	355
Жмілька Л.А.	
Системний підхід до управління оборотними коштами з урахуванням відповідальності працівників.....	359
Задорожный Г.В.	
Свобода-ответственность как личностный геном развертывания духовно-нравственного хозяйственного универсума в глобализирующемся мире.....	362
Климова С.О.	
Социальная ответственность глобальных ТНК в условиях интеграции Украины в ЕС	368
Митрофанова А.С.	
Розвиток соціальної відповідальності бізнесу як напрям соціалізації капіталу	371
Назаренко О.В.	
Про соціальні пріоритети університетської освіти	374
Побережна К.В.	
Основні підходи до формування корпоративної соціальної відповідальності бізнесу з урахуванням закордонного досвіду	379
Синческул И.Л., Ларка Н.И.	
Социальная ответственность бизнес-структур во взаимоотношениях с клиентами	382
Сычева О.В., Решетняк Н.Б., Попадинец Е.В.	
Некоторые аспекты концепции социальной ответственности.....	385
Шаша Л.И., Рябова Т.В.	
Корпоративная социальная ответственность и ее влияние на конкурентоспособность предприятия.....	390
Шпилова М.В., Тимченко Ю.А.	
Социальная ответственность бизнеса: проблемы формирования в Украине	393
Шкебій Г.П., Ларка М.І.	
Соціальна відповідальність у бізнесі та її місце в маркетинговій стратегії компанії	396
Шкодін І.В., Фадєєнко В.Ю.	
Упровадження соціальної відповідальності у систему корпоративного управління.....	399

Наукове видання

**ДУХОВНО-МОРАЛЬНІСНІ ОСНОВИ
ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ
У ДОЛІ ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

Збірник наукових праць

За матеріалами
Міжнародної науково-практичної конференції
5–6 листопада 2014 року

Українською та російською мовами

У двох частинах

Частина 1

Відповідальний за випуск канд. психол. наук, доц. *Панфілов Ю. І.*
Комп'ютерна верстка та технічне редагування *Корпан Т.І.*
В авторській редакції

План 2015 р., поз. 84

Підп. до друку 2015 р. Формат 60 × 80 1/16. Папір офсетний.
RISO-Друк. Гарнітура Times. Умов. друк. 23,22 арк.
Наклад 75 прим. 1-завод 1–150. Зам. № . Ціна договірна.

Видавець і виготовлювач
Видавничий центр НТУ «ХПІ»,
вул. Фрунзе, 21, м. Харків-2, 61002

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3657 від 24.12.2009 р.